

MAGYARORSZÁG TÜKRE

A MAGYAROK EREDETE ÉS NYELVE,
MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME,
FÖLDRAJZA, ALKOTMÁNYA, SZELLEMI
ÉLETE ÉS KÖZGAZDASÁGA, AMERIKAI
KAPCSOLATAI, TRIANON

KOSSUTH LAJOS
NEW YORKI SZOBRÁNAK LELEPLEZÉSE ALKALMÁBÓL
KIADTA

A MAGYAR NEMZETI SZÖVETSÉG

* B U D A P E S T * 1 9 2 8 *

AZ AJÁNLÁST ÍRTA:

BÁRÓ PERÉNYI ZSIGMOND

A MAGYAR NEMZETI SZÖVETSÉG ORSZÁGOS ELNÖKE

MUNKATÁRSAK:

Dr. AJTAY JÓZSEF
Dr. FENYŐ MIKSA
Dr. GOMBOS ALBIN –
Dr. JANCsó BENEDEK
Dr. JÁNOSSY DÉNES
KÁDAS KÁROLY
Dr. KISS JÓZSEF
Dr. LAMPÉRTH GÉZA
LIPTHAY BÉLA

Dr. MÁTHÉ ELEK
MUTSCHEN BACHER EMIL
PIVÁNY JENŐ
Dr. PONGRÁCZ ALADÁR
PÉTERFFY OKTÁV
SZÁVAY GYULA
SAIÓHELYI ISTVÁN
SZÖLLŐSY ZOLTÁN
TANFI IVÁN

KOSSUTH LAJOS

AMERIKAI KÖRÚTJA ALKALMÁBÓL KÉSZÜLT
ARCKÉPE

Ezt a könyvet szeretettel adjuk
amerikai magyar véreinknek, hogy
ők, akik ma híj polgárai a dicső nagy
Egyesült Államoknak, emlékezzenek
az óhazára, melyben valamikor böl-
csőjük ringott, mely akkor nagy, boldog
ország volt, de ma letiporva, megson-
kítva, ezer sebből vérzik és még becsüle-
tétől is meg akarják fosztani a rágál-
mazók.

Magyar véreink!

Tanuljátok meg ebből a könyvből
ismerni és szeretni az óhazát, védjétek
és segítsétek, hogy feltámadjon és
megint boldog legyen a magyar!

Dr. Perényi Szigmond

a Magyar Nemzeti Szövetség
országos elnöke.

TARTALOMJEGYZÉK:

	Oldal
Előszó.....	XIII
I. A magyarok eredete, őshazája és nyelve.....	1
II. Magyarország történelme	
A Magyar nemzet hőskora	11
Vándorlás, honszerzés, vezérek kora	11
III. Magyarország történelme	
A magyar keresztény egyház megszervezése Szent István, Szent László korában és a keresztes háborúk hatása Magyarországra.....	20
IV. Magyarország történelme	
Magyarország, mint a nyugati műveltség védőbástyája az Árpádok korában	28
V. Magyarország történelme	
A tatárjárástól a mohácsi vészig.....	36
VI. Magyarország történelme	
A mohácsi vésztől a szatmári békéig	52
VII. Magyarország történelme	
A szatmári békétől Világosig.....	69
VIII. Magyarország történelme	
Világostól napjainkig.....	82
Az önkényuralom korszaka	82
Az októberi diplomától az 1867-iki kiegyezésig.....	89
A dualizmus története a szabadelvű-párt megalakulásáig.....	92
Tisza Kálmán kormányzata	95
Tisza Kálmán bukásától a koalíció kormányrajutásáig.....	99
A koalíció kormányzása	106

A munkapárt megalakulása és Tisza István küzdelme az obstrukcióval	109
Tisza István kormányzása a világháború kitöréséig	113
A világháború alatt.....	117
A Károlyi-féle Nép-köztársaság	123
A kommunista Tanács-köztársaság (Proletárdiktatúra) ..	125
A kommunizmus bukásától napjainkig	126
IX. Magyarország földrajza	135
Az ország felszíne	136
Éghajlat	140
Vízrajz.....	141
Talaj, növényzet, állatvilág	143
Közigazgatási felosztás, városok, nemzetiségi és vallás- felekezeti megoszlás, műveltségi viszonyok	145
Magyarország tájai és nevezetesebb városai	147
Budapest székesfőváros	150
X. A magyar alkotmány	
A magyar alkotmány jellegzetessége	154
A magyar alkotmány történeti kialakulása.	
Az ősi magyar államszervezet	157
A Szent István-i államszervezet	161
Az aranybulla	164
Az alkotmányos királyság felé	165
A Szent Korona eszméjén nyugvó államszervezet	167
A rendi szervezet.....	168
A törvényhozó hatalom megoszlása a király és nemzet között	169
A magyar szokásjog és Werbőczy	170
Az alkotmányos nemzeti küzdelmek kora.....	171
A pragmática sanctio.....	173
A 48-as törvények és a 67-es kiegyezés	175
Népköztársaság—Tanácsköztársaság.....	177
Az alkotmányos élet helyreállítása.....	178
A magyar alkotmány mai alakjában	179
A király	180
A kormányzó	181
A nemzet	182
A törvényhozás	183
A végrehajtó hatalom	186
A bírói hatalom	189

XI. Irodalom	191
XII. Tudomány	207
XIII. Művészet és zene	213
XIV. Magyarország mezőgazdasága	225
XV. Magyarország ipara	241
XVI. Kereskedelem, Pénz és Hitelügy, Közlekedés	
Kereskedelem	253
Pénz és Hitelügy.....	255
Közlekedés	259
XVII. Mit tett Amerika a magyar nemzetért?.....	
261	
XVIII. Mit tettek a magyarok Amerikáért?.....	
273	
XIX. Trianon	
283	

KÉPEK JEGYZÉKE

	Oldal
Attila, Isten ostora, a hunok hatalmas királya.....	3
A legrégebb összefüggő magyar nyelvemlék: az. úgynevezett „Halotti Beszéd”.....	6
Oleg, kievi orosz fejedelem meghódolása a honfoglalásra induló Árpád fejedelem előtt	14
Vajk megkeresztelése.....	21
Szent István Magyarország első királya.....	31
Nagy Lajos Magyar– és Lengyelország királya	38
A magyar koronázási jelvények	41
A budai „Halász bástya” Hunyadi János szobrával.....	44
Mátyás király.....	46
Zrínyi Miklós készül az utolsó kirohanásra	55
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem.....	58
Thököli Imre kuruc vezér	62
Zrinyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc anyja	65
II. Rákóczi Ferenc	66
Gróf Széchényi István, a legnagyobb magyar.....	75
Kossuth Lajos, mint Magyarország kormányzója.....	77
A debreceni nagytemplom.....	80
A 13 aradi vértanú.....	83
Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Lázár Vilmos és Schweidel József 48-as tábornokok föbelövetése az aradi sáncok között	84
Az aradi vértanúk emlékszobra Arad főterén.....	85
Báró Perényi Zsigmond, a magyar főrendiház elnöke, aki 1849 október 24-én vértanúhalált halt.....	86
Kossuth Lajos búcsúja a hazától	88
Deák Ferenc „a haza bölcsse” szobra Budapesten.....	91
A királyi palota a budai várhegyen	93
A honvéd-szobor Budán	100
Kossuth Lajos síremléke	101
Gróf Tisza István, a vértanú miniszterelnök	122
Vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország harmadik kormányzója	127
Gróf Apponyi Albert, Magyarország „Grand old man”-je.....	129
Gróf Bethlen István, Magyarország újjáépítője	132
Washington György szobra a budapesti Városligetben.....	151
Az országház	185
Vörösmarty Mihály szobra Budapesten	196

	Oldal
Petőfi Sándor szobra Budapesten	197
Arany János szobra Budapesten	199
Jókai Mór szobra Budapesten	201
A kassai székesegyház	214
A koronázó Mátyás– (Nagy Boldogasszony-) templom Budán	215
Mátyás király szobra Kolozsvárott	217
Táncterem a marosújvári sóbányában tömör sósziklába vájva	242
Kossuth Lajos Amerikába utazik	263
Washington György kardja, amellyel Kossuth Lajost New Yorkban 1851-ben megajándékozták	265
Baltimore város polgárainak üdvözlő irata Kossuth Lajoshoz ezüst tokban	266
Kossuth Lajos és titkára, Pulszky Ferenc Amerikában	267
Amerikai Kossuth-érmek	268
Amerikai Kossuth-bankók	269
Bandholtz Harry amerikai tábornok zárószalagja és pecsétje, amelyet az entente-misszió nevében a Magyar Nemzeti Múzeum kapujára erősített és amellyel megakadályozta, hogy a rumánok az értékes gyűjteményt kifosszák	271
Asbóth Sándor 48-as honvédezzredes amerikai altábornagy	278
Zágonyi „halálrohama” Springfield-nél, Missouri, 1861 október 25-én	280
A Magyarországtól elszakított Felvidék emlékszobra a budapesti Szabadság-téren	284
A Magyarországtól elszakított Délvidék emlékszobra a budapesti Szabadság-téren	285
A Magyarországtól elszakított Erdély emlékszobra a budapesti Szabadság-téren	286
A Magyarországtól elszakított Nyugatmagyarország emlékszobra a budapesti Szabadság-téren	287

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

Magyarország Szent István halálakor	23
Magyarország Nagy Lajos korában	39
Magyarország 1863-ban	63
Magyarország a szatmári béke idején	67
Magyarország 1914-ben	115
Magyarország Trianon után	130
Magyarország hegy– és vízrajza	137
Magyarország helye a Nap alatt	305

Előszó.

A múlt, század nyolcvanas éveitől kezdve egészen a világháború kezdetéig a kivándorlás Magyarország területéről Amerikába évről-évre fokozódott. Az Amerikába vándorolt magyarok, minek utána leküzdötték az első évek nehézségeit, általában véve jó elhelyezkedést találtak új hazájukban, sőt egyesek tekintélyes társadalmi állást is tudtak maguknak kivívni. A nagy háború előtt az amerikai magyaroknak Magyarországgal való kapcsolata nem volt olyan szoros és bensős, mint az utóbbi években, talán leginkább azért, mert Magyarországon aránylag kevesen érezték meg az amerikai magyarság nagy fontosságát. Talán a legelső,

aki az érzelmi kapcsolatok kiépítésén lelkesen fáradozott, s azóta is Magyarországon mindig az amerikai magyarság szószólója, *Zseny József* volt, aki 1902-ben az akkor fennállott *Országos Nemzeti Szövetség* turulos nemzeti zászlaját kivitte az amerikai magyarsághoz, résztvett a clevelandi Kossuth-szobor leleplezésében és egyik előmozdítója volt annak a tervnek, hogy az amerikai magyarok adományaiból Budapesten Amerika és az egész világ nagy hőisének, Washington Györgynek, szobor állíttassák.

A világháború után a fehérre vérzett, letiport és feldarabolt Magyarország sokkal inkább tudatára ébredt az amerikai magyarság jelentőségének. Közrejátszott ebben az is, hogy az amerikai magyarság a saját kezdeményezéséből, tőle telhetőleg igyekezett a balsors csapásai alatt szenvedő ó-haza segítségére jönni. Még 1919-ben, a fegyverszünet idejében, az *Amerikai Magyar Szövetség* nevében *Pivány Jenő* és az azóta elhunyt *dr. Baracs Henrik* előadták Magyarországot ügyét a washingtoni szenátus külügyi bizottságában és az

szereződést, amely Magyarország feldarabolását mondaná ki, ne ratifikáljon. Az *Amerikai Magyar Szövetség* indította meg a szi-bériai magyar hadifoglyok segélyezésére és hazaküldésére irányuló mozgalmat is, míg egy New Yorkban alakult bizottság a

magyar kórházak és a magyar gyermekek segélyezésére, *Hoover* akkori kormánybiztos védnöksége alatt, még az amerikai méretek szerint is óriási összeget gyűjtött. Azóta se szeri, se száma azoknak a kisebb-nagyobb segély-akcióknak, amelyeket az amerikai magyarok az ó-hazában válságos helyzetbe jutott egyházak, emberbaráti egyesületek javára megindítottak.

Az amerikai magyarságnak ez a szívekbe markoló, nemeslelkű áldozatkészsége volt egyik indító oka annak, hogy *Kossuth Lajos* szobrának leleplezésére, amelyet emlékére *New Yorkban* állítottak, Magyarország társadalma, a társadalom minden rétege nagyszámban zarándokol Amerikába. A nemzeti zarándoklás alkalmából a *Magyar Nemzeti Szövetség* vezetősége elhatározta, hogy némi viszonzásul az ó-haza iránt annyiszor megnyilvánult szeretetért vigyünk amerikai testvéreinknek olyan szellemi és erkölcsi értéket jelentő ajándékot, amely az Amerikába kivándorolt magyaroknak, és még inkább az ott született és magyarul tudó gyermekeiknek gyönyörűségére, épülésére, őseik hazájának és saját leszármazásuknak megbecsülésére fog szolgálni.

Az amerikai magyarok kezébe óhajtunk adni egy olyan könyvet, amelyben az Amerikába szakadt véreink – röviden összefoglalva, de azért mégis alaposan megírva – megtalálhatják azokat a leglényegesebb ismertetéseket, amelyek őseik eredetét, nyelvük szépségeit, Magyarország történetét, földrajzát, alkotmányát, gazdasági és kulturális állapotát, Amerikával való történelmi kapcsolatait, *Kossuth Lajos* amerikai útjának jelentőségét, a trianoni békediktátum gyászos következményeit és szörnyű igazságtalanságát tárják fel. Azt hisszük, hogy e munka minden amerikai magyar házánál, ahova majd eljut, szívesen látott ajándék lesz, mert egyrésztől megtudják magyar véreink belőle azt, ami sem magyar, sem amerikai könyvekből, legalább így tömören összefoglalva, nem tudható meg, másrészt mert ez a könyv hozzá fog járulni olyan balhiedelmek eloszlatásához, amelyeket Magyarország nem ismerői, vagy esetleg rosszakarói terjesztenek a magyarokról és amelyek – az amerikai magyar sajtó elismerésre méltó munkálkodása ellenére is – gyakran a magyarok és még inkább Amerikában született gyermekeik között is hitre találnak.

Ez a könyv *Pivány Jenőnek*, a *Magyar Tudományos Akadémia* külső tagjának tervezete szerint készült, s megírásában, illetve összeállításában a tervezőn kívül a következő szakemberek voltak szívesek résztvenni: dr. Ajtay József, dr. Fenyő Miksa, dr. Gombos Albin, dr. Jancsó Benedek, dr. Jánossy Dénes, Kádas Károly, dr. Kiss József, dr. Lampérth Géza, Liphay Béla, dr. Máthé Elek, Mutschenbacher Emil, dr. Pongrácz Aladár, Péterffy Oktáv, Sajóhelyi István, Szávay Gyula, Szöllősy Zoltán és Tanfi Iván.

Szándékunkban van ezt a könyvet ez év végére angolul is megjelentetni ama magyar származású amerikai gyermekek és felnőttek számára, akik a magyar nyelvet már nem, avagy kevéssé beszélnek

és általában amaz amerikai barátaink számára is, akik Magyarország és a magyar nép iránt elfogulatlanul érdeklődnek.

Mielőtt ezt az előszót lezárnók, külön is hangsúlyozzuk, – bár erre a hangsúlyozásra az amerikai magyarok közismert lojalitása folytán talán nincs is szükség – hogy e könyv nem azt a célt kívánja szolgálni, hogy az Amerikába szakadt magyarságnak az *Amerikai Egyesült Államok* iránt való hűségét csak némileg is csökkentse. Ellenkezőleg úgy érezzük, hogy *Kossuth Lajos* nemzetének Amerikában letelepedett fiai önmaguk iránt volnának hűtlenek, ha bármi okból csorbát szenvedhetne bennük az igaz hűség érzete *Washingtonnak* velünk oly rokonlelkű, szabadságszerető nemzete iránt. És már a magyar becsület szempontjából is feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy azok a magyarok, akik végképpen Amerikában telepedtek le és ott az állampolgárságot megszerezték, minden tekintetben és teljes odaadással megfeleljenek azoknak a kötelességeknek, amelyeket a nekik új hazát adó, régi hazájukkal lelkileg annyira rokon nagy köztársaság állampolgársága rájuk ró. Csak azt kívánjuk, hogy az amerikai magyarság tudatában legyen annak a büszke örökségnek, amelyet magyar leszármazásuk rájuk hagyott s kellően fel legyen vértézve a magyarok ellen külföldön gyakran terjesztett balhiedelmek elosztatására és a sokszor célzatosan terjesztett hamis állítások megcáfolására.

Budapest, 1928. február havában

A Magyar Nemzeti Szövetség

I

A magyarok eredete, őshazája és nyelve

A magyarok, mint előttük sok más nép, Ázsiából, az „emberiség bölcsőjéből”, jöttek Európába. Több mint ezer évvel ezelőtt.

A Krisztus utáni IV-ik században indult meg az a nagy világtörténeti folyamat, amelyet *népvándorlás*-nak nevezünk, s amely az Ázsiában és Európa keleti részén lakó népeket nyugat felé, a már ott levőket pedig egyik helyről a másikra sodorta. Kezdődött ez a mozgalom a *gótok* vándorlásával, legmagasabb hullámokat vert a *hunokéval* (375) és végződött a *magyarokéval*, akik ázsiai őshazájukat elhagyván, a IX-ik század elején (820-30 körül) jelentek meg Európa keleti részén.

Hol volt az ázsiai őshaza? Miért hagyták azt el a magyarok? Ezekre a kérdésekre ma már biztos, okmányyszerű adatokkal támogatott feleletet adni nem tudunk. A népek *őskora* és *történeti kora* között mindenütt bizonyos szakadék van, amelyet csak a regék, mondák és hagyományok szivárványhídja ível át. Így van ez a magyaroknál is.

Egy szép ősrége szerint (*A csodaszarvasról*), a *hún* és *magyar* nép közös ősatya Ménrót (vagy Nimród) óriás volt, aki Perzsia vidékén, Evilát földjén lakott. Ennek nejétől, Enéhtől, két ikertestvér-fia született: Hunor és Magyar. A két fiú szép daliává serdült s egy alkalommal vadászatra indult. Cserkészés közben hirtelen gyönyörű szarvaspár szökkent fel előttük. A hímet hamarosan elejtették, a gím (ünő, nöstény) azonban elmenekült fegyverük elől s hol fölbukkanva, hol meg eltűnve ingerelte, csalta őket mind beljebb, tovább az erdőségbe, pusztaságba ... Elértek a Kur folyóhoz (amely a Káspi tengerbe szakad nyugatról), ott megpihentek, lovaikat legeltették, megittatták s tanakodtak, jó lenne már visszatérni, mert a szarvas is eltűnt az alkony homályában. De reggel, amikor felserkentek, ismét ott szökdösött előttük a kecses gím a folyó túlsó partján. Nosza, utána! Átúsztattak a Kur folyón s kergették a szarvast egészen a Donig, onnan tovább a Meoti (Azovi) tengerig.

Ott a szarvas, mint a pára,
Köd előtte, köd utána -
Míg az ember széjjelnézne:
Szemük elől elenyésze ... (*Arany.*)

Hiába keresik tovább, híre sincsen, nyoma sincsen. A dús vidéken tanyát vertek, megpihentek, aztán megint útrakeltek vadászatra, új kalandra. Egyszerre csak vidám zene csendül a távolban. Odamentek, csodát láttak. Dul királynak szép lányai tündérekkel táncot jártak ... Szerelemre lobbant szíve a két daliának, rácsaptak a táncolókra, a tündérek elröppentek, de a lányok rabul estek. A két legszebbet mindjárt nőül vették, egyiket Hunor, másikat Magyar. Hunor maradékaiból keletkezett a *hún*, Magyar maradékaiból a *magyar* nemzet.

Így a régi rege.

Annyit a kutató tudomány is már kiderített, hogy a magyarok őshazája valóban ott volt valahol az Európát és Ázsiát elválasztó Ural hegységen, Ural folyón és Káspi tengeren túl. Valószínűleg Perzsia közelében, vagy éppen szomszédságában. A krónikák és mondák Scythia vagy Szittyia-ország és „Evilát földje” néven is említik ezt az őshazát, ahol a rokon hún nép is lakozott légyen valaha.

Először nyilván az Ázsia déli, keleti és középső részeiről mindinkább szétáradó, számra nálunknál sokkalta nagyobb néptömegek elől húzódtak a magyarok s a velük rokon kisebb népek észak és nyugat felé. Idők folytán ők maguk is elszaporodtak. A rendelkezésükre álló földterület már nem győzte őket sem eltartani, sem befogadni, – mondja a hagyományok után a krónikás. Azért a hét fejedelmi személy, akiket mind a mai napig „hét magyar”-nak neveznek, elhatározta, hogy szülőföldjéről eltávozik és fegyverrel szerez földet, amelyen lakozhassák. Akkor Pannoniára gondoltak, amelyet közhír szerint Etele (Attila) király földjének ismertek, akinek ivadékaiból származott Álmos, Árpád atyja.

Ezek lehettek az első megmozdulás rugói. Később aztán mindinkább belesodrótak a nagy népvándorlás forgatagába s az ragadta őket előre, mind tovább napnyugat felé.

A rege és hagyományok szerint tehát – amelyeket a legújabb tudományos kutatások megerősíteni látszanak – a magyarok közös eredetet és rokonságot tartottak a hunokkal. És ezt a rokonságot ma sincs okunk restelni és letagadni. A hunokat és hatalmas királyukat, Attilát, némely egykori írók és ezek után későbbiek is nagyon fekete színekkel festették. Ez azonban inkább annak a félelemnek és rettegésnek a következménye volt, amelyet e vitéz és harcias népnek Európában való megjelenése keltett azokban, akik éppen félelmükben közelebről meg sem ismerhették őket. Az a görög (byzánci) író, *Priskos Rhetor*, aki mint követ, meglátogatta táborhelyén Attilát, s így közelről, színről-színre volt alkalma megismerni őt és népét, más és a valóságnak megfelelőbb képet fest róluk. A hunoknak eredetileg Kelet-Ázsiában volt a birodalmuk; miután ezt a kínaiak, akik állítólag a hunok ellen emelték a „kínai falat”, megdöntötték, a hunok átvonultak Európába (375-ben) s itt a Dontól a Dunáig,

onnan a Rajnáig terjedő földet meghódították. Törzstáborukat a mai Magyarország területén a Tisza és Duna közti síkságon ütötték fel s ott volt (a mai Szeged vagy Hódmezővásárhely táján) Attila egyszerű fejedelmi sátra. Itt jelent meg *Priskos Rhetor*, aki okos és vendégszerető házigazdának mondja Attilát. Kiemeli egyszerűségét. Vendégeit aranytálcáról, aranykupából kínálja, ő maga fa-tálról eszik, fa-kupából iszik igen mértéktelenen, öltözete egyszerű, arannyal, drágakövel nem ékesíti, pedig

Attila, »Isten ostora«, a hunok hatalmas királya.
Egykorú kép a *Túróczi Krónika* augsburgi kiadásából.

udvarában egyébként nagy a pompa. A lakomán felköszönti vendégeit, dalokkal gyönyörködteti, amelyeket udvari énekesei dalolnak. A hunok ezeket könnyekig meghatva hallgatják. Afrikai bohóc is van udvarában, aki furcsa alakjával, zagyva beszédével mulattatja a vendégeket. Attila mindvégig komoly méltósággal ül. Csak akkor mosolyodik el, mikor legifjabb fia, *Ernák*, odasimul mellé. Ezt szelíden, szeretettel megsimogatja ... Ismeretes a nagylelkűsége is, amikor világhódító útján, mint rettegett „Isten ostora”, 452-ben a szent város, Róma, elé ér és azt Leó pápa kérésére megkíméli az elfoglalástól és feldúlástól. Udvarában római és görög írnokok foglalkoztak. Főembere *Onegesius* is görög-római műveltségű volt s azt mondta: „Inkább

lennék szolga Attilánál, mint nagyúr a rómaiaknál.” Hatalmas, elhatározásában szilárd, könyörgésre engesztelékeny, – írja róla *Jordanes*, a gótok történetírója. A német krónikások „nagylelkű” embernek és igazságos királynak mondják, „akinek nem volt párja”. A modern történetírók közül a francia *Thierry Amédée* és az angol *Bury B. János*, a Cambridge-i egyetem tudós tanára, méltatja legjobban Attila rendkívüli hadvezéri és uralkodói képességeit.

A nyelvtudomány viszont azt bizonyítja, hogy a magyar nyelv az úgynevezett ural-altáji nyelvcsaláddal s közelebről ennek finn-ugor ágával (amelyhez finnek, vogulok, osztjások zürjének, lappok, szamojédek, mongolok, török-tatárok, mordvinok, cseremiszek, némelyek szerint a japánok is tartoznak), állt és van rokonságban. Ezek az újabban *turániaknak* nevezett népek laktak valamikor együtt vagy közeli szomszédságban az ázsiai őshazában. A népvándorlás idején aztán, más előretörő népek (hunok, avarok) által is szétszakítva, elváltak egymástól s a finnek Észak-Európába, az „ezer tó országába” vonultak (velük mentek az észtek, livek, karjalaiak, lappok); a vogulok, osztjások, zürjének, mordvinok, cseremiszek stb. nagyrészt Ázsia északi részein (Szibéria) találtak mostoha otthonra, míg az erőtlől duzzadó magyarság a termékenyebb déli tájak felé tört magának utat s az Ural hegység, Káspi tenger és Kaukázus között elterülő lapályon ütött újabb tanyát (830 körül).

A népek közös eredetét és rokonságát a tudomány általában két alapon tudja megállapítani: 1. a nyelv, 2. a faji, ember-tani (antropológiai) jelleg alapján. Az ősmagyarok faji jellegéről, amely tehát *tisztán* magyar faji jellegnek volna mondható, egykorú megbízható adataink nincsenek; csak abból az időből, amikor más népekkel keveredtek s ennek folytán eredeti faji jellegük módosult, megváltozott. A fentebb jelzett rokonságot tehát csupán a nyelv alapján lehet megállapítani. És pedig első sorban a nyelvtani szerkezet közössége, vagy hasonlósága alapján. A szó-anyag, szó-kincs közössége, vagy hasonlósága csak másodsorban jöhet figyelembe, mert egyes szavakat, mint minden más nép, a magyar is többektől vett át, akikkel érintkezett (s épp így adott is át szavakat azoknak).

A magyar nyelv szerkezete pedig a legtöbb rokonságot, vagy éppen azonosságot mutat az ural-altáji, illetve finn-ugor népek nyelvével, amelyek egészen eltérők a másik nagy nép- és nyelvcsalád, az úgynevezett *áryák*, vagy *indogermánok* (német, angolszász, szláv, latin népek, örmények, albánok, kelták stb.) nyelvétől, valamint a *sémi* (héber, arab) nyelvektől is.

Ilyen jellemző sajátosságok, például (amelyek csak az ural-altáji nyelvekben fordulnak elő): az alanyi és tárgyi ragozás. Pl. *szeretek* (angolul: *I love*) alanyi; *szeret-l-ek* (angolul: *I love you*) tárgyi, ahol egy *l* betű jelzi a második személyű tárgyat. Ezt az angol csak külön szóval (*you*) tudja kifejezni. Ilyen sajátos-

sága továbbá a magyar nyelvnek a grammatikai nemek (*genus*) teljes hiánya. A hangsúly mindig az első szótagon van. (Más nyelvekben meglehetősen bonyolult szabályai vannak a hangsúlyozásnak.) A szóalakokat, a névszók viszonyát hátul tett raggal vagy névutóval képezi és jelöli, soha előraggal vagy esetekkel. Pl. *ház-ban*, (angolul: *in the house*). A birtokot jelölő szón személyraggal meg tudja jelölni a birtokos személyét is a magyar nyelv. Pl. *ház-am* (angolul: *my house*). Meg kell itt jegyeznünk, hogy mindezen sajátosságokat, amelyek tulajdonképpen a nyelv szellemét adják, minden nyelvrokonai között a magyar őrizte meg a legtisztábban, annyi érintkezés, keveredés, viszontagság közepette is, amivel kétezer éven keresztül meg kellett küzdenie. A magyar lélek és jellem szilárdságának egyik tanúbizonysága ez. Az északra szakadt kisebb rokonnépek az idők folyamán sokkal többet feladtak és vesztek ősi nyelvük szelleméből, alakjából. Innen van, hogy ma már oly nagy a különbség az ő nyelvük és a magyar nyelv között, hogy a közös eredetet csak a tudományos bűvárlat tudja megállapítani. Arról, hogy egymást megértsék, szó sem lehet.

De míg a nyelv ősi fundamentumát, szellemét ily féltékenyen őrizte a magyar, nem zárkózott el attól, hogy szókincsét a változó idők és körülményekhez képest, más nyelvekből átvett szavakkal gyarapítsa, gazdagítsa; ám még ezeket is a maga nyelvének szelleméhez igyekezett idomítani.

Az ősi szókincs, a legprimitívebb fogalmak megjelölése, közös a nyelvrokonokéval. Pl. a testrészek neve: szem, fej, fül, száj, fog, stb. A családtagok: atya, anya, gyerek, fiú, leány, stb. Természet: tűz, hegy, kő, füst, víz, ló, eb, híd, hal, stb.

Igen sok szót azoktól a török népektől vett át a magyar, amelyekkel az Ural hegység déli lábánál került szomszédságba. Pl. búza, árpa, bor, tarló, sarló, csata, vér, háború, balta, bicska, buzogány, stb. A törökkel különösen sok a szóegyezés, mert vele századokon át tartott az érintkezés. Némelyek ebből a török nyelvrokonságot akarták bizonyítani az ural-altáji helyett, de ma már kétségtelen, hogy az utóbbi a helyes. Voltak, akik restelték is azt, hogy a magyar olyan apró-cseprő és „műveletlen” néppel legyen rokonságban, mint a lappok, stb. De ezen éppúgy nincs restelni való, mint azon, hogy pl. az angol és francia nyelv a cigánnyal is rokoneredetű, mert az utóbbi is az indogermán nyelvcsalád tagja. És az ural-altájiak között is pl. a finnek a műveltség magas fokán állanak. A magyar azután a szlávoktól, németektől, latinoktól (olasz, francia) is vett át szavakat az előtte addig ismeretlen új fogalmak (kereszténység, európai műveltség) és tárgyak megjelölésére.

Hogy azonban e tekintetben a nyugati nemzetek is sokat tanulhattak a magyaroktól, érdekesen bizonyítja a *természet* szó, amely már a legrégebb magyar kódexekben is előfordul s amely – mint a *terem, teremt, teremő* szavak – az ősmagyar

A halotti beszéd és könyörgés.

Olvasása békéi szerin

Látjátok teiegm szantuchel Surmo sup[ra] sepulchrum,
 mac vognuk. Ya pur et ebomv vognuk. Nony mlofiben
 teremtve eleve tiv legyent adamot, et omlia vola neki
 paradizum hazá. Et mend paradizumben volov gyimléstul
 munda neki élete. Henm tilatva wt ig fa gyimlék tvl. Ge
 munda neki macret du(m)enyé, ya ki nogan epult et gyimlé
 tvl. halálaga halálul hat. Hallava chotot teremtve iten
 vlt. ge feledve. Engede urdang intevine, et evec et illavt
 gimaltat. et et gyimlében halálul evec. Et et gyimlébe vlt
 kethv vola vize: hug turchat migo zocozna vola.
 Num non itaga nec, ge mend w lozanc halálul evec.
 Horogvéc iten, et vevve wt ez muocat világból. et levo
 halálaga. et puculac leze. et mend w nemene. Kie ovc.
 nív vognuk. Hug et tiv lotiatuc (zomtoch), et et num
 agg ember málhetá et vognut. Ya mend orozuv ierov
 vognuk. Vimagvuc uronc iten keglmet et letic ort. hug
 jogeollu w neki. et kegliget et bulcafa mend w bunit.
 Et vimagvuc iten achien oravit. et bovdug nichael archangelt.
 et mend angelut. hug vimagvucoc erete. lú vimagvuc
 izani piter urut. kinek odut letomá odómia. et letnie.
 hug orva mend ú bunit. Et vimagvuc mend fectucut.
 hug legemec neki legod uronc letna elcut. hug iten w u-
 maldemec mia bulcáfa w bunit. Et zoboducha wt urdang
 idetvlt. et puculac kintoviatuc. et vevve it paradizum
 nyugalmabeli. et oggon neki múnid utragvete itut. et
 mend lovben rezet. Et kalitavuc uroncuz chitavuc.

K(yle eleison).

Szerelmes bratyn vimagvuc * et legin ember bíliari
 kit wt ez napon ez homai világ földközéből mento.
 Kinc ez napon teltet letetve. hug ur vlt keglmetel
 abrahám, izák, iacob kebelben helytve. hug brátagrop
 istva mend w fectú et unatit cizitavuc lov
 teleol tochtavna iteze wt Et vevvevenc. clamat III.

K(yle eleison)

* javitva vevvevenc.

Könyve.

Látjátok teiegm szantuchel Surmo supra sepulchrum,
 mák vognuk. Ita pur et ebomv vognuk. Nony mlozamben
 teremtve eleve miv igiméket ádamot, et odura vola neki
 paradizum házi. Et mend paradizumben volov gyimléstul
 munda neki élete. Itén tilatva it ig fa gyimléstul. Gy-
 munda neki macret miv eméjék. Ita ki nogan epult et gyimlé-
 tvl. halálaga halálul hat. Hallava chotot teremtve is-
 tvl. ge feledve. Engede ur'ng intevinek, et erék et illavt
 gyimléstul. et et gyimlében halálul evec. Et et gyimlézerek et
 keseriv vola vize, hogy turchat magd szokoztija neta.
 Num non itaga nec, ge mend ú letjánok halálul evec.
 Horogvéc iten, et vevve wt ez muocat világból et lón
 halálaga et puculac leze, et mend ú nemének. Kie ozak
 miv vognuk. Hug et tiv letjánok szantúkkal. Ita et non
 iggy ember málhetá et vognut. Ita mend orozuv ierov
 vognuk. Vmádjuk uronc iten keglmet et leticort, hug
 jogeollu et neki. et kegliget. et bulcáfa mend ú bunit.
 Et vimagvuc szent) noban mótut. et bovdug nichael archangelt.
 et mend angelut. hug vimagvucoc erete. Et vimagvuc
 szent piter urut, kinek odut letomá odómia. et letnie.
 hug orva mend ú bunit. Et vimagvuc mend fectucut.
 hug legemec neki legod uronc letna elcut. hug iten w u-
 maldemec mia bulcáfa w bunit. Et zoboducha wt urdang
 idetvlt. et puculac kintoviatuc. et vevve it paradizum
 nyugalmabeli. et odgon neki múnid utragvete itut. et
 mend lovben rezet. Et keseritok uroncuz chitavuc.

K(yle eleison).

Szerelmes bratyn vimagvuc et szegény ember bíliari
 kit wt ez napon ez hetero világ földközéből mento
 kinek ez napon teltet letetvük. hug ur it keglmetel
 abrahám, izák, iacob kebelben helytve, hogy brátagrop
 istva mend ú szentis et ómólet kizitavuc lov
 felül jochtavna iteze wt. Et vevvevenc. clamat ter. K

Más nyelven:

Látjátok, felebarátain, szeretők, (Besszé a koporsó fölött) mák vagyunk. Bizony! por es hamu vagyunk. Mert a
 malazamben teremtés elő (isten) a mi ősnéket, Ádámot, és adta vala neki a paradizomot hazá, és az egész paradizomban
 való gyümölcsökkel etenda neki hogy éljen. Csópan tiltó őt egy fa gyümölcszettel. De megemendá neki, hogy miért ne ennék
 -Bizony a nagy napon vendel ő gyümölcsből, halálának halálával halas mag. Hallá bolot a teremő istentől, de elfeledé. Engede
 az órang esabítyásut. Ez evék a tiltott gyümölcsből. És a gyümölcsben halál evék. És a gyümölcsnek ny keserü vola zé,
 hogy terket megakasztaja vala. — Nem csak magának, hanem egész fajának halál evék. — Harogvéc iten et beleve őt a
 hájós világha. És lón halálának et pokolnak fectú et minden (ő) remének. Akik azok, mi is azok vagyunk, a hogy is a legülök
 szeretelből. Bizony! egy ember sem kerülheti ki ő (sz) vevve. Bizony! mend alon járniuk vognuk. Imádjuk (kerülök) uronc
 sten keglmet et leticort hogy vimagvucoc erete. — Harogvéc iten et beleve őt a hájós világha. És lón halálának et
 pokolnak fectú et minden (ő) remének. Akik azok, mi is azok vagyunk, a hogy is a legülök szeretelből. Bizony!
 Mária! a szent asszonyok et boldog Mihály urakválnak és minden angyalokuk, hogy unakozzanak ércus. És köny-
 rögünk szent piter érnak, kinek odut letomá odómia et hótne, hogy oldozza fel minden ő bunit. Et könyörgéskel
 szeretelből, hogy legemec neki legod uronc letna elcut, hogy az a lónabaguk mótit bocsassa meg bunit, et szentis et
 őt et órang: bocsássék ő a pokol kizitavuc, et vevve őt a paradizum nyugalmabeli. et odgon neki a nyugalmabeli itut et
 minden lovben rezet. S istavucok uroncuz brátagrop K(yle eleison) — Szerelmes bratyn imádjavunk a szegény ember
 bíliari, kit az őt a napon a hamis világ földközéből mento, kinek a napon teltet letetvük, hogy ur őt keglmetel
 abrahám, izák et iacob kebelben helytve és az tiltott napja elkövetvén minden szeret et boldog isten javitavuc iteze
 vevve wt. Et vevvevenc. clamat ter. K(yle eleison)

A legrégibb összefüggő magyar nyelvemlék: az úgynevezett vhalotti beszéd.

term gyökből származik. Olyan bonyolult, elvont fogalmat, mint a természet, a magyarok a saját nyelvükön tudtak kifejezni, míg a nyugati nemzetek mind a latin *natura* szóhoz voltak kénytelenek kiegészítésért folyamodni.

Mindebből aztán egy teljesen eredeti, gazdag és színes magyar nyelv fejlődött, alakult ki. Ennek a nyelvnek értékes és becses sajátossága még az *egységesség* is. Vannak ugyan benne is bizonyos *nyelvjárások*, *dialektusok* (a nyugati, dunántúli, alföldi, Duna-tiszai, északnyugati (palóc), északkeleti, Királyhágóntúli (erdélyi és székely, nyelvjárás), de ezek sem egymástól, sem az irodalmi nyelvtől nem nagyon különböznek. Minden nyelvjárásbeli magyar megérti a másikat és megérti az irodalmi nyelvet is, amely a nyelvjárási sajátosságokkal az írók műveiben csak színesedik, gazdagodik, de alapjában nem változik. Ezzel szemben a legtöbb nyelvben (angol, francia, olasz, szláv, spanyol, stb.) oly nagyok az eltérések, hogy egyazon nemzet más-más tájszólást beszélő fiai egyáltalában nem, vagy csak nehezen értik meg egymást, az irodalmi nyelvet pedig az iskolában, a könyvekből kell külön megtanulniok.

Igen becses tulajdonsága a magyar nyelvnek az is, hogy a legnagyobb könnyűséggel és zengzetesen ömlik a régi klasszikus (görög, latin) költészet ritmusába, amiben például az angol nyelvet erősen felülmúlja. *Milton*, aki Istentől ihletett költő volt, az „Elveszett paradicsom” című világhírű költeményének előszavában panaszodik is, hogy az angol nyelv mily nehezen alkalmazkodik a klasszikus költészet ritmusához. A magyarban pl. Bercsényi, Vörösmarty, Arany s még sokan mások, valóság-gal remekeltek a klasszikus formákban.

A magyar nyelv legrégebb, írásban fennmaradt emléke az u. n. „Halotti beszéd” a XIII-ik század elejéről. Ezt egy latin misekönyvben a Pozsony-vármegyei Deáki községben találták (ez ősi, színmagyar községet Trianonban szintén Cseh-Tótországhoz csatolták!). E nagybecsű nyelvemlék egy temetési beszédet tartalmaz, amely a paradicsombeli tiltott gyümölcs élvezetére s az ebből következett halandóságra emlékeztet, továbbá a halott felett elmondott könyörgést.

E becses emlék, amelynek hasonmását, valamint mai helyesírás szerinti szövegét mellékletben bemutatjuk, tanúsítja, hogy az egyház ebben az időben is használta a magyar nyelvet olyankor, mikor a néphez akart szólni – prédikációban és imában. Különben az egyházi és világi hatóságok nyelve is még jóidőig a latin volt, éppúgy, mint más európai nemzeteknél. Az okiratokat (*diploma*), törvényeket (*décréta*) latin nyelven szerkesztették, a leveleket is úgy írták. A magyar nyelvet csak a mohácsi vész után, a hitújítás (reformáció) idején, 1530 körül, kezdték irodalmilag használni és művelni. A reformáció hirdetői és terjesztői (papok, világi urak) iskoláik mellett könyvnyomdákat állítottak (Honter János 1534-ben Brassóban, Nádasdy Tamás

1536-ban Sárvárszigeten, stb.), és ezekben magyar nyelvű könyveket is nyomattak. E példát csakhamar követték a katolikusok (Nagyszombat 1578) és gazdag magyar nyelvű hitvitázó irodalom fejlődött, amely Pázmány Péter esztergomi érsek (1570-1637) gyönyörű magyar nyelvében érte el legszebb virágzását. De azután a latin és, a Habsburgok németesítő politikája folytán, a német is megint századokon keresztül háttérbe szorította a nemzeti nyelvet. Csak a nép ajkán és dalaiban (virágénekek, kuruc-nóták) s egyes nagy írók, költők műveiben élt tovább. Teljes jogaiba azonban csak a múlt század első felében lépett, amikor az 1843-44. évi országgyűlés elhatározta, hogy a hivatalos nyelv (törvényhozás, közigazgatás, hitoktatás nyelve) Magyarországon ezután a magyar lesz. Századok mulasztását kellett ekkor pótolni. És az isteni Gondviselés e célra lánglelkű hazafiak, politikusok, szónokok, tudósok, írók, költők egész seregével ajándékozta meg ekkor a nemzetet, akik az elhanyagolt, jogaitól megfosztott, sokszor kigúnyolt és megvetett nyelvet csodálatos virágzásra emelték. Részint a régi nyelv-kincsek, a népi nyelv és népköltészet felhasználásával, részint korszerű újításokkal (nyelvújítás).*

És – hogy itt csak a legnagyobbakat említsük – *Kossuth Lajos, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór, Madách Imre* olyan műveket alkottak ezen a nyelven, amelyek az egész művelt világ figyelmét ráirányították. S jóformán mindenütt akadtak, akik megtanulták ezt az idegennek nehéz – mert egészen sajátos, eredeti – nyelvet azért, hogy zengőragyogó szellemkincseivel a saját hazájuk és nemzetük kincsesházát gazdagítsák.

* Itt meg kell jegyeznünk az örök igazság nevében, hogy a való helyzet nem ismeréséből eredő, vagy rosszhiszemű az a vád, mintha Magyarországon a magyarság üldözötte és elnyomta volna azoknak a nemzetiségeknek anyanyelvét, amelyeket a régebbi magyar királyok különböző okokból (pl. a németeket, szászokat az ipar és kereskedelem üzése végett) ide vendégekül (*hospites*) behívtak, vagy akik a török-tatár veszedelem elől idemenekültek, vagy akiket a későbbi Habsburg-uralkodók, épp a magyarság gyengítése végett, betelepítettek. E vád alaptalanságát épp az bizonyítja a legfényesebben, amit Trianonban az ország szétdarabolásához ürügyül használtak, hogy nagy számban éltek és élnek még ma a megcsonkított határokon belül is nem-magyar anyanyelvű állampolgárok, akik ugyanazt az ősi anyanyelvüket használják, amellyel őseik századok előtt ide beköltöztek. Mit gondolnak a vádlók: hogyan lett volna ez lehetséges, ha nekik volna igazuk? Az igazság az: hogy itt inkább a magyar nyelv volt sokszor üldözött és háttérbe szorított és a magyar inkább megtanulta a vele szomszédságban lakó más anyanyelvű polgártársa nyelvét, hogysen azt üldözötte, elnyomta és a magáét ráerőszakolta volna. Még akkor sem tette azt, mikor erre jogos önvédelemből talán alapos oka lett volna. Ha ezt megteszi, bizonyára még irmagját sem találta volna itt Trianon semmiféle nemzetiségnek!

És mindenki, aki előtt így megnyílnak ennek a nyelvnek
gazdag szépségei, velünk együtt érzi a költő (Ábrányi Emil)
szavainak igazságát, akinek lantja így zeng a magyar nyelvről:

Oh, szép magyar nyelv! Aki egyszer téged
Ajkára vőn, többé nem dobhat el;
Szentség gyanánt hogy befogadja éked,
Őrző oltárrá válik a kebel.
Pajzán derűs vagy, mint nőink szeme,
S erős, szilárd, mint hősök jelleme!
Gyöngéd vagy és lágy, mint mennybolti kék,
S dörögni úgy tudsz, mint villamos ég!
Minden, mi fejben vagy szívben fakad,
Tőled nyer pompát, színdús szavakat.
Nagy eszme, érzés oly ragyogva hord,
Mint egy király az ünneplő bíbort!

II.

Magyarország Történelme

ELSŐ RÉSZ.

A magyar nemzet hőskora

Vándorlás. Honszerzés. Vezérek kora.

Említettük már, hogy a magyarok a Krisztus utáni IX-ik század elején, a 830-ik év körül, jelentek meg Európa földjén. Ettől kezdve már a történeti adatok először gyérebb, majd egyre erősebb világításában követhetjük további útjukat és történetüket.

Európa földjén, a mai Oroszország keleti részén, az Ural hegység déli lábánál, az Ural, Volga, Bjelaja és Káma folyók között ütötték fel első ideiglenes tanyájukat. Ezt a földet *Nagy-Magyarországnak* és „*Baskiriának*” nevezik a krónikák. Itt dél felől szomszédságba kerültek a szintén turáni eredetű török (*türk*) rokon-népekkel. Hamarosan összebarátkoztak, részben össze is keveredtek e vitéz „lóra termett” népek. Életmódban, hadkozásban, nyelvben sokat tanultak és átvettek egymástól. A török akkor már ismerte és gyakorolta a *földművelést* s az addig tisztán nomád, csak halászattal, vadászattal foglalkozó magyarság tőle tanulta el annak első elemeit. Innen van, hogy a *búza, árpa, borsó, gyümölcs, bor, tarló, sarló* stb. szavakat is a töröktől vette át. Ezért nevezik akkoriban a byzanci írók a magyarokat is *turk*-oknak, azaz *török*-öknek. A *török* elnevezés még később is annyira tartotta magát, hogy amikor Dukas Mihály görög császár I. Géza magyar királynak 1075-ben koronát küldött, amely a magyar Szent Koronának ma is alsó része, a rajta levő görög feliratban Gézát „Turkia királyának” nevezte. Másfelől a vad *bessenyő* nép volt a magyarság szomszédja s talán ettől akart szabadulni, amikor első tanyáját elhagyva, odébb vonult dél és nyugat felé, a Don, Dnyeper és a Fekete tenger között elterülő, halban, vadban, Jegelőben dús vidékre. Itt szállt meg másodszer. A görög írók ezt a vidéket *Lebédiának* nevezik, ami némelyek szerint mezőséget jelentett, mások a magyarok első vezére, *Lebédias* vagy *Eleud, Előd*, nevéből származtatják. Itt körülbelül hatvan évig

maradtak – a bolgárok, kozárok, törökök és különböző szláv törzsek szomszédságában – a magyarok. Az izgága bessenyők ide is követték és itt is háborgatták őket. Tovább vonultak hát ismét nyugat felé, amerre valami erős vágyakozás is egyre vonta őket. Hagyományaikban, énekmondóik dalaiban ott élt egy távoli nagy föld, Attila és a hún nép egykori birodalmának képe, amelyet rokon örökségüknek tekintettek, útközben valami okból ketté szakadtak. Kisebb részük visszavonult a Volga túlsó partjára, a nagyobb rész pedig a Dnyepertől a Szerétig terjedő s a Prut és Bug folyóktól öntözött sík vidékre (a mai Moldva, Besszarábia és déli Oroszország) tartott. Itt vett újabb szállást s ezt *Etelköz*-nek (*Atelkuzu-Vizköz*) nevezte.

A vándorló magyarok eleddig hét törzsre oszlottak. E hét törzs neve: Nyék, Megyer, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kara, Kaza.

Minden törzsnek volt egy feje (*vezér, fejedelmi személy, kapitány, hadnagy, vajda* néven említik a krónikák és írók). A hét vezér ebben az időben: Álmos, Előd, Kund, Ond, Tas, Huba és Töhötöm (Tuhutum). Ezek között a legtekintélyesebb volt az első vezér vagy vajda (fővezér). Más főméltóságok voltak: a *gylas* vagy *gila*, magyarul *gyula*, aki főbíró, azután a *karchas*, *horkas* vagy *kádár*, aki közös harci kalandokban a fővezér volt. A hét törzs (amelyhez vándorlás közben a kozároktól elpártolt kabarok és kunok nyolcadikul csatlakoztak) 108 nemzetségre oszlott. Minden törzs és nemzetség a saját vezére (vajdája) alatt állott, annak szavára indult. Az összesség fölött álló s mindenkinek parancsoló központi hatalom (fejedelem) idáig nem volt.

A magyarok maguk is mindinkább érezni kezdték ilyen központi hatalom szükségességét. Mert bárhogy összetartottak is az egyes törzsek, mégis, különösen nagy veszedelem idején, könnyen meglazulhatott az egység és széthullhatott, mint oldott kéve, a nemzettest, az egészet erősen összefogó hatalom nélkül. Valószínűleg ily központi hatalom hiányának tulajdonítható az is, hogy egyes kisebb részek már eddig is leváltak a nemzet testéről. Így például az etelközi költözés előtt is egy kisebb csoport leválva, vissza keletnek vette útját, Perzsia felé, ahol aztán örökre nyomaveszett.

Etelközben tehát közakarattal fejedelmükké választották egyes források szerint Álmost, mások szerint pedig Álmos fiát, *Árpádot*, mint „okossággal, tanácsadással és vitézséggel tündöklő” férfiút. Ünnepelesen pajzsukra emelték annak jeléül, hogy ezután ő mindnyájuk felett állandó. Azután pedig vérüket egy közös edénybe eresztvén, megkötötték az esküvel erősített *vérszerződést*, amelynek legfontosabb rendelkezései voltak, hogy a fejedelmet mindig Álmos (Árpád) nemzetségéből kell választani, amit közös erővel szereznek, abból mindenki közösen részesüljön és hogy azok az előkelő személyek, akik Árpádot fejedelemmé választották, se maguk, se pedig

maradékaik a vezéri tanácsból és az országló tisztségekből ki ne maradjanak.

Az így egységessé lett nemzet vitézi erényeit megismerte VI. vagy Bölcs Leó görög császár, aki akkor háborúba keveredett a bolgárokkal. Segítségül hívta a magyarokat (895-ben), akik az Aldunán átkelve, Simeon bolgár fejedelem seregét leverték s nagy diadallal és sok zsákmánnyal tértek vissza Etelközbe. (Némely írók szerint egy magyar csapat akkor Pannoniáig elportyázott és megismerkedett egy darabjával a későbbi hazának.)

De a nagy örömet nagy gyász követte. A bolgárok szövetségve a bessenyőkkel, míg a magyar sereg zöme távol volt, meghanták és porig dúlták-égették az etelközi hazát. E nagy csapás nem csüggesztette el Árpádot, összeszedte megmaradt népét s megindult vele a Dnyeper folyó mentén Kiov (Kiev) felé.

Oleg, a kiovi (Kiev, Kiő) orosz fejedelem, nagyon megrémült, amikor meghallotta, hogy a félelmes Attila utódai közelednek vára felé. Tanácsot tartott országa nagyjaival s mivel a maguk erejében nem bíztak, segítségül hívták a kunokat, akikkel szövetségben voltak.

Mire a magyarok Kiov közelébe értek, a kunok már ott voltak „hét vezérük” alatt. Ez bátorságot öntött Olegbe s meg sem várva, mit akarnak tulajdonképpen a magyarok, ő intézett támadást ellenük. Árpád vitézei visszaverték a támadást s az orosz-kún vert had Kiov várába menekült. Körülkerítették a várat és ostromolni kezdték. Két hétig folyt a magasfalú vár ostroma; mikor a magyarok már rohamhágcsókon fölfelé törték a falakra, Oleg békéért könyörgött. Árpád hajlott a jó szóra s a követeket azzal küldte vissza, hogy abban hagyja a vár ostromát, ha Oleg bizonyos évi adó fizetésére kötelezi magát, seregét élelemmel ellátja és mindennek biztosítására előkelő túszoikat (kezeseiket) küld hozzá. A megrémült orosz fejedelem teljesítette Árpád kívánságait, még gazdag ajándékot is küldött: ezer orosz módra nyergelt lovat, drága coboly- és nyestbőröket. Ezenkívül azt a barátságos tanácsot üzenté a magyaroknak, hogy hagyják el ezt a kietlen vidéket, nem nekik való ez. Van egy áldott, termékeny föld nyugat felé, túl a nagy hegyeken, menjenek oda, az úgylis őket illeti, mint ősapjuk, Attila, öröke. Még az utat is megmutatta, hogy merre közelebb. Árpád fejedelem köszönte a jó tanácsot és elindította népét ama nagy hegyek felé.

Alig indultak útnak a győzelmes magyarok, egyszerre csak mögöttük a porfelhőből ügető lovascsapatok bontakoztak elő. Más valami csalafintaságra gondoltak, nyílhoz, kopjához kaptak a magyar vitézek, amikor fehér zászlóval Árpád elé vágat a lovasok vezére, Edömér és hódolva jelenti, hogy ő és egész hadinépe, a kunok, a vitéz magyar néphez kíván csat-

lakozni! Követi őt a többi kun vezér: Ed, Ete, Böngér, Acsád és Vájta. Leborulnak Árpád előtt és ünnepélyesen fogadják, hogy ellenfélből, ím barátok lesznek, Árpádot fejedelmükül ösmerik és szívvel-karddal követik, ahová vezérli őket. Csatlakozott hozzájuk több orosz lovag is, akiket szintén ellenségből barátta hódított Árpád fejedelem vitézsége és nagylelkűsége. Ezek a kunok, a már előbb csatlakozott kabarokkal együtt, a hét magyar törzs mellett a nyolcadikat alkották s mint jeles vitézek „kendé”-jük vezetése alatt a hadban mindig elüljártak. Az oroszok később az új haza nyugoti részén telepedtek le s ott Oroszvárt építették.

Oleg, kievi orosz fejedelem, meghódolása a honfoglalásra induló Árpád fejedelem előtt.

Festette Vágó Pál.

A nagylelkű, hős magyar fejedelemnek egyik legszebb győzelme volt ez, amelyet ellenséges szíveken aratott.

Mikor így meggyarapodva, új szíveket, új karokat nyerve megindultak a rég óhajtott cél felé, Ruthénia földjén újabb öröm érte a magyarokat. A krónikák szerint ugyanis itt járult Árpád elé a *székelyek* követsége.

A *székelyek*, hagyomány szerint, Attila népének egyenes maradványai. A nagy hún pusztulás, az úgynevezett krimhildi csata (453) után, Attilának egyik fiával, Csabával, csak mintegy 5000 hún vitéze maradt életben. Egy részük, Csaba királyfiával együtt, visszament az ősi Szittyországba, a nagyobb rész, mintegy 3000 vitéz, pedig az ország délkeleti szélén, Erdély bérci között, a Csigle-mezőn, a későbbi szép *Székelyföldön* telepedett le. Itt elszaporodott s minden ellenséggel

szemben megvédte bérce-völgyös szép hazáját, megőrizte nyelvét, nemzetiségét. Pedig sok ellenség támadt rá. De Csaba királyfi is mindig ott termett vitézeivel a székely testvérek segítségére. A rege szerint még halála után is. A székelyek csillaga, a Szaturnus, ugyanis mindig hírül adta az égbe, amikor bajban volt a székely. Csaba királyfi ekkor fölkerelkedett vitézeivel, végigszárguldott a csillagos ég boltozatján, azon a tündöklő égi úton, amelyet azóta is „Hadak útja”-nak nevez a székely és megsegítvén testvéreit, ismét visszarobogott szel-lemhadával az égbe.

Mikor a székelyek hírt vettek a testvér-magyarok közeledéséről, elébük siettek és követeik útján felajánlották Árpád fejedelemnek életüket-vérüket az új haza megszerzéséhez és megtartásához.

Örömnép volt ez a nap. Árpád fejedelem szívesen fogadta a kis testvérnépet, amely leghűségesebb bajtársa lett ezután a magyarnak és legvitézebb védője a hazának.

896-ban érkeztek a vándorló magyarok a Kárpátok északi lejtőjéhez és a vereckei szoroson keresztül ereszkedtek le a Tisza-Duna mentén elterülő nagy síkságra, ahol egykor Attila birodalma volt.

A hún birodalom romjain rövid időre különböző népek váltogatták itt egymást, ú. m. a gepidák, gótok, herulok, rugiaiak, avarok, longobárdok. De egyik sem tudott állandó birodalmat alapítani. *Ez a feladat a magyarokra várt.* Mikor ők megjelentek, csak a Dunántúl találta *Arnulf* császár német-frank uralmát, amely alá a déli széleken, mint adófizető alattvalók, *Privina* szlovénjei tartoztak. Az északnyugati Kárpátok őserdőktől borított, zord és terméketlen hegyvidékein itt ott gyéren szétszórva szlávok tanyáztak, de *nem alkottak rendes, önálló államot*, hanem a szomszédos Nagy-Morvaországnak adóztak. Az Alföldön és Erdélyben is csak maradék avar és gepida csoportok kóboroltak, amelyekre dél felől a bolgárok terjesztették ki hatalmukat. Különben a Kárpátok és az alföldi mocsaras vidék túlnyomó része a magyarok bejövetelekor őserdőktől borított, *lakatlan, gazdátlan* terület volt és az maradt még századokon át az egész Árpád-kor alatt. A mai rumánok elődei, akiket régebben állandóan *oláhoknak (vlachok)* neveztek, akkor még *nem laktak Erdélyben.*

Trajánus római császár (Kr. u. 105-07 körül) leverte a dákokat, akik akkor a Dáciának nevezett Erdélyben laktak és latin ajkú népeket is telepített Dáciába. Ezekről akarják származtatni magukat a mai rumánok (dákó-román elmélet), bizonyítva ezt azzal is, hogy nyelvük hasonlít a latinhoz. Csakhogy a római légiók, amelyek különben sem Itáliából, hanem Hispániából és egyéb provinciákból valók voltak, 275-ben, Aurélius császár alatt, már teljesen visszavonultak Dáciából s akkor az egész provincia (Erdély) a nyugati

gótok martaléka lett. Ettől kezdve pedig egészen 1222-ig, tehát 950 éven keresztül, maguk a rumán történetírók sem tudnak felmutatni semmi hiteles történeti adatot arról, hogy ott latinajkú népek tovább éltek volna. *Csak 1222-ben*, II. Endre magyar király egyik oklevelében, történik említés először *blachok*, *valachok*, vagyis oláhokról. Egy későbbi (1293) oklevélből pedig az is kétségtelenül kitűnik, hogy ezek a *vlachok* egyszerű pászornép voltak. Akkor még csekély számban csak a fogarasi hegyekben telepedtek meg, ahova a Balkánról húzódtak fel. A Balkánról hozták keverék latinus nyelvüket is. Hivatkoznak a rumánok Anonymusra, Béla király névtelen jegyzőjére is, aki a honfoglalás korából bizonyos *Gyeló* oláh fejedelmet említ. Csakhogy Anonymus krónikája jó 300 évvel a honfoglalás után íródott és némely része inkább monda, mint történet. Ilyen lehet a *Gyeló*-ról szóló is, amely akkor keletkezett s amelyet akkor hallhatott a krónikás, amikor már csakugyan voltak Erdélyben oláhok, vagyis 1200 körül.

Hogy nem Erdély a rumánok őshazája, bizonyítja az is, hogy a saját nyelvükön nincs is rá szavuk, mert az általuk használt név, *Ardeal*, oláh nyelven nem jelent semmit, hanem csak a magyar *Erdély* megrontott alakja. De bizonyítják ezt az erdélyi hegyek, folyók, községek nevei, amelyek túlnyomórészt szlávok, vagy magyarok még a rumánok által lakott területeken is (Bisztra, Gredistye, Zalatna, Belgrad, Pojona, stb.). A rumán írott nyelvben több száz magyar származású szót találunk, holott az erdélyi magyar nyelvben alig van egy-két, a pásztorokodással kapcsolatos oláh eredetű szó, tehát nyilvánvaló, hogy a rumánok csak a magyarok után vándorolhattak be Erdélybe és helyezkedtek el a magyarok és szászok által lakatlanul hagyott magas és zord hegyvidékeken, apró, kezdetleges hegyi falvakat alkotva.

Az igazság tehát az, hogy a mai rumánok ősei (a *vlach-oláhok*), mint teljesen műveletlen pászornép, csak a XIII-ik század elején (1200 körül) kezdtek *beszívárogni* SL Balkánról Erdélybe, amely akkor már századokon keresztül fejlett kultúrájú magyar uralom alatt állott.

Mindezt ma már hiteles történeti adatok bizonyítják és ezek az adatok megdöntik némely cseh és rumán történetírók azt a célzatos állítását, mintha itt a magyarok bejövetele előtt akár szláv (tót), akár rumán (oláh) *szervezett birodalom* lett volna.

Palacky Ferenc, a múlt század első felében élt cseh történetíró, például azt állította, hogy a magyaroknak mai hazájukba való bevonulása akadályozta meg az akkor, szerinte, kialakulóban levő nagy-szláv birodalom létrejöttét és a szlávokat északi és déli szlávokra osztotta. Ez a tan elfogadásra talált a szláv írónál és a magyarok iránt óriási gyűlöletet keltett a pánszláv eszme hívei között. Palackynak ez a fel-

tevése azonban nemcsak hogy nem bizonyítható, hanem ugyanolyan joggal állítható az, hogy Csehország saját létrejöttét, illetőleg fennmaradását a magyarok benyomulásának köszönheti, minthogy a magyarok egy évszázadon át nyugtalanították a németeket és elvonták figyelmüket a szlávokról. Ha ez nem történik meg, akkor a fejlődés magasabb fokán álló németek Csehország fennmaradását is veszélyeztették volna, amint például, teljesen elnémetesítették az eredetileg szláv poroszokat s országukból a német birodalom vezető államát alkották.

Egyes későbbi krónikák (különösen a már említett Anonymus) ugyan több harcról beszélnek, egymásnak is ellentmondóan, de valóságul csak annyi bizonyítható, hogy a honos szerző magyarok csupán a nyugati széleken találtak erősebb ellenállásra, ahol a morva és német-frank utódfennhatóságokat döntötték meg. Szvatopluk már 894-ben meghalt s Nagy-Morvaország utódai kezén ekkor már bomladozóban volt. Azok a szétszórva élő gyér népcsoportok (frankok, németek, szlávok), amelyek azelőtt morvának, franknak adóztak, most önként meghódoltak a magyaroknak. Addig is csak *alattvalók* voltak, most is azok maradtak, *mert hiányzott belőlük az államalkotó erő és bölcsesség*. De most egy olyan nemzet alattvalói lettek, amely nemzet az évszázadokon keresztül jóformán gazdátlanul álló és a népek országútjának használt gyönyörű földön *rendesen szervezett, egységes nemzeti államot alapított*. Ennek az államnak szilárd alapját – miután a törzsek az egész ország területét megszállták – a *pusztaszeri nemzetgyűlésen* rakta le a bölcs fejedelem, Árpád és vitéz népe, a magyar.

Ez a nemzet, amely számra nem lehetett nagy, alig volt száz-kétszázezernyi (biztos adat számbeli nagyságáról nem maradt fenn), azért tudott állandó, erős államot alkotni, mert harci vitézségben és műveltségben egyaránt kiváló és minden más népek előtt tekintélyt parancsoló volt. Első sorban vitézi katonanép, könnyű lovaskatona volt a magyar. (Ebből lett később a világhírű *huszár*.) Vitézi virtusát színről-színre megismerte Leó görög császár és meg is örökölte *Taktika* című művében. „Szabad ez a nemzet – írja ő a magyarról – és minden kényelem és élvezet felett arra törekvő, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselje magát.”

Ellenséges krónikások a magyarokra is, mint a hunokra, sok olyan rossz tulajdonságot ráfogtak, amelyeket ők csak félelmük vagy haragjuk szemüvegén és erősen torzítva láttak. A magyar nem volt olyan „műveletlen vad barbár”, mint ahogyan ezek a krónikások feltűntetni szeretnék. Elfogulatlan írók mást mondanak róla.

Vallása ebben a korban még pogány volt. A természetet s annak egyes tüneményeit, erőit: ég, föld, víz, tűz, nap, hold,

csillagok – imádta s ezekben sejtette már az Istent. Erkölcsi tisztességét mutatja a családi élete. A férfi csak egy nőt vett, mint *feleségét* (fele segítségét) megbecsülte s ez őt *urának* tisztelte. Műveltségüket jellemzik azok a szavak, amelyeket akkor már használtak, tehát a megfelelő fogalmakat, tárgyakat, mesterségeket ismerték. (Lásd az I. fejezetet is.) Előfordul a szavak között: az *ács, varga, szűcs, szabó, kerékgyártó, szijgyártó, tű, olló, kender, szövés, fonás stb.* Tehát a mesterségeket is gyakorolták. Életmódjuk egyszerű volt, ruházatukra nagy gondot fordítottak.

Volt egy sajátos ősi írásmódjuk, a *rovásírás*, amelyet a székelyek még századokkal később is használtak. (Sima fapalcikákra vésték, rótták írásjeleiket.) Maga a *betű* szó is eredeti ázsiai magyar szó, amelyet a magyarok nem az új európai környezetben sajátítottak el, hanem magukkal hozták őshazájukból. Volt költészetük. Énekmondóik lakoma közben dalokat, regéket adtak elő a nép múltjáról és harcairól. A honosítás korában nem volt köztük pártoskodás. A törzsek egy szívvvel és karral engedelmeskedtek a fővezérnek, Árpádnak.

Ezek a kiváló tulajdonságok tették képessé őket az államalapításra.

És ezt az így megfundált magyar államot a Duna-medencében a Gondviselés is arra szemelte ki, hogy nyugati Európa védőbástyája legyen Kelet ellen és a nyugati műveltség közvetítője Kelet felé.

És ennek a nagy hivatásának, mint későbbi történet bizonyítja, becsülettel meg is felelt.

A nagy *Árpád* halála után (907-ben) gyengébb utódai: *Zsolt* (Zoltán) és *Taksony* vezérek alatt (972-ig) egyes törzsfők még portyázó kalandokat indítottak nyugtalanabb vérű és zsákmányoláshoz szokott hadi népükkel. Ezt részben azért is tették, hogy a nyugati határokat biztosítsák az ellenség betörései ellen. Bekalandozták a mai Ausztria, Svájc, Német- és Olaszország egy részét és Görögországot. Győzelmeket arattak, zsákmányt szereztek, Byzánc érckapuját megdöngették (Botond), a svájci Szent-Gallenben kedvükre magyarosan mulattak (Heribaldus barát erről azt vallotta, hogy soha életében olyan jól nem mulatott, mint a magyar katonákkal). De kemény vereségeket is szenvedtek, amikor erejükön felül úgy elbizakodva vakmerősködtek (*Riadé*-nál és a *Lech-mezőn, Augsburg* mellett). A bölcs és erőskezű *Géza vezér* (972-997) azután véget vetett e kalandozásoknak, amelyek előbb-utóbb az itt már elpusztult más népek szomorú sorsára juttatták volna a magyart is. ő belátta, hogy a nagyrészt már keresztény népek szomszédságában a magyar is csak úgy maradhat meg és élhet békességben, ha szintén felveszi a keresztiséget és részese lesz a keresztény műveltségnek, ő maga is megkeresztelkedett feleségével, Saroltával és kis fiával, *Vajkkal* együtt,

aki a keresztségben *látván* nevet kapott. Hittérítőket (olasz, német, szláv szerzeteseket) hívott be az országba, akik a nyugati műveltségnek is úttörői lettek. Különösen kiváltak ebben a *bencések*, akiknek Géza a *pannonhalmi apátságot* alapította és adományozta. Fia, István, számára Henrik bajor herceg leányát, *Gizellát*, kérette feleségül, akivel számos német lovag is érkezett udvarába. (Ezek közül egyesek, mint *Hunt* és *Pázmán*, híres magyar családok alapítói lettek.)

Géza halála után (997) fia, István, örökölte a vezéri méltóságot. Majd csakhamar a II. Szilveszter pápától kapott koronával, 1001. augusztus 15-én, Esztergomban apostoli királlyá koronáztatta magát és megalapította az Árpádok királyi házát.

III.

Magyarország Történelme

MÁSODIK RÉSZ

A magyar keresztény egyház megszervezése Szent István, Szent László korában és a keresztes háborúk hatása Magyarországra.

Az ezeréves Magyarország szerencsés kialakulásának és fennmaradásának fundamentuma a kereszténység befogadása, a magyar keresztény egyház megszervezése volt. Szt. István király nevéhez és emlékéhez fűződik ez a hatalmas munka, amely évszázadok hosszú során át megdönthetetlen sziklaként állta és állja az idők viharát. Elcsodálkozó lélekkel fogadja az ember a történelemnek ezt a megállapítását, mert egy emberéletet, ha még oly hosszúra nyúlik is a teremtő munkában, rövidnek tart ilyen hatalmas alkotáshoz. Magyarozatául szolgál az, hogy Szt. István nagy művéhez az előmunkálatokat elvégezte már atyja, Géza fejedelem, és a Gondviselés gondoskodott arról is, hogy a nagy király közeli utódai között akadjon *egy* hozzá hasonló nagyság, Szt. László, aki aztán István alkotására felvette a maradandóság koronáját.

Egyébként már Géza fejedelem (972-997) előtt sem volt ismeretlen a kereszténység a magyarok között. Már honkereső útjukban megismerkedtek a kereszténységgel, először valószínűleg Lebediában; ezt bizonyítja, hogy Etelközben már nem fogadták idegenül a földjükön átutazó Szt. Cyrillt, hanem úgy bántak vele a törzsfők, mint velük egyenrangú vendéggel. A honfoglaláskor sok keresztényt találtak az ország területén is, sőt a Dunántúlon keresztény templomokat is, mert ez az országrész már a római uralom idején bölcse je volt a délről északra terjedő kereszténységnek. Ezen felül a honfoglalók új otthonukban maguk is erősen gyarapították a keresztények számát azzal, hogy kalandozásaik alkalmával a Balkán-félszigetről és a nyugati országokból ezer meg ezer keresztény foglyot hoztak haza, közöttük sok papot is, akik aztán mint lelkes hittérítők igen eredményes munkát végeztek uraik között.

Az így idekerült, hitükért élő-haló keresztényeknek és tanult papoknak térítő munkáját nagyban megkönnyítette az a szerencsés körülmény, hogy a pogány magyarok nem voltak durva bálványimádók. Valahol messze keleten nagy hatást tehetett rájuk a perzsák vallása, s ha nem is voltak kifejezetten tűzimádók, de a leglényegesebb dologban mégis követték azt: hittek a legfőbb Jóság, a Világosság, a Nap szellemében, aki örökharcban áll a Sötétség, a Gonoszság, az ördög szellemével. Bálványaik, templomaik egyáltalán nem voltak, s áldozataikat a szabad ég alatt mutatták be. A honfoglaló magyarok tehát

Vajk megkeresztelése.

(Benczúr Gyula első vázlata a budapesti Szépművészeti Múzeumban.)

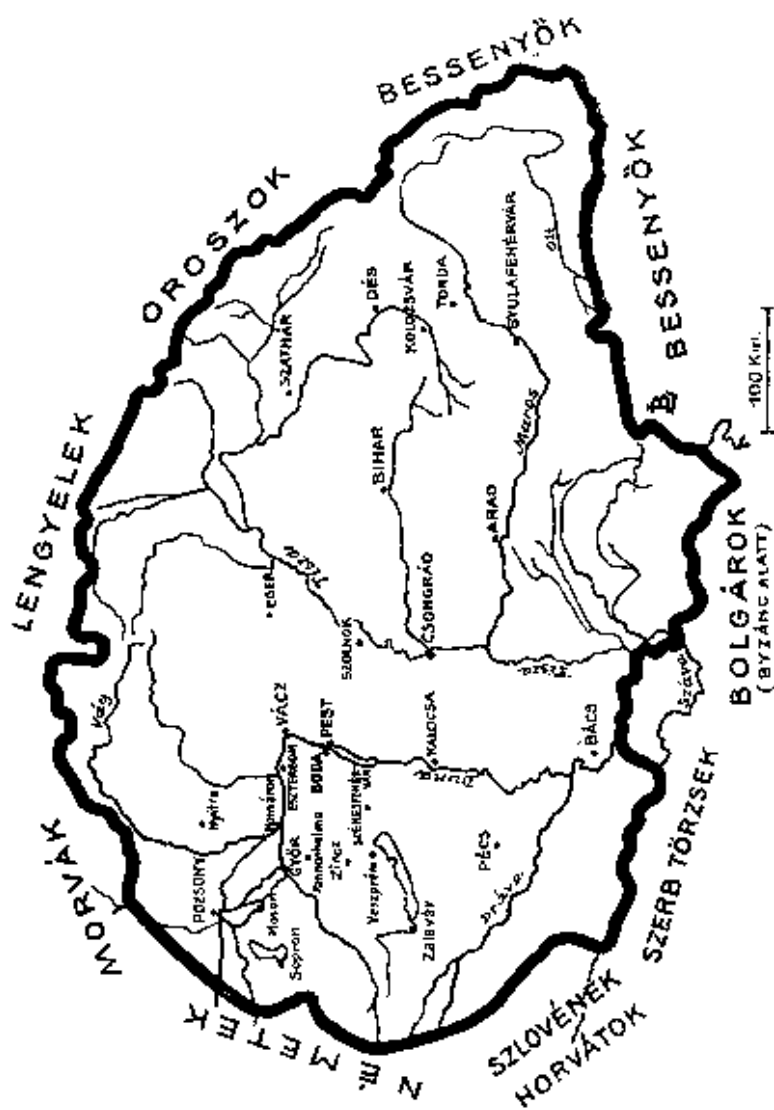
a pogány vallási felfogásnak igen emelkedett fokán állottak és ennek következtében könnyebben megérthették a kereszténység magasztos tanait. Erre mutat az is, hogy a pogány magyarok sohasem voltak keresztény üldözők. Alapjában véve még a rosszul úgynevezett pogány lázadások sem a kereszténység, hanem az újszerű, kemény rendet teremtő királyi hatalom ellen irányultak, amely a szilaj, pusztai nép nyakát csaknem átmenet nélkül az állami élet jármába hajtotta.

Tagadhatatlan, hogy Géza fejedelem, aki lélekben mindhaláláig ingadozott pogány hite és a kereszténység között, a kereszténységet eszközül használta fel a törzsfők nagy hatalmának megtörésére és saját fejedelmi hatalmának megerősítésére, további kibővítésére. Ez a családi politika azonban

annyira megegyezett a nemzet létérdekeivel, hogy éppen ez emelte Géza fejedelmet a nagy uralkodók sorába. A kedvező előzmények után így kezdődött meg Magyarországon a kereszténység terjesztése fejedelmi hozzájárulással és jóakarátú támogatással, amennyiben maga Géza is megkeresztelkedett fiával, Vajkkal együtt, aki a keresztységben István nevet nyert.

Géza politikája szinte természetesen magával hozta a hatalmas Szent római birodalom vagy római-német császárság* és a Szentszék barátságos magatartását, sőt egyenesen barátságát, amit a pusztító kalandozások után egyébként remélni sem lehetett volna. E szerencsés fordulat jelentőségét szinte nem is lehet eléggé kiemelni. Ha ezekben a nemzet jövőjét megalapozó években a maroknyi magyarság továbbra is ellenséges viszonyban él megerősödött nyugati szomszédaival és nem sikerül bejutnia a fejlettebb állami életet, a szellemi kultúrát és haladást jelentő nyugati egyház közösségébe, akkor feltétlenül osztozkodott volna a hunok és az avarok sorsában, vagy legalább is byzánci protektorátus alatt a balkáni népek lemaradt életszínvonalára kerül, ahol fajiságában éppen úgy megemészthető volt, mint a rokon bolgár nép, továbbá a bessenyők és a kunok java része.

A keresztény térítés immáron felülről is támogatott munkáját csak eredményében ismerjük, a részletekről azonban a reánk maradt gyér feljegyzések alig-alig tudósítanak bennünket. Jóformán csaknem minden, amit erre vonatkozólag a történelmi könyvek el szoktak beszélni, későbbi korszakból származó feljegyzéseken alapul. Az egykorú feljegyzések csak annyit árulnak el, hogy a térítés nagy munkáját főképpen német, közelebről sváb és bajor papok végezték. Mint egyes személyek az egykorú feljegyzésekben különösen István király felesége, Gizella, Henrik bajor herceg nővére, és maga Henrik emelkedett ki. Az utóbbi hamarosan a római-német császári trónra került, később pedig az egyház szent élete és jámborsága alapján a szentek sorába iktatta. Az egykorúak Gizella és Szt. Henriknek javára írják a magyar nép megtérítését. Szt. Adalbert alakja csak a kései feljegyzésekben domborodik ki. Szt. Gellért áldásos tevékenységét pedig csak a legendákból ismerjük. Kétségtelen, hogy a térítés korszakának sok kiváló alakja volt, ezek azonban a gyér feljegyzések homályában mint névtelen hősök többé-kevésbé eltűnnek. Ám a térítés legnagyobb munkásai közé kell számítanunk magát Szt. Istvánt (997-1038) is, aki államszervező munkássága mellett arra is időt szakított, hogy személyesen is felkeresse a nemzetségek szállásait, szavával és példájával is megtérésre buzdítván Árpád kemény, harcos népét. A világtörténelemben is számottevő, nagy egyéniség volt ő, aki egyaránt kitűnt mint a kereszténység apostola, mint törvényhozó, mint egyház- és államszervező s mint hadvezér, aki nemcsak megvédte országát mindenféle külső és belső támadás ellenében, hanem még meg is gyarapította. Alkotásai-

Magyarország Szent István halálakor.

nak összessége a magyar Szent Koronában testestül meg és él elevenen mind mai napig, amelynek a sors forgandóságával szemben való erejét égi szálakkal szötte-fonta át a Szent Korona eredetéről szóló örökszép legenda.

A nagy király halálát mintegy negyven éves belső forrongás és veszedelmes támadó háborúk követték a római-német császárság részéről, úgy látszott, hogy a nyugateurópai intézményeiben fiatal Magyarország összeroppan ennyi emésztő csapás súlya alatt. A szabadságára féltékeny magyarság nagy részében a németek leigázó törekvései következtében az a tudat vert gyökeret, hogy minden bajt a nyugati intézmények és azokkal együtt a kereszténység zúdították a nemzetre. Mindezt tehát meg kell semmisíteni, hogy ismét helyreálljon a régi szabadság. E törekvés sikere a magyar nemzet teljes pusztulását jelentette volna. Szt. István alkotásának szilárdságán azonban megtörték a romboló áradat hullámai, s csak a lelkek mélyén élt tovább az idegenkedés Nyugat ajándékaival szemben. Ekkor következett trónra a nagy király utóda, Szt. László, aki a nyugati mintára alkotott királyságot és keresztény egyházat a római-német császárság leigázó törekvései ellenében véglegesen függetlenítette, nemzetivé tette, s ezzel a magyarság lelkéből mindenkorra kiirtotta az idegenkedés érzését Szt. István alkotásaival szemben.

Szt. Lászlónak (1077-1095) már külső megjelenése is olyan volt, amilyenek harcos nép a vezérét látni kívánta. Az egykorú feljegyzések szerint ugyanis fölötte izmos, vaserejű, oroszlantestű, nagynövésű, az átlagembernél egy fejjel magasabb és mégis könnyed, nehéz fegyverzetben is hajlékony volt. Arca kedves, vonásai szépségesek, szemében jóságos szelídség, tekintetében a bátorság tüze. Mint bajvívó: legyőzhetetlen, mint bajtárs: mindenkinél önfeláldozóbb. Katonáinak jóságosan szigorú atyja és igazi barátja egyszerre. Osztozik velük a háborús élet minden tiszta örömében, minden sanyarúságában. Velük éhezik és velük szomjúhozik, egy sorban van velük a tél havában s a nyár hevében. Első a csatában, utolsó a pihe-nésben, alázatos a győzelemben, önmagával szemben mindig szigorú bíró, másokkal szemben türelmes és nagylelkű. Bőkezűen adakozó, a szegények istápolója, a tiszta és erkölcsös életnek példaadója. Amilyen győzhetetlen harcos a csatán, épp oly utolérhetetlenül jámbor és imádságos lelkű, amikor hüvelyben a kardja. Saját kiválóságainak csak annyiban tulajdonított fontosságot, hogy minden képességét Isten dicsőségére és magyar hazájának javára kell felhasználnia. Amerre járt-kelt, lépte nyomán hírvirág fakadt, s ahol magyar szó csendült, az ő dicsőségét zengte. A magyar puszták katonás népének bálványképévé lett, s a pásztortüzek mellett szárnyat bontottak azok a varázslatosan szép mondák és legendák, amelyek László alakját a földről már életében a csillagok közé emelték.

Nincs szó, amely kifejezhetné, nincs toll, amely leírhatná azt a szeretetet, bizalmat, reménységet, amellyel a magyar nép kicsije és nagyja, szegénye és gazdagja trónrajutását kísérte. Amit nagyra tartottak a honfoglaló Árpádban, a hadverő Botondban és Lehelben, az államszervező szent királyban, Istvánban, és széplelkű fiában, Imre hercegeben, azt mind együtt látták Lászlóban, aki a nemzet szemében emberfeletti emberré, valóságos félistenné növekedett, amilyennek a görögök tartották Heraklest és más mesebeli hősüket. Mint tavaszi napsugárban a rügyek, úgy születtek a nép ajkán a róla szóló csodás történetek, amelyek földöntúli erővel ruházták fel a személyével kapcsolatos dolgokat is: a kardját, a sisakját, a pajzsát, legfőképpen pedig a lovát. Mély áhítattal regélték és hallgatták, hogy ez a ló hogyan tudta rúgni, zúzni, harapni, tiporni az ellenséget.

László, aki a csatatereken nőtt nagygyá, a trón magasságában még nagyobbra növekedett, mert államférfiúnak és törvényhozónak is éppen olyan bölcs, amilyen tüneményes hadvezér. Pedig nehéz viszonyok között lépett a trónra. Olyan feladatok vártak rá, amelyeknek megoldása valóságos sorsfordulatot jelentett Magyarország életében. Az egymást követő trónvillongások, belső forrongások, az új és a régi világfelfogás viaskodása és a külső háborúk tüzeiben minden felemészteni látszott. Semmiféle tekintélynek, semmiféle törvénynek sem volt már tisztelete, sem egyházinak, sem világinak; a rablás, a fosztogatás mindennapi foglalkozássá lett és az igazságot az ököl mérte, amelyet nem mérsékelt sem a keresztény felebaráti szeretet, sem a pogánykori harcos tisztesség. És mindehhez hozzá kell még vennünk azt is, hogy a nemzet különböző rétegei, amelyeket társadalmi osztályoknak szoktunk nevezni, éppen ekkor voltak kialakulóban. Még a történetíró szeme sem tud tisztán látni abban a ködös gomolygásban, vagy összevisszaságban, amelyben a régi és az újonnan alakuló rétegek együtt kavarnak, rostálódnak: rabszolgák, felszabadított rabszolgák, földhöz kötött jobbágyfélék, birtoktalan szabadok és birtokosok, akik csak félig-meddig szabadok; harcos magyarok kisbirtokkal és nagybirtokkal, akikből a köz- és a főnemesség alakul ki; bevándorolt idegenek, akik részint közrendűek, részint katonáskodó urak; szerzetesek, világi papok, akik Nyugat-Európa legkülönbözőbb országaiból verődtek össze. Csupa bizonytalanság, csupa erjedés, láz, belső tűz minden vonalon. Lászlóra tehát, mint államférfiúra, az a feladat várt, hogy ebben a zürzavarban állandó, biztos és maradandó rendet teremtsen. És László ebben a tekintetben is többet tett, mint amennyit a legbölcsebb uralkodótól is várni lehetett volna. Munkája eredményének, súlyának megítélésére jellemző szempont, hogy a közhit a Nyugat-Európa vezető nemzetei által akkoriban megindítandó kereszties hadjárat vezérévé őt sze-

melte ki. íme, milyen nagy átalakuláson mentek át a lelkek László uralkodása alatt! Kevéssel előbb még minden nyugati intézményt össze akartak rombolni az egyházzal együtt, most pedig a kereszténység egyetemes, minden időkben legnagyobb vállalkozásának élére a magyar királyt állítják.

Tény, hogy a keresztény világnak Szt. Lászlónál nem volt nemesebb, tiszteltebb, érdemesebb lovagja. Amikor azonban a keresztes hadjárat eszméje a megvalósulásig jutott, László király már nem élt. Halálával a nemzet ilyen irányú lelkesedése is erősen megcsappanhatott, mert az első keresztes hadjáratban a magyarság részvétele alig mutatható ki. Ez egyébként érthető is, mert aránylag oly zsenge palánta volt még akkor Magyarországon a kereszténység, hogy a keresztes hadjárat indító okai itt még nem gyökerezhettek meg. Hiányzott az aszkézis, vagyis önmegtartóztatás is, amelyet abban a mély-séges vallási áhítatban kell keresnünk, amely a földet a siralom völgyének tekintette, a földi életet pedig csak átmeneti állomásnak, ahol az ember érdemeket szerezhet magának a túlvilágra. A XI-ik században annyi mindenféle csapás látogatta meg Nyugat- és Közép-Európa országait, hogy az aszkézis a legfelsőbb köröket is magával ragadta és általánossá lett az a hit, hogy immáron – ha egy kicsit késedelmeskedik is – elkövetkezendőben van a világ vége. „A nagy világpusztulást már csak a jámbor barátok imádsága késlelteti,” – írja korának legelső történetírója, Ottó freisingi püspök. Érthető tehát, hogy első sorban is mindenki a lelke megmentésével foglalkozott. Erre a bőjtölés, a szigorú sanyargatás és a zarándoklás mutatkoztak a legalkalmasabb eszközöknek. Egytől-egyig olyan tényezők, amelyek Magyarországon akkor még általánosságban nem tartoztak a lelki szükségletek közé. A zarándokok, jórészt Magyarországon keresztül, különösen azokat a helyeket keresték fel mind sűrűbben, amelyeket a Megváltó születésével, tanításával, szenvedésével, halálával megszentelt. Amíg a Szentföld az idők folyamán elpuhult arabok kezében volt, addig az oda zarándoklóknak az utazás nehézségein kívül más bajokkal nem kellett küzdelemük. Egyszerre megváltozott azonban a helyzet, amikor a XI-ik század derekán a fanatikus szeldzsuk-törökök vették át a vezérszerepet a Kelet mohamedán világában. Ezek az iszlám parancsainak követésében jóval buzgóbbaknak mutatkoztak, mint elpuhult tanító-mestereik, az arabok. A hitnek karddal való terjesztését többre tartották az anyagi nyereségnél. A jámbor zarándokokat megkínózták, leöldösték és szinte lehetlenné tették a szent helyek meglátogatását. A szerencsésen visszakerült és halálra gyötört zarándokok panaszuikkal, siralmuikkal és jajkiáltásuikkal egész Európát betöltötték. És a hívők lelkében a mély vallásossággal kapcsolatban éledezni kezdett a harci vágy. Ez a félelmetes erő, ez a legyőzhetetlen hatalom napról-napra gyarapodott. A meggyötört zarándokok-

ról átragadt a népre, amelyet sanyarú helyzete úgyis állandó ingerültségben tartott, és a népről átment a lovagokra, a kereszténység hivatott harcosaira. S ez a tüneményes felbuzdulás a kiirthatatlanoknak tartott belviszályokat elsimította, lerontotta az országok közötti korlátokat és nemzetiségekre való tekintet nélkül egy táborba terelte a kereszt követőit. Mindez azonban alig-alig érintette Magyarországot, mert igazi magyar zarándokok nem igen voltak és ha lovagi életet élő magyarok akadtak is, maga a nyugati értelemben vett lovagi intézmény teljesen hiányzott.

Nagyban hozzájárult a kereszties hadjárat eszméjének megvalósulásához az is, hogy 1094-ben Komnenos Alexios görög császár, akit a szeldzsuk-törökök már-már a saját székvárosában is fenyegettek, egyik elődjének, VII. Mihály császárnak, példájára a Szentszéktől kért segítséget, kilátásba helyezvén, hogy népével együtt visszatér az anyaegyház kebelébe. A keleti és a nyugati egyház egyesülésének lehetősége természetsszerűleg igen közelről érintette a nyugati egyház és népek vezetőit. Magyarországot ez a kérdés csak politikailag érdekelhette, mert az egyházi mérlegeléshez hiányzott még a lelki élet mélysége. Politikailag pedig Magyarországra egyáltalán nem volt kívánatos a görög császárság tehermentesítése kelet felől. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy ha a keresztiesek átveszik a harcot a szeldzsukokkal, a görög császárság katonai ereje felszabadul s a görög császárok majd északnyugat felé, a Balkán-félszigeten fogják értékesíteni felszabadult katonai erejüket. Ennyi mindenféle körülmény, sajátos helyzet, nemzeti érdek hozta magával azt, hogy Szt. László király utóda, az élesen látó Könyves Kálmán (1095-1114) nem csatlakozó lelkesedéssel, hanem csak hűvös udvariassággal fogadta a keresztiesek fő-seregét, nem is szólva arról az elbánásról, amelyben a rendezetlen és rakoncátlan kereszties néphadakat részesítette.

Kálmán király politikája a későbbi kereszties vállalkozásokkal szemben is irányadó volt, mert az események további fejleményei kézzelfoghatóan igazolták helyességét. Magyarország ugyanis azalatt vetette meg a lábát a Balkán-félszigeten, amíg a görög császárság erejét a keleti veszedelem lekötve tartotta. Mihelyt a keresztiesek lélegzethez juttatták, azonnal nyugat felé fordult és nagyban hozzájárult Szt. László és Könyves Kálmán erős Magyarországnak szomorú hanyatlásához.

IV.

Magyarország Történelme

HARMADIK RÉSZ

Magyarország mint a nyugati műveltség védőbástyája az Árpádok korában.

A nagy népvándorlás fürgetege, amelyet mongol népek áradata zúdított Európára, mintegy ötszáz esztendőn át csaknem állandó forrongásban tartotta Európát és pusztulással fenyegette a római birodalom romjain alakuló, épülő új államokat: az új keresztény világot. E veszedelemtől, az örökös bizonytalanság mindent megölő nyomásától a Duna-Tisza ölén a IX-ik század utolsó éveiben letelepülő, erős államot alkotó magyarság szabadította meg Nyugat-Európa népeit. Kelet felől a saját testével felfogja a népvándorlás utolsó hullámain, s amíg jó maga századokon át fegyverben áll, vérzik, pusztul, azalatt a nyugati népek átesnek állami életük kialakulásának vajúdásain és anyagi, szellemi műveltségükben megerősödvé, lépnek át a XIII-ik századból a XIV-ik századba.

Hogy ez a megállapítás teljes mértékben fedi a történéseket és következményeiket, azt nemcsak a történetíró szeme láthatja, hanem a történelemben kevésbé járatosak is észrevehetik, ha összehasonlítják a védőbástyától, a magyarságtól nyugatra élő népek állapotát a magyarságtól keletre élő népekével, amelyek a XIII-ik század végéig védtelenül ki voltak téve a népvándorlás csapásainak. Kelet-Európa állami és kulturális életében századokkal lemaradt Nyugat-Európa mögött és ez a lemaradottság a kemény idők bizonyosságául mind mai napig elevenen érezhető.

A magyarság magasztos, világtörténelmi jelentőségű szereplése tehát – mint Nyugat-Európa állami és egyházi életének, berendezkedéseinek, anyagi és szellemi műveltségének védőbástyája – nem holmi elképzelés, a nemzeti hiúság legyezgetése, a dolgoknak önkényes kiszínezése, hanem minden apró vonatkozásában tényekkel igazolható történelmi igazság. Ezt a történelmi igazságot nem is a magyarok állapították meg először, hanem a megvédett nyugati népek történetírói, nem

is a magyarok voltak a legjobb ébrentartói, aminthogy napjainkban sem él még eléggé elevenen minden magyar szívében.

Önként felvetődik most már az a kérdés: hogyan és milyen körülmények között jutott a magyarság ilyen világtörténelmi szerephez és milyen egyetemes sajátosságok tették képessé a magyarságot ily hatalmas szerepkör dicsőséges betöltésére, amikor a feladat nagysága még megközelítőleg sem hozható arányba a magyarság számával?!

Erre a nagy kérdésre határozott, mindenre kiterjedő, élesen körvonalazott feleletet adni igen súlyos feladat volna. A legjobb felelet-adás csak abban állhat, hogy az előttünk ismeretes és tisztázott történelekből következtetéseket vonjunk le.

A magyarság első nyomaival a hún birodalom felbomlása után, a VI-ik század elején találkozunk először. Ott bukkannak fel valahol Európa kapujánál, az Urai-hegység és a Kaspi tó között. Maroknyi népség, kisebb-nagyobb és többé-kevésbé rokon népségektől körülölelve. Nem akadt egy második Attila, új vezéri nagyság, aki e tarka-barka töredékeket valamilyen alapon egységre tudta volna hozni. Így aztán, egymással örökös torzskodásban, harcban-háborúban, egymással többszörösen elkeveredve, előttünk ismeretlen hatások alatt nyomultak keletről nyugat felé. De még ilyen széttépett, önmagukat emésztő állapotban is nagy veszedelmet jelentett Európára e harcos népek előnyomulása.

A magyarság is bőven kiveszi a maga részét a testvérharcokban, a rokonokkal való elkeveredésben is, de minden megpróbáltatáson keresztül úgy érkezik meg a Kárpátokhoz, hogy közben híven megőrizte és tovább fejlesztette legősibb sajátosságait, amelyek egy kis népséget nemzetté avathatnak. E ténynek életmentő jelentősége van a magyar nemzet történetében. S vajjon minek köszönhető a magyarság legősibb sajátosságainak e szerencsés megőrzését és természetes továbbfejlesztését? Hiszen műveltségben, vallási felfogásban, harci felkészültségben aligha állhatott magasabb fokon a környező rokon-népségeknél. Államalkotó képességeinek kifejlesztésére pedig addigélé még csak alkalom sem kínálkozott. Csak egy tényező van, amelyet ebben a tekintetben számításba vehetünk és ez: a magyar nyelv. A magyar nyelvnek már a magyarság első felbukkanásakor a környezethez mérten igen fejlettnak kellett lennie, mert a rokonokkal való elkeveredésekből csak így kerülhetett ki éppen ez győztesen. Ez a győzedelmeskedő nyelv tartotta össze a laza magyar törzseket, őrizte a közös múlt hagyományait, szokásait, a magyarság jellegzetes vonásait, őrizte és továbbfejlesztette. Az együvé tartozásnak ez a fokozatos erősödése hozta létre a törzsek szorosabb kapcsolódására való hajlandóságot, a fejedelmi méltóság, majd a fejedelmi hatalom

kialakulásához megkívántató készséget, amely a magyarságot államalkotóvá avatta és népségből nemzetté tette.

A magyarság tehát azon a hosszú úton, amelyet Európa kapujától a Duna-Tisza medencéjéig megtett, nemcsak ősi jellegzetességeit őrizte meg nyelvének segítségével, hanem egységessé is vált. Környezetéhez hasonlóan zabolátlan, harcos pusztai népségként indult el az Uraitól és mint egységes, fejedelemnek hódoló nemzet érkezett meg mai hazájába. A magyarság ebben az állapotában a korábbihoz képest félelmetesebb katonai erőt jelentett ugyan Nyugat-Európa országaira, de egyszersmind kevesebb veszedelmet is, mert ez az erő már nem a céltalan pusztítás, hanem csak az államalkotás felé fejlődhetett tovább. Más szóval: a magyarság már magával hozta az új hazába a nyugati szomszédokhoz való simulas felteleteit.

Tény, hogy a Kárpátok koszorújában elhelyezkedő magyarság még ilyen kedvező adottságok mellett is erősen megrázta Nyugat-Európa országait. Ez azonban egészen természetes következménye volt a magyarság katonai fölényének a nyugat-európai államok továbbfejlődését, vajúdsát kísérő zavaros állapotokkal szemben. Alig egy fél század, a népek életében tehát igen-igen rövidke időköz után, a magyarság már nem háborgatója, hanem egyenesen oltalmazója Nyugat-Európának, amire a kor jóslatokkal dolgozó írói sem gondolhattak a magyarok honfoglalása idejében. Ezt a váratlan és csodálatos fordulatot mindjárt nyomon követte a másik: a magyarok egy újabb fél század múlva felveszik a kereszténységet és mind egyházi, mind állami berendezkedésükben elhatározóan a nyugati országokhoz csatlakoznak, de mégis úgy, hogy legsajátosabb nemzeti értékeiket, miként vándorútjuk alatt, továbbra is őrzik: magyarok tudnak maradni nyugateurópai keretek között is.

A magyar királyság és a magyar keresztény egyház megalkotása, berendezése, végleges megszilárdulása Géza fejedelem, Szent István és Szent László királyok nevéhez és emlékéhez fűződik. E hatalmas munkát az jellemzi a legélesebben, hogy a maga egészében tökéletesebb volt, mint a nyugati minta, amely után az alkotó kezek indultak. A magyar uralkodók ugyanis a nyugat-európai államok szervezetében már akkor megmutatózó, belső elgyengülést okozó intézményeket egyáltalán nem, vagy csak módosítva vették át. Ennek következtében a fiatal magyar királyság nemcsak egészségesebb és tökéletesebb berendezésű volt, hanem külső méreteihez képest nagyobb katonai erőt is jelentett, mint a nyugati országok.

Ebből a tényből a feltett kérdésre feleletül a következőket vonhatjuk le:

A magyar nemzet azzal, hogy honfoglalása után rövidesen már mint jól megalapozott, független királyság tudott belépni a nyugati népek közösségébe, minden időkre tanúságot tett nagy államalkotó, a fejlettebb viszonyokhoz alkalmazkodni tudó ké-

pességeiről. Azzal pedig, hogy a fejlettebb nyugatról csak a már jóknak bizonyult intézményeket vette át és azokat is a maga sajátosságaihoz formálta át, katonailag olyan erős államot teremtett, amely keményen ellen tudott állni a keletről nyugat felé hömpölygő néparadat csapásainak. A magyarság, amely maga is egyik hulláma volt a nagy népvándorlásnak, ily-

Szent István Magyarország első királya. (1001-1038.)
(Ereklyetartó mellszobor a zágrábi székesegyházban.)

képpen lett a népvándorlás későbbi hullámaival szemben védőbástyája Nyugat-Európa műveltségének.

Amikor a magyarok az orosz pusztákon keletről nyugat felé húzódtak, a körülöttük szorongó harcos rokon népek közül különösen a bessenyőkkel gyűlt meg a bajuk. A bessenyők, akiket a mögöttük járó: kunok hajtottak előre, akarva-nem akarva, erős nyomást gyakoroltak a magyarokra. Szállásaikról mind-

untalan kiszorították őket és hosszabb nyugalmat csak akkor engedtek nekik, amikor határképpen az erdélyi Kárpátok kerültek közéjük. Ez a néhány évtizedes nyugalom azonban éppen elegendő volt a honfoglaló magyaroknak arra, hogy erőre kapjanak a bessenyők megújuló támadásaival és előretöréseivel szemben.

A Zsolt, Taksony, Géza és Szt. István idejében lefolyt magyar-bessenyő háborúban a bessenyők katonai hatalma egészen megtört. A híres harcos-népség egysége teljesen felbomlott és részekre töredezett. És nem mint hódítók, hanem mint legyőzöttek, meghódolt telepések jutnak el a Kárpátok koszorúja mögé. Az így befogadottak számáról némi tájékoztatást nyújthat az újabb bessenyő-kutatások eredménye, amely szerint a Dunántúlnak csaknem minden vármegyéjében voltak bessenyő-telepek és ezeken felül az Alsó Tisza, Temes, Alsó Maros, a Kőrösök, a Cserhát, Mátra, Bükk és a Nyitra vidékén is kimutathatók a szívós ellenségből testvérré lett bessenyők telepeinek nyomai. Az a vérveszteség tehát, amely a magyarságot a hosszúra nyúló határvédelemben érte, bőven kárpótoldott a betelepült, a magyarságba teljesen beolvadt rokon népek révén.

A nyugalom azonban nem tartott sokáig. A magyar-bessenyő-harcok úgyszólván *még el sem csitultak egészen, amikor már* új néparadat jelentkezett Közép-Európa kapuinál: a Kárpátok alján. A moldvai és a havasalföldi síkon a bessenyők helyét a kunok foglalták el, – a népvándorlásnak a bessenyők-nél jóval népesebb, harcosabb hulláma, amely nagy katonai erejével, ellenállhatatlan iramban akart utat nyitni magának nyugat felé. A pusztító áradatnak többszörös nekiindulással sikerült is elérni a Tisza vonalát, de tovább már nem juthatott, sőt katonai erejében érzékenyen megroppanva, a hódító harc folytatásáról is lemondott és visszavonult a Kárpátokon túlra.

A magyar-kún harcok legvéresebb évei Szt. László királynak, a legnagyobb magyar katonának, dicsőséges alakjához fűződnek. Könnyen elképzelhető, hogy kedvezőtlenebb viszonyok között, egy gyenge, tehetetlen Magyarországgal szemben a kún főrgeteg nem csak a magyarokat borítja el, hanem az avar idők nyomorúságait zúdítja Nyugat-Európa országaira is. A kunok sikeres visszaverése még Szt. László vezérkedése mellett is a nemzetnek tetemes veszteségével járt, ami azonban többé-kevésbé azonnal pótolódott a kún törzsekről leszakadozott töredékek letelepítésével és beolvadásával.

Mindezekből pedig feltett kérdésünkre további feleletül azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar nemzet sokirányú rátermettsége mellett is hamarosan felőrlődött volna Nyugat-Európa védelmében, ha vérveszteségét időnként nem rokon népségek betelepítésével pótolja. Kétségtelen, hogy ez az eljárás a magyar fejedelmeknek, a nagy királyoknak és magának a nemzetnek is olyan életfelfogásbeli megnyilatkozása, amely sokkal

több az úgynevezett bölcs körültekintésnél. A nemzet lelkeségéből fakadó, nemzetfentartó munka volt ez.

Ekkor érte el a fiatal magyar királyság Szt. Istvántól meghonosított intézményeiben fejlődésének tetőfokát. És mindjárt rá megkezdődött az elernyedés lassú folyamata. Ennek egyik főoka az volt, hogy a magyarság, ha nem is fogatkozott meg őrtálló szerepének hűséges teljesítésében, – a veszteségeket rokon népek betelepítésével pótolván – számbelileg még sem tudott abban az arányban kibontakozni, mint az általa megvédelt nyugati népek. Már kétszáz esztendő telt el a honfoglalás óta, s az országnak akkor üresen maradt területei a végeken, a határszéleken, még mindig lakatlanok voltak. Ennek benépesítésére a kormányzat – már nem a nemzet lelkeségéből fakadóan, hanem bölcs előrelátással – nem rokonokat, hanem nyugati telepéseket hívott az országba, még pedig rövid idő alatt igen nagy számban. Kétségtelen, hogy ez a nagyszabású nyugati telepítés az ország gazdasági és szellemi életét hatalmas előbbre lendítette, másrésről azonban meglazította a magyarság belső, sajátos összetartó erőit. A szellemi élet hordozója ugyanis véglegesen a latin nyelv lett, és mellette a magyar nyelv – az ősi kincs, a nemzeti továbbfejlődést jelentő kiapadhatatlan erő – hosszú-hosszú századokra béklyókba kerül és korábbi eldöntő hatását a magyarság életfolyásában már nem érvényesíthette. A magyar élet őrizetlenül maradt kapui feltárulnak a nyugati élet előtt, és szabadon beözönlik minden, szüretlenül, válogatás nélkül, jó és rossz egyaránt. Így plántálódtak át Magyarországra a hűbérrendszernek a nyugati országokban akkor már kiabálóan megmutatkozó káros, országbontó némely kinövészei, idejüket múlt, avatag dolgok, amelyeket a nyugati országokban már vaskézzel irtogattak, bár a hűbériség (*feudalismus*) intézménye sohasem honosodott meg a maga egészében. Mint az érintetlen területre hirtelen rászabadult ragályok, úgy hatottak ezek az eddigelé egészséges Magyarország szervezetére. Már most valóban nyugatibb ország lett Magyarország, mint amilyen volt Szt. István és Szt. László korában, de ezzel a kétes értékű felemelkedéssel együtt járt a nemzeti erő széthullása, a katonai fölény veszendőbe menése. A hatalmaskodó főurakkal szemben a szabadságjogok megerősítését akarta szolgálni az *aranybulla* (1222), a magyar alkotmány egyik sarkköve, amely csak néhány évvel később jelentkezett a *magna charta*-nál, az angolok híres szabadságlevelénél.

Amikor Mánuel görög császár világralmi törekvésében a magyarokat byzánci érdekkörébe akarja kényszeríteni, Magyarország már csak fél kézzel tudja védelmezni magát és a Nyugatot is, amelyre igen kellemetlen következményekkel járt volna a byzánci szellem felvonulása a Lajtáig és a Morváig. E fenyegető, de aztán önmagában összeomló veszedelemnek a magyar-

ságra nézve nem volt figyelmeztető hatása. Az ország erejének elforgácsolódásában már nem volt megállás. Ebben a zúllott állapotában zúdult rá a népvándorlás kései, utolsó hulláma, a mongol áradat beözönlése Európába, a legpusztítóbb népförgeteg egyike, amelyet a mongol seregben fölös számmal szereplő tatárokról általánosan *tatárjárásnak* szoktak nevezni (1241).

Ez a háborús vihar a nagy királyok Magyarországot, az erőiben összetartó nemzetet is kemény próbára tette volna. A mongol áradattal ugyanis nem valami rendezetlen néptömeg sodródott Európába, hanem a kor viszonyaihoz mérten szervezett és jól vezetett hadsereg, amely kellően számot vetett a reá váró nehézségekkel is. A vezetők tudták, hogy a Kárpátokig akadálytalanul előretörhetnek, de ott aztán a magyarok erős országa útjukat fogja állni. A saját javukra csak annyiban tévedtek, hogy Magyarország, korábbi állapotához képest, ekkor már tetemesen kisebb katonai erőt jelentett. Innen van, hogy a mongol vezérek gondosan kidolgozott, ma is figyelmet keltő hadi terv alapján támadták meg a félelmetesnek hitt Magyarországot.

A magyarság a nagy mérkőzésben belső elernyedése következtében alul maradt ugyan, de halálra sebzetten is annyira lekötötte a győztes mongol hadakat, hogy azok további előnyomlásukban nyugat felé megtorpantak. Az emberiség kulturális életfolyásának e véres tragédiájából mint jellemző korkép emelkedik ki, hogy a tatárveszedelem a kereszténységet a maga egyetemességében fenyegette ugyan, Magyarországot mégis teljesen magára hagyta a kereszténységet, a Nyugatot védő őrállásban, életre-halálra szóló küzdelmeiben. A megvédelmezett, a megmentett nyugati népek zavartalanul folytatták tovább a maguk viszályos életét a magyarság csatatéri nyílt-sírja mellett is, és egykorú íróik is legfeljebb két-három sorban vesznek tudomást Magyarországot példátlanul álló feldúlásáról.

Feltett kérdésünkre további feleletül és egyszersmind tanulságul azt a történelmileg többszörösen is igazolt tényt vonhatjuk le, hogy a magyarság világtörténelmi szerepe, mint Nyugat-Európa védőbástyája, egyáltalán nem volt hálás feladat, – és hogy a magyarság keményen megbűnhődött, amikor legsajátosabb nemzeti értékeit könnyelműen elfecsérelte holmi hamis nyugati fényességéért.

A tatárjárás következtében a sír szélére jutott magyar nemzetnek csak egyetlen útja maradt a feltámadás felé: rokon népségek betelepítése a lehető legnagyobb számban. A maga örök dicsőségére és a nemzet megmentésére ezt az utat követte IV. Béla király (1235-1270), amikor a kunokat, ezt az őserőjét, töretlen, öncélúságában meg nem bontakozó népet, betelepítette az országba. Annyi tévelygés és oly megsemmisítő csapás után, a felébredt magyar lelkeségből fakadó iránymutatás így teremtett a nemzet számára új jövőndőt.

Mint az elsiratott tetszhalott, oly meglepetésszerűen támadt életre a magyarság a muhi pusztán a tatárok-ásta mély sírból. És hihetetlenül rövid idő múlva már sikeresen visszaveri az orosz pusztákról vissza-visszatérő, a pusztítást, dúlást megismételni akaró tatárokat. És állja továbbra is az őrséget a Kárpátoknál Nyugat-Európa védelmében, állja köszönetre nem számító hűséggel, bőségesen vérezve és soha többé fel nem frissülve rokon népségek elkeveredésével.

V.

Magyarország Történelme

NEGYEDIK RÉSZ

A tatárjárástól a mohácsi vészig

A nyugati szomszédság a tatár veszedelem idején nemcsak hogy cserben hagyta az őt védelmező magyarságot, hanem Babenbergi II. Frigyes osztrák herceg személyében még kapott is a jó alkalmon, hogy az erejében megbénult Magyarországtól néhány határszéli vármegyét elragadjon. IV. Béla király, aki a romokból oly mesés gyorsasággal újjá teremtette az országot, haddal támadta meg a hűtlen szomszédot, aki Bécsújhelynél a csatával együtt életét veszti. Halála újabb bonyodalmaknak lett szülőoka. II. Frigyes ugyanis utolsó fitagja volt családjának, a birtokai tehát elhunytával elárvultak. Minthogy a németek belső bajaik miatt nem törődhetek a váratlanul megürit német birodalmi hűbérrel, IV. Béla és a nagyratörő cseh király, Ottokár, zavartalanul megosztokodtak az örökségen. Magyarország Stájerországot kapta. Ottokár azonban, aki gyorsan növekvő szláv birodalmát egészen az Adria tengerig igyekezett kiterjeszteni, a magyarokat hamarosan kiszorította Stájerországból, sőt Magyarország határszéleit is pusztítani kezdte, amit annál könnyebben megtehetett, mert az országban újból fellángolt a pártoskodás szelleme. IV. Béla megkoronázott fia, a hevesvérű V. István, nem nyugszik addig, amíg a hozzá szegődött urak segítségével atyja fölé nem kerekedik.

V. István (1270-1272), a rossz fiú, vezéri tehetséggel volt ugyan megáldva, ám kapkodó természete következtében akkor sem tudta a cseheket döntően megfékezni, amikor atyja halála után az egész ország erejével rendelkezett. Még rosszabb fordulatot vettek a dolgok a fiatalon trónra került IV. László (1272-1290) uralkodása alatt. Mulatságkedvelő, könnyűvérű ifjú volt és a kormányzás gondjaival egyáltalán nem törődött. Egyfelől az urak és a tatárjárás után betelepített kunok hatalmaskodtak, másfelől pedig Ottokár fosztogatta az ország északnyugati részeit.

E zilált viszonyok között már-már attól lehetett tartani, hogy a nagyravágyó cseh király Magyarországot is komolyabb veszedelembé sodorja. Szerencsére azonban a németek is ész-

revették, hogy a szláv Ottokár túlságos elhatalmasodása rájuk nézve is fölötte veszedelmes. Abbahagyták hát országbontó pártoskodásukat és húsz esztendőös fejetlenség után királyukká választották Habsburgi Rudolfot, „a szegény gróft”, akinek természetesen az volt az első feladata, hogy Ottokártól visszavegye a Babenberg-örökséget. Az 1278-iki morvamezei csatában dönt el Ausztria jövő sorsa, hogy a Habsburgoké legyen-e, avagy Ottokaré, azaz, hogy megmaradjon-e német földnek, avagy szlávva alakuljon át. E nagy fontosságú, európai jelentőségű fordulat eldöntése a magyarok kezében volt, a magyarok pedig Habsburgi Rudolf mellé állottak.

Így hát a németekkel együtt, ők is szerencsésen megszabadultak a szláv veszedelemtől; az országot emésztő belső bajok azonban továbbra is megmaradtak. Kún László utóda, III. Endre (1290-1301), az Árpád-ház utolsó fitagja, bármilyen jóakarattal látott is hozzá az ország rendbehozásához, az elharapódzott visszaéléseket már nem tudta kiirtani. A zavaros időkben nagy hatalomra jutott urak, mint a Németújváriak, a Csák-nemzetség, a Brebiriek és mások, erőben túlszárnyalták magát a királyt is, a törvényeket semmibe sem vették, sőt még idegen trónkövetelőkkel is szöveterkeztek.

Ilyen szomorú viszonyok közt hunyt el 1301 január 14-ikén III. Endre király, mint „utolsó aranygallyacsákja”, utolsó fitagja dicsőséges családjának, az Árpádoknak, akik az idegenül álló maroknyi magyarságnak nemcsak hazát szereztek Európa szívében, hanem azt tengernyi veszedelem közepette 400 esztendőn át meg is védelmezték és annyira megerősítették, hogy az elkövetkezendő századok viharait is el tudta viselni.

III. Endre elhunytával olyan idők következtek Magyarországra, mint fél századdal ezelőtt a német birodalomra, ahol viszont a híres Hohenstauf-dinasztia halt ki. A nemzet nagy többségével nem törődve, a királyválasztás jogát itt is, ott is elhatalmasodott urak ragadják a kezükbe és árnyékfejedelmeket ültetnek a trónra, hogy ők maguk annál szabadabban zsarnokoskodhassanak. Magyarországon ez a fejetlen állapot mintegy nyolc esztendeig tart. Először a cseh király tehetetlen fia, Vencel, kerül a trónra, majd Ottó bajor herceg, közben pedig a nápolyi Anjouk családjából származott Károly Róbert küzd szívós kitartással a magyar koronáért. A hatalmaskodó urak, akik csak abban egyeztek meg egymással, hogy az új király női ágon az Árpádok ivadéka legyen, érdekeik szerint, mind a hármat támogatták, mert mind a három rokon volt.

Ezt a szomorú pártoskodást, amely az ország látható romlásával járt, végre minden részről megsokalják és 1308-ban közakarattal Károly Róbertet választják királlyá. És ez a választás a lehető legszerencsésebb volt, mert Károly Róbert és fia, Nagy Lajos, uralkodása idején Magyarország terjedelemben, külső tekintélyben és hatalomban, valamint belső ügyeinek

rendezettségében oly magasra emelkedik, mint azelőtt még soha és azután sem.

Károly Róbertnek (1308-1342) az volt az első dolga, hogy helyreállítsa a lehanyaglott királyi tekintélyt, ami nem ment könnyen, mert az engedetlen urak közül nem egyet, mint az elhíresült Csák Mátét is, fegyverrel kellett megtörnie. Az ország nehéz pénzügyeit is sietett rendbehozni. A sok hamis és rossz pénz helyett jót veretett, még aranypénzt is, az országos adózás

Nagy Lajos Magyar- és Lengyelország királya (1342-1382.)
(Matejko képe után.)

alapjául pedig behozta a telekadót. De még nagyobb érdemet szerzett magának a honvédelem újjászervezésével. Az Árpádok alatt a bizonytalan értékű nemesi felkelés mellett a várbirtokokon, azaz a várjobbágyokon nyugodott a honvédelem. Az urak azonban a zavaros időkben elragadozták ezeket a birtokokat és országos kavargás nélkül már nem lehetett visszavenni tőlük. Károly Róbert nem is erőltette ezt a lehetetlen dolgot, hanem kitüntetésekkel, szép szóval rávette a birtokosokat, hogy birtokaik nagysága szerint állítsanak ki fegyvereseket, amint az a

nyugati országokban már régóta szokásban volt. És hogy a birtokosokban az új rendszer iránt a kedvet még inkább fokozza, divatba hozta a magyar természetnek annyira megfelelő harci játékokat, a lovagi tornát és a lovagi szokásokat. Az embereket és a viszonyokat éles szemmel látó király teljesen elérte célját. A birtokos urak egymással vetélkedve igyekeztek új kötelezettségüknek eleget tenni. Az ily módon kiállított fegyveresek közül 400 tett ki egy zászlóalj, olaszosan egy *bandériumot*, s innen

Magyarország Nagy Lajos korában.

az egész rendszert *banderiális* rendszernek nevezték el. Az új intézménynek az volt a jó oldala, hogy békében nem terhelte az országot; gyenge királyok alatt azonban a sok fegyverrel rendelkező urak könnyen bajt csinálhattak.

Károly Róbert kitűnő államférfiú volt, de gyenge hadvezér. Még a hűtlen havasalföldi oláh vajdát sem tudta kellőképpen megfenyíteni. Azt azonban aránylag már könnyedén keresztül

tudta vinni, hogy ügyes szerződésekkel családja számára biztosítsa a lengyel és a nápolyi trónt, és hogy fényes visegrádi palotájából mint vezérlő-fejedelem irányítsa Kelet-Európa sorsát. Tekintélyes, gazdag és jól rendezett országot hagyott örökül fiára, Nagy Lajosra (1342-1882), akinek nemcsak vágya, de képessége is volt hozzá, hogy a magyar nemzetet még hatalmasabbá tegye.

Nagy Lajosban a harcra készséges magyarság igazi harcra-termett uralkodóra talált, aki úgy tűnik fel diadalmas seregei élén, mint egykoron Szt. László. Meg is szerette a nemzet hamarosan annyira, hogy nemcsak az országot közelebbről érdeklő dolgokban állt készségesen melléje, hanem pusztán családi ügyeiben is szívesen szolgált. Így mindjárt uralkodása elején, amikor rokonaival, a nápolyi Anjoukkal, gyűlt meg a baja, királyi hívó szavára, és nem parancsára, még a messze idegenbe is örömet követték. E legendás nápolyi hadjáratokra pedig az szolgáltatott okot, hogy öccsét, Endre herceget, akinek az elhunyt nápolyi király unokájával, Johannával, együtt kellett volna örökölnie a trónt, Aversában álnok módon meggyilkolták. A szörnyű bűn elkövetésében része volt Endre hűtlen feleségének, Johannának, valamint a rokon Durazzói és Tarenti hercegeknek is.

Lajos király ártatlan öccsének megbosszulására két ízben is hadakat vezetett a nápolyi királyságba. Johannát menekülésre kényszerítette, az egész országot hatalma alá hajtotta és a kézre került bűnösöket keményen megbüntette. Igazi célját azonban: Johannát is méltó büntetésben részesíteni és a nápolyi királyságot a saját családja számára biztosítani, nem érthette el. A hatalmas, erős kezű magyar királyt ugyanis sem az elpuhult, cselszövényes politikához szokott nápolyiak nem kívánták, sem a Szentszék, amely a pápai hűbérnek tekintett nápolyi királyságban sem óhajtott magának ilyen veszedelmesen erős alattvalót.

Nagy Lajos hosszú uralkodása alatt még más irányban is sokat hadakozott. Így sikerült neki évekig tartó makacs küzdelemben az ország egyik régi ellenségét is megtörni, a büszke Velencét, amely teljesen megalázva, nemcsak a dalmát városokról mondott le, hanem Lajos király hadiköltségeinek megtérítésére is kötelezte magát. Rendet csinált Lajos Magyarország hűbértartományaiban is, nevezetesen Moldvában, Havasalföldön, Boszniában és Szerbiában, sőt a magyar korona fennhatóságát még Bolgárországra is kiterjesztette. A bolgár földre vezetett hadjárat alkalmával találkoztak először a magyarok, 1365 táján, a Balkánon előretörő oszmán törökökkel, akiken fényes győzelmet arattak. Lajos a tatárok és a litvánok ellen sokszor segítséget nyújtott a lengyeleknek is, akik 1370-ben hálából királyukká választották. Ekkor jutott el a nagy király

hatalmának tetőpontjára. Birodalmának mása nem volt egész Európában, amit a nagy királyhoz méltó nagy költő ilyképpen öntött dalba:

*Magyar tenger vizében hunyt el
Észak, kelet s dél hullócsillaga ...*

Lajos király nemcsak hódítani tudott, hanem kitűnően értett az ország kormányzásához is. Mivelhogy nagyszabású politikája megbízható haderőt és sok pénzt igényelt, azért az

A magyar koronázási jelvények.

országot első sorban is ebben az irányban igyekezett erősíteni. A nemesség vagyoni helyzetének erősítésére és biztosítására, hogy minél jobban eleget tehessen katonai kötelezettségeinek, behozta az „ősiségét” és a „kilencedet”. Az első értelemben a nemesek többé nem adhatták el ősi birtokaikat, apáról fiúra szállt az ingatlan föld s ha a családnak magva szakadt, a király rendelkezett vele. A másik törvény pedig elrendeli, hogy a jobbágy terményeiből földesurának kilencedet tartozik fizetni. Emellett azonban gondoskodott a király a jobbágytság helyzetének javításáról is.

Az ipar, kereskedelem és ezekkel kapcsolatban a városi élet hatalmas lendületet vett Nagy Lajos uralkodása alatt. Ekkor fejlődik ki az országban a céhrendszer, amelynek oltalma alatt a polgárság olyan nagy tekintélyre és vagyonra tesz szert,

hogy nemsokára már az ország kiváltságos rendjei között találjuk.

A Géza fejedelem óta sokféle átalakuláson átment magyar alkotmány is Nagy Lajos idejében éri el fejlődésének azt a fokát, amely alapjában napjainkig megmaradt. E szerint az egész ország a magyar Szent Korona teste, amely megtestesülése minden hatalomnak, minden jognak, minden kiváltságnak. A magyar szent koronának részesei pedig a magyar szent koronával megkoronázott király, a főpapság, a főnemesség és a köznemesség. Törvényt hozni, változtatni csak ott lehet, ahol a Szent Korona teste a maga egészében jelen van. Más szóval ez a jog a királyt és az országgyűlést alkotó kiváltságos *rendeket* együttesen illeti meg. Ezt nevezzük Magyarország *rendi* alkotmányának, amelynek kereteibe Zsigmond király 1405-ben a polgárságot veszi be, az 1848-ki törvények pedig az egész nemzetet, ami által természetesen az alkotmány rendi volta is megszünt és életbe lépett a *népképviseleti* alkotmány.

Nagy Lajos dicsőséges uralkodása kétségtelenül hosszabb időn át érezhető lett volna a nemzet életében, ha erős és nem gyenge utódok követik a trónon. Idősebb leánya, Mária, alighogy átvette az ország kormányzását, Lengyelország máris elszakadt tőle, az országban pedig a női kormánnyal elégedetlen urak addig fondorkodtak, amíg a rokon Durazzói Kis Károlyt trónra nem juttatták. Most aztán valóságos nápolyi viszonyok honosodtak meg Magyarországon is. A királynő hívei álnok módon meggyilkolják Kis Károlyt, annak a délvidéken fellázadt hívei pedig Máriát vetik fogságba anyjával együtt, akit aztán meg is fojtottak. Anyja sorsa várt volna Máriára is, de a velenecések megmentették, mert nekik nem állott érdekükben, hogy a nápolyi Anjouk Magyarország erejével nagyra emelkedjenek.

Mária kiszabadulása után végre egybekelhetett fiatal jegyesével, Zsigmond luxemburgi herceggel, és 1395-ben bekövetkezett haláláig vele együtt kormányozta a felfordult országot, amelynek hűbértartományaiban már javában folyt az oszmán törökök dülése. Zsigmond (1387-1437), akit fiatalos, állhatatlan és kapkodó természete miatt egyáltalán nem szerettek a magyarok, éppen ennek a török veszedelemnek köszönhetette, hogy neje halála után is megmaradhatott a magyar trónon. A törökök gyors térfoglalása ugyanis nagy rémületet keltett egész Európában. A pápa keresztes hadjáratra szólította fel a nyugati országokat és nem eredmény nélkül, mert a harcvágyó lovagok ezrével sereglettek Magyarországra. A hadjárat legfőbb intézője természetesen a magyar király volt. Zsigmondnak azonban sem tekintélye, sem tehetsége nem volt ehhez. Így történt aztán, hogy a törökök Nagy-Nikápolynál fényes diadalt ültek a szervezetlen és rosszul vezényelt keresztény seregen, és nyitva állott előttük az út egészen Magyarország határáig.

A nikápolyi csata után a törököknek várható újabb támadása tartotta Zsigmondot a trónon. Az ország szerencsésjére

azonban a törököknek Kis-Ázsiában akadt dolguk és Magyarország jó időre megszabadult tőlük. Zsigmond eközben egyik országgyűlést a másik után tartotta, de annyira elvesztette minden tekintélyét, hogy senki sem törődött a törvényeivel. Az országnagyok végre is megelégtették oktalán, hol zsarnoki, hol meg tehetetlen viselkedését és a javíthatatlan királyt fogságba vetették, amely csaknem négy hónapig tartott.

Zsigmond nagy népszerűtlenségén újból felbátorodtak a nápolyi Anjouk és Nápolyi László pápai támogatással, de csekély haddal, egészen Győrmegeig hatolt, ahol azonban Zsigmond személyes hívei csúfosan visszaverték. Zsigmondot a sok kellemetlen tapasztalat végre is jó útra terelte. Innen kezdve olyan nagy gonddal kormányozta az országot, hogy magyarjai lassanként még meg is szerették. A nevezetes 1404-, 1405- és 1435-ki országgyűlésen rendezte a honvédelmet, kibővítette a vármegyei önkormányzatot, a polgárságot a kiváltságos rendek közé emelte és kiadta a *placetum regium*-ot, amelynek értelmében a pápai leveleket csak a király hozzájárulása után szabad az országban kihirdetni. Elismerésre érdemes buzgósága azonban ezután sem állt arányban az elért eredménnyel, mert mint római-német császárnak sokszor távol kellett lennie és a szabadjukra hagyott urak hatalma ugyancsak megnövekedett. Ezzel természetesen együtt járt az ország erejének szétforgácsolódása: sem a félerővel támadó törököket nem tudták a déli határoknál visszaszorítani, sem a husszita seregeket, amelyek az északnyugati részeket pusztították.

Zsigmond halála után, 1438-ban, Erzsébet nevű leányának férjét, Albert osztrák herceget választották királlyá a magyar rendek, ő az első magyar uralkodó a Habsburg-házból. Szelíd, jóakarátú ember volt, aki felismerve a török veszedelmet, mindjárt fel is vette a küzdelmet, de úgyszólván még készülődései közepette, hirtelen elhunyt. A rendek most abból indulva ki, hogy a közelgő háborús időkben a nemzetnek katonás uralkodóra van szüksége, a vitézi hírben álló lengyel királyt, Ulászlót, (1442-1444) ültették a magyar trónra, mire az özvegy királyné árván született fiával, a csecsemő Lászlóval, III. Frigyes római-német császár és osztrák herceg oltalma alá menekült, magával vive a szent koronát is, és fia érdekében cseh zsoldosaival sokáig háborgatta az országot.

A török veszedelem, amelynek fenyegető hatalmát a nikápolyi csata után a mongol Timur egy időre megtörte, Ulászló uralkodása kezdetén még fenyegetőbben lépett fel. Az egész nyugati kereszténységet félelem fogta el az iszlám ellenállhatatlan előnyomulásának láttára. És helyzeténél fogva éppen Magyarországra nehezedett a nagy feladat: megállítani a törököt hódító útjában és védeni Nyugat-Európa műveltségét a félhold szakadatlan támadásaival szemben. Az ország azonban egyáltalában nem volt felkészülve erre a nagy küzdelemre.

A pártoskodó nagyok honvédelmi kötelezettségeiket elhanyagolva, a maguk javát keresik, III. Frigyes pedig, a rossz szomszéd, segélyadás helyett inkább a magyarok vesztére tör. E változatos időkben tűnik fel Hunyadi János nemes alakja. Példadadóan félretesz minden kicsinyes pártviszályt, sérelmet, maga köré gyűjti a nemzet jobbait és élete utolsó percéig el nem lan-
kadó erővel, bizalommal küzd az ország megmentéséért.

Hunyadi Jánost már Zsigmond uralkodása végén a déli határoknál találjuk. Albert idejében pedig már kisebb csatákban annyira kitűntette magát, hogy a király szörényi bánná

A „Halászbástya” Hunyadi János szobrával.

teszi. Ulászló alatt Nándorfehérvár (mai Belgrád) kapitányává, Erdély vajdájává lesz és ezzel egyszersmind vezére a török elleni háborúknak. Első fényes győzelmeit a török felett 1442-ben aratja Nagyszebennél és a hunyadmegyei Vaskapu-szorosban. Ezzel olyan nagy lelkesedést kelt az egész országban, hogy még az irigykedő urak is kiállítják bandériumaikat és 1443 őszén a király vezetése alatt Hunyadihoz csatlakozva, támadólag lépnek fel. Ez az a híres téli hadjárat, amelyben Hunyadi csatát csata után nyerve, egészen Szófiáig nyomul előre.

Erre a megrettent török békét kér, olyan kedvező feltételeket ajánlva a magyaroknak, amilyeneknél jobbakat újabb győzelmek után sem remélhettek. A békét egyenesen Hunyadi János tanácsára meg is kötötték Szegeden, de a külföld beavatkozása következtében nem tartották meg, aminek aztán a gyászos

várnai vereség lett a következménye. Az irányító külföldi udvarokban ugyanis a magyar győzelmek azt a hitet keltették, hogy az albánok vitéz fejedelmének, Castriota Györgynek, valamint a velencéseknek és a genuaiaknak megígért segítségével most könnyű szerrel kiverheti Hunyadi a törököt Európából. A sokfelől ígért segítség azonban elmaradt és a fiatal Ulászló életével fizetett merész vállalkozásáért.

A magyar urak nagy hatalmát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a várnai csata után nem választottak királyt, hanem az országot maguk között kapitányságokra osztották fel. Ez a veszedelmes állapot azonban nem tarthatott sokáig. Az 1446-iki országgyűlésen a rendek elismerik Albert fiát, a gyermek V. Lászlót, Magyarország királyának és kormányzóvá választják Hunyadi Jánost arra az időre, amíg Lászlót III. Frigyes kezei közül kiszabadítják és elég erős lesz az ország kormányának átvételére.

Valóban nagy szerencsének mondható, hogy ebben a nehéz időben az országos főhatalom Hunyadi János kezébe került, aki az urak gáncsoskodásával nem törődve – ami pedig méltán elkeseríthette volna – szívvel-lélekkel szolgálta hazáját. És ha 1448-ban honfitársai részvétlensége ^{GS} ^{el} hűtlen oláh vajda árulása következtében el is veszti a rigómezei csatát, ám azért a törökök még sem juthattak közelebb Magyarország határaihoz.

1453-ban végre V. László (1453-1457) is kiszabadult III. Frigyes erőszakos gyámkodása alól. A rosszul nevelt király hazajövetelében azonban nem volt köszönet. Az áskálódó nagyok, mint Czillei, Újlaki, Garai, Giskra és a szerb Brankovics, a „magyar zászlós úr”, egyszerre felszínre kerülnek és Hunyadi János nemes alakja háttérbe szorul. Amikor azonban II. Mohamed szultán Konstantinápoly elfoglalása után 1456-ban óriási hadával Magyarország ellen indul, olyan nagy rémület szállja meg a királyt és gonosz tanácsosait, hogy most már szívesen felruházzák Hunyadi minden hatalommal, jómaguk pedig lehetőleg menekülnek a vihar elől. És Hunyadiiban nem is csalódott a haza. A saját javait is áldozatul hozva, gyorsan felszereli a végvárat, hadakat gyűjt és egyesülve a lelkes barát, Kapisztrán, kereszteseivel, Nándorfehérvár alatt olyan döntő csapást mér a világhódító II. Mohamedre, hogy a törököknek a további előnyomulásról hosszú időre le kellett mondaniok.

A nagy győzelmet nyomon követte a még nagyobb gyász: Hunyadi János halála. Megsiratta az egész magyar nemzet, nevét imáiba foglalta az egész keresztény világ, csak éppen László király udvari emberei lélegzettek fel megkönnyebbülten, mert országrontó hatalmaskodásaiknak immáron nem állott útjában a nagy hős. A gonosz gyűlölködés annyira elfogta őket, hogy egyenesen a Hunyadi-család kiirtására törekedtek. A Hunyadi-fiakkal gyorsan végezni akaró Czillei ugyan áldozatává

lett a saját vakmerőségének, de társainak mégis sikerült rávenni a királyt, hogy esküje megszegésével vérpadra hurcoltassa Hunyadi Lászlót, Mátyást pedig fogságra vesse.

A királynak e szörnyű bűnét gyorsan követte a bűnhődés. Amikor ugyanis a nemzet haragja elől Prágába menekült, ott olyan hirtelen és titokzatos módon lelte halálát, hogy azt a közhit minden ok nélkül mérgezésnek tekintette.

Mátyás király. (1458-1490.)

László halálával újabb veszedelemnek nézett eléje az ország, mert a trónra sokan pályáztak és mindegyiknek volt kisebb-nagyobb pártja. Az 1458-iki országgyűlésen azonban a köznemesség, amelyet Szilágyi Mihály, Hunyadi János özvegyének bátyja vezetett, olyan határozottsággal foglalt állást Hunyadi Mátyás mellett, hogy végre az egymás között egyenetlenkedő urak is hozzájuk csatlakoztak.

Az alig 17 esztendő Mátyásnak sok bajjal és gonddal kellett megküzdenie, amíg az ország igazi urának mondhatta magát. A Podjebrád cseh királynak leányával kötött házassága

miatt a Garaiak fordulnak ellene, nagybátyja pedig azért haragszik meg rá, mert a kormányzásban mellőzi. S amíg ezek az elégedetlenkedők III. Frigyessel szövethetnek ellene, azalatt a csehek Griskával az élükön az ország északnyugati részét pusztítják, a törökök meg a déli határokat háborgatják. A nagy államférfíúi és hadvezéri tehetségekkel megáldott Mátyás azonban könnyű szerrel győzedelmeskedik hozzá méltatlan ellenfelei felett. Az Albert halála óta állandóan féktelenkedő, a Felvidéket fosztogató cseheket előbb teljesen megtöri, majd hűségére téríti és a pártoskodó urakkal tartó III. Frigyest is olyan békére kényszeríti, hogy vissza kellett adnia az Albert özvegye által nála elzálogosított magyar szent koronát is. Jajcánál és egyebütt szerencsésen hadakozott a törökkel és, miután így biztosította hatalmát Magyarország déli hűbértartományaiban is, 1464-ben Székesfehérvárott ünnepélyesen megkoronáztatta magát.

Mátyás, aki kiváló alkotó erővel volt megáldva, a háborúkkal szerzett nyugalmat arra használja fel, hogy országát gazdaggá és katonailag erőssé tegye. Mátyás ugyanis tudatosan nagyratörő volt, már pedig e két tényező nélkül nem emelkedhetett volna magasra. És a nagy király erős akaratát nyomon követte a tett és azt a kívánt jó eredmény. Anyagilag hamarosan olyan jókarba hozta az országot, hogy Európának egyetlen más uralkodója sem rendelkezett akkora jövedelemmel, mint ő. De kellett is a pénz, mert az állandó hadsereg, a fényes udvartartás és a tudományok, művészetek iránti szeretete igen sokba került.

Intézményeinek legfontosabbika, hatalmának alapja, az állandó katonaság felállítása volt. Ebben csak Franciaország előzte meg néhány évvel Magyarországot, ha ugyan egyáltalán megelőzte, amennyiben a francia állandó sereg csak csekély számú lovasból állott, és eredetileg inkább csak a közbiztonság kedvéért szervezték. A Mátyásé azonban igazi hadsereg volt. Magyát az úgynevezett *fekete sereg* alkotta, amely 7000-8000 gyalogosból állott. Ehhez járultak a tüzérek, a nehéz és könnyű lovasok, az élelmező és szállító csapatok és hajósok. Hadseregének létszáma 30,000-nél sohasem volt kisebb és háborúban 150,000-ig is felemelkedett. Seregének begyakorlására, foglalkoztatására mindenkor személyesen ügyelt fel, sőt még arra is volt gondja, hogy újabb hadi fogásokkal erősítse serege harc-képességét.

Mátyás e hadi intézkedései a banderialis rendszer végromlását jelentették. A bandériumokat különben már Hunyadi János sem szerette igénybe venni és inkább önkéntesekkel, zsoldosokkal harcolt a török ellen. A hadügy átalakítására tehát voltaképpen ő mutatta meg fiának az utat.

Látjuk tehát, hogy Mátyás királynak ugyancsak nagy gondja volt hadseregére és mégis azt találjuk, hogy ennél is

jobban szerette a tudományokat és a művészeteket. A királyi trónokon nálánál senki sem volt hivatottabb képviselője a *renaissance*-nak, vagyis a klasszikus tudományok és művészetek újjászületésének. Írókat, tudósokat, művészeket hív az országba, iskolákat alapít, íródeákjai Rómától Firenzén át Parisig másolják, gyűjtik a könyveket, és visegrádi meg budai palotájában olyan magas szellemi életet honosít meg, amelynek fénye az ország határain messze túlrad. És a király nemes törekvése nem is maradt hatás nélkül, mert sikerült neki nemzetét a műveltségben is nagy lépéssel előbbre vinni, aminél magasabb dicséret uralkodónak nem adhat a történelem.

Mátyásnak természetesen a külpolitikája is nagyszabású volt. Ennek irányát azonban nem választotta meg szerencsésen. Ahelyett ugyanis, hogy óriási erejét a Magyarországot fenyegető török hatalom visszaszorítására, megtörésére fordította volna, részben nagyravágyásból, részben a Szentszék és a ravaszul számító III. Frigyes biztatására, Csehország meghódítására vállalkozott. Ez a cseh háború aztán lengyel és osztrák háborúvá bővült ki és Mátyás erejét 1468-tól uralkodása végéig lekötve tartotta. Igaz, hogy megszerzi Morvaországot, Sziléziát és Luzáciát, sőt 1485-ben Ausztriával és Stájerországgal Bécs is a hatalma alá kerül, de mindez csak az ő személyes dicsőségét növelte, nem pedig az ország erejét. Az egész – amint ő maga is keserű gúnnyal megjegyezte – nem ért fel egyetlen magyar huszár életével. Az a remény tehát, hogy majd e nyugati országok erejével gyarapodva indul a török ellen, nem vált valóra. A török háború bizony az ország kimondhatatlan nagy kárára mindvégig másodrangú kérdés maradt, és Mátyás helyett alvezérei, Báthori meg Kinizsi, küzködtek a törökkel döntő eredmény nélkül.

Mátyásnak nyugat felé irányuló háborús politikáját a nemzet sem tudta méltányolni. Nem egyszer veszedelmes elégedetlenségre adott okot a sok adó és a király ellenmondást nem tűrő akarata, mert amit Mátyás feltett magában, azt keresztül is vitte – akár a rendek beleegyezésével, akár ellenükre. A felhangzó elégületlenség azonban mindannyiszor gyorsan lecsillapodott, sőt később már nem is vették tőle zokon, hogy olykor-olykor túltette magát az alkotmányos formákon. Igazságszeretete és különösen az alsóbbrendűek megvédelmezésére hozott és szigorúan végrehajtott törvényei, intézkedései országszerete népszerűvé tették a nagy királyt. Később, amikor már Mátyás erős keze nem védelmezte a kisebbeket a nagyok hatalmaskodásai ellen, méltán sóhajtottak utána ilyképpen: Meghalt Mátyás király, oda az igazság!

Mátyás halálával az irigyelt magasságból egyszerre igen alacsony színvonalra süllyedt Magyarország hatalmi állása. És ennek okát a többek között abban kell keresnünk, hogy Mátyás alatt az ország nagysága voltaképpen a király szemé-

lyes nagyságán alapult, ami csak úgy maradhatott volna továbbra is fenn, ha Mátyást méltó utód követi a trónon. Nem így történt. Méltatlanok jutottak örökébe, és ilyképpen hihetetlen gyorsasággal szétfoslottak az ő nagyszerű intézményei, amelyek még nem mentek át a nemzet életébe.

A Mátyás halála után jelentkező trónkeresők az egy Habsburgi Miksa kivételével mind jelentéktelen emberek voltak. Akarat, erély nem volt Mátyás természetes fiában, Corvin Jánosban sem, akit pedig a köznemesség örömezt trónra emelt volna. Így aztán a Mátyás erős keze alól felszabadult urak szívük vágya szerint olyan királyt választhattak, akivel kényük-kedvük szerint rendelkezhettek. És ebben a tekintetben nem is csalódtak a trónra emelt II. Ulászló személyében, mert ez mindvégig tehetetlen báb maradt a nagyok kezében. Ulászlónak és fiának, II. Lajosnak, uralkodása alatt, 1490-től 1526-ig, az országnak oly rohamos hanyatlását látjuk, amilyenre nincs példa történetében. Mátyás hódításai elvesznek, a híres *fekete sereg* szétzúlik, az osztrák, a lengyel herceg és a törökök büntetlenül pusztítják a határokat, a törvényekkel senki sem törődik, a gyengék az erősek áldozataivá lesznek, és Mátyás gazdag országának köz jövedelmei annyira elapadnak, hogy még a királyi udvartartásra is szűkösön telik már.

A rút önzés, a hazafiúi erények és erkölcsök e sülyedő korszakában szinte a tatárjárás előtti szomorú időket látjuk megújhódni. A köznemesség, amelyet a nagyok ellenében sem a törvény, sem a király nem véd, összefog, hogy maga vegye kezébe az ország kormányzását. Most azonban nem akad egy Béla herceg, aki jó irányba terelné ezt a nagy erőt. Szapolyai János, akit a szülei már egyenesen a trónra neveltek, és vele a többiek, akik a köznemesség élére kerülnek, első sorban személyes érdekeiket szolgálják és csak azután az országét. Ilyképpen a nagy felkészülődés országrontó pártoskodássá fajul, amelyben hol a főnemesség kerekedik felül, hol meg a köznemesség. És a kormányzásra az egyik éppen olyan képtelennek bizonyul, mint a másik.

Nincs is mit csodálkoznunk tehát a gyenge király félelmén, aki a fenyegető zavarok közepette a maga és családja számára idegenben keres oltalmat. A magyar koronára vágyódó Habsburgi Miksa nem is késik ezt a jó alkalmat felhasználni és mindenféle családi szerződésekkel igyekszik jogot szerezni a magyar trónra. A nemesség viszont már az 1505-iki rákosi országgyűlésen kimondja, hogy ha Ulászlóban családjának magva szakad, többé nem választanak idegent a magyar trónra. Mindez természetesen nem orvosolta az ország szomorú helyzetét, sőt újabb bonyodalmaknak vált kútforrásává.

Amíg az ország így rohan lefelé a lejtőn, addig a déli határoknál hovatovább elhatalmaskodik a félelmetes ellenség. És a török minden pillanatban várható támadásával szemben

még csak gondolni sem lehetett komoly ellenállásra, mert a honvédelmi rendszer, a régi is, Mátyásé is, teljesen felbomlott. Ekkor veti fel, szinte ötletszerűen, Bakócz Tamás esztergomi érsek azt a tervet, hogy keresztsekkel szorítsák vissza a törököt. A felfegyverzett parasztság azonban 1514-ben Dózsa György vezérlete alatt a zsarnokoskodó urak ellen fordul és kegyetlen dúlásának csak nagy nehezen tudnak gátat vetni.

Ez a csapás sem vezette jobb belátásra a torzsalkodó, veszekedő rendeket. Az ország dolgainak rendezése helyett megelégedtek azzal, hogy a jobbágyság helyzetét még elviselhetetlenebbé tették, a maguk nemesi jogait pedig Werbőczy Istvánnal a híres *Hármaskönyv*-ben összeíraták. Ez a jeles munka a későbbi időkben nagy hasznára vált ugyan az országnak, de akkor inkább a honvédelem sürgős rendezésére kellett volna gondolni.

Akármilyen rosszul folytak is a dolgok II. Ulászló alatt, csak még rosszabbra lehetett elkészülve az ország az ő halála után, mikor testileg és lelkileg gyenge fia, a gyermek II. Lajos, (1516-1526) került trónra. Úgy is történt. Az országos nagy veszedelem, amely egy kis ideig még várattott magára, mintha időt akart volna engedni a nemzetnek a meggondolásra, el is következett.

Csudálatos, hogy ezt a veszedelmet mindenki várta, de senki sem készülődött a fogadásra. A fiatal király gondtalan mulatozással töltötte napjait, a rendek az országgyűléseken izzó gyűlölettel hadakoztak egymás ellen, egyik a másikra hárítván a felelősséget az elkövetkezendőkért.

Ezalatt II. Szolimán, a törökök hatalmas szultánja, teljesen felkészült Magyarország ellen. 1521-ben elfoglalta Magyarország déli kapuját, Nándorfehérvárt, és ennek oltalma alatt 1526-ban csaknem minden ellenállás nélkül lépte át a Drávát Eszéknél. És az a Magyarország, amely még csak *egy* emberöltővel azelőtt 150,000 embert tudott a cseh-osztrák harcerekre küldeni, most alig 25,000 harccsal próbálja meg a rengeteg török sereget feltartóztatni.

Szerencsétlenségére a hitújítás és más bajok nyugati szomszédait is annyira lekötötték, hogy sehonnan sem várhatott segítséget. Ám a pártoskodásba merült rendek egyébként sem törődtek szövetségesek keresésével, sőt féltékenységből még politikai ellenfeleik megérkezését sem akarták bevárni.

Magát a mohácsi csatát (1526 augusztus 29), bár a királlyal együtt az egész serég ott vészett, nem a veszteség teszi korszakalkotóvá az ország történetében, hanem a csatának azok a szomorú következményei, amelyek a szabad, független Magyarországot hosszú, bizonytalan időkig eltemették. Oktalan vakmerőséggel, elbizakodottsággal, ami minden tettük-

ben annyira jellemezte őket, rohantak a kész veszedelembé. Nem csak pártoskodni, hanem meghalni is tudtak határtalan dölyfösségükben. S ez talán az egyetlen dolog, amit mentségükre felhozhatnánk.

Azt az általános romlottságot, amely a legkisebbtől egészen a trónig felhatott, okszerűen az egész nemzet bűnhődésének kellett követnie!

VI.

Magyarország Történelme

ÖTÖDIK RÉSZ

A mohácsi vésztől a szatmári békéig

A szerencsétlen mohácsi vereség, amelyet a rendek vét-
kes könnyelműsége hozott az országra, magában véve olyan
volt, mint egy pusztító nyári fürgeteg. Gyorsan jött, pusztított,
rombolt s aztán hirtelen elvonult. Néhány végváron kívül, egy
talpalatnyi földet sem tartott meg magának a győzedelmes
török, s így a nemzetnek ugyancsak módjában állott volna,
hogy a múltak hibáit jóvátegye. A vezető emberek önzése, a
kicsinyek pártos viszálykodása azonban oly nagyra nőtt már,
hogy még ez a kemény csapás sem tudta őket a veszedelembe
került haza érdekében egyesíteni. Így jut aztán olyan helyzetbe
az ország, hogy mintegy 200 esztendőn keresztül egyebet sem
tesz, mint szakadatlanul harcol, küzd a felette uralomra emel-
kedett törökkel és a tulajdon uralkodó családjával, amely ősi
szabadságától akarja megfosztani. A nemzetemészítő török küz-
delmek s a minduntalan megújuló szabadságharcok az 1711-ben
kötött szatmári békével jutnak nyugvó ponthoz. Ekkor végre
ismét egynek látjuk az országot, de nem egyszermind erős-
nek és hatalmasnak is. Fáradtan és kimerülten indul tovább
évezredes útján, csak elfojtottan vágyódva az után, amit a
mohácsi csatateren elveszített.

A mohácsi vész rossz következményei között a kettős
királyválasztást kell az első helyen említenünk. Szapolyai János
pártja a nemzeti királyság visszaállításában vélte az ország
jövendőjét biztosítani, Habsburg Ferdinánd pártja pedig a
hatalmas Habsburg-család segítségével remélte a török vesze-
delmet feltartóztatni. Okos belátást, körültekintést azonban
egyik párton sem találunk; az európai helyzettel nem számolva,
üres jelszók és önös érdekek után indult mindegyik.

Kétségtelen, hogy Szapolyai Jánost a nagy többség válasz-
totta királlyá, és a Habsburgok túlhatalmának megtörésére
alakult európai koalíció is melléje állott, de ő mindennek

ellenére is olyan gyengének bizonyult a trónon, hogy a Ferdinándban bizakodókat sem ítéltük el.

Amikor Ferdinánd hadai János királyt egészen kiszorították az országból, János a Habsburgok ellenségeinek tanácsára egyenesen a törökkel köt szövetséget. És Szolimán nem is késik Jánost királyt megsegíteni. 1529-ben, majd 1532-ben nagy haddal jön az országba és nemcsak János király trónját szilárdítja meg, hanem már Bécs elfoglalását is megkísérli.

János király ügyének jobbra fordulását a török segítségen kívül egyéb szerencsés körülmény is előmozdította. Időközben ugyanis Martinuzzi-Fráter *György* pálosrendi barát lett főtanácsosává, úgyszólván az egyetlen ember ezen zavaros időkben, akiben az önzetlen hazaszeretet nagy államférfiúi tehetséggel párosult. Ez a derék barát minden módon arra törekedett, hogy a törököt a német ellen vagy a németet a török ellen felhasználva megmentse Magyarországot. Első nagy munkája az 1538-ban megkötött nagyváradi béke volt. A török segítőhadjáratai ugyanis, valamint a török sereg kivonulásai után Ferdinánd zsoldosainak pusztításai roppant sok kárt okoztak az országnak. Ehhez járult még a protestáns vallások rohamos elterjedése, ami a politikailag megoszlott nemzetet hitében is két ellenséges táborra szakította. És az urak politikát, hitet változtatgatva, hol az egyik, hol a másik királyhoz szegődtek, amint éppen érdekeik kívánták. Szóval nemcsak a német és a török pusztította az országot, hanem a belső bajok is ijesztően emésztették. E nagy romlásnak akarta György barát legalább ideiglenesen útján állani a békével, amelynek értelmében János király is, Ferdinánd is, amíg élnek, testvéri egyetértésben birtokolják az országból azt, ami éppen a kezükön van, János király halála után pedig az egész ország szálljon Ferdinándra.

A nagyváradi béke valóban csak ideiglenes nyugalmat hozott, mert hiszen a két király is csak fegyverszünetnek tekintette, és a török is a fölbontását követelte. S minthogy Ferdinánd, János királynak 1540-ben bekövetkezett halála után nem mutatkozott elég erősnek a várható török támadás visszaverésére, György barát sem mert a törökkel szakítani, sőt a gyermek János Zsigmondot egyenesen a hatalmas Szolimán pártfogásába ajánlotta. A szultán szívesen vállalta a gyámsági tisztelet, de egyszersem Budát is elfoglalta a maga számára, mivel jogosan hihette, hogy távozása után a gyermek uralkodó nem tudja azt megvédelmezni Ferdinánddal szemben. A tiszántúli részeket azonban és Erdélyt továbbra is meghagyta a kis János Zsigmond kormánya alatt.

Az új helyzettel senki sem volt megelégedve. György barát a török álnoksága miatt szívesen szövetkezett volna ismét Ferdinánddal, csakhogy semmi védelmet sem remélhetett tőle. Viszont Ferdinánd csekély erejével meggondolatlanul addig izgatta a törököt, amíg az Buda biztosítására egész sor újabb

várat hatalmába nem ejtett. Így szakadt aztán az ország három részre: A közepét behódoltatta a török, nyugati szegélye a Habsburg-házból való magyar királyé maradt, a keleti részekből pedig kialakult a független erdélyi fejedelemség, amely az elkövetkezett veszedelmes időkben menhelyévé és megmentőjévé lett mindannak, ami magyar. És hogy a kis Erdély ilyen nagy nemzeti missiót teljesíthetett, azt György barát éles eszének köszönhetjük.

Akkor, amikor Európa-szerte ölték, pusztították egymást az emberek hitvallásuk különbözősége miatt, Fráter György nagybölcsen biztosította népének a vallásszabadságot. Erdély kiváltságos osztályait korszerű alkotmánnyal szorosan összefűzte és a védnökösködő törökkel szemben is úgy intézte a dolgot, hogy annak nem volt joga a fejedelemség belső ügyeibe avatkozni.

Fráter György, mint egyházi ember és jó keresztény, szíve mélyéből gyűlölte a törököt, de az ország érdekében kénytelen volt vele tartani. Attól félt ugyanis, hogy ha a gyenge Ferdinándhoz pártol át, akkor az egész Erdély a török kezére kerül. Amikor azonban azt látta, hogy Ferdinánd bátyja, V. Károly, a nagy hírű római-német császár, ellenségeit legyőzve, most már öccsének is segítséget adhat, egy percig sem késett Erdélyt Ferdinándnak átadni, miután a kis János Zsigmondot és anyját Izabellát, némi kárpótlás fejében már előbb lemondásra bírta. Ferdinánd hálából továbbra is meghagyta Erdély kormányzójának Fráter Györgyöt, a pápa pedig bíbornoki ranggal tüntette ki.

Ferdinánd azonban ezúttal sem tudott az átadás miatt haragvó török ellen kellő haderőt kiállítani, és Erdély biztosan elvész, ha Fráter György bámulatos politikai fufanggal vissza nem téríti a török seregeket. Ám a rövidlátó bécsi udvar és a bíbornok kincseire áhízó Castaldo és Pallavicini, Ferdinánd erdélyi zsoldosainak vezérei, nem tudták felfogni a barát politikájának horderejét. Árulót láttak benne és alvinci kastélyában kegyetlenül meggyilkolták.

Ezt a gonosz bűnt nem magyarok követték el, miatta azonban Magyarországnak kellett bűnhődnie. A szultán ugyanis a gyilkosság hírére azt a parancsot adta Ali budai pasának és az országba küldött török hadak más vezéreinek, hogy annyit foglaljanak el a magyar király birtokaiból, amennyit csak tudnak. S ezzel kezdetét vette a török hódítás nagyobb mérvű kiterjesztése. A Ferdinándtól magára hagyott nemzet bámulatos hősiességgel veszi fel a harcot a törökkel, de a túlerővel szemben kevés eredményt ér el. Losonczi István Temesvárnál, Szondi György Drégelynél hal hősi halált és csak Dobó Istvánnak sikerül megmentenie az egeri „vakandtúrás”-t, ahogyan az elbizakodott ellenség Eger várát nevezte.

Amíg – az ország szívében így dúl, pusztít a háború, azonközben Erdélyben is nagyot változtak a dolgok. A megrettent Ferdinánd békekéréseit ugyanis Szolimán csak abban az esetben akarta meghallgatni, ha Erdélyt visszaadja János Zsigmondnak. Ebbe meg Ferdinánd nem volt hajlandó beleegyezni. Azonban maguk az erdélyiek is annyira meggyűlöltek már a német uralmat és annyira félték a szultán haragjától, hogy fegyverre kelve kiverték Castaldo zsoldosait és visszahívták János Zsigmondot. Erre a török is kibékült Ferdinánddal. A nyugalom azonban nem tartott sokáig. A harc kedvelő Szolimán Ferdinánd halála után ismét ürügyet talált a háborúsko-

Zrínyi Miklós készül az utolsó kirohanásra. (1566 szeptember 8-án.)
(Székely Bertalan festménye.)

dásra és 1566-ban óriási seregével egyenesen Bécs megvételeire indult. A németek nagy öröme azonban nem juthatott el Bécsig, mert Szigetvárnál Zrínyi Miklós véglegesen feltartóztatta. A német sereg Szigetvártól messze, Győr vidékén leste a szörnyű küzdelem kimenetelét és meg sem próbálta a hőselkü Zrínyi megsegítését. így aztán Szigetvár megsemmisült vitéz védelmezőivel együtt, de az ostrom alatt elhunyt a hatalmas szultán is. Szolimán halála után a harcokban kifáradt törökök nemcsak Ferdinánd utódának, Miksának (1564-1576), hagytak nyugtot, hanem még az 1576-ban trónra kerülő Rudolfot (1576-1608) sem háborgatták komolyabb támadással hosszú ideig.

A Fráter György halálát követő nagy küzdelemből tehát a török került ki győzedelmesen. Birtokai annyira megnövekedtek, hogy a magyar király hatalma alatt már alig maradt va-

lami. Így aztán Magyarország súlypontja nemzeti szempontból egészen az erdélyi fejedelemségbe helyeződött át, ahol a gyenge János Zsigmondot a kiváló tehetségekkel megáldott Báthori István követte a fejedelmi székben, aki törökkel, némettel barátságot tartva, hamarosan nagy hatalomra és fényre emelte az erdélyi fejedelemséget. Amikor azonban 1576-ban fejedelmi székét a lengyel trónnal cserélte fel, Erdélyre is nehéz napok következtek. Báthori Kristóf fia ugyanis, az eszes, de ingatag jellemű Zsigmond, szakít a fejedelemség hagyományos török politikájával és Rudolf királlyal szövetkezik a török ellen. Ha Báthori Zsigmondban kitartás és a kormányzáshoz nem értő Rudolf tanácsosaiban csak némi erély is van, ez a szövetség nagy eredményt érhetett volna el, mert a török hatalom erős hanyatlásnak indult. De mindez hiányzott belőlük, és ennek következtében csak egy tizenöt évig tartó háborúskodást idézett elő, miközben a szerencsétlen Erdély a fejtelenséggel járó minden szenvedésnek védtelenül ki volt téve.

A kapkodó természetű, minden dolgára könnyen ráunó Báthori Zsigmond ugyanis, amikor a törökök 1596-ban Mezőkeresztesnél döntőleg megverték a rosszul vezetett fejedelmi és királyi hadakat, Erdélyt meggondolatlanul átadta Rudolfnak, majd pedig tettét megbánva, újból visszatért a fejedelemségbe. S ezt a visszatérést és eltávozást öt esztendőn belül még háromszor ismétli meg. Közben az ország nagyobb szerencsétlenségére még mások is osztozkodtak a hatalomban, nevezetesen Báthori Endre lengyelországi bíbornok, Mihály oláh vajda, Székely Mózes és Rudolf kegyetlen tábornoka, Básta, aki 1603-ban végre minden ellenállást legyőzve, olyan zsarnoki módon kormányozta a nyomorba jutott fejedelemséget, hogy nevét a kései unokák is gyűlölettel ejtették ki.

Erdély leigázása és a török hatalom gyengülése a magyarsággal szemben egyszerre megnövelték a bécsi udvar merészségét. Kiméletlenül hozzálátott az ország alkotmányának és valósi szabadságának megnyirbálásához. Az ellenállókat, ha még oly előkelők voltak is, börtönre vetették, vagy számkivetésbe kergették, a vagyonukat pedig lefoglalták. E törvénytelenések természetesen országszerte nagy elégtelenséget keltettek, különösen a protestánsok között, mert rájuk kétszeres erővel nehezedett a bécsi udvar keze. A nemzet jó ideig csendes panaszkodással tűrte a zsarnoki uralmat és csak akkor fogott fegyvert törvényes jogainak védelmére, amikor a semmivel sem törődő Rudolf tanácsosai erőszakos módon azt is keresztülvitték, hogy a rendeknek az országgyűléseken nem szabad valósi sérelmekkel foglalkozniuk.

Bocskai István a nemes szívű és derék hazafi állott az elégedetlenek élére és a nemzeti ügynek megnyert magyar zsoldos katonákkal, a hajdúkkal, hamarosan hatalmába kerítette az egész Felvidéket. Szerencsen az anyaországi rendek, a Bástától

megszabadult Erdélyiek pedig Medgyesen kiáltották ki fejedelmüké. Erre a megrettent bécsi udvar két kézzel is kereste a békét, mert azon a ponton volt már, hogy az egész országot elveszíti. És Bocskai István, akinek módjában állott volna a koronát is a fejére tenni, egy pillanatig sem habozott a királyt a nemzettel kibékíteni. Így jött létre az 1606-ki bécsi béke, amelyben a király megígérte az ország alkotmányának és vallási szabadságának tiszteletben tartását, elismerte az erdélyi fejedelemség függetlenségét és annak fejedelméül Bocskai Istvánt, aki ugyanakkor a törökkel is kibékítette Rudolfot.

Csak kicsiben múlt azonban, hogy a véres áldozattal szerzett nyugalmat rövidesen újból háború nem váltotta fel. Bocskai váratlanul bekövetkezett halála után ugyanis Rudolf semmiképpen sem akarta elismerni a bécsi békét. Erre aztán nemcsak a magyarság zúdult fel, hanem még az örökös tartományok protestánsai is, ami az egész Habsburg-család hatalmát végveszéllyel fenyegette. A komoly válság láttára Rudolf öccse, Mátyás főherceg, állott az ügyek élére és a bécsi béke híveinek segítségével bátyját lemondásra kényszerítette. Az 1608-ki pozsonyi országgyűlésen a rendek Mátyást, aki esküt tett a törvények betartására, Magyarország királyává választották. Ez a híres pozsonyi országgyűlés, amelyen a nemzet akarata végre a maga teljességében megnyilatkozott, még arról is nevezetes, hogy ekkor iktatták törvénybe a mohácsi vész óta az alkotmányos életben beállott változásokat. Így a nemesek már nem fejenként jelentek meg az országgyűléseken, hanem megynként követeket választottak. Az országgyűlés pedig véglegesen két részre oszlott: felső és alsó táblára. Törvény szabta meg, hogy kik tartoznak a felső és kik az alsó táblába, valamint az országgyűlés munkájának rendjét is. Ez egészen így maradt aztán 1848-ig.

A bécsi béke, mint láttuk, az alkotmány és a vallásszabadság diadalát jelentette. II. Mátyás (1608-1619) és az udvar azonban, ha látszólag belenyugodtak is a történetekbe, simább modorban tovább folytatták a harcot a protestánsok ellen, akiknek ekkor már az országgyűlésen is többségük volt, az országban pedig mindenfelé iskolákat, nyomdákat állítottak fel és a holt latin nyelv helyett magyarul tanítva, írva, prédikálva, nemcsak egyházuknak váltak nagyobb hasznára, hanem az eddigelé elhanyagolt magyar nyelvet és irodalmat is a fejlődés útjára terelték. Most aztán a régi egyház hívei is ugyanezeket az eszközöket kezdik használni és ezzel megindul a nagy szellemi harc, az ellenreformáció, amelynek Pázmány Péter érsekprímás lesz a középpontja. E tüneményes tehetségű férfiúról úgy emlékszük meg a hálás utókor, mint egyháza és hazája egyik legderekabb fiáról és a magyar nyelv, a magyar próza alapvető munkásáról.

Sok érdemes és kiváló harcosuk volt a protestánsoknak is, de Pázmány Pétert egyik sem közelítette meg, és így a nagy

küzedelemből a katolikus egyház végül is előnyösebb helyzetben került ki. Igaz, hogy a Habsburg királyi hatalom is a régi egyház pártjára állott, de a protestánsoknak is volt védőpajzsuk: a javarészt protestáns erdélyi fejedelemség és annak élén Bethlen Gábor. Amíg ő élt és az ő szellemében kormányozták a kis Erdélyt, addig az anyaországban sem mert komolyabb eszközökkel fellépni az ellenreformáció.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. (1613-1629.)
(Egykorú rézmetszet.)

Bethlen Gábor, aki 1613-ban az öreg Rákóczi Zsigmond és a könnyű vérű Báthori Gábor után került Erdély fejedelmi székébe, voltaképpen nem is a protestantizmus harcosa volt, mint inkább a magyarság ősi szabadságának védelmezője. Mert amit mások nem vettek észre, azt ő tisztán látta, hogy a vallásszabadság elnyomása után az alkotmányra kerül a sor. Nálánál senki sem ismerte jobban a bécsi udvar ravasz politikáját: engedni, ha kell, mindent visszavonni, ha alkalom van rá. Éppen ezért ő sem tartotta sokra az udvarral kötött szerződéseket. A bécsi politikusok haragudtak is rá erősen, hitszegőnek tartották, noha csak elővigyázatos volt velük szemben.

Bethlen Gábor nemcsak a politika útvesztőjében mutatta magát nagynak. Korának legkiválóbbjai közé tartozik mint

államférfiú és mint hadvezér is. A szűkhatárú Erdélyt belsőleg, külsőleg oly hatalmassá, tekintélyessé tette, hogy annak élén mint egyenrangú fél tárgyalt, szövetkezett Európa uralkodóival. Hazafiságának önzetlenségét, tisztaságát pedig még az ellentábor legnagyobb embere, Pázmány Péter, is elismerte.

A bécsi udvar és Bethlen Gábor között az első komolyabb összeütközés 1619-ben történt, amikor a trónra lépő II. Ferdinánd (1619-1635) a cseh protestánsok megfenyítésére a németországi katolikusok ligájával szövetkezett. Minthogy Ferdinánd várható győzelmében Bethlen Magyarország veszedelmét látta, nem késlekedett a csehek segítségére sietni. Hadaival egészen Pozsonyig nyomult, amikor a Besztercebányán összegyűlt rendek királlyá kiáltották ki. A németországi protestánsoktól cserbenhagyott cseheket azonban már nem tudta megmenteni Bethlen. 1622-ben, minthogy a további hadakozást célszerűtlennek látta, a Bocskai-féle bécsi béke alapján kibékült Ferdinánddal, bizonyosságot téve arról, hogy nem a magyar koronára vágyódott.

A cseh felkeléssel megindult vallási és politikai küzdelem 30 esztendeig tartotta izgalomban Közép-Európát. A háborúskodás színtere jórészt Németország volt ugyan, de Erdélytől Angliáig és fel Svédorszáig a többi hatalom is beleelegyedett, és ezt nem annyira a protestantizmus érdekében cselekedték, mint inkább a Habsburg-ház túlhatalmának megtörésére. Bethlen a külföld szövetségében még két ízben indított háborút Ferdinánd ellen, de szövetségeseinek tehetetlensége következtében minden nagyobb eredmény nélkül. Amikor pedig Gusztáv Adolf, a hős svéd király, állt a protestánsok szövetségének élére, Bethlen Gábor már nem élt.

Bethlen Gábor halála után az erdélyi rendek özvegyét, Brandenburgi Katalint, majd I. Rákóczi Györgyöt ültették a fejedelmi székbe. I. Rákóczi György felette óvatos és elővigyázó ember volt, és így a külföldi udvarok sokáig nem tudták belevonni a harmincéves háborúba. És amikor 1643-ban a sok biztatásra meg is indította hadait II. Ferdinándnak hasonló nevű utóda, III. Ferdinánd (1635-1657), ellen, szövetségesei bizony ennek nem sok hasznát látták, mert a porta felszólítására 1645-ben – pártfeleivel mit sem törődve – Linzben kibékült a királlyal. Fia, II. Rákóczi György, aki éppen a harmincéves háborút befejező westfáliai béke idején, 1648-ban lépett Erdély trónjára, egyenesen ellentéte volt atyjának. Határtalan nagyra-vágyása szűknek találta az erdélyi fejedelemséget és a svédekkel szövetkezve, a lengyel koronát is meg akarta magának szerezni. E meggondolatlan, szerencsétlen és rosszul előkészített vállalkozásával azonban annyira magára haragította a törököt, hogy az nem tűrte meg többé Erdély trónján. A szultán hadai a Rákóczihoz és a kiváltságaihoz ragaszkodó fejedelem-

séget több ízben elárasztották és annyira elpusztították, hogy régi hatalmából, jólétéből semmi sem maradt meg. Amikor Rédey Ferenc, Barcsai Ákos és Kemény János rövid ideig tartó fejedelemsége után a török jóvoltából a tehetetlen Apafi Mihály került a trónra, Erdély külső és belső tekintélye teljesen elvész. Története nem egyéb már, mint apró csel-szövések sorozata. A fejedelem kormányzási tevékenysége pedig abban merül ki, hogy az évről-évre súlyosodó török adót miképpen teremse elő.

Az erős erdélyi fejedelemség tönkretétele sokat ártott magának a töröknek is. Az erős Erdély ugyanis védőpajza volt a török magyarországi hódításainak, s ezzel a bécsi udvarnak mindig számolnia kellett, amikor a portával háborúba keveredett. A töröknek ez az oktan politikája is egyik figyelmeztető jele volt annak, hogy folytonos hódításokra alapított birodalma immáron véglegesen lejtőre jutott, amelyen tehetetlen uralkodói és rövidlátó vezérei nem tudták megállítani. Ám a bécsi udvar politikájáról sem mondhatunk kedvezőbb véleményt.

Az 1657-ben elhunyt III. Ferdinánd után a trónt I. Lipót (1657-1705) foglalta el, aki bizony egyáltalán nem értett sem a katonai dolgokhoz, sem az államügyekhez. Pedig ekkor nagy feladat várt a Habsburg-dinasztiára. A harmincéves háborúban a nyugaton szenvedett veszteséget azzal kellett jóvá tenni, hogy a Közép-Dunánál vessék meg hatalmuk alapját. És ebben, az ország szabadságának épségben tartása mellett, a magyarok lehetek volna a legnagyobb segítségükre. A bécsi udvar azonban éppen ellenkezőleg, Magyarország lenyűgözésével akarta a nagy feladatot megoldani. A törvények semmibe vevésével a magyarságot elkésérlítette, megakadályozta a magyar hadsereg kifejlődését, a vezérségre termelt magyar kiválóságokat meg, mint például a költő-hadvezér Zrínyi Miklóst is, elkedvetlenítette vagy sértően mellőzte. Pedig a kedvező alkalom is hamarosan elérkezett a török visszaszorítására.

A porta ugyanis azon a címen, hogy Kemény János megsegítésével Lipót beleavatkozott Erdély ügyeibe, 1664-ben nagy hadsereget küldött az országba. Montecuccoli császári hadvezér Szentgotthárdnál fényes győzelmet aratott ugyan a fegyelmetlen török sereg felett, győzelmét azonban nem tudta vagy nem is akarta kihasználni. Az udvar ugyanis mindjárt rá – a magyarok megkérdezése nélkül – Vasvárott olyan szégyenletes békét kötött a törökkel, hogy veszített csata után sem alázhatták volna meg jobban az országot. Ebből aztán nyilvánvalóan kitűnt, hogy Lipót csak az örökös tartományokat óvja, Magyarország romlásával pedig mit sem törődik, ami a leg-hívebb királypártiakat is fegyveres ellenállásra készítette.

XIV. Lajos, Franciaország hatalmas és európai uralomra törő királya, aki Lipót ellen titkon háborúra készülődött, bécsi nagykövete által tudomást szerezvén a magyarok elégedetlenségéről, alattomban bízta és egyesülésre buzdította a haragvó magyar urakat. Így jött létre a helytelenül összeesküvésnek nevezett Wesselényi-féle szövetség, amelynek élén Wesselényi Ferenc nádor állott, részesei között pedig ott találjuk Zrínyi Péter horvát bánt, Nádasdy Ferenc országbíró, Frangepán Ferencet, I. Rákóczi Ferencet és Teleki Mihályt, Apafi mindenható miniszterét. Ez az egész mozgalom azonban oly túlzottan kereste a törvényes alapot a törvényeket semmibe sem vevő kormányzással szemben, és oly szelíd eszközökkel remélte a bécsi udvart megfélemlíteni, hogy csak ártalmára vált az országnak.

A vállalkozás elsekélyesedését nagyban siettette az is, hogy a derék Wesselényi halála után teljesen vezető nélkül maradtak az „összeesküvők”, akik céltalan tervezgetéseik közepette is meghasonolva, hamarosan a bécsi udvar kezére kerültek, úgyszólván anélkül, hogy a fegyveres ellenállást komolyabban csak meg is kísérelhették volna. És az udvar kapva kapott a jó alkalmon, hogy végre kénye-kedve szerint elbánjék a zavargó országgal. Nádasdyt, Zrínyi Pétert, Frangepánt kivégeztette, a protestánsokat halálra üldöztette, a hazafiasán gondolkozókat válogatás nélkül vértörvényszék elé állította, sőt 1673-ban nyilvánosan felfüggesztette még az alkotmányt is, azon a címen, hogy forradalmi megmozdulásával az ország elvesztette jogát ősi szabadságához.

Az üldözöttek és a semmi jót sem várók ezrei részint a török birtokain, részint Erdélyben találtak menedéket, és ezzel megkezdődött a kegyetlen kuruc-labanc küzdelem, amelyben ellenségei nagy öröme magyar emésztette a magyart, mert hiszen a bécsi udvar a messze idegenből hozott zsoldosait, ha megfogyatkoztak, pénzen mindig szaporíthatta.

A sanyarú viszonyok között élő kurucok csak akkor tudtak nagyobb erőre kapni, amikor végre XIV. Lajos is háborút kezdett Lipóttal. Most aztán francia segítséggel Thököli Imre állott a mozgalom élére és rövidesen az egész Felvidéket elfoglalta. Erre a megrettent Lipót Sopronba országgyűlést hívott egybe és némi engedménnyel kibékíteni igyekezett a nemzetet. Véglleges megegyezésre azonban nem juthattak, mire Thököli, a hadértő „kuruc király”, a portával lépett szövetségre. A Thököli sikerein felbuzdult porta 250,000 főnyi sereget küldött egyenesen Bécs megvételeére.

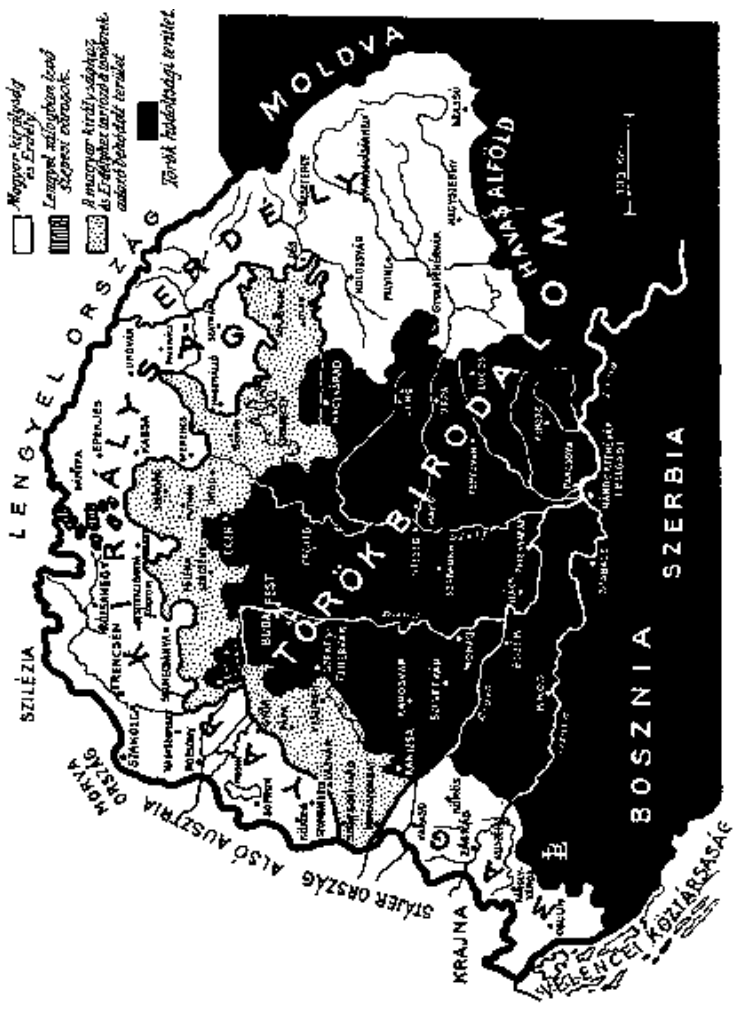
A törökök veszedelmesnek látszó fellépése nagy ijedelmet keltett Lipót környezetében, mert erre a fordulatra nem voltak elkészülve. És nem is kerüli el Bécs a rája váró biztos pusztulást, ha a török seregben a régi hadi erényekből csak egy

szemernyi is él még. A török hadak azonban a lehető legzüllöttebb állapotban voltak, a vezérek tehetetlenek és egymás ellen áskálódtak, és így Lipótnak módja és ideje volt rá, hogy Szobieszki János lengyel királyt szövetségébe vonja, Lotharingiai Károlylyal pedig nagyobbszámú német birodalmi sereget gyűjtethessen össze Bécs megmentésére.

Thököli Imre kuruc vezér. (1657-1707.)
(Egykorú festmény.)

Az egyesült keresztény hadak aztán olyan csapást mértek a Bécs alatt veszteglő törökökre, hogy futásukban Párkányig meg sem állottak, és ott is újabb veszteség érte őket. Ekkor a fejvesztett török kormány nagy zavarában olyan hibát követett el, amelyet többé nem tehetett jóvá, és amellyel végérvényesen eljátszotta magyarországi uralmát. Thökölit ugyanis, amiért Magyarország határain túl a bűnhődésre egyébként rászolgált Bécs ellen nem akarta követni a nagyvezírt, fogságra vetette, amely hír hallatára a felkelt magyarság azonnal a királyi seregekhez csatlakozott és azokkal vállvetve igyekezett a törököt az országból kiszorítani. 1686-ban Buda szabadult fel, 1687-ben Mohácsnál arattak fényes diadalt a

Magyarország 1683-ban.

királyi hadak, majd elfoglalják Szendrőt, Nándorfehérvárt, Bosznia és Szerbia északi részét és már-már azon gondolkoznak, hogy egészen kiverjék Európából a törököket, amikor 1690-ben a vitéz Köprili Musztafa útját állja további előnyomulásuknak. Most aztán váltakozó szerencsével folyt a küzdelem egészen 1699-ig, amikor a kimerült porta a Habsburgok hatalmára féltékeny nyugati udvarok közvetítésével békére lépett Lipóttal, akit viszont a spanyol trón megüresedése miatt várható újabb küzdelmek és XIV. Lajos bizonytalan magatartása kényszerítettek a török háborúk abbahagyására. A Karlócán megkötött béke értelmében az egész Magyarország felszabadult a török uralom alól a mai Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék kivételével.

A török hatalom lehanyaglása az erejét veszített Erdély sorsára is döntő befolyással volt. Lipót győzedelmes hadai ugyanis a tehetetlen Apafit apránként minden hatalmától megfosztották, és 1690-ben bekövetkezett halála után az egész fejedelemséget megszállották. Ekkor a szabadon bocsátott Thököli török haddal és a hozzá hű maradt kurucokkal megpróbálta ugyan Erdély visszahódítását, a Zernyestnél Heister fölött aratott fényes győzelme azonban csak gyorsan múló diadal volt, mert a túlerős ellenfél hamarosan kiszorította Erdélyből, így módon Lipót végre birtokába vehette Erdélyt is, amelyet azonban számításból nem csatolt vissza az anyaországhoz, hanem külön szabadságlevélben biztosította különállását és szabadságát.

A magyarság, amint láttuk, szívvel-lélekkel csatlakozott a királyhoz, amikor az komolyan hozzáfogott a törökök kiűzéséhez. Hálából már a felszabadító háborúk alatt, az 1687-iki pozsonyi országgyűlésen kimondták a Habsburg-ház fiőrökösödését és eltörölték az Arany bulla 31-ik pontját, amely törvényben biztosított jogot adott a nemzetnek a fegyveres ellenállásra, ha a király nem tartaná meg a törvényeket Csakhamar kítűnt azonban, hogy a nemzetnek nincs miért örülni a török kiűzésén, mert a háborúk elmúltával a bécsi udvar olyan elbánásban kezdte részesíteni Magyarországot, mint valami fegyverrel meghódított területet. Országgyűlést nem tartottak, a törvényeket semmibe sem vették, a protestánsok vallásszabadságát megnyirbálták, a töröktől visszahódított földek jogos örököseit birtokaikból kiforgatták, idegen telepésekkel árasztották el a magyarság erősségét, az ország szívét, elviselhetetlen adókat vetettek ki és ráadásul a rosszul fizetett, rakoncátlan zsoldosokkal agyansanyargatták a nemest és a parasztot egyaránt.

A bécsi udvar szolgálatába szegődött Kollonich esztergomi érsek jelszava az volt, hogy Magyarországot először koldussá kell tenni, aztán katolikussá és németté. Eperjesen pedig a

hírhedt Caraffa Antal, nápolyi gróf, császári tábornok – bár Lipót bűnbocsánatot adott volt Thökölinek és híveinek – vértörvényszék elé hurcoltatta és kínpadra vonatta az előtte gyanús honfiakat, sőt egy részüket ki is végeztette. A nádor közbenjárására Lipót király eltörölte ugyan az eperjesi vértörvényszéket, de Caraffát az aranygyapjas rend lovagjává nevezte ki és egyéb kitüntetésekben részesítette.

Valóban nem csoda, ha ilyen viszonyok között néhány év múlva ismét izzani kezdett országszerte az elégedetlenség tüze.

Zrínyi Ilona (1643-1703.) II. Rákóczi Ferenc anyja.
(Egykorú festmény.)

Még éltek a mesés hírű vezér, Thököli, kurucái, a harci kedv még ott szunnyadt a lelkek mélyén, tehát más már nem is kellett, mint csak egy olyan vezér, akinek a nevében egyesülni lehetett. És II. Rákóczi Ferencben hamarosan megtalálták, akit az elkeseredett magyar lelkek vártak és kerestek.

II. Rákóczi Ferenc nagy történelmi név örököse volt, amely parancsolóan megkövetelte tőle, hogy őseinek példájára védelmére keljen a Bécsből fenyegetett magyar alkotmánynak. És ez be is következett, mindamellett, hogy ifjúsága legfogékonyabb éveit az udvar felügyelete alatt, idegen földön, idegen környezetben kellett eltöltenie. Maga a bécsi udvar is annyira tökéle-

tesnek hitte a fiatal Rákóczi nemzetietlen neveltetését, hogy bátran haza merete bocsátani az agyonsanyargatott országba, amelynek nyomora és elfojtott jajkiáltásai azonban hamarosan hivatása tudatára ébresztették Zrínyi Ilona fiát.

Ekkor már javában folyt a háború, amelyet a Lipóttal szövetekezett európai fejedelmek indítottak XIV. Lajos ellen a megüresedett spanyol trón betöltése miatt. Mi sem volt tehát természetesebb, mint hogy XIV. Lajos a magyarok elégületlen-

II. Rákóczi Ferenc (1676-1735.)
(Mányoki Ádám festménye.)

ségét is a maga javára iparkodott kihasználni. Rákóczival ez ügyben váltott levelei azonban a bécsi udvar kezébe kerültek, mire Rákóczit elfogták, halálra ítélték és bizony a magyar szabadsághősök e megszokott végzetét el nem kerüli, ha bécsúj-helyi fogságából a derék Lehmann Gottfried önfeláldozása árán hívei ki nem szabadítják.

A Lengyelországba menekült Rákóczi aztán 1703-ban maroknyi fegyveres néppel átlépte a határt és rövidesen az egész országból kiszorította a német zsoldosokat; erre mind az erdélyi, mind az anyaországi rendek fejedelmükké választották.

A nagy mérveket öltött felkelés igen megijesztette Lipótot, aki mindent megígérve, békülni szeretett volna. A sokat csaló-

Magyarország a szatmári béke idején.

dott nemzet azonban Lipóttal, majd pedig ennek 1705-ben bekövetkezett halála után, a szelídlelkű I. Józseffel (1705-1711), is csak úgy volt hajlandó kibékülni, ha a bécsi udvar szaváért

külföldi hatalmak is jóállást vállalnak. Ezt a súlyos feltételt természetesen nem fogadták el. A visszautasításnak az 1707-ki ónodi országgyűlés kemény határozata lett a következménye, amikor is a magyar rendek a Habsburg-házat a francia király biztatására trónvesztettnek nyilvánították. Kétségtelen, hogy a külpolitikában nagy tájékozatlanságra vallott ez a határozat, mert ekkor már XIV. Lajosnak is oly rosszul állt a dolga, hogy a magyarokat a legjobb akarattal sem segíthette. Maga az ország is fölötte kimerült már a hosszú küzdelemben. Ennek tudható be, hogy most már egyik vereség a másikat követi. A kurucok hősiessége nem tudja már feltartóztatni az udvar jól rendezett és napról-napra szaporodó zsoldos hadait, amelyeknek a pestis is segít Rákóczi táborát megbontani.

II. Rákóczi Ferenc, amikor látta, hogy sehonnan sem remélhet segítséget, hazafiúi bánatában a neki felajánlott nyugalom és jólét helyett örökös számkivetésbe megy, fővezére pedig, Károlyi Sándor, 1711-ben Szatmárott kibékül a királlyal, biztosítván a nemzetnek alkotmányos jogait és sérelmeinek orvoslását.

II. Rákóczi Ferenc csodálatosan nagyszerű küzdelme tehát úgy egészében mégis csak elérte célját, ha a bécsi udvar Ígérete nem is nyugodott oly szilárd alapokon, mint ahogyan azt Rákóczi óhajtott és akarta. Páratlanul önzetlen, mélységes hazafias érzéstől és szabadságszeretettől sugallt harca rá nézve azzal végződött, hogy óriási birtokait a bécsi udvar elkobozta, idegenek prédájára bocsátotta, ő pedig szegényen, szinte nyomorogva, évtizedeken át számkivetésben hanyódott országról-országra, kísérve hűséges íródeákjától, *Mikes Kelemtől*, míg *Rodostóban*, a Márvány-tenger partján, 1735-ben lehunyta szemét. Tetemét 1908-ban, az egész nemzet mélységes kegyeletétől kísérve, hozták haza és a most cseh uralom alatt álló Kassán, a székesegyház sírboltjában, helyezték örök nyugalomra. A szatmári béke az országnak jó időre nyugalmat, csendes pihenést hozott, amire valóban nagy szüksége volt már a kétszáz esztendő óta szüntelenül vérző, hadakozó nemzetnek, mert ezalatt Európa nyugati országai a fejlődés minden ágazatában ugyancsak maguk mögött hagyták Magyarországot.

Ezért tekintjük mi Magyarországot történetében korszakalkotónak a II. Rákóczi Ferenc dicsőséges küzdelmét bezáró szatmári békét.

VII.

Magyarország Történelme

HATODIK RÉSZ

A szatmári békétől Világosig

A mohácsi vésztől a szatmári békéig terjedő, kétszáz-esztendőös küzdelem idején, ha nem is tarthatott lépést Magyarország a nyugati országok fejlődő műveltségével, mégis úgy találjuk, hogy a szellemi élet nemzeti irányban a háborús viszonyok közepette is nagyot haladt. A vallási versengés művelői mellett fellépnek az első számottevő magyar költők: Balassi Bálint, Zrínyi Miklós és Gyöngyösi István. Méltán azt várhatnánk tehát, hogy amikor a szatmári békével beköszöntött nyugalmas időkben megindult az ország újjászervezése, ha egy-némely irányban a nemzetet csalódás éri is, a fellendült nemzeti irodalom annál szélesebb mederben fog tovább fejlődni. Nem így történt, sőt a csalódás talán éppen ebben a tekintetben volt a legnagyobb.

Úgy találjuk, mintha a háborúban kifáradt nemzet alkotmányának biztosítása után csak pihenni kívánt volna. A nagy pihenésben aztán a nemzeties irányú szellemi élet is elszunynyadt, helyet adva ismét az idegennek. Ilyen vigasztalan ennek az új korszaknak kezdete, s amint látni fogjuk, nagy eseményeknek kellett elkövetkezniök, hogy a nemzet veszedelmesen pihenő aléltságából ismét felébredjen.

A szatmári békét megkötő kurucokra az első csalódást az 1712-iki pozsonyi országgyűlés hozta, amikor is a békét csak megcsönkítva iktatták törvénybe. A bajt ezúttal nem a bécsi udvar okozta, mert az 1711-ben trónra lépett III. Károly (1711-1740), jó akarattal volt eltelve a nemzet irányában, hanem a kapzsi, az udvar kegyére áhítózó, jórészt idegen származású magyar főurak, akik a haza szabadságáért küzdő kurucok javaiból ily úton akartak részesedni, avagy feltett hűségüket más módon megjutalmaztatni. Ezzel szemben egyetlen egy olyan kimagasló alakot sem találunk közöttük, aki a megindult reformmunkálatok élére állt volna, hogy a szükséges újításokat, amelyeket

továbbra is elodázni már nem lehetett, a nemzet érdekeinek megfelelően valósítsák meg. így történhetett meg aztán, hogy az állandó hadsereg szervezésében az udvarnak egészen szabad kezét adtak, csupán azt a jogot kötve ki, hogy újoncot és adót szedni csak az országgyűlés hozzájárulásával lehet. Nagy hiba volt az is, hogy a reformmal járó terheket egészen a jobbágy-ság vállaira hárították át. A jobbágy katonáskodott, a jobbágy fizette az adót, noha az állandó katonaság felállítása a nemesi felkelést csaknem minden jelentőségétől megfosztotta.

Az ország kormányzatát szabályozó újításokat sem mondhatjuk szerencsésekknek, mert az átalakított vagy egészen újonnan szervezett kormányhatóságok, mint a magyar királyi helytartótanács, az erdélyi *gubernium regium*, a magyar és az erdélyi udvari kancellária s a magyar királyi pénzügyi kamara, az országgyűlés rovására túlságosan megnövelték a király egyébként is nagy hatalmát. Az igazságszolgáltatás terén történt újításoktól eltekintve, ezek a reformok nem is váltak sohasem népszerűekké. A köznemesség, a vármegye autonómiája mögé húzódva, mindvégig gyanakodó szemmel kísérte működésüket.

Ezek az újítások kétségtelenül nagy hatással voltak az ország alkotmányos életére, de abban igazi változást még sem ezek létesítettek, hanem az 1722/23-ki országgyűlésen elfogadott új örökösödési rend, amelyet az osztrákok után a magyarok, is *Pragmatica Sanctio*-nak szoktak nevezni. Okot rá az szolgáltatott, hogy III. Károly családjának utolsó fitagja volt s ezért az örökösödést a leányágra is ki óhajtotta terjeszteni. A törvényjavaslat elfogadását hosszas alkudozások előzték meg. Végül is törvénybe iktatták a rendek, hogy a magyar koronát előbb III. Károlynak, aztán Józsefnek és Lipótnak leányági ivadékaik öröklék, ezeknek kihaltával pedig a szabad királyválasztás joga ismét visszaszáll a nemzetre. A három leányág részére a trónöröklési jog biztosítását a rendek azzal okolták meg, hogy így jobban lehet az országot külellenség ellen megvédeni, s elkerülhetők lesznek a királyválasztással járó belső zavarok. Ezzel kapcsolatban kimondták azt is, hogy Magyarország szabad, független ország, amely csak saját törvényei szerint kormányozható, amire minden trónralépő királynak esküt kell tennie. A női ág örökösödését megállapító 1723. évi I-III-ik törvény tehát csak annyiban fűzi Magyarországot az osztrák örökös tartományokhoz, amennyiben az uralkodó személye közös.

III. Károly hosszú uralkodása egyébként sok tekintetben áldásos hatású volt az országra. A törököktől elpusztított területek lassanként benépesedtek, az ipar, kereskedelem fellendült, sőt azzal, hogy a király Fiumét szabad kikötővé tette, még a tenger felé is utat nyert az ország. Békés és szervezkedő munkálkodása azonban nem akadályozta meg abban, hogy a törökökkel előbb Velencének, utóbb pedig Anna orosz cárnőnek szö-

vétségében háborút ne viseljen. Amíg Savoyai Jenő és Pálffy János állottak a seregek élén, addig a hadi szerencse nem is hagyta el Károly fegyvereit. Az 1718-ki passarovici békében nemcsak a temesi területekről mondott le a török, hanem Boszniának, Szerbiának és Oláhországnak tetemes részét is kénytelen volt átengedni. A második háború vezéreinek tehetetlensége következtében azonban ezek a külső hódítások ismét elvesztek.

III. Károly 1740-ben azzal a nyugodt tudattal hunyta le szemét, hogy leányát, Mária Teréziát, trónralépésében senki sem fogja háborgatni, mert hiszen a *Pragmatica Sanctio*-t a külföldi udvarokkal is elfogadtatta. Reménye nem vált valóra. A franciák biztatására, akik eljöttek vélték az időt a Habsburg-ház hatalmának végleges megtörésére, egyszerre egész sereg osztozkodó jelentkezett, hogy örökös tartományait vágyaik szerint feldarabolják. Nagy Frigyes porosz király Sziléziát szállotta meg, Károly bajor fejedelem Felső-Ausztriát és Csehországot árasztotta el hadaival, a szárdok és spanyolok pedig az olasz birtokokra emeltek igényt. Ezzel szemben Magyarországon a hadi viszonyok olyan züllöttek voltak, hogy az ellenség feltartóztatásáról szó sem lehetett. És nem várhatott Mária Terézia a német birodalom egyetlen részéből sem segítséget, mert a német választó-fejedelmek az ő férje, Lotharingiai Ferenc, helyett éppen egyik nagy ellenségét, a bajor fejedelmet, választották meg római-német császárrá.

Ekkora veszedelmek közepette az elhagyott királynő egyenesen a magyar nemzet lovagiasságára appellált, a magyar rendek pedig az 1741-ki pozsonyi országgyűlésen „életüket és vérüket” ajánlották fel királynőjük megmentésére. A szót nyomon követte a tett. A magyar hadak, Sziléziától eltekintve, nemcsak az örökös tartományokból verték ki hamarosan az ellenséget, hanem még Münchent is elfoglalták és a nagy hírnévre vergődött magyar huszárok egészen a Rajnáig előre nyomultak. A porosz királlyal azonban, a kitűnő hadvezérel, a magyarok sem tudtak boldogulni: Szilézia véglegesen az ő kezén maradt, szövetségesei ellenben üres kézzel voltak kénytelenek kibékülni.

Mária Terézia nem tudta megbocsátani Nagy Frigyesnek Szilézia elragadását s ezért 1756-ban újból háborúba keveredett vele. A hét évig tartó küzdelemből a magyarok ismét derekasan kivették a részüket, de minden áldozat hiábavalónak bizonyult.

Mária Terézia mind haláláig hálás szívvel gondolt a magyar nemzet önfeláldozó viselkedésére. Az ország területéhez visszacsatolta a Temes vidékét és a Zsigmond által elzalogosított szepesi városokat, emelni igyekezett a köz jólétet és a szellemi műveltséget, úrbéri szabályzatával pedig megjavította a szegény jobbágyág helyzetét. Nagy számmal vannak azonban

olyan intézkedései is, amelyek a magyar nemzet rovására a saját hatalmát és az örökös tartományok érdekeit szolgálják, így az újonnan megállapított vámrendszerrel nemcsak a magyar ipar és kereskedelem fejlesztését akasztotta meg, hanem az országot egyenesen Bécs gyarmatává tette. Amidőn pedig túlzott követeléseit az országgyűlések nem akarták teljesíteni, egyszerűen rendeletekkel kormányozott. Szépszerével még a németesítő politikának is utat nyitott. A főurakat Bécsbe edesgette és az ugyanott felállított magyar testőrség révén a köznemesség szívébe is át akarta plántálni az idegen szellemet. Ez az utóbbi intézkedése éppen a nemzeti irodalom újjáébredését segítette elő, a köznemesség pedig a vármegyékben továbbra is hű öre maradt a régi rendnek.

Amit Mária Terézia nőies simasággal igyekezett elérni, azt fia és utóda, II. József (1780-1790), *egy* csapásra meg akarta valósítani: Magyarországot az örökös tartományokkal egy egységes birodalomba összegyűrni, amelyben egységes legyen a törvénykezés, a közigazgatás, a hadsereg, a nyelv és korlátlan a királyi hatalom.

így mindjárt 1780-ban történt trónralépése után elrendelte a föld felmérését és a nép összeírását új adózási alap céljából, megrendszabályozta az egyházat, sok szerzetes-rendet eltörölt, a németet hivatalos nyelvvé tette, a megyék önkormányzatát megsemmisítette, az országgyűlést egyáltalán össze nem hívta, sőt meg sem koronáztatta magát, hogy ne kelljen esküt tennie a magyar alkotmányra, amelyet nyíltan mellőzni szándékozott. És ebben tévedett II. József legnagyobbat, mert a magyar alkotmány nem a mindenkori király esküjétől függ, hanem ellenkezőleg, a király csak ezzel az esküvel léphet Magyarország trónjára.

Az egyébként jószándékú, de nem eredeti tehetségű, hanem csak önféjú, könyvtudós Józsefnek is hamarosan tapasztalnia kellett, hogy utat tévesztett. Az országos elégedetlenség, az általános felháborodás a törvények semmibevevése miatt oly magas fokra emelkedett, hogy már-már arról gondolkodtak, hogy más uralkodót kellene Magyarországot trónjára ültetni. Itt is, ott is vészes forrongás mutatkozott, amit csak még jobban növelt az Erdélyben félrevezetett oláhság lázadása. A szabadjára engedett, zabolátlan tömeg József hadainak szemeláltára irtotta ki néhány megye magyar lakosságát.

Csak amikor a törökkel kezdett háborújában is balszerencse kísérte, látta be József, hogy családjának jövő sorsa is kockán forog már. Egyszerre abbahagyta meddő törekvéseit. 1790-ben halálos ágyán, testben-lélekleben megtörve, egyetlen kézzel visszavonta a magyar alkotmányt sértő rendeleteit, önmagát megtagadó elhatározása mindenestre nagy lelki nemességre mutat. Ha makacs szívóssága, jó szándéka a magyar törvények, a magyar lelkiség értelmében érvényesült volna,

akkor ma bizonyára nem mint „kalapos király”-t, hanem mint egyik legnagyobb uralkodót emlegetnők.

Józsefet II. Lipót (1790-1792) követte a trónon, akinek rövid uralkodása a bátyja által támasztott zavarok lecsillapításában telt el. A rendek pedig okulva a közelmúlt szomorú tapasztalatain, az 1790/91-ki országgyűlésen még erősebben körülbástyázták a magyar alkotmányt és törvénnyel biztosították a magyar nyelv jogait is. Ilyképpen József erőszakoskodásának megvolt az az üdvös következménye, hogy a Mária Terézia alatt tespedésnek indult nemzeti szellem újra felébredt és többé nem is aludt el. Ezen az országgyűlésen azt is belátták a rendek, hogy a nyugateurópai viszonyokhoz képest nekik is előbbre kell haladniuk egyben-másban. Bizottságokat választottak tehát, hogy azok a következő országgyűlésre az alkotmány szellemében reformtervezeteket dolgozzanak ki. Ezekre a tervezetekre azonban, sajnos, nem került sor, mert közben megindultak a francia háborúk, amelyek aztán jóidőre minden egyébről elterelték a figyelmet.

Franciaországban ugyanis, ahol a legszélsőbb önkényuralom a hosszú időn át felhalmozódott belső bajokat nem tudta vagy nem akarta orvosolni, forradalom tört ki, amelynek új világot hirdető eszméi hamarosan átlépték a francia határokat és mozgolódást keltettek a szomszédos országokban is. II. Frigyes Vilmos porosz király és II. Lipót, mivel méltán tarthattak a forrongó Franciaország támadásától is, Pillnitzben védelmi szövetséget kötöttek. A franciák e híre a háború megizénéséve feleltek. A francia veszedelemmel, amely sokkal nagyobbra nőtt, mint sejteni lehetett volna II. Lipót fiának, a fiatal Ferencnek (1792-1835), kellett megküzdenie, aki pedig tanácsaival és hadvezéreivel egyetemben híjjával volt mindama tulajdonságoknak, amelyek képessé teheték volna sikeres ellenállásra.

A szabadságtól fellelkesült franciák otthon is, határaikon túl is legyőzhetetleneknek mutatkoztak, noha csaknem az egész Európa szövetkezett ellenük. Otthon a régi rendhez szítókkal együtt vérpadra juttatták a királyukat is, XVI. Lajost és feleségét, Mária Antoinettet, aki Mária Terézia leánya volt; világ-híre emelkedett hadvezérük, Napoléon, pedig Olaszországból már Bécs felé nyomult előre. Erre Ferenc 1797-ben Campoformióban kénytelen volt súlyos feltételek mellett békét kötni a diadalmas köztársasággal. A nyugalom azonban nem tartott sokáig, aminek okát különösen két körülményben kell keresnünk. A hadi dicsőségtől megmámorosodott francia népet Napoléon a forradalom teréről ügyesen letéríti és a maga háttartalan nagyravágyásának szolgájává teszi. 1804-ben császárrá választatja magát és most már nyilvánvalóan az egész Európa feletti uralomra törekszik. A másik okát pedig a Napoléon ellen szövetkezett fejedelmek egyenetlenségében kell keresnünk. Ezek

ugyanis, a saját hasznukat keresve, egymásra folytonosan féltékenykednek, sőt még arra is van idejük, hogy a szerencsétlen Lengyelországot ismételten megosztzkodjanak.

I. Ferenc – miután Napoléon megalapította a rajnai állam-szövetséget – belátta, hogy a római császári cím használatának nincs többé értelme. Ezért 1804-ben lemondott a római-német császárságról, proklamálta az „ausztriai birodalmat” és önhatalmúlag felvette az „osztrák császár” címet. Egyúttal eltulajdonította magának a római császárok fekete-sárga zászlaját és kétfejű sasos címerét, amelyeket a közhit azóta tévesen „osztrák” színeknek és címernek tart.

I. Ferenc a campoformiói béke után más hatalmak szövetségében még három ízben viselt háborút Napóleonnal és mind-egyiket megalázó békével végezte be. Ám Napoléon szerencséje sem tartott örökké. 1812-ki oroszországi kudarca után a szövetségzett fejedelmek előbb Lipcsénél, majd 1815-ben Waterloonál véglegesen leverik.

A magyar nemzet e véres háborúban szívvel-lélekkel királya mellé állt. Országgyűlései az egész idő alatt úgyszólván egyebet sem tettek, mint folytonosan adót és újoncot szavaztak meg. Sőt odaadó lelkesedésükben több ízben elrendelték a nemesi felkelést is, aminek ugyan nem sok haszna volt, minthogy a bécsi udvar tudatosan elnyomta Magyarországon a hadi tudományok fejlődését.

A sok áldozattal szemben méltán várhatta tehát a nemzet, hogy a király a béke biztosítása után ugyancsak éreztetni fogja az országgal háláját. Éppen ellenkezően történt. Az udvar először is szigorú rendőri és kémkedési rendszert léptetett életbe, hogy a francia forradalmi eszmék, amelyekért Budán Martinovics és társai már 1795-ben vérpadra jutottak, valamiképpen talajra ne találjanak az országban. Az újításoktól való retteghés annyira erőt vett a Ferenc mindenható miniszterének, Metternichnek, szaván induló bécsi udvaron, hogy a király az 1791-ki országgyűlésen keletkezett egészséges reform-mozgalomról már hallani sem akart, sőt a veszedelem elmúltával többé az országgyűlést sem hívta össze, hanem rendeletekkel kormányzott és a törvények nyílt megsértésével újoncoztatott és szedte az adót.

Ilyképpen a nemzet hűségéért az országra a legsúlyosabb önkényuralom nehezedett, amelyet reményeiben megcsalódva néma megadással tűrt egy egész évtizeden keresztül.

Az önkényuralmat, amelyet Napoléon legyőzői országaikban mindenfelé meghonosítottak, 1820 táján már itt is, ott is bontogatni kezdé az eltiprott szabadság szelleme. így Magyarországon is a költők és írók biztatgató szavát hamarosan követte a vármegyék kemény ellenállása, mire Ferenc király is szakított a múlttal és 1825-ben összehívta az országgyűlést, trónbeszédében megígérvén, hogy az alkotmányt nem fogja többé szem elől téveszteni.

Magyarország történetében az 1825-iki országgyűlés egészen új korszakot nyitott meg, amelynek végén ott látjuk az ország újjászületését.

A rendeknek ezúttal is az alkotmány biztosítása volt az első dolguk és csak azután tértek át a reformokra, amelyeknek

Gróf Széchenyi István, „a legnagyobb magyar.”
(A szobor mögött a Magyar Tudományos Akadémia részlete látható.)

azonban még most sem kedveztek a viszonyok. Az a körülmény ugyanis, hogy némelyek a francia eszmék hatása alatt szinte egy csapásra akartak megvalósítani minden kívánatos újítást, még a csendes előrehaladás híveit, a liberálisokat, is arra bírta, hogy egyelőre a régi állapot fenntartása mellett sorakozzanak, amelyhez a többség, az úgynevezett konzervatívok, úgymint makacsul ragaszkodtak. Az előbbre jutásban azonban mégis csak történt egy lépés. A magyar nyelv és tudományos élet biztosítására

és továbbfejlesztésére megvetették az alapját a Magyar Tudományos Akadémiának, ami gróf Széchényi István hazafias nagylelkűségének volt köszönhető.

A világlátott és bámulatos alkotó tehetségekkel megáldott Széchényi Istvánt ez a tiszteletet ébresztő fellépése országszerte a legnépszerűbb emberré tette. Valószínűleg ekkor fogalmazott meg lelkében az a nemes elhatározás, hogy tudását és életét egészen a nemzetnek fogja szentelni. Elhatározását nyomon követte a tett, azt pedig a nagyszerű eredmény. Írásai eleven forrongásba hozták az országot, és mindazok, akik a hazát egészséges, körültekintő újításokkal a nyugati országok színvonalára akarták emelni, Széchényi Istvánt vallották vezérükül. Az 1832-36-iki, az 1839-40-iki és az 1843-44-iki országgyűléseken már annyira meg is szaporodik a liberális párt, hogy megkezdhetik a régi rendi alkotmány átgyúrását az újabb idők kívánalmaihoz mérten. Gazdasági és társadalmi téren azonban még inkább érezhető volt Széchényi szellemének hatása. Kaszinók, népszerű vállalatok, gazdasági egyesületek, kereskedelmi és pénzügyintézetek keletkeztek, megindult a Duna-hajózás és megkezdtek a folyók szabályozását.

Eddig még minden Széchényi István tervei szerint történt: csendesen, lehetőleg a királyi udvarral egyetértésben, lerakni Magyarország gazdasági megerősödésének fundamentumát, amelynek nyomán megszerezhető majd a politikai fejlődés is.

A bécsi udvar akadékoskodása azonban, valamint az önkényuralom alól felszabadult szellem gyors érvényesülési vágya hamarosan útját szegte Széchényi István megfontoltan haladó munkájának. Szinte észrevétlenül újjá alakul át Széchényi liberális pártja, amely a gazdasági kérdésnél előbbre valónak tartja a politikai reformokat. Ennek az irányzatnak lelke, vezetője, vezére Kossuth Lajos volt, az ősi magyar lelkeség legtisztább megtestesülése, akiben gyújtó lánggal lobogott az ezeréves magyar múlt minden szabadságharcának tüze.

A Metternichre hallgató bécsi udvar, amelynek kicsinyes és szűk látóköre az 1835-ben trónra lépő V. Ferdinánd (1835-1848) alatt sem változott meg, természetesen minden lehetőt elkövetett, hogy a liberális párt hatalmát megtörje. Az erőszakoskodások azonban hiábavalóknak bizonyultak, mert az 1847-iki választásokon az ellenzék óriási többséget nyert. A nagy győzelmet követő országos öröm azonban nem lehetett teljes, mert a derék József nádor halála a jövőt illetően méltán aggodalmat kelthetett a szívekben. A magyar nemzet és királya között ugyanis félszázad óta ő volt az összekötő kapocs, hűséges őre a törvényeknek és reménysége mindenkinek a várható küzdelmes időkben.

A bécsi udvar egyéb gondjai és bajai miatt többé nem merte a liberális pártot törvényhozói munkálkodásában megzavarni, s így a reformok hívei az utolsó rendi országgyűlésen

hozzáfoghattak az ősi alkotmány olyan átalakításához, amely mindenben megfelelt a kor szellemének. Ezt a nagy munkát Kossuth vezetése mellett az országgyűlés méltósággal, bámulatos higgadtsággal és meggondoltsággal végezte. A közben kitört februári párisi forradalom szintén közrehatott arra, hogy a bécsi udvart engedékenységre bírja. Bécsben ugyanis komolyan tartottak attól, hogy a párisi forradalom szele a monarchia népeit, de különösen a reformok után áhító magyar nemzetet erősen meg fogja mozgatni. És valóban, a párisi forradalom

Kossuth Lajos mint Magyarország kormányzója.

híre heves forrongásba hozta Magyarországon a lelkeket. Fokozták az izgalmat azok a bécsi hírek, amelyek a császárváros forradalmi megmozdulásáról érkeztek. Pesten az *Ellenzéki Kör* a március 12-én tartott ülésében elfogadta az *Irinyi József* által fogalmazott és az országgyűléshez intézendő kérvényt, amely *12 pontba foglalva*, a következőket tartalmazta: „*Mit kíván a magyar nemzet: Legyen béke, szabadság és egyetértés! Kívánjuk: 1. a sajtó szabadságát, a cenzúra eltörlését; 2. felelős minisztériumot Pesten; 3. évenkénti országgyűlést Pesten; 4. törvényelőtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben; 5. nemzeti őrsereget; 6. közös teherviselést; 7. az úrbéri terhek megszü-*

tetését (azaz a jobbágyság felszabadítását); 8. *esküdtszékek felállítását*; 9. *nemzeti bankot*; 10. *a katonaság esküdjék meg az alkotmányra*; a magyar katonákat ne vigyék többé külföldre, a külföldieket pedig vigyék el tőlünk; 11. *a politikai statusfogság, szabadság, testvériség!*”

Március 13-án megérkezik a hír, hogy Bécsben kitört a forradalom és a bécsi ifjúság petícióját az országgyűlési rendek elfogadták. E hír hatása alatt Pesten az ifjúság *Petőfi, Jókai* és *Vasvári* vezetése alatt a Pilvax-kávéházba vonul és ott a „Közvélemény asztalánál” elhatározza, hogy másnap, azaz *március 15-én* reggel az egész városban kihirdeti a *magyar nemzet követelését tartalmazó 12 pontot*. Petőfi megígéri, hogy még az éjjel alkalmi költeményt ír és azt másnap maga fogja elszavalni. Másnap reggel *Petőfi, Jókai, Bulyovszky, Sebő, Gaál* és *Hámory* az Egyetem-utcában lévő jogi egyetemre mentek, amelynek udvarán egy csapat tanuló már várt rájuk. Ott rögtön széklet hoztak Jókai és Petőfi számára, aki elszavalta az előző éjjel írt költeményét, az azóta híressé vált nemzeti dalt: a *Talpra magyar!*-t, amely riadója lett az 1848-i magyarságnak. Azután Jókai felolvasta a 12 pontot, nagy lelkesedést keltve. Innen az újvilág-utcai (most Semmelweis-utca) orvosegyetemre, majd a *Nemzeti Múzeum* elé vonultak és annak lépcsőzetéről szavalták el, tomboló lelkesedést keltve, a *Talpra magyart* és felolvasták a nemzeti követelések 12 pontját. Ekkor már nemcsak az ifjúság vette körül nagy tömegben Petőfit és Jókait, hanem az utcáról is hatalmas tömeg csatlakozott hozzájuk, amely nőttön-nőtt és a hangulat egyre lelkesebb lett. A sikertől felbuzdulva, a tömeg, amelyet a közben megeredt eső sem tudott szétzavarni, a Landerer és Heckenast-nyomdájához vonult, ahol Petőfi és Jókai – a cenzúrárt semmibe véve – a saját felelősségükre kinyomatták a *Talpra magyart* és a *Tizenkét pontot* és szétosztogatták a nyomda előtt viharosan lelkesedő közönség között. *Ezek voltak a szabad magyar sajtó első termékei*. Míg a nyomtatás tartott, Petőfi, Jókai, Vasvári, Egressy és Irányi lelkesítő beszédeket mondtak a néphez. Az izzó hangulat délután még fokozódott és ekkor a márciusi ifjúság vezetése alatt a tömeg átvonult Budára és kiszabadította az államfogságban levő *TANCSICS Mihályt* és a kiszabadult fogoly kocsiját az ifjúság maga vontatta át Pestre. Este a lelkes tüntetés a *Nemzeti Színházban* megismétlődött. Másnap, március 16-án, már Pestvármegye alispánja: *Nyári Pál* és Pest polgármestere: *Rottenbiller Lipót* állanak a mozgalom élére, amely így országos jelentőségűvé vált és nagy mértékben hatott közre tekintetben, hogy a megrémült bécsi udvar március 17-én megbízta István nádort a magyar minisztérium kinevezésével. A nádor Batthyányt szólította fel kormányalakításra, aki e felhívásnak eleget is tett és a kormány névsorát összeállította. A pozsonyi eseményektől függetlenül így vett részt a márciusi ifjúság és a pesti nép a magyar alkotmányos szabad-

ság kivívásában. A magyar közvélemény méltán tekinti március 15-dikét a nemzeti és emberi szabadság fényes napjának, amelynek évfordulóját minden igaz magyar ember – bárhová is vesse a sors – benső kegyelettel és igaz lelkesedéssel ünnepli meg.

A márciusi eseményeket nyomon követőleg a király már 1848 április 7-kén kinevezte az első magyar felelős minisztériumot, majd április 11-kén szentesítette az új magyar világot jelentő nevezetes 48-iki törvényeket. E nagy, ünnepies pillanatokban megszűnt minden visszavonás a pártok és a vezető férfiak között: a haza vérontás nélkül visszaszerzett szabadsága egyé forrasztotta az egész magyar nemzetet. Az új minisztériumban *Kossuth Lajos* mellett ott látjuk *gróf Széchenyi Istvánt* is, továbbá *gróf Batthyány Lajost*, *Deák Ferencet*, *báró Eötvös Józsefet*, amennyi lángelme egy hosszú évszázadnak is dicsőségére válnék, valamint hogy törvényhozói működésük is egy hosszú évszázad munkásságának eredményével mérhető össze: kivívták a teljes jogegyenlőséget és visszaállították a tisztá perszonális uniót!

A bécsi udvarnak, amely a gyors és váratlan fordulattal szemben egy pillanatra erejét veszté, semmiképpen sem tetszett Magyarország felszabadulása. Nyíltan azonban nem mert még fellépni. Egyelőre megelégedett azzal, hogy titkon felbújtogatta a nemzetiségeket és mindenféle akadékoskodásokkal igyekezett az új kormány helyzetét lehetetlenné tenni. A gyenge akaraterű V. Ferdinándot lassanként egészen hatalmába kerítette az udvari párt, amelyet közönségesen kamarillának neveztek. Ferdinándnak a királyi tekintéllyel mit sem törődő tanácsosai gyakran ugyanazon ügyben homlokegyenest ellenkező rendeleteket íratk vele alá, egyrészt azért, hogy a magyar kormányt állandó tévedésben tartsák, másrészt pedig azért, hogy ellenségeit buzdítsák, erősítsék.

A kamarilla ravaszkodásait végtére átlátta a magyar kormány is. Ekkor újoncot és hadiköltséget kért az országgyűléstől, amely Kossuth Lajos templomiasan ünnepi, a szíveket és az elméket egyaránt megkapó beszédére mindkettőt megszavazta. Ezzel megindult a fegyveres küzdelem Magyarország szabadságáért, eleintén csak a hűtlen, gonoszul elcsábított nemzetiségekkel, azután pedig az álarcát levető Ausztriával is.

Maga az ország a fegyveres küzdelemre egyáltalán nem volt felkészülve. Már a kezdet kezdetén a korábbi egyetértés is mintha megbomlani látszott volna. Sokan akadtak ugyanis olyanok, akik csak a békében tudtak lelkesedni, a veszedelemben azonban tanácsosabbnak tartották a csendes visszavonulást. A kamarillától szított zavarok miatt kénytelen volt lemondani a minisztérium is, mire az országgyűlés a hatalmat a *honvédelmi bizottságra* ruházta, amelynek elnökévé Kossuth Lajost választották. Most aztán minden azon fordult meg, hogy hajlandó

lesz-e a nemzet vérével is megvédelmezni szabadságát, avagy gyáván meghunyászkodva, eltiportatja magát!? És hogy ez az utóbbi eset nem következett be, ami örökös szégyenfoltot ejtett volna a nemzet dicsőséges múltján és hírnevén, az egyedül csak Kossuth Lajosnak köszönhető, ő ugyanis nem állott meg a félúton, nem ijedt meg a törvénytelenül a magyarokra zúdított zivatartól, hanem ellenkezőleg, a megpróbáltatások közepette nagyra nőtt, mint a görög hőskor hőszói, cselekedett, gondolkodott mindenki helyett és csodálatos lánglelkével talpra állította az egész magyar nemzetet.

A debreceni nagytemplom.

(Itt mondta ki 1849 április 14-ikén az országgyűlés a Habsburg-ház trónvesztését.)

A kamarilla, hogy Magyarországgal szemben még szabadabb kezet nyerhessen, 1848 december 2-án V. Ferdinándot, aki a reform-törvényeket szentesítette volt, lemondatta és a trónra unokaöccsét, a még egészen fiatal, tizennyolc éves I. Ferenc Józsefet, ültette, akinek nevében aztán Windisch-Graetz herceget nagy haddal az országba küldte.

A gyakorlatlan honvédsereg, amely Jellachich horvátjait Pákozdnál fényesen legyőzte, a rendes osztrák hadsereget még nem tudta feltartóztatni. Az elbizakodott herceg, aki 1849 januárjában Budát is hatalmába kerítette, abban a tudatban fogott a téli pihenéshez, hogy Magyarországgal már végzett. Pedig még csak most kezdődött az igazi küzdelem, de az aztán nem is termett több babért az osztrák hadseregnek.

Az országgyűléssel Debrecenbe menekült kormány, amikor látta, hogy a bécsi udvart feltett szándékától el nem térítheti,

egyik honvédsereget a másik után szerelte fel, amelyeknek élén Görgey, Damjanich, Klapka és más jelesek fényes győzelmeket arattak az osztrákok felett Hatvannál, Isaszegnél, Nagysarlónál, Komáromnál és egyebütt. A székely honvédek legendás hőse pedig, Bem apó, Erdélyt tisztította meg az ellenségtől.

A honvédseregek szinte nem remélt sikerei azonban nemcsak leírhatatlan lelkesedést keltettek az országban, hanem egyszersmind visszavonást is a vezetőemberek között. Az egyenetlenkedést még inkább megnövelte a debreceni országgyűlés április 14-ki határozata, amely a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánította és az ország kormányzását Kossuth Lajosra bízta. Az igaz, hogy erre bőséges okot szolgáltatott a „császár -nak Olmützben kelt nyilatkozata, amely Magyarországot alkotmányától megfosztja és feldarabolja, de sokan azt hitték, hogy az országgyűlés határozata el volt hamarkodva. Az ellenzék szerint a másik hibát akkor követték el, amikor az osztrák sereg teljes tönkretétele helyett Budát kezdték ostromolni, amelyet sikerült ugyan visszafoglalni, de ezzel egyszersmind időt engedtek az ellenségnek is a megerősödéssre.

Bármit mondanak is azonban a gáncsoskodók, a történelmi igazság az, hogy nem ezek a dolgok döntötték el a magyar szabadságharc sorsát, hanem az osztrákok segítségére siető 200,000 főnyi orosz had, amely Világosnál végül is fegyverletételre kényszerítette a hősieen küzdő, de számbelileg fölötte gyenge honvédsereg fővezérét (1849 augusztus 13).

Az ősi föld, az ősi szabadság védelmében ismét ketté törött hát a magyarok kardja, mint már annyiszor ezer esztendő óta, és újból rájuk borult az eltiprottság sötét éjszakája. Ez a sötét éjszaka azonban nem volt egészen csillagtalan, az eltiprottság nem volt egészen reménytelen, mert az ősi rögért, az ősi szabadságért halni tudó magyarok kiomlott véréből még mindig új élet fakadt a hazán!

VIII.

Magyarország történelme

HETEDIK RÉSZ

Világostól napjainkig

Az önkényuralom korszaka

A világosi fegyverletétel után az orosz cár csupán *Görgeynek* tudott a bécsi udvarnál kegyelmet kieszközölni és Ferenc József, az ifjú osztrák császár, a bosszútól lihegő udvari pártnak: a bécsi kamarillának befolyása alatt maga adta meg a választ augusztus 26-án *Paskievics* orosz fővezérnek, hogy nincs kegyelem. *Haynau* hóhéri munkáját okt. 6-án *Batthyányi Lajos* grófnak, az első magyar miniszterelnöknek, a leghűbb királypártinak, kivégeztetésével kezdte meg. Pesten, a hírhedt *Újépületben*, golyóval oltották ki Batthyányi ideálisan nemes életét. Emlékét – a kivégzés helyén – művészi kivitelű örökmécses őrzi. Ugyancsak október 6-án végezték ki *Aradon* a világosi fegyverletételkor fogságba esett 13 hős magyar tábornokot, akik annyi csatában verték meg a császári seregeket. Egyedüli bűnük az volt, hogy az uralkodó által megsértett és fegyveresen megtámadott magyar alkotmány védelmére keltek, híven esküjükhöz, és hogy a fegyvert nem az osztrák, hanem az orosz hadsereg előtt tették le. *Aulich Lajos*, *Damjanich János*, *Knézich Károly*, *Láhner György*, *Nagy Sándor*, *Leiningen Károly gróf*, *Pölsenberg Ernő*, *Török Ignác*, *Vécsey Károly gróf* bitófán, míg a többi négy tábornok: *Kiss Ernő*, *Schweidel József*, *Dessewffy Arisztid* és *Lázár Vilmos* golyó által szenvedett vértanúságot.

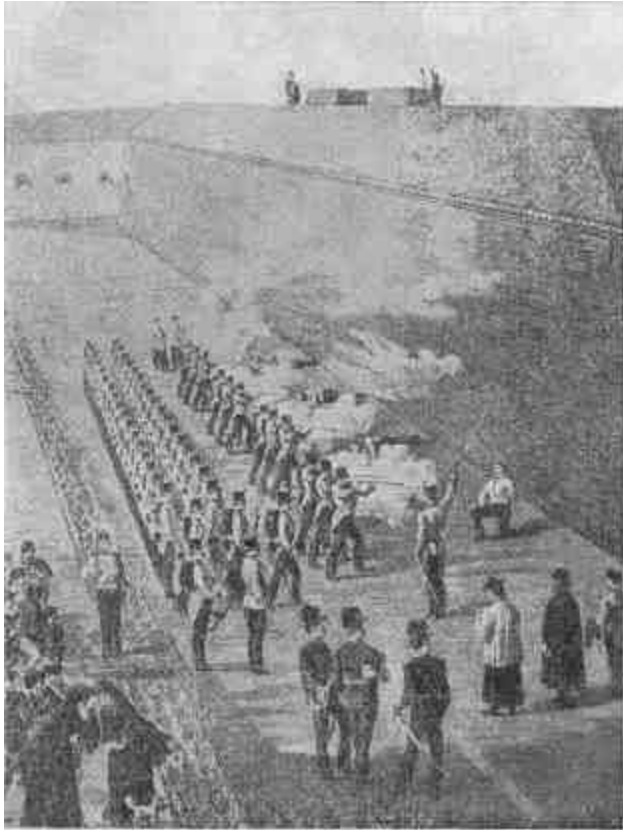
Az aradi vérnapi áldozatai – az igaz ügynek, az ország alkotmányos szabadságának védelmében folytatott becsületes küzdelemnek felemelő tudatában – nemesen, bátran, nagy lelkiezőről tanúskodó módon néztek szembe a halállal.

A vértanúk monumentális emléksobrát, mely Zala György legszebb alkotásai közé tartozik, 1890 okt. 6-án országos gyász-ünnep keretében leplezték le *Aradon*, kivégeztetésük helyét pedig szintén emlékművel jelölte meg Arad városa.

A tizenhárom aradi vértanú.
(Az aradi vértanúk emléksobrán levő domborművek.)

Október 20-án *Woromeczky Miciszláv* lengyel herceget, a magyar szabadságharcban résztvett lengyel légió ifjú tagját, majd okt. 24-én *Perényi Zsigmond bárót*, az 1848/49-iki főrendiház elnökét, végezték ki bitófán ugyancsak az Újépületben. Az osztrák rémuralom a szabadságharc leveretése után összesen mintegy 500 halálos ítéletet mondott ki Magyarországon, amelyből 114-et végre is hajtatott. Hogy a kivégzettek száma többre nem emelkedett, csak annak

Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Lázár Vilmos és Schweidel József negyvennyolcas tábornokok föbelövetése az aradi sáncok között.

(Egykorú körrajz)

köszönhető, hogy az elítéltek nagyrésze már előzőleg külföldre menekült és így a távollétükben ellenük hozott halálos ítéletet végrehajtani nem lehetett. A magyar szabadság megdicsőült vértanúinak emléke kitörölhetetlenül örökké él a magyar nemzet szívében és

október 6-án kegyeletteljes gyászünnepet ülnek a szabadságszerető magyarok a világ minden tájékán.

Haynau táborszernagy bukása után – 1850 június 8-án - négy évig, 1854 július 1-ig tartott Magyarországon, az ostrom-állapot. A bécsi államminisztérium élén a Széchényitől „vér-

Az aradi vértanúk emlékszobra Arad főterén.
(Zala György műve.)

szagú”-nak nevezett Schwarzenberg Félix állott, aki igen ügyes munkatársra talált Bach Sándorban, akiről később e tíz éves korszakot „Bach korszak”-nak is nevezték.

Schwarzenberg herceg politikai ideálja az abszolút császári hatalommal kormányzott egységes osztrák birodalom volt. A

magyar királyságot a császári birodalom minden önállóság nélkül való egyik alkatrészének nyilvánították. Területi épségét megcsonkítva, a Délvidékből „Temesi bánság és szerb vajdaság” névvel Temesvár középponttal egy koronatartományt alkottak. Erdélyt teljesen elszakítva, külön közigazgatási szervezettel bíró másik koronatartománnyá tették. Horvát- és Szlavonországnak

báró Perényi Zsigmond, a magyar főrendiház elnöke, aki 1849. október 24-én vértanú halált halt.

(Egykorú festmény.)

szintén megszüntették Magyarországgal való minden politikai összeköttetését.

A régi magyar közigazgatást teljesen osztrák mintára alakították át német hivatalos nyelvvel és az osztrák örökös tartományokból – különösen Csehországból – hozott tisztviselőkkel, akik a nép nyelvét nem tudták és szokásait nem ismerték. Az 1848/49-iki nagy politikai, gazdasági és társadalmi reformok eredményei még

e kormányrendszerben sem mentek teljesen veszendőbe. Ezek közül a földtehermentesítést – a jobbágyok felszabadítását –, a közteherviselést, a jogegyenlőséget a Bach-rendszer is kénytelen volt átültetni az életbe. Igaz ugyan, hogy azoknak egyikét-másikat, elsősorban a földtehermentesítést, akként, hogy az lehetőleg ártalmára legyen a magyar nemzeti politika vezető elemének, a magyar birtokos osztálynak.

Az ifjú Ferenc József császár 1854 április 24-én nőül vette Erzsébet bajor királyi hercegnőt. E császári házasság az osztrák birodalom eddigi kormányzásában is fordulópontot jelentett. Nemcsak amnesztiát adott az uralkodó a haditörvényszékektől elítélt foglyok nagy részének, hanem 1854 július 1-én az ostromállapotot is megszüntette. 1857-ben Ferenc József az ifjú császárné társágában beutazta Magyarországot. E fejedelmi utazás által keltett kedvező hatás bizonyos fokig reményeket keltett a nemzetnek abban a konzervatív rétegében, amelyik 1848/49-ben ellenezte Kossuthnak a nemzet túlnyomó nagy többsége által magáévá tett politikáját. E konzervatívok előkelői közül 229-en a döblingi szenátóriumban élő gróf Széchényi István tanácsára *egy* emlékiratban arra kérték az uralkodót, hogy állítsa helyre az 1848 előtti magyar alkotmányt. Az uralkodó ez emlékiratot nem fogadta el. Az ország katonai és polgári főkormányzójához, Albrecht főherceghez intézett iratában kijelentette, hogy a birodalom fennálló rendszerén semmi változtatást sem hajlandó megengedni.

A birodalom e rendszere azonban ekkor már ingadozni kezdett. Három tényező okozta ez ingadozást. Az első a birodalom összes népeinek elégedetlensége volt a minden szabadabb mozgást elnyomó és németesítő abszolút kormányzással. A második ez elnyomó kormányzatnak az a reakcionárius feudál-klerikális irányzata volt, amely a nyugat-európai államok egyre nagyobb befolyásra jutó szabadelvű pártjainak ellenszenvét napról-napra fokozottabbá tette. A harmadik pedig a bécsi udvarnak előbb Schwarzenberg herceg, azután Buol-Schauenstein gróftól sugalmazott helytelen külpolitikája volt. E külpolitika az olasz értekezleten kierőszakolt egyezményvel Poroszországot megsértette és Oroszországot, amely 1849-ben a magyarok leverésével a Habsburgház trónját megmentette, a krími háború alkalmával hálátlanul cserben hagyta.

Az az elnyomó rendszer, amelyet a bécsi kormány olasz tartományokban napról-napra kíméletlenebbé tett, az összes olaszság közvéleményét Ausztria ellen ingerelte. Az olasz nemzet ez izzó lelki állapotát felhasználva, III. Napoleon francia császár, szövetségben Szardínia királyával, 1859-ben Ausztriát haddal támadta meg. E háború az osztrák hadsereg súlyos vereségével végződött és az osztrák birodalom tekintélyét, amely a hadsereg szuronyain nyugodott, észrevehetően megrendítette. Általánossá lett a meggyőződés, hogy a rendszer bukása csak idő kérdése. A magyar nemzet ez érzése egyelőre csak hazafias ünnepélyek keretében

nyilvánult meg. Ilyenek voltak 1859-ben a Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulóján rendezett irodalmi emlékünnepek, továbbá egy évvel később a döblingi szanatóriumban öngyilkossá lett gróf Széchenyi István lelkiüdvösségéért rendezett gyász isteni tiszteletek tüntetésszerű hazafias ünnepei.

E hazafias ünnepeket csakhamar követték az egyre zajosabbá váló politikai jellegű tüntetések, amelyekre indító okul Thun Leo vallás- és közoktatásügyi miniszternek az a kísérlete szolgált, hogy egy császári pátenssel meg akarta semmisíteni a magyar protestáns egyházak önkormányzatát, amelynek védel-

Kossuth Lajos búcsúja a hazától.
(Egykorú könyomat.)

mére felekezeti különbség nélkül az egész magyar közvélemény síkra szállott.

A villafrancai béke megkötése után az olasz egység hőse, Cavour gróf kijelentette, hogy ez a béke nem lesz tartós. Új háborúra van szükség, hogy Ausztriát kiűzzék az olasz földről. Ez új háborúban szerepet szánt a magyar nemzetnek is s azért Kossuth-tal, a magyar emigráció vezérével érintkezésbe is lépett. Ez, olasz mozgalmak és a magyar emigráció propagandamunkája vérmes reményeket keltettek a magyarságnak különösen fiatalabb

nemzedékében, úgy annyira, hogy a közvélemény hangulata ez időben forradalmian izzóvá lett.

Hogy ez a hangulat csak zajos politikai tüntetésekben nyilvánult és nem lett forradalmi kirobbanás okozójává, az Deák Ferenc politikai bölcsességének köszönhető, ő adta ki azt a jelszót, hogy a magyar politikai törekvéseknek csak egy célja lehet: az uralkodó beleegyezésével visszaállítani az 1848-iki alkotmányt. Ott venni fel az államjogi fejlődés fonalát, ahol az 1849-ben elszakadt. Ez volt a jogfolytonosság elve, amely sziklához hasonló szilárdságú talapatát alkotta Deák Ferenc később diadalt aratott politikájának.

Ferenc József mögött ekkor egy évtizedes politikai tapasztalat állott. Felismerte, hogy a Habsburgok monarchiáját csak úgy mentheti meg *egy* újabb háború veszedelmétől, ha egy biztató lépést tesz a magyar nemzettel való kibékülés felé. E fejedelmi megfontolásnak volt az eredménye az 1860 október 20-án kiadott októberi diplomának nevezett császári pátens.

Az októberi diplomától az 1867-iki kiegyezésig

Az októberi diploma volt az első félénk lépés az alkotmányosság felé. E diploma értelmében a császár a törvényhozás jogát az egyes tartománygyűlésekkel osztotta volna meg, de az egész birodalmat érdeklő közös ügyek (pénz, hitel, vám, bank, kereskedelem, had- és külügy) a közös birodalmi gyűlés elé tartoztak s ezeknek intézése a birodalmi minisztérium ügykörébe volt utalva.

E diploma alapján Magyarország tartományi autonómiája is helyreállítatott, természetesen az 1848 előttinél sokkal szűkebb keretben. Magyar kancellárrá az uralkodó az 1848 előtti konzervatív párt kitűnőségei közül báró Vay Miklóst nevezte ki. A középponti kormányzat megalakulása után kezdetét vette az 1848 előtti megyei közigazgatás újra szervezése és az átalakulás közben 1860 december 13-án az uralkodó a birodalmi minisztérium fejevé a volt Bach-kormány igazságügyminiszterét, Schmerling Antalt nevezte ki, akinek első dolga volt az 1861 február 26-iki pátens kieszközlése.

A februáriusi pátens, tartalmát lényegében annak szabályozása alkotta, hogy az egyes tartománygyűlések és a birodalmi gyűlés, továbbá az egyes tartományi kormányok és a birodalmi kormány között minő legyen a viszony?

A magyar országgyűlést 1861 április 2-ra hívta össze az uralkodó. Ez országgyűlés tagjai egyek voltak abban, hogy a nemzet az októberi diploma és a februáriusi pátens engedményeit még kiinduló pontul sem fogadhatja el. A cél nem lehet más, mint az 1848-iki alkotmány helyreállítása. A lényegben egy-

ségesek voltak, de a követelés formáját tekintve, két majdnem teljesen egyenlő számú pártban csoportosultak.

A Deák Ferenc vezérlete alatt álló felirati párt azon az állásponton volt, hogy az országgyűlés feliratban kérje az uralkodótól az 1848-iki alkotmány visszaállítását. A gróf Teleki László vezetése alatt álló határozati párt álláspontja az volt, hogy az 1848-iki alkotmány visszaállítását az országgyűlés határozatilag mondja ki. A felirati párt határozati javaslatát Deák Ferenc fogalmazta meg, a határozati párt javaslatának elkészítését pedig Teleki László gróf vállalta magára. A határozati párt javaslatának kidolgozása közben Teleki lelkét erős kételkedés fogta el: vajjon ez az út, amelyre az országgyűlés a határozat kimondásával fog lépni, nem vezet-e a nemzet és az uralkodó között egy olyan összeütközésre, amely másképpen kiegyenlíthető nem lesz, mint a forradalom felidézésével és ő kénytelen lesz a császárnak akkor adott becsületszavát megszegni, mikor Bécsben, mint fogoly a császár kívánságára megígérte, hogy tartózkodni fog hazájában minden forradalmi politikai cselekvéstől.

Teleki László halála után az országgyűlés Deák feliratát 3 szavattöbbséggel elfogadta, szemben a határozati párttal, amelynek élére akkor Tisza Kálmán került. Az uralkodó július 21-iki leiratával visszautasította a Deák feliratában foglalt nemzeti követeléseket. Deák Ferenc egy második feliratban igyekezett eloszlatni az uralkodó aggodalmait és ellenvetéseit, amelynek az lett a következése, hogy egy újabb uralkodói kézirat feloszlatta az országgyűlést, amely ellen Deák Ferenc mindjárt a helyszínén óvást emelt.

A Vay-kormány elbocsátása után az ország kormányzását a Forgách-Pálffy Móric-féle alakulat vette át. A rövid ideig tartó alkotmányosságnak vége lett. A megyék és a városi törvényhatóságok alkotmányosan megválasztott tisztikara lemondott s helyét a megyei adminisztrátorok által alkalmazott ideiglenes tisztviselők foglalták el.

Ezalatt a birodalmi gyűlés az örökös tartományok országgyűléseinek küldötteiből Bécsben összeült és szorgalmasan tanácskozott az osztrák császári birodalomnak az októberi diploma és a februáriusi pápens engedményeinek alapján való újra szervezésével. Schmerling ekkor kísérletet tett arra is, hogy Erdély, mint különálló korona-tartomány foglalja el helyét a birodalmi gyűlésben. Miután nem tartotta lehetségesnek, hogy egy olyan erdélyi országgyűlés, amely akár a régi 1791-iki, akár az 1848-iki választói törvény alapján ülne össze, elküldené a birodalmi gyűlésbe a maga képviselőit, egy választói rendelet alapján hívta össze Nagyszébenbe az erdélyi tartománygyűlést.

A választások lezajlása után a magyar és székely képviselők a megnyitó ülést megelőző napon ünnepélyes nyilatkozatban jelentették ki, hogy a tartománygyűlés összehívását nem tartják törvényesnek s annak tanácskozásaiban nem is vesznek részt. Az

így megüresedett választásokra a tartománygyűlés elnöksége egymás után két ízben írta ki a választásokat. A magyarok mind a két ízben résztvettek a választásokban, de újra megtagadták a tartománygyűlés tanácskozásaiban való részvételt.

A nagyszombati csonka tartománygyűlés ennek ellenére is elküldötte a maga képviselőit a birodalmi gyűlésbe. Mindez azonban semmit sem használt, mert a rendszer már bukófélben volt. Az uralkodó most már nem volt olyan merev, mint előbb a ma-

Deák Ferenc, »a haza bölcse« szobra Budapesten.
(Huszár Adolf műve.)

gyár követelésekkel szemben és így általánossá lett az a hit, hogy a magyar nemzet kívánsága, ha némi korlátozással is, de mégis teljesülni fog. E hangulat hatása alatt írta meg Deák Ferenc 1865-ben a „Pesti Napló”-ban híres húsvéti cikkét, amelyben azon nézetének adott kifejezést, hogy a nemzet alkotmányos jogainak visszaállítása fejében kész a monarchia érdekében olyan módosításokat végezni az 1848-iki alkotmányon, amelyek a kiegyezést megkönnyítik.

Az uralkodó Deák Ferenc e kijelentését méltánylóan tudomásul véve, elhatározta, hogy helyre fogja állítani a magyar

alkotmányt. Schmerling erről tudomást szerezve, beadta lemondását. A februáriusi pátens felfüggesztése után Őfelsége a magyar országgyűlést 1865 december 10-re Pestre összehívta. A horvát országgyűlés is felszólítást kapott, hogy gondoskodjék a magyar országgyűlésen való képviseltetéséről. A nagyszebeni tartománygyűlés feloszlataása után Kolozsvárra az 1791-iki törvények alapján új országgyűlést hívtak össze, hogy az Erdélynek Magyarországgal való egyesüléséről tanácskozzék.

A pesti országgyűlésen az 1861 december 14-iki trónbeszédre a válaszfeliratot ismét Deák Ferenc készítette. A fejedelmi válasz most is elutasító volt, de azért az országgyűlés egy 67 tagú bizottságot küldött ki, hogy az elkészítse az Ausztriával való közös ügyek rendezésére vonatkozó tervezetet. Ilyen állapotban volt a kiegyezés ügye, mikor 1866 júniusában kitört az osztrák-olasz-porosch háború, amelynek következtében június 26-án az országgyűlés elnappoltatott.

E háborút a csehországi csatatereken a poroszokkal szemben az osztrák hadsereg elveszítette, aminek következtében az uralkodó kénytelen volt 1866 augusztus 20-án Prágában békét kötni. A monarchia e háborúban nemcsak Velencét veszítette el a hozzá tartozó tartománnyal, hanem kénytelen volt a német szövetségből is kilépni, amelynek következtében a vezetés abban Poroszországra ment át. A monarchia nagyhatalmi állása is megrendült és hogy azt ismét meg lehessen szilárdítani, a magyar nemzettel való kibékülés is szükségletté lett.

Bár a bécsi katonai és centralista körök, élükön Albrecht főherceggel, ellenezték, az óhajtott kiegyezés mégis sikerült. A sikert két külső körülmény is előmozdította. Egyik az volt, hogy a monarchia politikájának vezetése Beust gróf egykori szász miniszterelnök kezébe került, aki mentes volt az eddig hatalmon levő centralista osztrák államférfiak magyar ellenes elfogultságától. A másik pedig az a jótékony hatás, amelyet a magyar nemzet iránt őszinte rokonérzéssel viseltető Erzsébet királynő férjére gyakorolt.

Őfelsége 1867 február 17-én nevezte ki miniszterelnökké Andrassy Gyula grófot, megbízván őt a második felelős minisztérium megalkotásával. Május 29-én az országgyűlés elfogadta a 67-es bizottság kiegyezési javaslatát s annak szentesítése után június 28-án Ferenc József magát Budán magyar királlyá koronáztatta.

A dualizmus története a szabadelvű párt megalakulásáig

A kiegyezést magában foglaló XII. törvénycikk a magyar államnak Ausztriához való viszonyát a következőképpen rendezte: A monarchia kifelé osztrák-magyar monarchia név alatt olyan egységet alkot, amely két egymással teljesen egyenrangú államból áll. E viszonynál fogva e két államnak közös ügyei is

vannak, amelyek a következők: a külügy és hadügy, továbbá a pénz- és bankügy és a vámrendszer. Hogy ezek milyenek legyenek és hogy a közös kiadások fedezéséhez mennyivel járuljon a két fél mindenike, azt a két törvényhozás tízévenként állapítja meg a két megegyező fél teherviselő képességeinek arányában. Ez utóbbiak alkották az 1867-iki kiegyezés gazdasági részét.

A közös ügyek alkotmányos ellenőrzése a két törvényhozás kiküldötteiből alakult bizottságok – a delegációk – hatáskörébe tartozik. E bizottságok elkülönülve tanácskoznak. Együttes ülést csak akkor tarthatnak, ha valamiben üzenetváltás útján nem tud-

A királyi palota a budai Várhegyen.

nának megegyezni, de akkor sem tanácskozhatnak, hanem csak egyszerű szavazással döntenek. A közös külügy, hadügy és pénzügyminiszterek csak a bizottságoknak felelősek s nem a két parlamentnek.

E kiegyezésnek számban is erős ellenzéke volt a Tisza Kálmán vezetése alatt álló balközépnek nevezett pártban, amely nem vetette el ugyan Deák alkotását a maga egészében, de oly jogi követeléseket hangoztatott, amelyek az ország függetlenségének erősebb biztosítékai lettek volna. A másik, számban és politikai tehetségeiben gyöngébb pártnak, a szélső baloldalnak nagyobb jelentőséget az kölcsönzött, hogy szellemi vezére tulajdonképpen az önkéntes száműzetésben külföldön élő Kossuth Lajos volt, aki már 1867 május 29-én Deák Ferenchez intézett levelében súlyosan elítélte az Ausztriával megkötött kiegyezést.

A Deák-párti kormányoknak igen nagy érdemét alkották azok a törvények, amelyekkel kiegészítették és befejezni igyekez-

tek az 1848-iki törvényhozás alkotásait. Magyarországnak modern jog- és kultúrállammá való átalakulása elsősorban a Deák-párti törvényhozás művének tekinthető. E törvények között jelentőségét és hatását tekintve, kétségtelenül a legfontosabb az úgynevezett „nemzetiségi törvény” volt. Ez országgyűlés még a dualismus törvénybe iktatása előtt kijelentette, hogy „Magyarország nem magyar ajkú lakosainak irányában mindazt, amit az ő érdekeik és a haza közérdeke megkíván, törvénnyel óhajtja rendezni.” Ez ígéretét a „nemzetiségi törvény”-nek nevezett 1868-iki XLIV. törvénycikket be is váltotta.

Andrássy Gyula egyik nagy érdeme, hogy 1870-ben megakadályozta, hogy Beust gróf akkori külügyminiszter ezt a háborút fel ne használhassa arra, hogy a monarchia a Königratzért való bosszúállás címén szövetségben Franciaországgal, Poroszországot meg ne támadja. Az Andrássy-féle és a királytól magáévá tett németbarát külpolitika okozta, hogy Beust a külügyminiszteri székéből eltávozott és helyét 1871-ben Andrássy Gyula gróf foglalta el.

Utóda a magyar miniszterelnöki széken Lónyai Menyhért pénzügyminiszter lett. Nagytehetségű, pénzügyi és gazdaságpolitikai kérdésekben a legtájékozottabb magyar politikusok egyike, akiből azonban hiányzott Andrássynak ellenfeleit is lebilincselő ötletes szellemessége és politikai tapintata. Az ő miniszterelnöksége alatt kezdődött meg a Deák-párt belső szilárdságának megrendülése. Hozzájárult e tünet előidézéséhez az állami pénzügyek kedvezőtlen alakulása is, amely annyira megromlott, hogy Lónyai utódának, Kerkápolyi pénzügyminiszternek, a kamatozó kincstári utalványok kibocsátásával kellett pótolnia az állandóan jelentkező állampénztári hiányt.

Az 1872-iki választások biztosították ugyan Lónyai számára a parlamenti többséget, de mégis kénytelen volt 1872 december 2-án lemondását benyújtani. Ez időponttól kezdve megkezdődött a Deák-párt lassú haldoklása, amit elősegített az is, hogy Deák Ferenc fokozódó betegsége miatt kénytelen volt a párt vezetésétől visszalépni. Utolsó beszédét., amellyel a magyar közélettől búcsút *vett*, 1873 június 28-án mondta el, mintegy utasítást adva a nemzetnek arra, hogy miként kell az egyházpolitikai kérdést a negyvenes évek ama szabadelvű szellemében, amelynek egész életén át leg-hívebb képviselője volt, államkormányzatilag kezelni és megoldani. A párt, úgyszólván, vezetés nélkül maradt s az sem segített rajta, hogy Ghiczy Kálmán elvbarátaival a balközép pártból kilépve, a Deák-párthoz csatlakozott és a pénzügyi tárcát átvette, de ő sem tudta megakadályozni a pénzügyek rohamos leromlását.

Az általános politikai helyzet annyira megrendült, hogy az aggódó hazafiak a dualizmus létét kezdték félteni, ellenségei pedig küszöbön álló bukását várták és jósolgatták. Említettük, hogy a dualizmus létrejövését a bécsi reakcionárius és katonai körök Albrecht főherceggel élükön megakarták akadályozni. Bár a dualizmus már

első éveiben a monarchiára nézve, különösen külpolitikai tekintetben, az újjászületés és erő forrása lett, ellenségei nemhogy megsemmisültek volna, hanem ellenkezőleg, számban, erőben és befolyásban meggyarapodtak. A dualizmus megbuktatására az első kísérlet 1871 február 4-én történt a Hohenwarth-féle új osztrák kormány megalakulásával. E kormány célul tűzte ki az úgynevezett cseh „fundamentális articulusok” alapján a monarchia Lajthántúli részét a nemzetiségek federalizálása alapján újra szervezni. Ez egyenlő lett volna a dualizmus bukásával, azért úgy Andrassy magyar miniszterelnök, mint Beust külügyminiszter a leghatározottabban ellenszegültek. Szerencsájukre segítőtársra találtak báró Kuhn tábornok hadügyminiszterben is, aki, mikor megtudta, hogy ez esetben neki a hadügyi költségeket nem a delegációktól kell kérnie, hanem az egyes tartománygyűlésektől s ha azok közül egy is megtagadja, akkor ő azt nem veheti igénybe, a leghatározottabban állást foglalt a Hohenwarth-kabinet kísérletezései ellen. Erre az uralkodó a Hohenwarth-kormányt elbocsátotta.

Ghiczy Kálmánnak belépése a Deák-pártba előkészítette Tiszának és pártjának is beolvadását a teljes felbomlás állapotába jutott Deák-párttal. Tisza az 1875-iki költségvetés tárgyalása alkalmával kijelentette, hogy ő és pártja hajlandók elveik fenntartásával jövődi politikai működésük alapjául a 67-iki kiegyezést elfogadni, így jött létre, hosszabb tárgyalás után, amely a beteg Deák Ferencnek is tudtával és beleegyezésével folyt, a két pártnak „szabadelvű párt” név alatt való egyesülése. A fúziós kormány elnöke báró Wenckheim Béla, az Andrassy-kormány belügyminisztere lett. Tisza a belügyi tárcát vette át. Ez a kormány kifejezetten átmeneti kormány volt, amely 1875 október 20-án Tisza Kálmán elnöksége alatt, véglegesen szabadelvű kormányvá alakult át.

Tisza Kálmán kormányzata

Tisza előtt, mikor az ország politikájának vezetését 1875 október 20-án átvette két igen fontos és sürgős feladat megoldása állott. Egyik az ország zilált pénzügyi helyzetének rendbehozása volt, a másik egy olyan erős kormányzópart megalkotása és fenntartása, amely lehetővé teszi azt a hosszabb ideig tartó kormányzást, amely szükséges a zilált pénzügyi helyzet rendbehozására és a dualizmus tekintélyének helyreállításával annak végleges megszilárdítására.

A pénzügyminiszteri tárcát a fiatal, de nagytehetségű Széll Kálmánra bízta, aki eréllyel, tudással és biztató sikerrel látott feladata megoldásához. Ebben megakadályozta az időközben előállott külpolitikai helyzet. 1876 nyarának kezdetén kitört a szerb-török háború. Egy évvel később az orosz-török háború, amely a sanstefanoi békekötéssel, illetőleg az 1878-iki berlini kongresszussal záródott le.

A berlini kongresszus újra rendezvén a balkáni hatalmi viszonyokat, az osztrák-magyar monarchiát bízta meg Bosznia és Hercegovina megszállásával. E feladat költségeire a hadügyminiszter egy 60 millió forintos hitelt kért a delegációtól. Széll Kálmán e hitel megszavazása és a megszállás még előálló nagyobb terhei által eddigi fáradozásainak minden eredményét meghiusítottnak látva, lemondott a pénzügyminiszterségről.

Az 1876-1878-iki években lezajlott Balkán háború alkalmával a monarchia hivatalos külügyi politikája és a magyar nemzet közvéleménye között a legélesebb ellentétesség volt. E külügyi politika hivatalos vezetője, Andrássy Gyula gróf abban a meggyőződésben, hogy a török birodalom integritása a Balkánon nem tartható fenn, úgy gondolkozott, hogy a monarchiának nem lehet a balkáni népeknek: görögöknek, bulgároknak, rumanoknak és a szerbeknek függetlenségi törekvéseit ellenezni, mert ha az ellenzés dacára is sikerülni fog nekik orosz segítséggel a török uralom alól való felszabadulás, akkor e népek valóságos hűbéresei lesznek Oroszországnak. Ha a monarchia függetlenségi törekvéseit támogatja, akkor el fogja őket vonni a feltétlen orosz befolyás és vezetés alól. A monarchiának azonban lábát meg kell vetnie a Balkán-félszigeten azért, hogy nagy hatalmi tekintélyét és befolyását megőrizhesse a függetlenné lett kis Balkán államokkal szemben. Balkáni külpolitikája ennél fogva teljesen összhangzásban volt a katonai körök azzal a régi kívánságával, hogy a monarchiának a dalmát partok hathatósabb védelmére támasztékul meg kell szerveznie a legyőzött Törökország hagyatékából Boszniát és Hercegovinát.

Tisza Andrássy e balkáni politikájának feltétlen védelmezője volt a magyar közvéleménnyel szemben, sőt nagyobb nehézségek, és súlyos összeütközések nélkül Andrássy azt meg sem valósíthatta volna, ha Tisza népszerűségének majdnem teljes feláldozásával, egész erélyével nem támogatta volna. A magyar közvélemény mintegy ösztönszerűen érezte, hogy Szerbia és Rumánia teljes függetlenségüknek elnyerése esetén olyan hatást fognak gyakorolni a magyar államban élő fajrokonai politikai törekvéseire, amely adott esetben igen veszedelmessé válhatik a magyar nemzeti érdekre. Attól is félt, hogy a monarchia szláv elemeinek megerősödése Bosznia és Hercegovina birtokbavételével lényegesen meg fogja erősíteni azt a törekvést, amely célul tűzte ki a monarchia nemzetiségi alapon való federalizálását, amely átalakulás a monarchia keretén belül a politikai és gazdasági vezetést átjuttatja a többséget alkotó szlávok kezébe.

A Bosznia megszállása után csakhamar bekövetkezett események igazolták, hogy a magyar közvélemény sokkal helyesebben ítélte meg e politika eshetőleges következményeit, mint a monarchia külügyi politikájának vezetői. Azok a vágyakozások, amelyeket e balkáni politika eredményei keltettek a horvát közvéleményben, 1883-ban majdnem zendülést keltettek Zágrábban. Kibúcsúlik e mozgalomnak az a tüntetés volt, amelyben a tömeg

a pénzügyigazgatóság új palotájának homlokzatáról erőszakosan eltávolította a magyar címert s amelynek további elfajulását a magyar kormány csak úgy tudta megakadályozni, hogy Őfelségénél kieszközölte báró Ramberg tábornoknak teljhatalmú királyi biztossá való kinevezését azért, hogy ott az alkotmányos szabadságok felfüggesztése után kivételes intézkedések életbeléptetésével, helyreállítsa *P* rendet.

Tiszát ezek az állambomlasztó törekvések arra bírták, hogy a magyar állam politikai, jogi, közigazgatási, közművelődési és gazdasági berendezkedésének nemzeti szellemben való kiépítésének segítségévei igyekezzék e törekvéseket visszaszorítani. Erélyességével, amelyet e törekvésekkel szemben egyes konkrét jelenség esetén mutatott, tényleg ki is érdemelte a magyar közvélemény elismerését.

Tiszának azonban a szükséges belső reformok törvényhozási úton való megalkotásában igen sok nehézséget okozott a számban és a tehetségekben egyaránt folyton erősödő ellenzékkel folytatott küzdelem. Mikor 1875-ben átvette a kormányt, a szélsőbaloldalon kívül nem volt más ellenzéke. Bosznia okkupációja után Apponyi vezérlete alatt a régi Sennyei-féle konzervatív párttöredék tagjaiból és a szabadelvű pártnak a boszniai okkupáció miatt kilépett dissidenseiből megalakult az „egyesült ellenzék”. E párt számban ugyan gyengébb volt, mint a szélsőbaloldal, de mégis erősebb ellenfele volt Tiszának, mint a szélsőbal. Az 1867-iki kiegyezés alapján állott és így kormányképes párt is volt felfelé a koronával szemben. Közjogi tekintetben az egyesült ellenzék és a szabadelvű párt között csak annyi különbség volt, hogy az előbbi a kiegyezést a nemzeti törekvések szempontjából fejleszthetőnek tartotta, az utóbbi pedig nem.

Tiszának az ellenzékkel folytatott küzdelemben erőssége volt, hogy sikerült pártja számára a fiatalabb politikus nemzedéknek igen sok kiváló tehetségű tagját megnyerni. Ezek közül különösen Baross Gábor és Wekerle Sándor emelkedtek ki. Az ellenzék, mintegy kényszerítve volt e két miniszter pénzügyi és gazdasági alkotásainak és munkásságának értékességét elismerni. A közvélemény is időhaladtával kezdte érezni az állandó kormányzatnak jótékony hatását, amelyet Tisza reálpolitikai érzéke és nagy taktikai ügyessége egy évtizeden át minden nagyobb zökkenés nélkül fenn tudott tartani s azért nagy többségében abba bele is nyugodott. Senkisem tagadhatta, hogy a dualizmus véglegesen megszilárdult és a magyarság súlya a monarchiában fokozódóan emelkedőben van.

Ilyen körülmények között ünnepelte meg a szabadelvű párt 1885-ben Tisza miniszterelnökségének tízéves fordulóját. Az országos kiállítás pedig, amely ez évnek legnagyobb magyar közéleti eseménye volt, valóságos ünnepe lett a kulturális haladásnak és az anyagi erőgyűjtésnek, amely eredménye volt annak az önálló

állami életnek, amelyet Deák Ferenc nagy műve, a kiegyezés a magyar nemzet számára visszaszerzett.

Tisza kormányzása ebben a korszakban kapcsolatos volt a monarchiának nagy külpolitikai állásfoglalásával is. Andrássy Gyula tisztaban volt, hogy a monarchia azzal a hatalmi befolyással, amelyet a Balkánon Bosznia megszállásával szerzett meg magának, ellentétbe került Oroszországgal. Támasztékot egy eshetőlegesen összeütközés esetére a Németországgal való szövetségben keresett. Bismarck tudta, hogy 1870-ben Andrássy akadályozta meg a monarchiát abban, hogy Beust terve szerint ne támadja meg francia szövetségben Poroszországot, ezért készséggel ment bele a szövetségbe. Hogy a monarchia Olaszország részéről is biztosítva legyen, Bismarck közvetítésével sikerült Olaszország akkor mindenható külügyminiszterét, Crispit is megnyerni a szövetség eszméjének. Így jött létre a hármas szövetség. Andrássy, hogy Erdélyt biztosítsa, Bismarck közreműködésével 1884-ben Rumániát is bevonta a hármas szövetségbe. Ez időponttól kezdve a nemzetközi politikának valóságosan középpontjává lett a hármas szövetség, amelynek létrehozását és fenntartását az európai közvélemény nemcsak Andrássynak és Bismarcknak tulajdonította, hanem Tiszának is. E vélekedés alapján Tisza Kálmánt azon államférfiak közé számította a nyugati nagy nemzetek közvéleménye, akitől Európa jövő sorsa függ. E vélekedés tekintélyét saját hazájában is minden vitán és kétségen kívül állóvá tette.

Tisza Kálmán szabadelvűpárti kormányzata kisebb-nagyobb nehézséggel, de a maga teljes erejében 1889-ig tartott. Ekkor olyan megpróbáltatáshoz érkezett, amelynek végső eredménye a másfél évtizedig tartó kormányrendszer bukása lett. Előidézője az a véderőtörvényjavaslat volt, amelyet a hadügyminiszter kívánságára terjesztett a képviselőház elé. E javaslatnak két pontja volt, amely az ellenállás felkeltését előidézte. A 14. §. az évi újoncjutalék megállapítását tízévre tervezte. Ezzel elkobozta volna a parlamentnek évenként való újonc megajánló jogát. A 25. §. pedig kimondta, hogy azok az egy éves önkéntesek, akik egyévi szolgálat után a tiszti vizsgálatot – a közös hadseregben német nyelven – le nem teszik, kénytelenek lesznek még egy évig szolgálni. E törvényjavaslatot hónapokig tartó és utcai tüntetésektől kísért szenvedélyes viták után a képviselőház elfogadta, de a főrendiház Andrássy Gyula gróf felszólalásának hatása alatt a 14. §-t visszautasította, aminek következtében e §. nélkül lett törvénné.

Ez a véderő-vita Tisza Kálmán népszerűségét a közvéleményben mélyen aláásta. Teljesen megsemmisítette pedig az 1889. év végén benyújtott honossági javaslat, amely egyik pontjában akként intézkedett, hogy az állandóan külföldön tartózkodó magyar állampolgár, aki tíz éven át a monarchia valamelyik külképviseleti hivatalánál egyszer sem nyilvánította ki azt a szándékát, hogy magyar-állampolgár akar maradni, elveszíti honpolgári jogát.

Miután köztudomású volt, hogy Kossuth Lajos a monarchia egyetlen külképviseleti hatóságánál sem fog jelentkezni honpolgársága fenntartásának ügyében, a közvélemény meg volt győződve, hogy a törvényjavaslat ez intézkedése egyenesen Kossuth ellen irányul. Tisza, e vád ellen védekezve, kijelentette, hogy a szóban forgó S nem érintheti Kossuth állampolgárságát, amely kétségen felül áll minden körülmények között. E kijelentést a király kifogásolhatónak találta s azért Tisza nem tarthatván magát többé a fejedelmi bizalom teljes birtokosának, 1890 március 12-én lemondott.

Tisza Kálmán bukásától a koalíció kormányrajutásáig

Tisza bukása után a király Szapáry Gyula grófot bízta meg a kormányalakítással. Tisza most már nem mint pártvezér, hanem saját kijelentése szerint, „mint egyszerű közlegény” tekintélye egész súlyával támogatta a szabadelvű párt kormányrendszerének fenntartásában Szapáryt.

Szapáry kormányzata alatt ünnepelte meg 1892-ben a nemzet Őfelsége magyar királlyá való koronázásának huszonötéves fordulóját. Ez az esztendő két esemény következtében végzetessé lett Szapáry kormányzatára. Csáky Albin gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1868. LIII. törvénycikk végrehajtása tárgyában kiadta az úgynevezett „elkeresztelési rendelet”-et, amely egyik pontjában 100 forintig terjedhető pénzbüntetéssel sújtotta azt a lelkészt, aki a vegyes házasságból származó gyermek keresztlevelét az illetékes lelkészhez át nem teszi. E rendelkezés összeütközés okozója lett a katolikus egyház és a kormány között, amely egyúttal felszínre dobta az egyház és az állam között való viszony kérdésének minden vonatkozását. A kormány saját tekintélyének megóvása és a párt szabadelvűségének komolysága által is kényszerítve, az egyházpolitikai kérdést a maga összes részleteivel együtt napirendre tűzte.

Szapáryt e küzdelemnek, úgyszólván, előcsatározásai közben buktatta meg a budai honvédszobor leleplezésének ügye. Szapáry a királynak ígéretet tett, hogy e szobor leleplezése alkalmával a cs. és kir. katonaság koszorút fog letenni a szobor talapzatára s ennek viszonzásául az 1848/49-iki régi honvédek a végleges kibékülés jeléül megkoszorúzzák a Hentzi szobrot. E terv ellen az egész magyar közvélemény olyan erővel zúdult fel, hogy Szapáry képtelen volt a királynak tett ígéretét beváltani s azért, nem lévén többé birtokában az uralkodó bizalmának, 1892 novemberében lemondott. A király Wekerle Sándort bízta meg kormányalakítással, aki 1894 február 18-án terjesztette a képviselőház elé a kormány egyházpolitikai törvényjavaslatait. Ekkor kezdődött meg az a nagy parlamenti harc e kérdésben, amely nemcsak az egész nemzet érdeklődését lekötötte, hanem a parlamenti pártok kereteit is megbonthatta. Szapáry Gyula gróf és Péchy Tamás kiléptek a szabadelvű

pártból A függetlenségi párt két részre szakadt. Egyik Eötvös és Justh Gyula vezetése alatt a kormány javaslata mellett foglalt állást, a másik Ugrón Gábor, Bartha Miklós és Polónyi Géza vezetésével az egyházpolitikai javaslatok ellenzőinek táborához csatlakozott.

E nagy politikai harcok közepett halt meg Turinban Kossuth Lajos. Utolsó politikai nyilatkozata az az üzenete volt, amelyben a

A Honvéd-szobor Budán
(Zala György műve.)

függetlenségi pártnak az egyházpolitikai javaslatok támogatását lelkére kötötte. Temetése Budapesten, a nemzeti gyásznak előbb el sem képzelhető imponáló megnyilatkozása volt.

A képviselőház elfogadta a Wekerle kormány egyházpolitikai javaslatait, de a főrendiház 21 szavazattal megbuktatta. Miután Wekerlének nem sikerült a királynál a főrendiházra vonatkozóan

kellő biztosítékokat kieszközölni, benyújtotta lemondását. Őfelsége Khuen-Héderváry gróf horvát bánt küldötte Budapestre új kormány alakítása végett. A főváros közönsége és a szabadelvű párt oly viharos tüntetéssel foglalt Wekerle mellett állást, hogy a király ismét Wekerlét bízta meg kabinetalakítással.

Wekerlének második miniszterelnöksége alatt sikerült 1894 június 24-én a főrendiház hozzájárulását megnyerni az egyházpolitikai javaslatokhoz, amelyeket őfelsége december 10-én szentesített is. Wekerle érezvén, hogy a király bizalmát teljesen elveszítette, december 24-én beadta lemondását. Miután az új kabinet megalakítására Khuen-Héderváry gróf ismét sikertelenül vállalkozott, Őfel-

Kossuth Lajos síremléke.
(Budapesten, a kerepesi úti temetőben.)

sege 1895 január 13-án báró Bánffy Dezsőt nevezte ki miniszterelnökké.

Bánffy Dezső kormányának csak egy feladata volt: az egyházpolitikai törvények sima és tapintatos életbeléptetése. Általános volt a meggyőződés, hogy csak átmeneti kormány lesz. Az egyházpolitikai törvények életbeléptetése tényleg simán ment végbe. Az sem keltett nagyobb izgalmat az elcsendesülni látszó közéletben, hogy Zichy Nándor gróf megalakította konzervatív katolikus párt gyanánt a „néppárt”-ot, – amelynek programja az egyházpolitikai törvények revíziója volt.

A Bánffy-kormány helyzete csakhamar megváltozott. Programját, amelyben az állambomlasztó nemzetiségi törekvések ellen

való védekezésül az egységes magyar nemzeti állam kiépítését tűzte ki célul, általában elismeréssel fogadta a közvélemény. Mikor Agliardi bécsi pápai nunciusnak a magyar állam belügyeibe, való beavatkozásának visszautasításával gróf Kálnoky külügyminisztert megbuktatta, tekintélye és népszerűsége megnövekedett. Ehhez járult, hogy „színtelen politikusok”-ból összeállított kabinetjének tagjai közül többen: Lukács László pénzügy-, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügy-, Daránj Ignác földművelésügyi miniszterek csakhamar elsőrangú kormányzóképeségű államférfiaknak bizonyultak.

Egy kedvező külső körülmény is hozzájárult Bánffy kormányának megszilárdulásához. A következő 1896-os év a honfoglalás ezeréves ünnepének és az azzal kapcsolatos országos kiállításnak éve volt. A nemzeti párt vezére Apponyi Albert gróf 1895 december utolsó napjaiban a képviselőházban azt az ajánlatot tette, hogy ennek a nagy nemzeti ünnepnek éve egyszersmint politikailag is a béke ünnepe legyen. A közvélemény örömmel tette magáévá az Apponyi által felajánlott Treuga Dei-t és a nemzet ezeréves életének emlékünnepe a béke és az öröm nevében folyt le.

A milleniumi ünnepségek lezajlása után Bánffy nagy taktikai hibát követett el azzal a valóban erőszakos választással, amellyel az ellenzék – különösen tekintélyesebb vezérlő tagjaiban – teljesen legyengítve engedte be a parlamentbe. Bár erélyes nemzeti-ségi politikája, amellyel az egyházpolitikai harcok idején egyre veszedelmesebb alakban fellépő nemzetiségi mozgalmakat sikeresen megfékezni igyekezett, a közvélemény előtt népszerűséget kölcsönzött egyéniségének és ezután is voltak – különösen külpolitikai vonatkozásokban sikerei, mint a német császárnak és a rurnán királyi párnak budapesti látogatásai, – de ez erőszakos választásokkal elkövetett taktikai hiba rövid idő múlva megbosszulta magát.

Az Ausztriával való tízévenként megújuló gazdasági kiegyezés évfordulója 1898-ban megérkezett. A Bánffy erőszakos választási módszerével elkésérített ellenzék, hogy a kormány kiegyezési javaslatának elfogadását lehetetlenné tegye, obstrukcióval akadályozta meg, hogy a kormány a következő 1899-iki évre költségvetési felhatalmazást kaphasson és így ez év januárius elsején bekövetkezett az úgynevezett ex-lex állapot. A kormánypart, hogy az ex-lexben is fedezhesse Bánffyt, elfogadta Tisza Kálmánnak azt a javaslatát, amely a képviselőházi többség akaratával akarta helyettesíteni a költségvetési törvény hiányát. Ez a parlamentáris elvekkel ellenkező határozat magában a szabadelvű pártban is bomlászt idézett elő. Tagjai közül Szilágyi Dezső és Andrássy Gyula vezetésével 34-en a pártból kiléptek.

Szilágyi Dezső elnöki tisztségéről is lemondott és így a képviselőházi tanácskozások vezetése, mint korelnöknek, az öreg-Madarász Józsefnek kezébe került, amely körülmény lehetetlenné tette az obstrukció megszüntetését. Miután az ellenzék kijelentette, hogy azonnal felhagy az obstrukcióval, mihelyt Bánffy eltávozik a

kormány éléről és nem akadályozza meg a kiegyezési javaslatok szabályszerű letárgyalását, őfelsége homo regiusként Széll Kálmánt bízta meg az ellenzékkel való alkudozásokkal. Bánffy 1899 február 25-én benyújtotta lemondását és Őfelsége az új kormány alakításával Széll Kálmánt bízta meg.

Széll, megalakítván minisztériumát, amelyben Bánffy kabinetjének legtekintélyesebb tagjai is benmaradtak, a „jog, törvény és igazság” helyreállításában jelölte meg programjának vezető szempontjait. A párt dissidensei Szilágyi Dezsővel és Andrássy Gyulával együtt visszatértek; a nemzeti párt pedig élén Apponyi Alberttel fuzionált a szabadelvű párttal.

Széll Kálmán első feladatának tekintette a kiegyezés megkötését. Az osztrák és a magyar kormány között azonban olyan nagy volt e kérdésben az ellentét, hogy azt másképpen nem lehetett enyhíteni, mint a tényleges állapotnak 1902 december 31-ig való meghosszabbításával. A szabadelvű pártban egyre sűrűbben mutatkoztak az egyetértés és a békesség megbomlásának jelei. A néppártból és a függetlenségi pártból álló ellenzék is kezdte ellenzéki kötelességét szigorúbban felfogni, ami először az Adria hajózási szerződés megújításának vitájánál jelentkezett. Az ellenzék kíméletlen támadása és az a lanyha támogatás, amelyben a szabadelvű pártnak volt nemzeti párti árnyalata részesítette, arra bírta Hegedűs Sándort, hogy tárcáját letegye.

A szabadelvű párt egyöntetűségét az 1901-iki választástól remélték. E remény nem teljesedett be. A szabadelvű párt tagjainak mintegy negyedével megkisebbedve került be az 1901 szeptember 28-án megnyílt képviselőházba. E fogatkozás a régi szabadelvűek sorait gyéritette meg, míg Apponyi párthívei megháromszorozódtak. Ezzel szemben nagyon megerősödött a Kossuth Ferenc vezérlete alatt álló függetlenségi és negyvennyolcas párt. A szabadelvű párt két árnyalata között a feszültséget majdnem a szakításig fokozta Horánszky Nándornak, mint Hegedűs Sándor utódának belépése a minisztériumba, ami Fejérváryt arra bírta, hogy lemondjon. E súlyos válságot egy Fejérváryhoz intézett királyi kézirat és Horánszky Nándornak március 23-án bekövetkezett halála hárította el.

Széllnek 1902-ben sikerült elintéznie az Ausztriával való gazdasági kiegyezést, amely határozott győzelmet jelentett számára. Ez a győzelem nem hárította el a közeledő veszélyt, amelynek az újüicjavaslat volt az előkészítője. A függetlenségi és negyvennyolcas párt a leghevesebben ellenezte a közös hadügyminiszter kívánásainak teljesítését. E pártot ellenállásában kitartásra bátorította annak ismerete, hogy Apponyi, aki akkor a képviselőház elnöki méltóságát töltötte be, maga is csak bizonyos engedmények fejében volt hajlandó e javaslatot magáévá tenni.

Az újoncjavaslat megszavazásának feltételül a közös hadsereget érdeklően az úgynevezett nemzeti követelések teljesítését állította fel az ellenzék. Az e körül forgó hosszú és szenvedélyes

parlamenti és hírlapi harc a közvélemény izgatottságát a túlzásig fokozta. Vidékről nagyszámú és népes küldöttségek jelentek meg a parlamenti épületben, azzal a kívánsággal, hogy a képviselőház az újoncjavaslatot csak a nemzeti követelések teljesítése fejében szavazza meg. Apponyi e küldöttségeket nemcsak előzékenységgel, hanem némi ünnepélyességgel is fogadta. Az obstrukció kíméletlenül folyt tovább és így az ország 1903 május 1-én ismét ex-lex állapotba került, aminek az lett a következménye, hogy Széll Kálmán beadta lemondását.

Miután Tisza István kormányalakító kísérlete a párt többségének ellenállása következtében nem sikerült, Öfelsége 1903 június 21-én Khuen-Héderváry gróf horvát bánt nevezte ki miniszterelnökké. Eleinte úgy látszott, hogy az új miniszterelnöknek sikerülni fog a parlamenti tanácskozás rendjét helyreállítani. Július 24-én Papp Zoltán függetlenségi párti képviselő nyílt ülésben 10.000 koronát tett le a képviselőház asztalára azzal a bejelentéssel, hogy öt Dienes Márton hírlapíró abból a célból, hogy pártjának obstrukcióját segítsen leszerelni, meg akarta vesztegetni. Bár a parlamenti vizsgálat megállapította, hogy Khuen-Héderváry távol áll a megvesztegetési ügytől, augusztus 10-én lemondását mégis benyújtotta a királyhoz.

Ekkor hosszú és izgalmas kormányválság következett, aminek kellemetlen következménye az lett, hogy a szabadelvű párt három csoportra: a régi szabadelvűek, Apponyi és Andrássy híveinek csoportjára – szakadt. Ilyen kényes helyzetben jelent meg a királynak Chlopy-i hadparancsa, amelyben kijelentette, hogy a hadsereg szervezetében a magyar nemzeti követelések érvényesülését sohasem fogja megengedni.

Bár szeptember 18-án egy királyi nyilatkozat jelent meg, amely megkísérelte a chlopy-i hadparancs hatását enyhíteni, ez előbbinek következménye mégis az lett, hogy a függetlenségi párt 1903 szeptember 23-ra összehívatta a képviselőházat. Az Apponyi-csoport feliratban akart tiltakozni a chlopy-i hadparancs ellen. Andrássy pedig azt követelte, hogy a szabadelvű párt állapítsa meg a maga katonai programját. E Program kidolgozását egy „kilences bizottság” feladatává tették. Miután senki sem vállalkozott kormányalakításra, öfelsége ismét Khuen-Héderváry grófot nevezte ki miniszterelnökké. Szeptember 22-én újabb királyi kézirat jelent meg, amely kijelentette, hogy a korona nem zárkózik el a hadseregben olyan intézmények megvalósítása elől, amelyekre vonatkozóan az utolsó kormányok már nyilatkoztak.

E nyilatkozat lecsillapította a felzaklatott kedélyeket, de a nyugalom nem sokáig tartott. Körber osztrák miniszterelnök az osztrák parlamentben kijelentette, hogy a kiegyezési törvényen az osztrák kormány beleegyezése nélkül semmi változtatás sem eszközölhető. Khuen-Héderváry szeptember 29-én válaszolt Körbernek. A képviselőház Kossuth Ferenc indítványára nagy szótöbbséggel kimondotta, hogy Khuen-Héderváry választát nem veszt

tudomásul, mert Körbert nem eléggé erélyesen utasította vissza. E határozat meggyőzte Khuen-Héderváryt, hogy nem bírja a képviselőház bizalmát, lemondott és őfelsége 1903 október 20-án Tisza Istvánt bízta meg kormányalakítással.

Tisza István kísérletet tett az ellenzékkel való megegyezésre, de oly feltétellel, hogy az felhagy az obstrukcióval. Miután a függetlenségi párt Ugron-féle csoportja tovább folytatta az obstrukciót, Tisza István 1904 március 5-én a házszabályok megszigorítására javaslatot terjesztett a képviselőház elé. Erre az ellenzék összes pártjai bejelentették a legkíméletlenebb obstrukciót. Mikor március 10-én Tisza István indítványa szavazásra került volna, Thaly Kálmán nyílt ülésben felszólította Tiszát, hogy vonja vissza javaslatát, az ellenzéket pedig arra, hogy szüntesse be az obstrukciót. Thaly felszólítása célt ért és a nyugalom helyreállott.

A nyári parlamenti szünet csendességét megzavarta Tisza Istvánnak ugrai választóíhoz írott levele, amelyben a parlament őszi ülésére bejelentette a házszabályok megszigorítását. Ez ugrai levél az ellenzéket az eddiginél kíméletlenebb támadásra ösztönözte. Tisza István ennek ellenére tovább erőszakolta a házszabályok megszigorítását és azt az úgynevezett lex Daniel alakjában erőszakosan megszvavaztatta, aminek következtése az lett, hogy az ellenzéki képviselők a zavart csináló ellenzéki képviselők eltávolítására berendelt teremőröket az ülésteremből kiveték és az elnöki emelvény bútorzatát összerombolták.

Ez eddig hihetetlennek tartott botrányok után Tisza István kieszközölte Ófelségénél a képviselőház feloszlatását. Az 1905 január 26-iki választáson a szabadelvű párt csak relatív többséget kapott. Az ellenzéki pártok, miután egyiknek száma sem volt akkora, mint az erősen megfogyatkozott szabadelvű párté, elveik fenntartásával egy közös programot fogadtak el, amelynek alapján Andrassy közvetítésével megkezdődtek Ófelsége és az egyesült ellenzéki pártok között az alkudozások, amelyek azonban sikerre nem vezettek s azért Tisza István, nem lévén meg parlamenti többsége, lemondott és a király 1905 június 18-án báró Fejérvári Gézá-t nevezte ki miniszterelnökké.

A képviselőház Kossuth Ferenc indítványára bizalmatlanságot szavazott az új miniszterelnöknek és báró Bánffy Dezső javaslatára kimondotta, hogy a kormányt törvénytelennek tekinti s azért neki nem ad költségvetési felhatalmazást. Eltiltja az ex-lexben az önkéntes adózást és az újoncállítást is, – a törvényhatóságokat pedig ellenállásra szólítja fel.

A Fejérvári-kormány az ellenzéki pártok ez engesztelhetetlen állásfoglalása ellenére is a katonai követelések elejtésének fejében felajánlotta az összes gazdasági követelések: önálló vámterület és magyar nemzeti bank – teljesítését. A többség ezek ellenére sem volt hajlandó a nemzeti követeléseket: magyar vezényszó, magyar címer és színek alkalmazása a közös jelvé-

nyékben – elejteni. A nemzeti ellenállásnak nevezett küzdelem tovább folyt nemcsak a parlamentben és a sajtóban, hanem a törvényhatóságok tanácskozó termeiben is. E harcnak következménye a képviselőháznak 1906 február 19-én katonai karhatalommal való feloszlata lett.

A Fejérváry-kormány azokba a törvényhatóságokba, amelyek az önkéntes adófizetést és újoncállítást megtagadták, királyi biztosokat küldött, akiket rendszerint a törvényhatóságok képviselőtestületei zajos tüntetések között utasítottak vissza, sőt e tüntetések egyes helyeken – Debrecenben – botrányos zavar-gássá is fajultak. A Fejérváry-kormány, látván, hogy a parlamentben nem tud magának párhíveket szerezni, Kristóffy József belügyminiszter kezdeményezésére „haladó párt” név alatt az általános választói jog és a demokratikus politikai reformok ígéré-tével a szabadelvű párt néhány renegátjából s a magukat szociológusoknak nevező fiatal radikálisok csoportjából, a szociáldemokrata párt erkölcsi támogatásával, egy új politikai párt alakítását kísérelte meg. Apponyi, hogy a kormány és alakuló új pártjának kezé-ből kivegye az általános választói jognak és a demokratikus poli-tikai reformoknak kilátásba való helyezésével úzhető sikeres izga-tás fegyvereit, Nagybányán mondott beszédében a többség programjába a választói jog reformját is felveendőnek jelen-tette ki.

A hosszantartó kíméletlen politikai harc teljesen feldúlta az ország belső békességét és miután közeledett az a határidő, amelyben még az új parlament összehívható s amelynek elmu-lasztása után nem marad más hátra, mint az abszolút kormány-zás nyílt bejelentése és a nemzet részéről ez esetben a forradalmi ellenállás, – április hó első napjaiban Fejérváry báró és a több-ség vezérei között bizalmas tárgyalások indultak meg, hogy mi-ként lehetne ezt a közelgő veszedelmes helyzetet elkerülni? E tárgyalásoknak eredménye egy megegyezés lett, amelynek lényege az volt, hogy a többség a kibontakozás elve gyanánt az általános választói jogot teszi politikai programjának első pontjává s a katonai kérdések megoldását az általános választói jog alapján megválasztott parlament feladatává teszi. Fejérváry báró e meg-egyezés szövegét április 6-án Bécsben a király elé terjesztette, aki azt elfogadta és 7-én Wekerle Sándort bízta meg, hogy a szövetkezett ellenzék tagjaiból alakítson kormányt.

A koalíció kormányzása

A Wekerle Sándor miniszterelnöksége alatt megalakult új kormányban a belügyminiszteri tárcát Andrassy Gyula, a vallás-és közoktatásügyit Apponyi Albert és a kereskedelemügyit Kossuth Ferenc vállalták el. Az új kormány megalakulása után csakhamar kiíratta az új képviselőválasztásokat. Miután Tisza Ist-ván híveinek beleegyezésével feloszlatta a szabadelvű pártot, a

kormány ellenzék nélkül mehetett bele a választási küzdelembe és így magától értetődő volt, hogy a szövetkezett pártok mindegyike megnövekedve foglalt helyet a képviselőház tanácstermében.

Az országgyűlést megnyitó trónbeszéd a katonai kérdések kikapcsolásán kívül a választójogi törvény megalkotását, az Ausztriával való gazdasági kiegyezés megkötését és a külföldi kereskedelmi szerződések törvénybeiktatását jelölte meg a törvényhozói munkásság tárgyául, azzal a kijelentéssel, hogy a korona hajlandó olyan alkotmány biztosító törvények alkotásához is hozzájárulni, amelyeket „a legutóbbi események tettek szükségessé.”

Az első évben a képviselőház a kormánnyal való legtökéletesebb egyetértésben intézte el mindazokat az ügyeket, amelyek a megelőző obstrukciós idők és a Fejérváry-kormány hagyatékaik voltak. Nem is volt a koalíciós kormánynak semmi nehézsége a képviselőházban, sem Bécsben, míg a rendes állami ügyek elintézéséről volt szó. De a nehézségek azonnal jelentkeztek, mihelyt olyan kérdések kerültek napirendre, amelyek valamelyes vonatkozásban állottak a magyar államnak Ausztriához való közjogi viszonyával.

Ilyen nehézség okozója volt az Ausztriával való gazdasági kiegyezés kérdése, amely tulajdonképpen a Széll Kálmán-féle kiegyezés megújítása lett volna. Kossuth Ferenc, hogy pártjának eredeti álláspontját legalább elvileg belevigye a kiegyezésbe, az önálló vámterület deklarációjával fogadtatta el a képviselőházzal. Majdnem egy évig tartó alkudozás után sikerült Wekerlének az osztrák kormánnyal e kiegyezést a Kossuth-féle elvi deklarációval elfogadtatni, de viszonzásul anyagi szempontból a Széll-féle kiegyezéssel szemben kedvezőtlen engedményeket kellett tenni az osztrákoknak.

A lehangoltságot, melyet e kedvezőtlen kiegyezés idézett elő a pártban, csak kevéssé enyhítette, hogy Öfelsége hozzájárult ahhoz, hogy Andrassy az alkotmánybiztosító javaslatokat a képviselőház elé terjeszthesse, – továbbá az Apponyi-féle népiskolai törvények szentesítése, amelyek a magyar nyelv sikeres tanítására és a magyar állami érdekek biztosítására, szemben a nemzetiségi törekvésekkel, igen értékes biztosítékokat tartalmaztak.

A Fejérváry-kormány bukását megelőző parlamenti zavarokkal kapcsolatos kormányválságoknak igen káros hatása volt Horvátországra, ahol a Khuen-Héderváry horvát bán taktikai ügyessége által megalkotott és fenntartott tartománygyűlési többség helyett az úgynevezett szerb-horvát koalíció jutott uralomra. A magyar parlament horvátországi képviselői is e párt tagjai voltak, akik a függetlenségi pártban a dualizmus ellenségét látva, nagy készséggel csatlakoztak a koalíciónak megítélésük szerint dualizmus-ellenes közjogi politikájához.

E nagy horvát-magyar barátkozásnak azonnal vége lett, mihelyt Kossuth Ferenc a képviselőház elé terjesztette a vasúti tisztviselők szolgálati szabályzatát. A horvátok azt kívánták, hogy a törvényjavaslatnak a magyar szolgálati nyelvre vonatkozó az a határozata, amely a horvátországi vasúttakra is vonatkozik, kihagyassék. Miután erre a képviselőház nem volt hajlandó, a horvátok hónapokon át tartó makacs horvátnyelvű obstrukcióhoz folyamodtak, amely ismét napirendre hozta a házszabályok szigorúbbátételének kérdését. Justh Gyula képviselőházi elnök ellene volt minden házszabályszigorításnak. Kossuth Ferencnek és Andrassy Gyulának csak pártvezéri tekintélyük latbavetésével sikerült az úgynevezett Nagy Emil-féle javaslat elfogadtatásával a házszabályok némi megszigorítását keresztül vinni.

A horvát obstrukcióval kapcsolatos pártéleti súrlódások a koalíció belső együvértartozóságát megrendítették, sőt annak következtében a koalíció tekintélye is nagy csorbulást szenvedett a közvélemény előtt, amely szintén előmozdította a további pártbomlást. Erős lökést kapott ez akkor, amikor Andrassy a választói törvényjavaslatot a képviselői ház elé terjesztette. E javaslat a választói jogosultságot szélesebb néprétegre terjesztette ki, mint Kristóffy javaslata, de azt az értelmiség számára biztosított többszavazattal erősen korlátozta. E javaslat a függetlenségi párt radikálisabb árnyalatának nem tetszett s azért a sajtóban éles harcot indított ellene. Tárgyalás alá nem kerülhetett, mert megakadályozta a közjogi kérdéseknek napirendre kerülése.

A függetlenségi párt egyik része csak azzal a feltétellel akart a közös kiadások kvótájának felemelésébe belemenni, ha az uralkodó beleegyezik az önálló magyar bank felállításába. A párt másik része és a koalíció többi pártjai, akik közé Apponyi és Andrassy is tartoztak, megelégedve azokkal az anyagi előnyökkel, amelyeket a Wekerle által tervezett karteil-bank és a készfizetések felvétele biztosítottak volna, a katonai engedményeket kezdette hangoztatni. Bár az egymást felváltó közös hadügyminiszterek egy bizonyos mértékig hajlandók voltak az erre vonatkozó kívánságokat figyelembe venni, e követelés mégis hajótörést szenvedett a Gross-Österreich (nagy osztrák birodalom) megalkotását politikai cél gyanánt kitűző udvari és feudál-klerikális köröknek ellenállásán, amelyek Ferenc Ferdinánd trónörökös körül csoportosulva, a leghatározottabb ellenségei voltak a dualizmusnak. Miután a koalíció közjogi téren nem tudott semmiféle reális sikert felmutatni, Apponyi és Kossuth Ferenc nem voltak abban a helyzetben, hogy mérsékelni tudják a Justh Gyula vezetése alatt álló úgynevezett „önálló bankosok” fokozatosan emelkedő izgatásait.

E ki nem egyenlíthető ellentét bírta rá Wekerlét, hogy 1909 nyarának kezdetén lemondjon. Hosszabb tárgyalás után sikerült ez alkalommal a válságot elsimítani, de 1909 őszén súlyosabb alakban tört ki. Kossuth Ferenc elhatározta, hogy pártjában tisztázni fogja a helyzetet. Azt indítványozta, hogy a párt mondja ki, hogy az

önálló bank felállítását nem köti határidőhöz. Ez indítványa azonban 74 szavazattal kisebbségben maradt Holló Lajosnak ellenkező értelmű javaslatával szemben, amely 120 szavazatot kapott.

Ennek következtében Kossuth Ferenc a párt elnökségéről lemondott és 74 párthívétől kísérvé kilépett a függetlenségi pártból s megalakította a „függetlenségi és negyvennyolcas Kossuth-párt”-ot. Ez a párt az Andrassy-féle alkotmányos párttal a képviselőház többségét alkotta. Justh Gyula lemondott a képviselőház elnökségéről és helyét a Kossuth-párti Gál Sándor foglalta el.

Az új párt az Andrassy tervezetében foglalt katonai követeléseket (század nyelv, a „kilences bizottság” pontozatainak végrehajtása és a közös jelvényeknek a magyar követelések értelmében való átalakítása) jelölte meg a válságból való kibontakozás alapjául. Wekerle, ismerve a király álláspontját a katonai kérdésekre vonatkozóan, nem tette magáévá e követeléseket, azért lemondott. A király ekkor Lukács Lászlót bízta meg, hogy mint bizalmi ember – homo regius – igyekezzék a pártokkal megegyezni. Lukács a függetlenségi párt Justh-féle árnyalatával igyekezett megállapodásra jutni és az általános választói jog, meg a bankkérdésben való megegyezés alapján egy Lukács-Justh kormányt alakítani. Lukács e kísérlete Justh merevségén hajótörést szenvedett és azért megbízatását visszaadta a királynak, aki ekkor Khuen-Héderváry grófot bízta meg új kormány és új párt alakításával azzal a megbízással, hogy a régi szabadelvű párt újjászervezésével és Deák Ferenc politikájának felújításával kísérelje meg a dualizmust veszélyeztető válságokból való kibontakozást.

A munkapárt megalakulása és Tisza István küzdelme az obstrukcióval

Khuen-Héderváry miniszterelnökké való kinevezése után a régi szabadelvűek „Nemzeti Társasköre” politikai pártkörre alakult át és 1910 február 21-én a nemzethez intézett „Szózat”-ban jelentette be a „Nemzeti Munkapárt” megalakulását. Ezt megelőzően Andrassy Gyula is feloszlatta az alkotmány pártot, amelynek tagjai közül mintegy negyvenketten beléptek a munkapártba. Az 1910 június 10-iki választásokon a nemzeti munkapárt nagy többséggel került be a képviselőházba. A Kossuth-párt felére olvadt, Justh pártja pedig alig egy negyedére.

Az új képviselőháznak a trónbeszéd elsősorban a véderő és a választójogi törvény megalkotását tűzte feladatául. A tanácskozások mindaddig simán és rendben folytak, amíg ez a két kérdés napirendre nem került. Apponyi Albert a Kossuth-párt nevében a véderőtörvény megszavazásának feltételül a katonai követelések teljesítését jelölte meg. A Justh-párt azt vitatta, hogy előbb a választójogi törvényt kell megalkotni. A véderőtörvény megalkotására csak az a parlament hivatott, amely mandátumát az általános vá-

lasztójog alapján szerezte meg és egyúttal elhatározta az obstrukciót is.

Hasztalan volt a képviselőház elnökének, Berzeviczy Albertnek alkudozása, amelyet az ellenzék vezéreivel folytatott a képviselőház tanácskozási rendjének helyreállítása tárgyában, éppen úgy, mint Andrassy Gyulának az a szózata, amellyel a szemben álló feleket a súlyos veszedelmet okozó végletességektől igyekezett óvni. A függetlenségi párt obstrukciója a többi ellenzéki párt csendes támogatása mellett tovább folyt. Berzeviczy fáradozásainak meghiúsulta utáni képviselőházi elnöki tiszteről lemondott és utóda Návay Lajos lett.

A kormány, hogy az obstrukciót leszerelje, ismét tárgyalásokba bocsátkozott egy olyan megállapodás alapján, amellyel Apponyi és Andrassy is egyetértettek. Miután a király ezt a megállapodást nem tette a magáévá, Khuen-Héderváry lemondott. Ekkor a király a miniszterelnökséggel Lukács Lászlót bízta meg, aki az általános választói jog alapján a Justh-párttal kezdett alkudozásokat. Justh azonban Lukács javaslatait mereven visszautasította.

Návay lemondása után Tisza István vállalta el a képviselőházi elnökséget azzal a feltett szándékkal, hogy az obstrukciót letöri és a véderőtörvény megszavazását feltétlenül biztosítja. Mikor Tisza elfoglalta elnöki székét, a szociáldemokrata párt az általános választói jog érdekében olyan véres zavargássá fajult tüntetést rendezett, amelynek igen sok sebesültje volt és egy pár emberélet is áldozatul esett. Május 21-én Désy Zoltán nyílt ülésén a többséget azzal vádolta meg, hogy mandátumainak nagyobb részét panamapénzen vásárolta meg.

Ezek után a megegyezés az ellenzék és a többség között lehetlenné vált. Június 4-én Tisza, figyelembe nem véve az ellenzéki pártok zajos tüntetését, a véderőtörvényt pártjával erőszakosan megszavaztatta. Mivel délután még zajosabban ismétlődött az ellenzék zavargása, Tisza a lármázó képviselőket a mentelmi bizottság elé utasította, amely rögtönösen meghozott határozatával azokat 10-30 napra az ülésekből kitiltotta. Mivel a kitiltottak nem akartak az ülésteremből eltávozni, Tisza rendőrökkel távolíttatta el őket. Erre az ellenzék zajosan tiltakozva Tisza eljárása ellen, az üléstermet elhagyta. A magára maradt munkapárt pedig Tisza eljárását örök időkre tartó emlékeztetés jeléül helyes cselekedetnek nyilvánította.

Június 7-én e zajos jelenetek megismétlődtek. A zajongók eltávolítása után Kovács Gyula kisgazdapárti képviselő háromszor egymásután Tiszára lőtt s azután maga ellen, fordította fegyverét. Halálosan megsebesült, de Tisza István sértetlenül maradt. A következő napon, június 8-án, Vadász Lipót munkapárti képviselő betejesztette a megszigorított házszabályokat, amelyet a többség egyhangúan; elfogadott. Június 19-én nyílt meg a második ülészak, amelyben már az új házszabályok voltak érvényesek. A nyári szü-

net után is tovább folyt az engesztelhetetlen harc, amelynek következményéül a fegyveres parlamenti őrség szervezése is napirendre került.

Az ellenzék ekkor a szociáldemokrata párt aktív közreműködésével a küzdelem színterét az utcára és a népgyűlésekbe helyezte át. Egy ilyen népgyűlésen nevezte Désy Zoltán Lukács László miniszterelnököt „a világ legnagyobb panamistá”-jának. A törvényszék Désy Zoltánt e nyilvánvaló becsületsértésért elítélte. Lukács László a képviselőházban e tárgyban hozzáintézett kérdésre adott válaszában Désy Zoltán vádját egyszerűen rágalmazásnak nevezte. Andrassy, Apponyi és gróf Zichy Aladár magukévá tették Désy Zoltán vádjait, amelyek következtében Zichy János gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter beadta lemondását. Mikor Désy Zoltánt a királyi tábla felmentette, akkor Lukács László is lemondott a miniszterelnökségről.

Ha visszatekintünk arra a húsz évre, amely Tisza Kálmán lemondásától Tisza István második miniszterelnökségéig eltelt, abban világosan két korszakot különböztethetünk meg. Az első Tisza Kálmán lemondásától Széll Kálmán bukásáig a szabadelvű párt hosszas haldoklásának volt korszaka. A második Széll Kálmán bukásától Tisza István második miniszterelnökségéig ennél sokkal súlyosabb, magának a dualizmusnak volt állandó válsága. A szabadelvű párt abban a küzdelemben morzsolódott szét, amelyet két arcvonalon a dualizmus védelmében folytatott,

A dualizmus a magyar nemzet többségét nem elégítette ki. Az igazság az volt, hogy a magyar nemzet vezető rétegei, kifáradva a világsi katasztrófa óta folytatott küzdelemben, megnyugvással fogadták a dualizmust, mert általa a nemzet fenmaradását biztosítva látták. Pártkülönbség nélkül egyetértett mindenki abban, hogy a dualizmus csak kiinduló pont lehet, amelyből idővel olyan közjogi berendezkedés fog kialakulni, amelyik a magyar nemzetnek a hadseregben és a külpolitikában biztosítani fogja azt az egyenlőséget, amely Ausztriával szemben joggal megilleti s amelynek elérése volt a magyar realpolitika tartalma és célja.

A dualizmus a magyar nemzet erőinek kifejlesztését nemcsak biztosította, hanem elő is segítette. Amint ez erők gyarapodtak, megfelelő arányban mutatkozott szükségessége, hogy a dualizmus s eredeti keretei az erők teljesebb érvényesülése végett kitágítsanak. Tisza Kálmán lemondásáig a dualizmus kereteinek kitágítására a magyar közvélemény nem gondolt. Általános volt a dualizmusnak az az orthodox elmélete, hogy nem fejleszthető, hanem változatlanul fenntartandó. A függetlenségi párt a dualizmust nem fejlesztendőnek, hanem a perszonális unióval felcserélendőnek tartotta, Apponyi volt a dualizmus fejleszthetősége elméletének megalapítója. És amint ez elmélet szélesebb körök politikai meggyőződésévé lett, annál nehezebbé vált a szabadelvű párt számára a dualizmus orthodox elméletének védelme.

I. Ferenc József élete főművének tartotta a dualizmus megalkotását és azt minden körülmények között fenn is akarta tartani, de változatlanul, minden továbbfejlesztés kizárásával. Ezt a fejedelmi akaratot csak külső, vagy belső erőszakkal lehetett volna megváltoztatni abban az esetben is, ha a nemzet akarata a törvényhozásba többségben azokat küldötte volna, akik a dualizmus fejlesztését politikai hitvallásuk egyik pontjává tették. Aki a magyar állam reális életviszonyait ismerte, tudta, hogy éppen az Ausztriával való közjogi kapcsolat következtében az erősebb fél nem a nemzet, hanem a király, aki egyszersmint osztrák császár is volt.

Ez a helyzet volt az oka, hogy a magyar kormányok kénytelenek voltak olyan választási rendszert fenntartani, amely lehetlenné tette, hogy a magyar nemzet feltétlenül szabad akarata annak keretében megnyilvánulhasson. Ez volt az oka és magyarázata, hogy csak egyetlen kormányképes párt lehetett. Olyan, amelyik a dualizmus orthodox értelmezését vallotta politikai hitcikkelyül. És így nem fejlődhetett ki nálunk igazán egységes parlamenti élet és valóságos alkotmányos kormányzat.

Az igazi parlamentáris küzdelmek helyét az örökös párttorzsalkodások és kicsinyes szóharcok foglalták el, amelyek a közfigyelmet elterelték azokról a nagy politikai, társadalmi és gazdasági kérdésekről, amelyek Nyugaton a politikai élet és a parlamenti munkásság tartalmát és tárgyát alkották. Ennek következtében politikai gondolkodásunk mögötte maradt az európai átlagos színvonalnak. A múlt századok gravaminális politikájának színvonalára süllyedtünk le, ellenére annak a nagy kulturális és gazdasági előhaladásnak, amelyet a dualizmus által biztosított belső állami önállóságunknak köszönhattünk.

A dualizmusnak volt Ausztria felé egy másik, külső védelmi arcvonala is. Azok a befolyásos körök és tényezők, amelyek Ausztriában a kiegyezés megkötése alkalmával ellenségesen fogadták a dualizmust, az utolsó két évtizedben számban és befolyásban erősen megnövekedtek, s ennél fogva a magyar nemzeti politikára is igen káros, sőt veszedelmes befolyást gyakoroltak, különösen attól az időponttól kezdve, amelyben Ferenc Ferdinánd trónörökös a monarchia politikai életében szerepet kezdett játszani. Most már nyilván tudott dolog, hogy az ő befolyása tette lehetlenné, hogy a magyar követelések úgy katonai, mint gazdasági téren legalább részben érvényesülhessenek. Ismeretes, hogy a monarchiát a nemzetiségek föderációján felépülő egységes birodalommá akarta átszervezni, hogy a Balkánon, mint vezető hatalom, kizárólagosan döntő szerepre tehesen szert. Ezért a monarchia délszláv országaiból egy nagy délszláv államtestet akart alakítani, hogy azon keresztül befolyást gyakorolhasson ne csak a Balkánra, hanem a monarchia hatalmát Olaszországgal is éreztethesse.

Ferenc Ferdinánd Gross-Österreichra vonatkozó tervezéseit nemcsak az osztrák feudál-klerikális körök, a Lueger vezetése alatt álló keresztényszocialisták tették magukévá, hanem a leg-

főbb katonai körök, sőt egyéni meggyőződésképpen a monarchia diplomáciájának számos vezető egyénisége is. Ennek következtében igen káros hatást gyakorolt a monarchia katonai és külügyi politikájára. Ez a balkáni politika tette őt a nagyszerb törekvések apostolainak szemében gyűlöletes alakká. A szerajevói gyilkosok kezébe ez nyomta a fegyvert, amelynek golyói nemcsak az ő és hitvese életét oltották ki, hanem Európára zúdították a világháborút a maga minden szenvedésével.

Ferenc Ferdinánd magatartása és egyáltalán nem titkolt magyarellenes érzülete nagyon káros hatással volt nemcsak a délszláv, hanem a rumán és északi szlávok állambomlasztó nemzetiségi törekvéseire is, amennyiben azok a dualizmusnak bukását és vele együtt a magyar állam politikai és területi integritásának széttörését teljesen bizonyos dolog gyanánt vonták politikai számításaik körébe abban az időpontban, amelyben a monarchia két államának trónja birtokába kerül.

Tisza István szemei világosan látták a dualizmusnak ezt a kockázatos helyzetét, amelyet a Széll Kálmán bukása óta szakadatlanul folyó belső magyar politikai küzdelmek még kockázatosabbá tettek. Miután a dualizmus fenmaradását a magyar állam legfőbb életfeltételének tartotta, határozta el magát annak védelmére azokkal az eszközökkel, amelyekkel az obstrukciót letörni igyekezett, hogy a parlamentáris tanácskozás háborítatlan menetét biztosítsa és a dualizmust megmentsse.

Tisza István kormányzása a világháború kitöréséig

Lukács László lemondása után a király Tisza Istvánt bízta meg a kormányalakítással. Mindenki tisztában volt, hogy miniszterelnöksége nem békét, hanem további nehéz harcot jelent. Ez a meggyőződés arra bírta az ellenzéket, hogy felkészülve a várható harcokra, újra szervezkedjék. A különböző pártokra és pártárgyakokra szakadozott függetlenségi párt kebelében indult meg először ez újraszervezkedés, amelynek eredménye az volt, hogy Kossuth Ferenc és Justh Gyula díszelnöksége és Károlyi Mihály ügyvezető elnöksége alatt helyreállott benne a régi egység. Ez egyesülés nemcsak formaszzerű volt, hanem új politikai programon nyugvó is. Ez új programba a párt régi közjogi követeléseit mellé felvette a radikális választói jog törvénybeiktatásával kapcsolatban az ország belső politikai rendszerének a modern demokrácia követelményeinek megfelelő átalakítását is, különösen figyelembevéve a szociális kérdések haladó szellemben való megoldását.

A párt tagjai közül többen voltak, akik nem helyeselték a párt régi programjának e radikális irányban való kibővítését, hanem azt szerették volna, hogy az összes ellenzéki pártok egy kormányképes Program alapján Andrássy Gyula gróf vezérlete alatt egyetlen pártban egyesülve vegyék fel a harcot Tisza ellen. Ezeknek

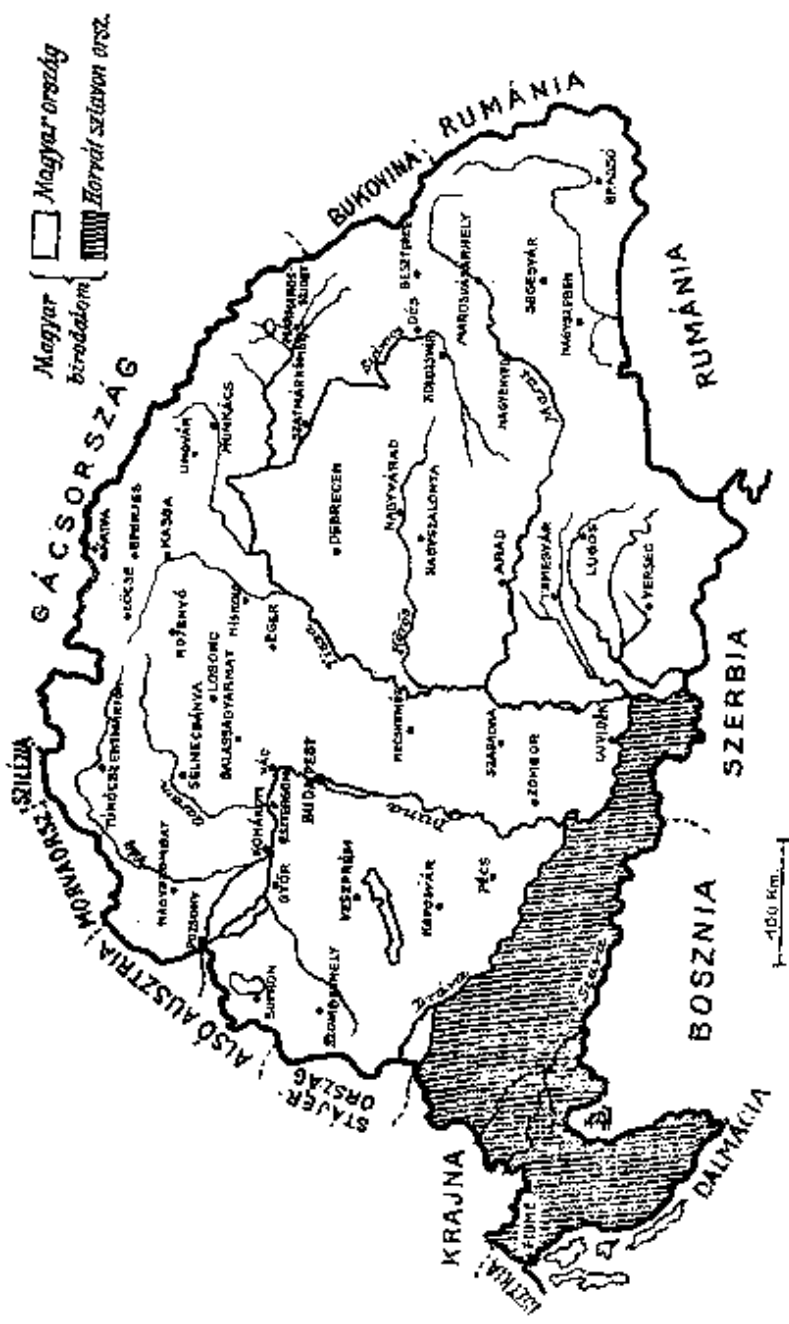
csoportja (Désy Zoltán, Bethlen István, Mezőssy Béla stb.) be is lépett az Andrássy Gyula által újra szervezett alkotmánypártba, amelyben a régi alkotmánypárt tagjai tömörültek és azok a közjogi alapon álló férfiak, akik nem tartották helyesnek Tisza István kíméletlen harcmodorát.

A közérdeklődés figyelmét csakhamar elterelték a belpolitikai kérdésekre vonatkozóan várható harcokról a külpolitikai helyzet aggasztó jelenségei, amelyek napról-napra szaporodtak. Tisza egy pár nappal azután, hogy a miniszteri széket elfoglalta, nagy beszédet mondott a balkáni helyzetről, amely már 1908 óta olyan eseményekkel vonta magára a figyelmet, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy csak idő kérdése, mikor fog ott kitörni egy olyan háború, amely az osztrák-magyar monarchiát is fegyveres beavatkozásra fogja kényszeríteni. Tisza István a monarchia álláspontját a Balkán-kérdésben akként határozta meg, hogy annak csak olyan megoldását fogadja el, amely biztosítja egyrészt a Balkán-államok teljes függetlenségét, másrészt egyetlen nagyhatalomnak sem engedi meg, hogy ott a többiekénél előnyösebb helyzetbe jusson.

Az 1907-i török forradalom által a török birodalom belső alakulásával kapcsolatos zavarokat az osztrák-magyar monarchia arra használta, hogy Boszniát és Hercegovinát a monarchiába bekebelezze (annektálja). Ezzel súlyos csapást mért Oroszország balkáni törekvéseire. E csapást az orosz politika nem: volt hajlandó szó nélkül elviselni, annyival is inkább, mert nem voltak előtte ismeretlenek Ferenc Ferdinánd trónörökösnek messzeágazó balkáni tervei. 1909-ben Izvolszky orosz külügyminiszter Hartwiget küldötte diplomáciai képviselőjéül Belgrádba, akinek első teendője volt létrehozni a régóta vajúdo Balkán-szövetséget, amely erőpróbáját az 1912-iki balkáni háborúban mutatta be. E háborúnak egyik eredménye volt Bulgáriának, amelyre a monarchia balkáni terveiben némi bizonyossággal számíthatott, súlyos letörése.

Ez az 1912-iki háború alkalmat adott arra is, hogy azok a lappangó ellentétek, amelyek a monarchia és hármasszövetség két másik tagja: Olaszország és Rumania között, az előbbivel az albániai, az utóbbival az úgynevezett rumán nejnzeti kérdésben eddig inkább lappangóan, mint nyilvánvalóan fennforogtak, most a legélesebb körvonalakban ütközzenek ki. Tisza István szemei előtt e veszedelmes helyzet képe egész világosságban állott. Tudta, hogy a háború kitörése csak idő kérdése és hogy abban a magyar állam területi épségét leginkább Rumania területi és nemzeti törekvései fenyegetik. Ezért határozta el magát arra, hogy még a háború kitörése előtt meg fog egyezni a hazai rumánsággal.

E törekvéseinek elősegítőjét látta Czernin grófban, a monarchia új bukaresti követében. A magyar közvélemény Czerninről csak annyit tudott, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösnek bizalmasai közé tartozik és hogy egy röpiratot írt, amelyben a monarchia nemzetiségi alapon való föderalizálása mellett tört lándzsát. Tisza

100 Km

Magyarország 1914-ben.

István Czernint tartotta éppen e minősültségénél fogva legalkalmasabbnak arra, hogy a hazai rumánokkal való megegyezési terveit Bukarestben is sikeresen támogathassa és ezért vette védelmébe, mikor az ellenzék ellene egy sajtónyilatkozata miatt erős támadást intézett.

A külpolitikai helyzet nyomása hatást gyakorolt az ellenzékre is. Első sorban a függetlenségi pártra, amelynek radikális része Károlyi Mihály gróf ösztönzésére határozott állást igyekezett foglalni a hármasszövetség és a monarchia német-barát külpolitikája ellen, sürgetve egyúttal a francia-orosz külpolitikai orientációt. Bár a függetlenségi párt komolyabb elemei nem voltak elragadtatva Károlyi Mihály e francia-oroszbarát külpolitikai állásfoglalásától, még sem akadályozhatták meg abban, hogy a párt külső és belső politikai irányítását kezébe vegye. Elősegítette ezt az is, hogy Kossuth Ferencet betegsége megakadályozta abban, hogy Károlyi befolyását pártjában ellensúlyozhassa, amely még erősebbé lett Kossuth Ferencnek 1914 május 25-én történt halála után. Justh Gyula is lemondott a párt elnökségéről és így a vezetés teljesen Károlyi kezébe került.

Károlyi több függetlenségi képviselő kíséretében Amerikába utazott, hogy az ott lakó magyarság erkölcsi és anyagi támogatását megnyerje a függetlenségi párt számára. Ez amerikai látogatás után tervbe volt véve az is, hogy a függetlenségi párt tagjai felkeressék Szentpéterváron az orosz дума képviselőit, hogy ezzel is kifejezést adjanak annak, hogy a magyar függetlenségi párt, amely szerintük a nemzet túlnyomó többségét képviseli, nem tartja a hatalmon levő Tisza István német-barát politikáját helyesnek és meg akarja szabadítani a magyar nemzetet a hármasszövetségtől.

A Károlyi Mihály vezetése alatt álló függetlenségi párt e francia-oroszbarát kísérletezései annyiban veszedelmesek voltak, amennyiben az ántántkörökben azt a hitet kelthette, hogy a magyar nemzet a kitörendő háborúban ellene fog fordulni a hármasszövetségnek és kísérletet tesz a Habsburg-monarchia kötelekéből való kiszabadulására. Ez a minden alapot nélkülöző balvélekedés is hozzájárult ahhoz, hogy Oroszország a rendelkezésére álló eszközökkel sietesse a háború kitörését.

Károlyit hármasszövetség-ellenes külpolitikai és radikális belső politikai izgatásaiban megállította a háború, amelyet Ferenc Ferdinánd trónörökösnek és hitvesének június 28-án Szerajevóban történt meggyilkolása segített kitörésében. Mikor Károlyi és társai Amerikából visszatértek Európába, a háború már folyt. Hazájukba nem is térhettek vissza, hanem kénytelenek voltak hosszabb ideig francia hadifogságot szenvedni.

A háború kitörésével a politikai viharok elcsendesültek és a közvélemény megnyugvással fogadta, hogy sorsának hajóját ebben a véres zivatarban az erőskező Tisza István kormányozza.

A világháború alatt

Magyarország nem akarta a világháborút, mert egyrészt nem voltak hódító szándékai, másrészt ezerszázéves hazájában is volt még elég teendője a magyarnak, hogy az 1867. évi kiegyezéssel csak féligmeddig helyreállított állami függetlenségét Ausztriával és a Habsburgokkal szemben kiépíthesse.

Magyarország a háborút megelőző félszázad alatt az osztrák császársággal való kényszerű közjogi kapcsolat állandó akadályozása dacára Európában példátlan belső fejlődést ért el és sokkal egységesebb és erősebb állammá lett, mint az osztrák császárság, de a külpolitikai vezetés még mindig nem volt a kezében és teljesen ki volt szolgáltatva a közösnek mondott, de valójában tipikusan osztrák császári diplomáciának.

Így egyáltalában nem függött Magyarországtól az, hogy legyen-e háború és ezt erős egyéniségéről világszerte ismert akkori miniszterelnökének, gróf Tisza Istvánnak, sem sikerült megakadályoznia, bár ő, aki a magyar nemzet képviselőjében a császári udvarnál és a közös miniszteri tanácsokban egyedül képviselte a magyarságot, minden erejével igyekezett megakadályozni. Ma már a világháború után közzétett okmányokból megállapították, hogy egyedül Tisza István ellenezte a háborút, de a döntést kezükben tartó tényezők leszavazták őt s másrészt Oroszország viselkedése a békés kiegyenlítést lehetetlenné is tette.

Köztudomású, hogy a világháborút megelőző időkben Szerbia, mint a pánszlávizmus Oroszországból táplált legagresszívebb állama, az Osztrák-Magyar Monarchia ellen állandóan izgatott és titkos szervezeteiben a Monarchia felbomlásán munkálkodott, míg végre a szándékosan felhalmozott sok robbanó anyag az osztrák-magyar trónörökös pár meggyilkolásában explodált, ami már olyan durva provokálás volt egy kis balkán állam részéről egy szomszédos nagyhatalom ellen, amelyet ez szó nélkül nem hagyhatott.

Minden, még nem politikai ember előtt is nyilvánvaló volt, hogy a gyenge kis Szerbia, ilyen nyíltan nem merete volna provokálni a Monarchiát, ha nem tudta volna egész biztosan, hogy a hatalmas Oroszország a háta mögött áll.

Oroszország terveibe, amelyekkel az osztrák-magyar monarchiát szétrobbantani akarta, élénken bevilágított már előbb a Máramarosban lefolytatott izgatási per, amelynek során, perrendszerűleg bebizonyosodott, hogy Magyarország feldarabolásán orosz izgatók dolgoztak a ruthének között; továbbá a magyar görög katolikus püspök ellen megkísérlett orosz-rumán debreceni bombamerénylet, amely több ártatlan ember életét oltotta ki.

Ily előzmények után, amikor Oroszország és előretolt titkos ügynökei már régen elhatározták és előkészítették Magyaror-

szág feldarabolását, Magyarországnak nem maradt más választása, mint a számára egyetlen lehetséges német szövetségesez hűnek maradni és reakényszerített önvédelmi harcát becsületesen végig vívni.

Tisza István – mint már említettük – mindezeket tudva bár, még az utolsó percben is igyekezett megakadályozni a háborút, azonban Oroszország magatartása őt is elhallgattatta és a fenyegetett haza védelmére kényszerítette. Oroszország ugyanis a trónörökös-pár meggyilkolása után a monarchia által Szerbiához intézett ultimátumra adott szerb válasz előtt már mozgósította hadseregét a Monarchia ellen és ezzel állást foglalt egy reá nem tartozó ügyben. Utólag aktaszerűleg kiderült, hogy a trónörökös-pár meggyilkolását is Oroszország segítette elő, tehát nem lehet csodálkozni, hogy már akkor mozgósított a Monarchia ellen, amikor még a szerb válasz meg sem érkezett. Oroszország már tudta, hogy Szerbia mit fog válaszolni és Szerbia azt válaszolta, amit Oroszország akart.

Így sodródott bele ártatlanul a magyar nemzet a világháborúba, amely reá nézve valójában önvédelmi harc volt. A világháború óta sok ezer titkos okiratot tettek közzé, de ezek között egy sincs, amely Magyarország bűnösségét még csak sejtetné is.

A világháború kitörésekor Ausztriának nem volt alkotmányos kormányzata, mert ott már 1907 óta a németek kisebbségbe szorultak és az egymást követő kormányok nem az alkotmányos többségi elv alapján, hanem a hírhedt osztrák 14-ik § alapján abszolutizmussal kormányoztak. Ezzel szemben a magyar nemzet pártkülönbség nélkül a magyar kormány mögé sorakozott s Tisza Istvánt és kormányát az egész ellenzék is, – még a más ajkú állampolgárok azon képviselői is, akik a háború elvesztése után először hagyták cserben régi hazájukat – hazafias kötelességének teljesítésében támogatta.

A Monarchia súlypontja Magyarországra helyeződött, ha nem is az osztrákok elismerése folytán, hanem a tények következtében, mert csak Magyarországon volt alkotmányos kormányzat s vér és anyagi áldozatok terén is felülmúlta Ausztriát, de ezt tennie kötelessége is volt, mert ha elmulasztotta volna, már a háború elején hadszíntérré lett volna, az országot feldarabolták és egészen elpusztították volna.

A háborúba sodródott Magyarországnak politikáját a hadüzenetektől kezdve az orosz támadás szabta meg s kormányának óriási erőfeszítésébe került, hogy a német és osztrák hadvezetőség kellő komolysággal lépjen fel az orosz veszedelem ellen és egyrészt ne engedje hadszíntérré válni Magyarországot, másrészt ne Magyarország testéből elégítse ki a lesben álló Rumániát.

A Szerbia ellen intézett és az osztrák hadvezetőség csődjét jelentő támadás után a Monarchia erejébe vetett bizalom meg-

ingott a Balkánon s Lemberg eleste után Rumania már Erdély átengedését követelte s ezt a Monarchia bukaresti követe, Czernin gróf, nem is ellenezte, sőt kijelentette, hogy ez kevesebb, mint ha Rumania Oroszország mellé áll. Ekkor Tisza Németországhoz folyamodott és kérte, hogy erélyesen lépjenek fel Bukarestben, ahol eddig a rokon dinasztiára való tekintettel minden kérdésben Rumániának kedveztek. Egyúttal feltárta a helyzetet a bécsi német nagykövethél is, aki a németek segítségét kilátásba helyezte. A német kormány is megígérte a segítséget azzal, hogy Magyarország igyekezzék Rumania jóindulatát még áldozatok útján is megszerezni.

Mindezekből látszik, hogy mily kétségbeesztően egyedül állott Magyarország a háború elején az akkor még óriási erővel rendelkező Oroszországgal szemben s még szövetségesei sem sokat törődtek vele. A németek nyugaton, az osztrákok Szerbiában keresték a döntést, s nem fordítottak elég erőt és figyelmet az orosz frontra.

Mikor 1914 szeptember 18-án Ludendorff német tábornok a neu andeci főhadiszállásra érkezik, ez időtől a legfőbb rendelkezés háborúpolitikai ügyekben Berchtold és Tisza kezeibe kerül s csak ettől kezdve alakul át olyanná a háború, amilyent Tisza Magyarország szempontjából követendőnek látott. A változásnak itt volt a legfőbb ideje, mert szeptember 25-én az orosz elővédék már Magyarország területére léptek, szeptember 26-án pedig Rumania ismét Erdélyt követelte. Persze tudta, hogy Erdély védelméről nem gondoskodtak s jól tudta ezt Tisza is, aki azonban ennek dacára azt válaszolta, hogy Rumania bevonulása ellen Magyarország fegyveresen fog védekezni.

Tisza már előbb tárgyalt az erdélyi rumán politikusokkal, s már 1914 szeptember 9-én biztosította őket a nyelvi, iskolai és politikai engedményekről. Mindez hiába való volt, mert amikor 1914 október 1-én Rumania ismételt erdélyi követelését visszautasította, Rumania azonnal titkos szerződést kötött Oroszországgal Erdély fejében. Tisza nem félt Rumániától, mert tudta, hogy csak orosz sikerek esetében merne támadni s ezért határozott táviratban az oroszok kiverésére kéri fel a főparancsnokságot. A német kormány október 4-én Erdély részére rumán miniszter kinevezetését kéri. Tisza ezt megtagadta. Október 10-én meghal Károly rumán király s Czernin bukaresti követ új engedményeket sürget. Tisza ragaszkodik a szeptember 9-iki engedményekhez. November 13-án Hindenburg is táviratban sürget engedményeket a rumánok részére, de Tisza a szeptember 9-iki engedményeket véglegeseknek nyilvánítja s elutazik a német főhadiszállásra, ahol kifejti, hogy Rumania beavatkozása az orosz harctér helyzetétől függ.

Az 1914 decemberi belgrádi kudarc után Olaszország is követelésekkel lép fel. Mikor az olasz állásfoglalás 1915 elején nyilvánvalóvá lett, a nyugati hatalmak és Magyarország szom-

szédai a Monarchia közeli összeomlását feltétlen bizonyosra vették, s mikor Olaszország megkötötte háborús szerződését Londonban, ugyanakkor Massaryk, menekült prágai tanár, is benyújtott Angliában egy emlékiratot, amely a szláv igényeket körvonalozta.

E két okirat világosan megmutatta, hogy milyen helyzetbe került volna Magyarország már 1915 tavaszán, ha ellenségeinek reményei megvalósulhattak volna. Ezek szerint Oroszország határai Debrecen felett végződtek volna, s északon csatlakozott volna hozzá Csehország, amelynek részére Massaryk, a mai cseh köztársasági elnök, egy orosz nagyherceget kért királyul. Szerbia és Rumánia trónörökösei orosz nagyhercegnőket vettek volna el feleségül s megkapták volna Magyarország többi részét. Olaszország a Dráváig nyomult volna előre. Ilyenformán bizony talán semmi sem maradt volna Magyarországból.

Magyarország ellenségeinek reménye nem vált be. Az osztrák-magyar hadsereg feltartóztatta Isonzónál az olaszokat s míg ezek a 11-ik támadásnál morzsolódtak fel a hős magyar katonák védő vonalain, az oroszok döntő vereséget szenvedve, elhagyják a Kárpátokat, majd a gorlicei áttörés után teljesen visszavonulnak, Rumánia pedig elhallgat. Szerbia és Montenegró megszállás alá kerülnek, királyaik elmenekülnek s a központi hatalmak hadereje mélyen benyomul Oroszországba.

Magyar szempontból 1915 őszén a háború diadallal befejezettnek volt tekinthető s Tisza előterjesztéseiben kívánta a béke megkötését, de hasztalanul. A győzelmektől megittasult német és osztrák hadvezetőség teljesen térdre akarta szorítani az ellenséget s előbbi a franciák, utóbbi az olaszok ellen morzsolta fel erejét. Engedték az oroszok újabb megerősödését és 1916 nyarán az egész keleti front újból lángra lobbant és csakhamar Rumánia is megrohanja hadüzenet nélkül a védtelen Erdélyt, ahonnan azonban a központi hatalmak csapatai csakhamar csúfosan kiverik és Bukarestet is megszállják.

Az 1916 nyarán összegyűlt magyar parlament az ellenség új erőre kapásának hatása alatt már nem mutatta az eddigi egységet, nyugalmat. Idegesség lett úrrá s a nemzet vezetérei nem vették észre a belső ellenség veszedelmes voltát, nem törődtek a radikális ellenzék szervezkedéseivel, amely Károlyi Mihály vezetésével kivált a német szövetség mellett kitartó ellenzékiek táborából.

1916 novemberben meghalt Ferenc József király. Tisza még erősen tartja magát a külső és belső bajok közepette, s az új király koronázásánál többségével még keresztülviszi, hogy József főherceggel szemben ő választassák meg koronázó nádorhelyettségé. Az 1916 december 30-án lefolyt koronázási ünnepély még gyönyörű harmóniában, a nemzet egysége és lelkesedése mellett, folyik le. Még hódolnak a horvátok és a nemzetiségek

is. Ez volt talán az utolsó bizakodó nap, azután egyre szomorúbbak jönnek.

1917 április havában Károly király elrendeli Tiszáéknak a választójog kiterjesztését. A külügyminiszeri székbe a Bukarestben a magyarok ellen dolgozó Czernin kerül, akin keresztül Károlyiék megkönyékezik az uralkodót. Tisza 1917 májusában beadja lemondását. Utóda Eszterházy Móric gróf lesz s az új választójog kidolgozásával Vázsonyi Vilmos minisztert bízzák meg. A parlamenti többség még mindig a Tiszáé, de a hatalom már az ellenzéké, amelynek szélső elemei elkezdik forradalmosítani az utcát. 1917 júniusban a tömeg már megtámadja a többségi párt helyiségét. Eszterházy idegei nem sokáig bírják. Következik utána Wekerle, s ő, miután kabinetjét kétszer is újjáalakítja, megmarad az összeomlásig. Beterjeszti 1917 decemberben a több mint ezer oldalas új választói törvényjavaslatot.

1918 tavaszán Czernin gróf külügyminiszter békekísérleteket tesz, de már hasztalanul. A kudarc után lemond s újra Burián lesz külügyminiszter. Wekerle elejti Vázsonyit és megszükkíti a választói javaslat jog kiterjesztését. Ebből sem lesz törvény.

Ausztria ekkor már nem számít. Minden fontosabb tárgyalás Magyarországon történik, mert Magyarország még mindig egységes, bár az Ausztriával való dualizmus voltaképpen már 1917 áprilisában megszűnt, amikor a Károly király által Czernin gróf tanácsára összehívott osztrák birodalmi gyűlésen az összes nemzetiségek a dualizmus ellen nyilatkoztak.

Magyarország 1918-ban már teljesen önálló állam volt, amelyet Ausztriával csak az uralkodó személye és a még nem likvidált közös háború fűzött össze. Az új helyzet törvényes biztosítását, amelyet már az uralkodó is elismert, a közbejött események: a júliusi nagy német visszavonulás a francia fronton, majd Bulgária fegyverletétele s az ezek után diadalt arató forradalom akadályozták meg.

1918 október elején a szélső ellenzék már nyíltan a hatalomra tört. Lovászy a parlamentben kijelentette, hogy ők ántántbarátok. A mentelmi bizottság még dorgálásra ítéli, de az utca és a lógós katonák felett már nincs a parlamenti többségnek hatalma.

1918 október 17-én Tisza indítványt tesz a perszonális unió, vagyis a teljesen független Magyarország berendezésére, s a nemzeti elemek ebben a nagy kérdésben október 23-án ismét egy nagy többséggé olvadnak össze a parlamentben, de már későn. A szélső ellenzék nem akart nemzeti célokért dolgozni. Követeli az ellenséges hatalmakhoz való csatlakozást. Károlyi elhitette magáról, hogy az ántánt csak vele hajlandó békét kötni.

Károly király október 25-én Gödöllőn megkísérli egy nemzeti koncentrációs kormány alakítását. Andrássy Gyula külügy-miniszter lesz, Apponyi lett volna a miniszterelnök, Károlyi Mihály Nemzeti Tanács néven már mellékkormányt alakít a szélső ellenzékiek húsz emberéből.

Gróf Tisza István, a vértanú miniszterelnök.

A forradalmi elemek egyre növekvő vakmerőségével szemben a király és a nemzet vezérei nagy határozatlanságot és minden érélyes rendcsinálástól való irtózást tanúsítanak. A király dolga-végezetlen Bécsbe megy s Károlyi Mihály október 26-án abban a biztos reményben követi, hogy őt nevezi ki miniszterelnökké. A nemzet érdekei még egyszer felülkerekednek s a király *homo regius*-ként József főherceget küldi Budapestre, Károlyi pedig üres kézzel, bosszút lihegve tér vissza.

A Károlyi hívei által felizgatott tömeg október 28-án a budai várba indul, hogy Károlyi kineveztetését József főhercegnél kierőszakolja, de a Lánchidat védő karhatalom feltartóztatja s az utcai harcban két ember elesik.

Október 29-én Hadik János gr. kap megbízást kormányalakításra, mire a Nemzeti Tanács a nyílt forradalom útjára tér és a rendőrség csatlakozik hozzá.

Október 30-31-én a Nemzeti Tanács és a forradalmárok az egész fővárost hatalmukba kerítik, mire a király Schönbrunnból telefonon Károlyit nevezi ki miniszterelnökké. Október 31-én délután Tisza Istvánt meggyilkolják. Az ellenséggel kacérkodó belső forradalom győzött az egész vonalon akkor, amikor az egész nemzetnek a határokon lett volna a helye, megvédeni az ezeréves hazát.

A Károlyi-féle Népköztársaság.

A Károlyi-kormány már 1918 november 1-én felmentést kért és kapott az egy nappal előbb József főherceg kezébe letett eskü alól és ettől kezdve felelősség nélkül vitte az ügyeket. Ugyané napon a fegyverben álló ellenség előtt a fegyverletétel mellett határozott, azt gondolva, hogy erre mindenki le fogja tenni a fegyvert.

Az Ausztria és Magyarország közötti jogi kapcsolat tényleges megszűnése és az Ausztriában már megkezdődött teljes bomlás dacára az osztrák-magyar monarchia az ellenség szemében formailag még mindig egységet alkotott s mint ilyenel kötötték meg a szövetséges és társult hatalmak 1918 november 3-án a páduai fegyverszünetet, amelyben a tárgyalást teljes hatalommal Olaszország vitte és amely Magyarország határait érintetlenül hagyta.

Károlyi Mihályék nem fogadták el a páduai szerződést és november 8-án Belgrádba utazva, Franchet d'Esperey francia tábornoktól Magyarország nevében külön fegyverszünetet kértek. A tábornok kijelentette, hogy fegyverszünetet nem köthet, mert ez már Páduában létrejött, ellenben katonai konvenciót kész kötni és ebben a Szabadka-Maros vonalat állapította meg megszállási vonal gyanánt.

Így történt, hogy amíg Magyarország magát semlegesnek nyilváníttotta és letette a fegyvert, addig ez ellenséges haderők francia tábornokok vezetése alatt előrenyomultak, hogy Magyarországnak kétharmad részét elfoglalják. A csehek Pellé, a rumánok Berthelot és a szerbek Franchet d'Esperey tábornok vezérlete alatt megkezdték előnyomulásukat. Az olasz érdekkörből tehát Magyarország a legnagyobb mértékben ellenséges francia érdekkörbe került.

Károly király november 13-án kiadott eckartsauai nyilatkozatában az államügyek vitelétől visszavonult, a Károlyi-kor-

mány november 16-án a köztársaságot proklamálta és a parlamentet feloszlatta. A képviselőház önmagát oszlatta fel, a főrendiház pedig berekesztette a tanácskozását. Károlyiék okatlan pacifizmusa, amellyel nem csak az itthoni katonaságot, hanem még a harctérről visszaözoñlő, jól felszerelt, harcképes és a határokat megszállani kész katonaságot is leszerelte s hadügyminiszterének, Linder Bélának hírhedt nyilatkozata: „Nem akarok több katonát látni!”, csakhamar megbosszulta magát. A megszálló hatalmak által összekötő tisztként Budapestre küldött Vyx francia alezredestől hiába kérte a kormány legalább a belgrádi katonai konvenció respektálását, mert Vyxet semmiféle hatáskörrel fel nem ruházták, s a Károlyi-kormány által lefegyverzett nemzet kétségbeesve látta, mint foglalják el a prédára és bosszúra vágyó szomszédok az ország egyik részét a másik után. Ily körülmények között történik meg a szövetséges és Erdély felszabadításában nagy szerepet vitt Mackensen német tábornagnak, aki Rumániából Magyarországon keresztül vonult vissza csapataival, a franciáknak való kiszolgáltatása. A kormány a december 10-én megérkezett színes francia csapatok nyomása alatt Mackensent Budapestre hívja és december 16-án Fótra internálja, ahonnan a franciák 1919 januárban önhatalmúlag Szalonikibe szállítják. A magyar nemzet akkor is és azóta is mindig elhárította magától e szégyenteljes és egyedül Károlyi Mihályékat terhelő események miatt a felelősséget.

A külső front feladása lehetetlenné tette a belső rend fenntartását is és a Nemzeti Tanács irányítása a polgári elemek kezéből a szélső elemekébe megy át. December 10-én megjelenik a *Vörös Újság* című kommunista lap és a Moszkvából hazatért Kun Béla orosz pénzzel megkezdi kommunista propagandáját. A kormány polgári tagjai újjá akarják szervezni a hadsereget, de ezt megakadályozzák, mire gróf Batthyány Tivadar s Lovászy Márton kivonulnak a kormányból és helyüket szélső szocialisták foglalják el. Károlyi Mihály 1919 január 11-én a kormányelnökségről lemond, mire őt a Nemzeti Tanács államfővé teszi meg, aki a kormány élére Berinkey Dénest állítja. Berinkey már kénytelen kabinetjébe kommunista érzelmű szocialistákat is meghívni. A kormány kiírja a választásokat, de a megszállások terjedése következtében ezeket megtartani nem lehet. Közben a kommunisták egyre nagyobb izgatást fejtenek ki és utcai harcokat provokálnak. A február 20-iki kommunista lázadás vezéreit, Kun Bélával együtt, a gyűjtőfogházba vitetik ugyan, de ezek ott már nem foglyokként viselkednek és a kormány is oly keztyűs kézzel bánt velük, mintha félne tőlük.

A Magyarországon tomboló és az ellenséges propaganda által még jobban kiszínezett anarchiát ürügyül használva, a párisi békekonferencia február 16-án az ország nagy részét szétosztja a szomszédok között s Vyx alezredes az erre vonatkozó

jegyzéket március 19-én átnyújtja Károlyiéknek. Erre Károlyi Mihály a hatalmat átadja a szocialistáknak, akiknek nevében Kunfi Zsigmond a gyűjtőfogházba siet és ott a kommunistáknak megegyezést kínál. A megállapodás sikerül és március 21-én megalakul a Tanács-Köztársaság Garbai Sándor elnöklete alatt tíz népbiztossal.

A kommunista Tanács-Köztársaság (Proletárdiktatúra.)

A magyar szovjet a legteljesebb anarchia volt, amely fennállása alatt semmit sem termelt és semmit sem alkotott s egész működése a gazdasági szétzüllesztésben, az anarchia és a rémuralom (terror) szervezésében merült ki. Vastag köteteket lehetne összeírni arról a sok bűnről, amelyeket a Tanács-Köztársaság és emberei a nemzet és egyesek ellen elkövettek, itt azonban csak rövid krónikát foglalunk össze a következőkben:

A Tanács-Köztársaság március 22-én az állami magántulajdont közprédává teszi, 23-án vörös őrseget, vörös hadsereget szervez, április 2-án a munkásoknak és katonáknak szavazati jogot ad s e két osztályba nem tartozókat az állam terhének tekintti, akiktől terror útján akar szabadulni és akiknek ellenőrzésére április 22-én a hírhedt Samuelly Tibort diktatori hatalommal ruházza fel.

A fogházak csakhamar megtelnek a polgári és katonai élet vezető embereivel. Itthoni és Oroszországból hozott és minden emberi érzésből kivetkezett terror-legények (Lenin-fiúk) a magyar közélet legkiválóbbjait az Országház pincéiben és egyéb helyeken soha nem hallott embertelen kínzásokkal gyötrik és kiváló férfiakat minden kihallgatás, eljárás nélkül kivégeznek. (Návay, a képviselőház volt elnöke, Hollán-testvérek, Ferry Oszkár, stb.) Számos polgárt a forradalmi törvényszékek minden perrendszerűséget és igazságot nélkülöző ítéletei alapján végeznek ki. Samuelly Tibor „halál-vonata” hol itt, hol ott jelenik meg és a városok és falvak vezető polgárságát mindenütt tömegesen végezteti ki minden ítélet nélkül. Az ártatlan áldozatok száma sok százra rúgott. Aki csak teheti, menekül a csonka országból.

A sok szenvedést betetőzi az anyagi nélkülözés. Húst, zsírt nem lehet kapni, sem becsületes kenyeret. Tök és gerstli százazrek egyedüli tápláléka.

A jobb érzésű emberek szervezkedni kezdenek a rablók és gyilkosok ellen és június 24-én kitör az ellenforradalom és a dunai flotta három monitora a halálbüntetés terhe alatt tiltott nemzeti színű zászlók alatt befut a szovjet-házzá tett Hungária-szálloda alá, amelyre több lövést ad le. Ugyanekkor Újpest felől fegyveres csoportok, az Üllői-útról pedig a Ludovika-Akadémia növendékei nyomulnak előre. Utóbbiak megszállják a telefonközpontot is. A kellőképpen elő nem készített ellenforradalmat a kommunisták leverik. A ludovikások életét Romanelli olasz al-

ezredes menti meg. A terror még féktelenebbé válik. Nemcsak a budapesti, hanem a vidéki fegyházak is megtelnek előkelő emberekkel. Több százan vannak letartóztatva a váci fegyházban is. Köztük báró Perényi Zsigmond, Rákosi Jenő, Mikes püpök, stb., stb.

Külpolitikai téren a szovjet Moszkva elővédének tekintette magát, s csak most vették észre a nyugati hatalmak, hogy a páduai fegyverszünet elejtése Közép-Európára nagy veszedelmet hozott. Vyx alezredest visszahívják és Smuts angol tábornokot küldik Budapestre a szovjet leszerelésére, de sikertelenül. Erre Franciaország vállalja magára, hogy tábornokait cseh, rumán és szerb csapatok élén Budapest ellen irányítsa. Az előnyomulás 1919 április havában megkezdődik, de az ekkor már Horthy Miklós fővezérlete alatt Szegeden csoportosult, úgynevezett fehér magyar csapatok előnyomulását megtiltják. A rumánok május elsején a Tiszát, a csehek május 2-án Miskolcot érik el, a szovjet azonban a megszállás ellen küzdeni akaró polgári és katonai elemekkel a cseheket visszaveri a Vág vonaláig. Ekkor Clemenceau francia miniszterelnök a csehekre való tekintettel fegyverszünetet kínál, amelyet a szovjet elfogad és a hazafias elemek látva, hogy a szovjet a csehek ellen aratott sikert nem használja ki, elszélednek és a rumánok ellen fordulnak, megbízhatatlan nemzetközi csapatok kerülnek szembe a rumán haderőkkel és csakhamar vereséget is szenvednek. Július 30-án már a Tisza-vonalat is kénytelen feladni a vörös hadsereg és csak most veszi észre a szovjet, hogy a cseh fegyverszünettel csapdába került.

A vereség hírére, július 31-én, Kun Béla a hatalmat a szocialistáknak adja át, ő maga pedig cinkostársaival együtt Ausztrián keresztül Oroszországba szökik.

A szocialisták a kormány vezetésével Peidl Gyulát bízták meg, azonban a nacionalista elemek már augusztus 2-án félretolták a Peidl-kormányt s József főherceget az 1918 októberében megszakadt *komor regius*-i missziójának folytatására kérték fel.

A kommunizmus bukásától napjainkig.

A régi nemzeti alapon való újjászervezkedés még a kommunizmus idejében nemcsak a kommunista uralom alatt álló országrészekben, hanem Bécsben és Szegeden is megindult.

Bécsben a magyar emigránsok Bethlen István és Teleki Pál grófok vezetése alatt egy magyar bizottságban tömörültek, Szegeden pedig – amely francia megszállás alatt állott – a szerb és rumán megszállás elől menekülő politikusok szervezkedtek. Gróf Károlyi Gyula már 1919 május 5-én Aradon kormányt alakított, azonban a rumánok Szeged felé utaztában internálták, úgyhogy csak május 28-án érkezett Szegedre, ahová előbb már megérkezett Teleki Pál, mint a bécsi bizottság megbízottja. Károlyi Gyula június 3-án megalakítja a szegedi kormányt, a kül-

A handwritten signature in black ink, which reads "Horthy". The signature is stylized with a large, sweeping flourish that loops back over the name.

Vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország harmadik kormányzója.

ügyi tárcát Telekinek engedi át s bécsi megbízottjául gróf Bethlent jelöli meg. A hadügyi tárcát Horthy Miklós tengernagy, a *Novara* hőse és az osztrák-magyar flotta utolsó főparancsnoka, vállalta. A katonai szervezkedést és egy nemzeti hadsereg Budapest elleni felvonulását azonban a szegedi francia haderők parancsnoka a francia miniszterelnök távirati utasítására megakadályozta.

A szegedi kormány és a bécsi bizottság ily körülmények között tehetetlenül állottak a szovjet bukásával szemben.

A francia terveket azonban megzavarta a szocialista Peidl-kormányt félretoló és József főherceget vezérének elfogadó budapesti nacionalista ellenforradalom, amely a kormány élére Friedrich Istvánt állította.

A franciák cseh, szerb és rumán szövetségeseikkel együtt féltek, hogy a budapesti kormány a *restitutio in integrum* álláspontjára helyezkedik és Szegeden Ábrahám Dezső kormányának adja át az impériumot abban a reményben, hogy a szegedi kormány a budapesti ellen fog vonulni. A francia ellenőrzés megszűntével Horthy admirális csapataival a Dunán-túlra indul, de Szekszárdra már mint József főhercegtől aug. 12-én kinevezett fővezér érkezik meg augusztus 14-én. Ezzel a franciák reményei összeomlottak.

Mikor József főherceg aug. 5-én Alcsutról Budapestre érkezett, a főváros területén már rumán csapatok rendelkeztek és az általános zavarban magyar és rumán rendeletek keresztelték egymást. A rumánok nagy tevékenységet fejtettek ki a magyar-rumán unió érdekében s ennek előkészítése céljából küldték Budapestre Diamandi minisztert, de a rumán hadsereg féktelen zsákmányolása és fosztogatása minden közeledést lehetlenné tett.

A Magyarország felosztásában érdekelt kormányoktól informált versaillesi legfőbb tanács Sir George Clerk angol diplomatát azzal az utasítással küldi Budapestre, hogy a nacionalista mozgalmat leszerelje. Clerk ekkor már prágai követté volt kinevezve és a háború alatt Scotus Viatorral és Massarykkal állott összeköttetésben, tehát nem mint a magyarság jóakarója jött Budapestre. Vállalkozása mégis sikerrel járt, mert József főherceg az ántánt nyomására már előbb visszavonult, Friedrich helyét pedig a kormányelnöki székhelyen Huszár Károly foglalta el, aki teljesítette a győztes hatalmak azon kívánságát, hogy a kabinetben a szocialisták is kapjanak helyet.

A rumánok 1919 november 14-én elhagyják Budapestet és november 16-án Horthy tengernagy vezérlete alatt a nemzeti hadsereg vonult be a fővárosba.

A kifosztott, megcsonkított és halálra ítélt magyar nemzet sehogysem akarta bevenni az orvosságot, amelyet ellenségei diktáltak neki és érdekeit felismerve, ismét a történelmi királyság mellett foglalt állást, mire január 15-én a szocialisták ki-

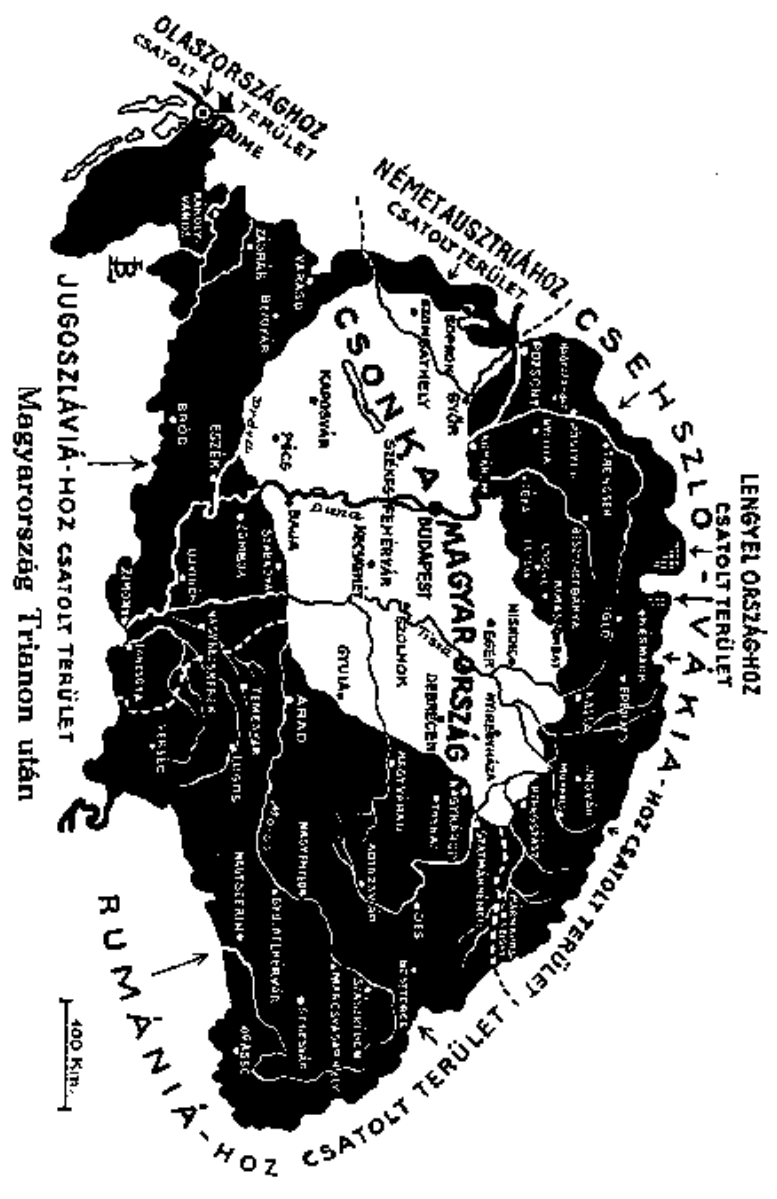
léptek a kormányból és szabad utat engedtek annak az irányzatnak, amelynek feltartóztatására a nagy nemzeti felbuzdulás közepette amúgy is gyengék voltak. Az 1920 január havában megtartott képviselőválasztásokon már nem is vettek részt. A nemzetgyűlés március 1-én Horthy Miklós fővezért kormányzóvá választotta meg.

Gróf Apponyi Albert, Magyarország »Grand old man«-je.

Az ellenséges erők most már minden reményüket Párisba vetették. A kormány a párisi béketárgyalásokra 1920 december 20-án összeállított Apponyi Albert gróf elnöklete alatt egy béke-delegációt, amely 1921 január 15-én – nem várva meg a békefeltételek átadását – átnyújtott egy jegyzéket Parisban, amelyben a megszállt területeken népszavazás megtartását és a megszálló csapatok visszarendelését, továbbá az általuk okozott károk megtérítését követelte.

A legfőbb tanács népszavazás helyett a már elkészített tervű békediktátum elfogadását követelte. Apponyi grófnak kivételesen megengedte, hogy a magyar álláspontot élőszóval is kifejthesse, s ez volt az egyetlen eset, hogy a legyőzött államok részéről valaki szóhoz juthatott. A franciák azzal igyekeztek Apponyi beszédének hatását ellensúlyozni, hogy az ingadozó Olaszország ellen, – melynek miniszterelnöke: Nitti később a

békeszerződés revízióját követelte – Szerbiával katonai szövetségre léptek és szorosabbra fűzték a szövetség szálait a csehekkel és rumánokkal is, sőt Ausztria szocialista kancellárját, Renner, Nyugatmagyarország ellenében, szintén sikerült szövetségbe vonni.

A magyar békedelgáció februári válasz jegyzékében megtette észrevételeit, Ausztriának pedig a nyugatmagyarországi kérdésben népszavazást ajánlott fel, amelyet azonban Renner visszautasított. Épp így elutasította május 6-án a legfelsőbb tanács a magyar békedelgáció válasz jegyzékét is, Millerand francia köztársasági elnök azonban egy kísérő-levélben megígéri az esetleges sérelmek orvoslását, mire nézve a határmegállapító bizottságok figyelemben részesülő javaslatokat tehetnek.

Ezzel aranyhidat építettek a békeszerződés aláírásához, de még mindig nem remélték, hogy Magyarország békés úton belenyugszik abba, hogy minden történelmi, földrajzi és gazdasági igazság ellenére megfosszák területének kétharmad részétől s ezért a Magyarországot körülvevő ellenséges országokat állandóan fegyverben tartották és a Magyarország elleni blokádot szigorították.

Május 20-án a békedelgációt felosztatva, Apponyi az elnökségről lemondott, de a magyar kormány a fenyegető gazdasági és fegyveres intézkedésekre, valamint a Millerand-levélben foglalt ígéretekre tekintettel, a békeszerződés aláírását javasolta. Ezekután a kormánytól kirendelt megbízottak (Benárd Ágoston népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ) 1920 június 4-én, d. u. 4 órakor, a régi francia udvar botrányairól híres trianoni palotában a békeszerződést aláírták.

A békeszerződés aláírása után sem szűnt meg a szomszédok ellenséges és elzárkózó magatartása, sőt most már negyedik oldalról, osztrák részről szerveztek Magyarország ellen bojkottot, két héttel a trianoni szerződés aláírása után. Ez a bojkott június 20-án kezdődött és augusztus 7-én tehetetlenül omlott össze.

A sokféle támadással szemben Csonka-Magyarországon is megindult a védekezés munkája, de sem a Huszár Károly, sem az őt követő Simonyi-Semadam Sándor elnöklete alatti kormány nem sikerült a közvéleményt egységesen maguk köré sorakoztatni, mire a kormányzó Bethlen István gróftól bízta meg a politikai béke és egység megteremtését célzó tárgyalások vezetésével. Bethlennek sikerült is a három legnagyobb pártból megalkotni az úgynevezett egységes pártot, mire új kormány alakult Teleki Pál gróf elnöklete alatt.

Az ezután következő első és második Teleki-kormány alatt kísérlete meg Hegedűs Lóránd a magyar pénzügyek rendbehozását, ami azonban nem sikerült.

Közben ismét sokféle külpolitikai bonyodalom fenyegette Csonka-Magyarország létét. 1920 dec. 23-án a Nagykövetek

Tanácsa Nyugatmagyarországnak Ausztria részére leendő átadását határozta el, s a cseh és szerb kormányok fegyveres segítségét ajánlottak Ausztriának, mit 1921 január havában az osztrák kancellár hivatalosan is bejelentett. Március 26-án Károly király váratlanul Szombathelyre, majd Budapestre érkezik, de a kormányzó reá bírja, hogy a súlyos külpoliti-

Gróf Bethlen István, Magyarország újjáépítője.
(László Fülöp festménye.)

kai helyzetére való tekintettel az országot, hagyja el. A királylátogatás hatása alatt a rumán kormány is csatlakozott a cseh-szerb szövetséghez és így megalakult Magyarország ellen a kis-antant. A cseh kormány újból fegyveres támogatást ígér Ausztriának Nyugatmagyarország elvételére és szeptember 13-án a cseh kormány jegyzékben követeli Budapesten az átadást. A kormány az illetéktelen cseh beavatkozást visszautasítva, olasz közvetítéssel közvetlenül egyezik meg Ausztriával akként, hogy Sopron és környéke kivételével, átadja Nyugatmagyarországot, de Sopronban és környékén népszavazás döntse el,

hogy e területek hová tartozzanak. A népszavazás Magyarországnak kedvezett s 1922 január 1-én Sopron és vidéke ismét Magyarország birtokába jut.

Ez első sikert követte egy nagyfontosságú külpolitikai siker augusztus 29-én, amikor Magyarország az amerikai Egyesült Államokkal külön békét kötött, amelyben a trianoni határokról nincs említés téve, ami azt mutatja, hogy e határokat a békekötő felek nem tekintik véglegeseknek.

1922 április hóban Bethlen István gróf veszi át a kormány vezetését. Még ez év őszén új külpolitikai bonyodalom támad abból, hogy Károly király Zita királynővel október 22-én Sopronba érkezvén, átvette királyi jogainak gyakorlását és új kormányt nevezett ki Rakovszky István elnöklete alatt. A hatalmak budapesti képviselői azonban tiltakoztak a király megjelenése miatt, a csehek pedig elrendelték Magyarország ellen az általános mozgósítást. A magyar kormánycsapatoknak Budapestenél sikerült a királyi pár és csapatainak Budapestre való bevonulását megakadályozni, mire a királyi pár fogságba kerül s okt. 26-án a tatai kastélyból a tihanyi apátságba szállítják őket.

A nagyhatalmak ez alkalommal a Magyarországot szétzedni akaró kis-ántántal szemben szokatlan erélyt tanúsítottak. A kérdés megoldását maguknak igényelték és kijelentették, hogy a szomszédos kishatalmaknak e kérdéshez nincsen közük. Az erélyes fellépésnek nyomban érezhető volt a hatása, mert a kardcsörtető kis-ántánt s első sorban Csehország, csendesebb lett.

November 1-én a királyi párt angol monitor a madeirái Funchalba szállította, hol Károly király 1922 április 1-én meghalt.

A király eltávolítása után a magyar kormány külső nyomasztásra elfogadtatja a nemzetgyűléssel IV. Károly uralkodói jogait és a Habsburg-ház trónöröklési jogait megszüntető törvényt, de ez a törvény a királyság ősi formáját megtartotta és csak a királyi trón betöltését halasztotta el.

A francia-cseh katonai és politikai körök ezután sem szüntek meg a kísérletezéssel, hogy Magyarországot valamely olyan politikai, vagy gazdasági érdekközösségbe vonják, amelyekkel véglegesíteni lehetne a trianoni határokat. A kis-ántánthoz való csatlakozás, Duna-Szövetség, Keleti Locarno, Pán-Európa nevek alatt különböző tervezetek láttak napvilágot, de sikertelenül.

A Magyarországot körülvevő vasgyűrű egyelőre a sokat szenvedett és legyengült ország által sem fegyveresen, sem diplomáciailag nem mutatkozott áttörhetőnek, s így a magyar nemzetgyűlés 1921 november 13-án a trianoni békeszerződést az 1921. évi XXXII-ik törvényekben becikkelyezte.

Mint hogy Hegedűs pénzügyi szanalási terve nem sikerült, a magyar kormány elhatározta, hogy az általános politikai elszigetelés dacára, belép a Nemzetek Szövetségébe, ahol a világ

nemzetei találkoznak és ahol a maga ügyeit állandóan felszínen tarthatja. Kérelmét a Nemzetek Szövetsége 1923 szeptember 18-án egyhangúlag elfogadta. A Népszövetségbe való belépés lehetővé tette Magyarországnak, hogy pénzügyei rendezésére népszövetségi kölcsönt vegyen fel és pedig akként, hogy a kölcsönszerződésből a szomszédos államok politikai és gazdasági ellenőrzési joga hiányzott.

A népszövetségi kölcsön segítségével és Csonka-Magyarország adózó közönségének nagy erőfeszítésével és áldozatkészségével sikerült a magyar pénzt, az új pengőt, stabilá tenni, az ország költségvetésében az egyensúlyt helyreállítani és a Magyarország életképességébe vetett külföldi bizalmat megerősíteni.

Ma már a külpolitikai nyomás is enyhült, sőt sikerült Csonka-Magyarországnak egy volt ellenséges nagy hatalommal: Olaszországgal barátsági szerződést is kötni.

Most már világszerte s főleg Olaszországban, Angliában, Amerikában és a háború alatt semleges államokban ^gyre erősödő közvélemény követeli a Magyarországot esztelenül és igazságtalanul sújtó trianoni békeszerződés revízióját. Világszerte ismeretes lord Rothermere nagy propagandája, amelyet a revízió érdekében kifejt.

Magyarország felett nem derült ugyan ki még az ég, de a sötét viharfelhők enyhébb színeket öltöttek és minden remény megvan arra, hogy a trianoni békeszerződés revíziója előbb vagy utóbb el fog következni.

IX.

Magyarország Földrajza

Magyarország földrajzi képének megvázolásánál az egyes szakaszokon belül először mindig a háború előtti Nagy-Magyarországot, az úgynevezett kárpáti medencét fogjuk tárgyalni s csak azután térünk át a trianoni, úgynevezett békeszerződés szerint megmaradt csonka ország viszonyaira.

Európát felszín, földtörténeti (geológiai) múlt, éghajlat és lakosság tekintetében három részre oszthatjuk, ú. m. Nyugat-, Dél- és Kelet-Európára. Magyarország e három ellentétes vidék közé ékelődött be, de a körülfekvő országok földjétől úgy szerkezetileg, mint éghajlat és lakosság tekintetében teljesen különböző, egységes medencerendszer. Ezt a kárpáti vagy magyar medencét minden oldalról magas lánc- vagy gerinces hegyek fogják körül: a Kárpátok, amelyek viszont az eurázsiai nagy hegyrendszernek egy darabja. S ez az összefüggő hegyrendszer végigvonul egész Európán és Ázsián, az Atlanti óceántól egészen a Csendes óceáni partokig.

Ebben az eurázsiai hegyrendszerben számtalan medence van, de olyan nagy és egységes, igazi természetes határoktól körülvett medence, mint a magyar medence, egy sincs. Maga *Reclus*, francia geographus, korának egyik legnagyobb szelleme, írta, hogy „Magyarország rendkívüli előnye, hogy a szó szoros értelmében vett földrajzi egység s a magyar királyság Európa legösszefüggőbb területe. Bármint alakuljon is a középeurópai államok sorsa, bizonyos, hogy Magyarország mindig a legjelentékenyebb szerepet fogja játszani a Kárpátok által körülvett arénában.”

Most Trianon után megcsúfolva látjuk ennek a nagy francia szellemnek tárgyilagos megállapításait, mert ezt az összefüggő, évezredek fejlődés révén előállott egységet kibillentették egyensúlyi helyzetéből. Míg a történelmi Nagy-Magyarország területe 325,411 km² (125,641 angol négyszög mérföld) volt, ma már csak 92,916 km² (35,874 négyszög mérföld) s 20,886,487 lakosából csak 7,980,143 maradt meg. Szomszédai közül Cseh-

Tótország területe 142,000 km²-re (54,826 négyszög mérföld) növekedett 13,500.000 lakossal, Rumániáé 292,200 km²-re (112,818 négyszög mérföld) 16,200,000 lakossal és Jugoszláviáé 249,000 km²-re (106,139 négyszög mérföld) 12,000,000 lakossal, míg Német-Ausztria területe 84,000^{^^} km²-t (32,432 négyszög mérföld) tesz ki 6,500,000 lakossal. Magyarország testéből legtöbbit rabolt el Rumania és Csehország.

A) Az ország felszíne

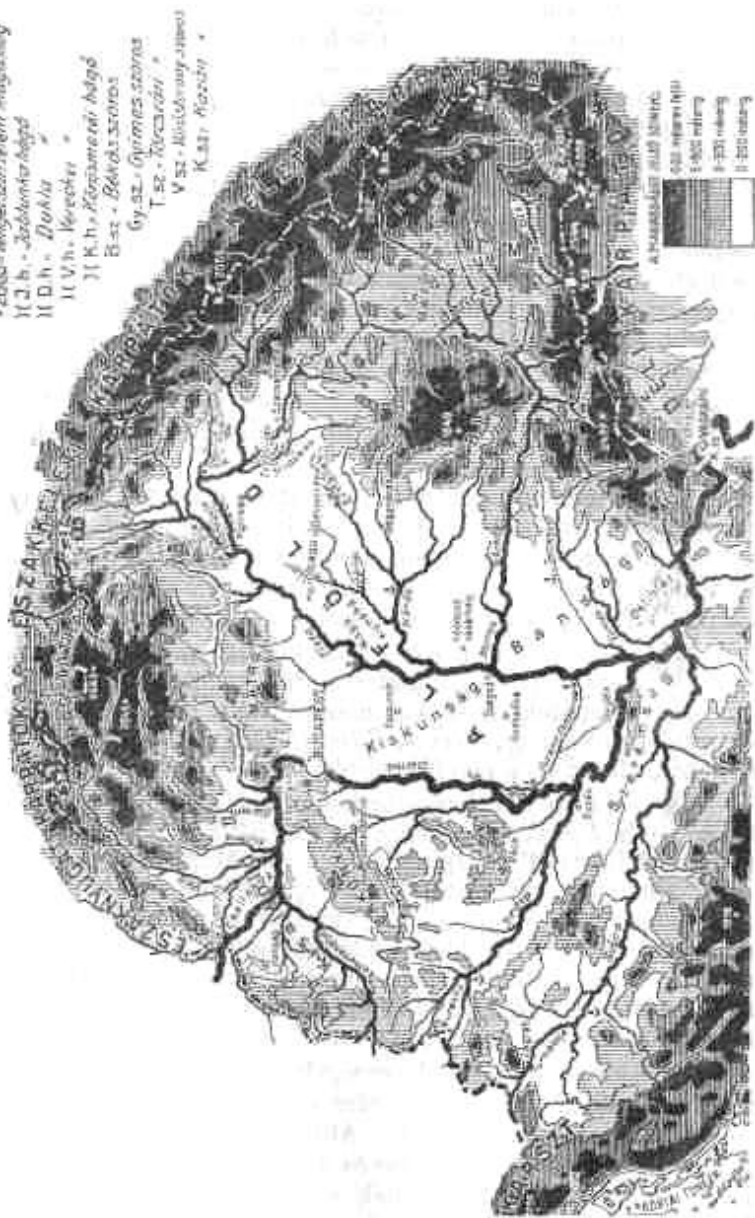
Magyarország a Dunának három nagy és több kisebb medencéjéből áll, amelyek együttvéve egységes medence-rendszer alkotnak. A három nagyobb medence a *Nagy Alföld*, a *Kis Alföld* és az *Erdélyi medence*. Ezeket könnyen járható hegységek választják el egymástól. A medencéket azután a Kárpátok hatalmas ívlánca és a Karsztvidék fogja közre és választja el Európa többi részétől. „*A magyar medence Európa ban páratlanul álló egység*” – mondja Reclus. Más országok felé élesen határolódik, középső része változatos, egymáshoz szervesen hozzátartozó tájaknak a csoportja. Éppen ezért a határok ezer év alatt a Kárpátok mentén keveset változtak. Mivel alföldek, dombvidékek és hegységek váltakoztak rajta, az ország gazdasági szükségleteit kielégíthette.

Felépítése, tehát földtani szerkezete, rendkívül változatos. Legnagyobb hegysége a *Kárpátok*, amelyeknek gerince, csaknem végig, egyszersmind politikai határ is volt. A Kárpátok teljes hossza Dévénytől Orsováig körülbelül 2000 km, (1243 angol mfd), szélességük igen különböző, átlag 80-150 km (50-93 mfd). A Kárpátok lánc egymáshoz simuló vonulatokból, övekből épült fel, amelyeknek szerkezete, anyag és eredete is különböző. A Kárpátok hosszú gerincét, világtájak szerint négy szakaszra osztjuk: *Északnyugati Kárpátok*, *Északkeleti Kárpátok*, *Keleti Kárpátok* és *Déli Kárpátokra*. Az Északnyugati Kárpátok a Morva folyótól a Poprád, Tárca, Hernád völgyéig terjednek. Részei: a *Kis-Kárpátok*, a *Magyar-Morva Határhegység*, az *Osszus*, *Babia-Gora*, a *Kis- és Nagy-Tátra*, az *Alacsony és Magas Tátra*, továbbá a *Branyiszko*, legdélen pedig a *Magyar Érchegység*, az *Ósztrovszki*, a *Vepor* és a *Szepes-Gömöri Érchegység*. Legmagasabb csúcsa, a Magas Tátrában található *Ferenc József-csúcs*, 2663 m (8737 láb) magas. A Poprád, Tárca és Hernád völgyétől keletre az Aranyos-Besztercéig terjedő része az *Északkeleti Kárpátok*, amelyek külső és belső vonulatra oszthatók. A külső, homokkő-vonulat részei az *Erdős Kárpátok*, *Keleti Beszkidek* és *Máramarosi havasok*, a belső, vulkanikus vonulat részei a *Vihorlát* és a *Gutin-hegység* között húzódnak, nyugati peremét pedig az

MAGYARORSZÁG HEGY-ÉS VIZRAJZA

RÖVIDÍTÉSEK:

- B^o - Bonyha. N - Nagy. M - Móraos
- 2563 - Annyiszorát-félfélf-magasság
- 1.2. h. - Zselickert-hegység
- 1.0. h. - Duna
- 1.1. V. h. - Vereckei
- 1.1. K. h. - Kőszeghegy-hegység
- B. sz. - Békéscsaba
- Gy. sz. - Győrmező
- T. sz. - Tisza
- V. sz. - Veszprém
- K. sz. - Keszthely

Eperjes-Tokaji heglánc szegélyezi. A *Keleti Kárpátok* a Borgói hágó és a Tömösi szoros között terjednek el s hegyeik két vonulatban sorakoznak, a keleti határszegélyen a *Radnai, Borgói, Gyergyói* és *Csiki havasok* a *Berecki hegységgel*, mint a külső vonulat tagjai. A belső vonulat részei pedig: a *Kelemen, Görgényi havasok, Hargita*, valamint a *Perzsányi, Báróti* és *Bodoki hegység*. Magyarország legzordonabb vidéke azonban a *Déli Kárpátok*. Gerince rendkívül magas. Legmagasabb csúcsa a *Negoi* (2544 m, 8346 láb). Nehezen járható. Hegyei két csoportra oszthatók: a szoros értelemben vett *Déli Kárpátokra* és a *Délmagyar országi Hegyvidékre*. A Déli Kárpátok részei a *Fogarasi* és *Szebeni havasok*, a *Paregg*, a *Retyezát*, a *Kudzsiri havasok* és végül a *Szákó* és a *Godján*. A *Délmagyarországi hegyvidék* a Maros és a Duna között terül el. Részei: a *Pojána-Ruszka*, a *Krassószőrényi hegyek*, a *Szemenik* és az *Orsovai hegység*, amelyet a Duna áttör a híres Vaskapu-Kazán-szorosban.

A Kárpátokon keresztül hágók és szorosok vezetnek a szomszédos országokba. A Kárpátok északnyugaton és délkeleten a szomszédos hegyek hozzájárulásával terjedelmes fel-földekké szélesülnek. Ezek az *Északnyugati Felföld*, a *Délkeleti Felföld (Erdély)* és a kettőt összekötő *Északkeleti Felföld*.

A *Nagy Alföld* és a *Kis Alföld* között emelkedik a *Nyugati Magyar Középhegység*, a Balaton déli végétől a Sajó folyóig, amely a Kárpátoknál sokkal alacsonyabb, vulkánikus eredetű hegyvidék. (*Bakony, Vértes, Pilis, Gerecse, Börzsönyi hegység, Cserhát, Mátra* és a *Bükk-hegység*.)

Az ország nyugati részébe benyúlnak az Alpok nyúlványai, a *Lajta- és Rozália-hegységek* és az *Irottkő*. Az Alpok nyúlványai borítják a Tengerpart vidékét is. Magyarország közepét réges-régen tenger borította s az egykori tengerből szigetként emelkedtek ki a *Sziget-hegységek*. Ilyenek: a Dunántúl az ősrégi *Mecsek*, az Alföldet Erdélytől elválasztó *Keletmagyarországi Szigethegység*, amelynek tagjai a *Bükk-, Meszes- és Bihar-hegységek* és az *Erdélyi Érchegység*. Szigethegyek a Dráva-Száva közti hegyek is.

Az elsorolt különféle hegységek, a köztük fekvő medencék, síkságok, dombvidékek természetes tájakat alkotnak. Ilyen természetes tájak: a Nagy Alföld, Kis Alföld, Dunántúli dombvidék, Dráva-Száva köze és a Tenger mellék, Északnyugati Felvidék, Északkeleti Felvidék és a Délkeleti Felvidék vagy Erdélyi medence. Ezeknek a természetes tájnak domborzati viszonyai, a lakosság foglalkozása, a gazdasági élet, az éghajlat és növényzet olyan életet teremtenek, amelyek az ország más vidékeitől, más tájaitól lényegesen különböznek. Ez a kárpáti vagy magyar medencén belül fekvő hét táj kerek területi egy-

ség volt, mert az egymásra szoruló sík és hegyes vidékek minden tekintetben ki tudták egymást elégíteni, éppen úgy, mint az Unióban a Mississippi-medence és az Alleghany hegység szerencsésen kiegészíti egymást. Az Alföld bőven adhatott a hegyvidéknek állatot és gabonát, biztosítván ez által a nép megélhetését. A magyar medence közepén kevés a fa, viszont a Felvidékek erdőrengetegei a fűtéshez és építéshez szükséges nyersanyagban bővelkednek. Gazdag bányavidékein oly sok az érc, hogy az ország egész szükségletét fedezni tudta. A hegyvidék népe lejött a sík vidékre s kenyérkeresethez jutott a mezőgazdaságban. Az Alföldről viszont a város népe járt üdülni és pihenni a hegyek közé vagy munkát talált ott a gyárakban. Az Adriai tenger útján a magyar medence belekapcsolódott a világforgalomba s közvetlenül megszerezte azokat a cikkeket, amelyeket a szomszédos területekről nem lehetett megszerezni.

Ezt a kerek földrajzi terület-egységet nyirbálta szét a trianoni olló. *Elvesztette* a medencét teljesen kitöltő magyar állam Trianonban az összes Felvidékeit s ezzel elszakították az egymásra utalt hegyes vidéket az Alföldről. A Felvidékek elveszvéen, nincsenek meg a magas hegyek, ahol az ország arany-, vas- és réz-érceit bányászták. Elveszték a tüzeléshez, az építéshez és iparhoz fát adó bükkös és tölgyes rengetegeket, elveszték a hegyi legelők, a klimatikus és gyógyfürdők, odalett a magyar tenger s ezzel a szabad mozgás a tengeren túli területekkel. A magyar állam területének kétharmad részét vesztette el.

Csonka-Magyarország területe az Alföld északi részére, a Dunántúlra, a Kis-Alföld déli felére s az Északnyugati Felvidék déli peremére zsugorodott össze 92,916 km²-el (35,874 négyszög mérföld). A Tátra büszke Ferenc József-Csúcsa helyett a Mátra szerény Kékes-Csúcsa (1010 m, 3314 láb) a legmagasabb pontja ma Csonka-Magyarországnak. Az északnyugati és északkeleti Felvidék *Csehországnak* jutott, bár attól a Kárpátok választják el, míg Magyarországtól semmi sem. Egész Erdély, sőt az Alföld jókora része is *Rumániáé* lett, noha az Alföldet kétszeres hegylánc is (Kárpátok, Bihar-hegység, stb.) vágja el. *Jugoszlávia* is elrabolta az Alföld déli felét s a Duna természetes határait mesterséges határok (ösvények, patakok) helyettesítik. Sőt még az *osztrákok* fennhatósága alá is került egy keskeny sáv a nyugati határon. Fiumére az *olaszok* tették rá kezüket.

A csonka országnak ma egyetlen csorbítatlan természetes tája sincs! Ezeréves, természetes határaiból kiforgatták! A természetet azonban megcsúfolni nem lehet!!

B) Éghajlat

Magyarország éghajlat szempontjából három nagy klíma-vidék érintkező helyén fekszik és hatása alatt áll. A *nyugat-európai, atlantikus* éghajlati öv a maga bő csapadékával, kiegyenlített éghajlatával itt találkozik a *keleteurópai, Ázsia felől jövő, szárazföldi típusú* (kontinentális) forró és száraz nyarú, hideg telű éghajlati területtel, valamint a *Földközi-tenger mellékeinek* enyhe és csapadékos telű, forró és száraz nyarú, de esős őszi vidékeivel. (Mediterrán klímavidék.) Az ország egyes tájain hol az egyik, hol a másik éghajlat-vidék jellemző vonásai domborodtak ki. Az Alföld közepén és a Kárpátok vidékein a kontinentális jelleg az uralkodó, míg a Dráva-Száva köze, a Dunántúl és az Alföld déli részének éghajlata némileg a mediterrán típusra emlékeztet; az Atlanti óceán éghajlati hatása különösen az ország nyugati felének, a Dunántúlnak, kiegyenlítettebb időjárásában mutatkozik. Ily módon az északnyugati Európát melegítő Golf-áramlat hatásaképpen jelentkező s az Atlanti óceán mellékéről jövő nedves, meleg szelek, rendkívül nagy jelentőségűek Magyarország mezőgazdasági termelésére. Ezek a tavaszi, meleg, páratelt szelek hozzák azt a csapadékot, amelynek megérkezésétől függ az egész mezőgazdasági termelés eredménye.

A domborzat, a felszín is igen változatosá tette az ország éghajlatát. A medencék szélsőségesebb időjárású, szárazabb vidékeivel szemben a felvidékek hűvösebb, de egyenletesebb időjárása, bőségesebb esőzése arra nyújtott biztosítékot, hogy az országban sohasem lehet egyidőben katasztrofálisan rossz termés, másrészt az éghajlat változatoságánál fogva lehetővé tette az egyes tájak egymástól eltérő, változatosabb termelését. Az Alföld forró és száraz nyarú éghajlata a búzának kedvező, a dombvidék szelídebb időjárása, lapos lejtői a szőlőnek, gyümölcsnek alkalmasak, a magas hegységek csapadékos hidegebb klímája alatt pedig szépen díszlenek az erdőségek.

Az átlagos évi közepes hőmérséklet $8-12^{\circ}$ Celsius (Fahrenheit $46.4-53.6^{\circ}$). Legmelegebb a tengerpart és a Tisza-Maros köze. A hőmérsékletre nagyon jellegzetes az erős évi és napi hőingadozás. $+40^{\circ}\text{C}$ -os (104 Fahrenheit) meleg és -30°C (-22° Fahrenheit) hideget is jeleztek már a hőmérők, ami 70°C -os (126° -os Fahrenheit) szélső különbségnek felel meg. Ennek a szélsőségi, kontinentális klímának a függvényei az igen gyakori késői fagyok, az ú. n. májusi fagyos szentek (Szervác, Pongrác, Bonifác, Orbán) és a nyári nagy szárazság. A városi lakosság által babonának tartott „fagyos szenteknek” tényleg megvan a maga meteorológiai alapja.

A csapadék térbeli és időbeli eloszlása is nagyon változó Magyarország területén. A középső részt elfoglaló medencék

(Alföld, Kis Alföld, Erdélyi medence) csapadéokban jóval szegényebbek (600 mm – 23.6 inch), mint a hegyvidékek (1500 mm = 59 inch). Az évi csapadék átlaga 770 mm = 27 inch. A zivataros napok száma 20-30. A baj az, hogy júniusban és ősszel kevés az Alföldön az eső, nyáron pedig nagy a szárazság. Ez a két körülmény (fagy és szárazság) lebeg állandóan Damokles kardjaként a magyar gazda feje fölött. Mert az Alföld áldott földje rendkívül termékeny ugyan s a termés-átlagok kedvező időjárás mellett jóval magasabbak is, mint az ország többi tájain, de viszont nagyon, de nagyon bizonytalan a termés-eredmény a csapadék rendkívüli nagy ingadozása miatt. Pl. a Tiszántúl. Debrecenben, 1863-ban csak 328 mm = 12.8 inch csapadék hullott, míg 1882-ben 1132 mm = 44.6 inch volt a csapadék. Ilyen különbségek vannak az egymás után következő évek adataiban is.

Az eddigiekben a történelmi Magyarország éghajlatáról beszéltünk. A csonka ország éghajlati viszonyai sokkal kedvezőtlenebbek, mert az Alföld és a hegyvidékek legbizonytalanabb időjárású területei maradtak meg. (A medence közepe és a középhegységek koszorúja.) Az évi csapadék csak néhány ponton éri el a 700 mm-t (24.6 inch), általában csak 500-600 mm (19.7-23.6 inch). A megmaradt terület most már kizárólagosan kontinentális jellegű, ami egyet jelent a mezőgazdasági termelés teljes bizonytalanságával.

Uralkodó szelei közül az északnyugatiak, délnyugatiak és nyugatiak esőt hozók, az északkeleti, keleti és déli szelek rendszeresen szárazak.

C) Vízrajz

A Kárpátok íve által körülzárt terület vizei Európában páratlan vízrajzi egységet alkotnak. A hármas tagozású medencébe a Duna a dévényi kapun lép be és Orsovánál hagyja el. Mivel a medencéket övező hegykoszorú sokkal magasabb, mint a közepén elhelyezkedett többi hegység, ebből következik, hogy a medence összes folyói mind a medence belsejébe igyekeznek. Valóban, a Duna Magyarország összes folyóit felveszi, néhány kisebb folyócska (Poprád, Dunajec, Uz, Bodza, stb.) leszámításával s a medencék magas pereme felől az összes folyóvizek sugárszerűen futnak a medencék közepe felé. Ez a hármas tagozású medence összegyűjtötte a magyar folyók vizének túlnyomó részét. Az ország $325,000 \text{ km}^2 = 125,641$ négyszög mérföld területéből $314,000 \text{ km}^2 = 121,235$ négyszög mérföld vizeit vezette le az ország területéről az Alduna. A Duna Dévénynél belépve az ország területére a Kis Alföldre jut és Győr-Esztergom közötti szakaszán felveszi nemcsak a Dunántúl nagyobb vizeit (Lajta, Rába, Rábca, Repce), de az Északnyugati Felvidék folyóinak nagy részét is (Morva, Vág, Nyitra, Garam,

Ipoly). Mivel pedig az ember közlekedő útjai, a vasutak, mindig a folyó völgyeket követik, ennél fogva a Felvidék útjainak nagy-része is ide, a *Kis Alföldre*, jön le a folyó-völgyekkel. Ezért az északnyugati felvidék nyugati része semmiképpen sem tud Csehországhoz kapcsolódni, hanem a Kis Alföldre húz. A Duna Visegrádnál áttöri a két Alföldet elválasztó hegységet és belép a Nagy Magyar Alföldre. Legnagyobb mellékfolyója, a *Tisza*, közvetítésével megint nagy területek vizeit veszi fel, így az Északkeleti Felvidékről a Tarac, Talabor, Nagyg, Borsava és Topolya összefolyásából keletkező Bodrog hozza a vizeket és vezeti az Alföldre ennek a Felvidéknek a közlekedését is. Az Északnyugati Felvidék keleti feléről a Tárcs, Hernád, Bodva vizeit a Sajó viszi a Tiszába és vezetik völgyeik az ottani lakosság útját az Alföldre. Innen jön még az Eger és a Zagyva is, jobbfelől pedig az Alföld peremeiről a Visó, Kraszna, Hármaskörös, Bega vízrendszere kapcsolódik a Tiszához. Az Erdélyi medence folyóvizeinek túlnyomó része is az Alföld felé folyik le és oda vezeti Erdély útjait is, nem pedig a Kárpátokon kívül fekvő területre. Az Alföldre jön le a Szamos, Sebes-Körös, Maros, míg a Kárpátokat csak az Olt, Zsil és néhány kisebb folyócska szeli át. A Délmagyarországi hegyvidék vizei megint csak a Dunába folynak le. Ilyenek a Temes, Berzava, Karas, Cserna. A Dunába ömlenek még nyugat felől a Sió, Száva és a Dráva.

A Duna Schwarzwaldtól a Fekete tengerig 2890 km = 1796 angol mérföld hosszú utat fut be, ebből a magyar földre 935 km = 581 mfd jut. A Tisza a Máramarosi havasokban ered s 958 km-es = 595 mfd-es út után Titelnél ömlik a Dunába. Az Alföldön nagyon kanyargott, de kanyargásait átvágták s ezzel a régi Tisza majdnem 100 km-el ~ 621.4 mfd-el rövidült meg, szabályozásával pedig több mint 4 millió kataszteri hold = 5,688,000 acre területet mentesítettek az árvíztől. Magyarország ármentesített földjei nagyobb területet foglaltak el, mint Hollandia. Az állóvizek közül csak a *Balaton*, *Fertő* és a *Velencei tó* jelentékenyebb. Apró szikes tavak az Alföldön, tengerszemek a Kárpátokban vannak.

A Dunának, Tiszának és mellékfolyóinak a szerepe és jelentősége Magyarország életében ugyanaz, mint a Mississippié és Missourié s azok mellékfolyóié az Egyesült Államokban. Ezek a mezőgazdasági élet tengelyei. S mit szólna Amerika, ha csak a középső kis darabkája mardana meg a Mississippinek s a Missourinak?

Ugyanez ma Csonka-Magyarország helyzete. A Duna-Tisza medence egységes hálózata ugyanazon politikai hatalom birtokában, a mai modern gazdálkodás korában megbecsülhetetlen értéket képvisel. Egységes meteorológiai hírszolgálatral összekötve, az alföldi termőterületeken előre jelezve az áradást, módját adja az árvíz-veszedelem elleni védelemnek. Raktáro-

zással gondoskodhatik, hogy mindig megfelelő mennyiségű víz álljon a többtermelést szolgáló öntöző művek rendelkezésére s egyúttal intézkedik a vizekben rejlő nagymennyiségű vízi energia célszerű felhasználásáról. Ez lenne a természet adta követelmény. De mi a valóság? Az, hogy az országot megcsonkító békeszerződés elvette folyóinak nagy részét is. A kicsi Zagyva, Tárna, Marcal, Séd, Zala és Kapós s néhány kis patak kivételével, egyetlen folyóvíz sem ered az ország területén. De az ország területére belépő nagyobb folyók is kiestek a gazdasági élet köréből, mert sem az árvízvédelem, sem a szabályozásuk feltételei nincsenek meg. Azt nem is említve, hogy az országnak csaknem összes vízierői elvesztek, csak azt emeljük ki, hogy az új határ mindenütt a folyó völgyek nyílásai előtt vonul el *s így az Alföld öntözésére oly mérhetetlenül szükséges víztárolók megépítésének minden lehetősége elveszett.* Az ország területére ma belépő folyóknak csupán alsó vagy középső szakasza van Csonka-Magyarországon s ezek rendbentartása súlyos gazdasági terheket ró rá. A Duna Szob és Mohács között folyik magyar területen, de még ez is nemzetközinek nyilvánított a Tiszából, Szamosból, Kőrösből, Marosból alig maradt egy kis szakasz magyar kézen.

Az elveszített felvidékek nemcsak a maguk hatalmas termelését vitték el az állam gazdasági életéből, hanem az Alföld víz után síró gazdasági termelésének jövőjét is homályba borították.

D) Talaj, növényzet, állatvilág

A csonka ország földjének talaj-típusai nem sok változottságot mutatnak. Az Alföldet eredetileg *löss* sárga föld fedte. Ezek a *löss* területek nagyrészt az úgynevezett utódállamok kezére jutottak, csak Csanádban s a Dunántúl maradtak magyar kézen kisebb foltokban. Az Alföld nagyobb folyóit *öntés-talajok* (iszap, alluvium) kísérik. Az Alföld három homokterületéből kettő, a Duna-Tisza közti vagy pestmegyei homok és a Nyírség, maradt meg, a Deliblát pedig elveszett. Ezek a homokterületek még félszázad előtt is teljesen értéktelen területek voltak (Deliblát, Magyar Szahara), amelyeken a szél a sivár „futó” homokot mozgó halmokba, „buckák”-ba kúpozta. A buckák száraz tetején az árvalányhaj díszlett, alattuk száraz cserjék, szikes foltok tarkállottak. Ma az Alföld legáldottabb, legjobban kihasznált területei ezek, s beszédes bizonyítékai a magyar faj gazdasági alkotóképességének. Elég a Nyírség kapás művelésére, Kecskemét, Nagykörös gyümölcsös és szőlővel megáldott vidékére gondolni. A magyar föld legjobb termő erejű fekete földjét, sötét talajait, a *Bánságot* és a *Bácskát*, elvették az oláhok, meg a szerbek, de megmaradt az Alföld közepének, a Tiszántúlnak, a Kőrösök mellékének katasz-

trófáisan szikesedő talaja. A csonkítatlan állam területén mintegy $\frac{1}{2}$ millió kat. hold (711,000 acre) területre rúgott a szikesek terjedelme; ennek jelentékeny részét meghagyták.

A Kis Alföld déli, megmaradt területének talaja a Nagy Alföldéhez hasonló, de több az ártere, van rajta lósz és homok is. A Dunántúl eredetileg erdőtalaja igen jó termőerejű, nagyrészt átalakult lósz.

A mai kulturtájak növényzete már nem az eredeti növényi takaró. Az ember gazdasági munkája folyamán átalakítja a természetes növényi takarót, amely lehet *puszta*, *rét*, *bokros terület* vagy *erdőség*. Valamikor az ország földjének legnagyobb részét – kivéve az Alföld közepét, a Hortobágyot és a Kőrösök torkolat-vidékét – erdő borította. A gazdasági élet fokozatosan kipusztította az Alföld erdősegeit, úgyhogy a török hódoltság után már óriási pusztaság lett. Ma az Alföldön csak kb. 400,000 kat. hold (568,800 acre) erdő van. A domb- és hegyvidéken sokkal több az erdő. Az ország alacsonyabban fekvő részeiben a cser- és tölgy-erdők díszlenek, az Alföldön pedig az emberültette akácfa-erdők terjednek. Az alföldi folyók mentén füzesek és nyárfa-ligetek húzódnak. A dombvidéken a tölgyesek lassan bükkösökkel, gyertyánnal, szilfával keverednek s mint kevert erdők borítják a dombvidéket. A bükkösök 370-1300 m (1214-4265 láb) között élnek, a tölgyesek 650 m-ig (2132 láb). A bükkös erdőknek van a legnagyobb kiterjedése a magyar földön. Felettük a lue- és jegenye-fenyők birodalma kezdődik, amelyek a leghidegebb hegyoldalukat borítják s 1800 m-ig (5905 láb) emelkednek. A legmagasabb régiókban a törpe fenyőbokrok és a havasi legelők öve terül el.

Legjobban megváltoztatta a gazdasági élet az Alföld növényzetét, mert itt keresett magának szántóföldnek való területeket. Az Alföldön legjellemzőbb a homokpuszták, a szikesek és a folyómenti mocsarak növényzete. A homokpusztákon a nedvesebb láposokban nyár- és nyírfa-ligetek és cserjék tenyésznek. Aljnövényzete ritkás, száraz képű, keskeny, keményes levelű. A magyar ember ezt *fenyér*-nek mondja. Gyakori itt a hárs, fűz és boróka is. A szikesek növényzete még apróbb s különlegesebb. A szikesek laposaiban meghúzódó turjámokban, tömjénekben a sas, káka ver tanyát.

A vadállatok sorsa minden kulturterületen azonos, a fokozatos pusztulás. Magyarország hajdan éppúgy, mint az Egyesült Államok, Eldorádó ja volt a vadászoknak és a gyűjtőknek. Ma a gazdasági élet fejlődésével pusztulóban vannak a nagyobb vadállatok. Csak elvétve találkozik a vadász medvével, farkassal és hiúzzal a Kárpátok rengetegeiben. Az őz, szarvas is ritkul. A mocsaras vidékek kiszáritásával a vízi szárnyasok száma erősen megcsappant, a „csikászok”, „halászok” romantikája is a mesterséges halastavakra realizálódott át.

E) Közigazgatási felosztás, városok, nemzetiségi és vallásfelekezeti megosztás, műveltségi viszonyok

Magyarország törvényhatóságokra: vármegyékre és törvényhatósági joggal felruházott városokra van felosztva. Az ily városok közigazgatásilag függetlenek a vármegyei közigazgatástól, mindenben teljesen önállóak, úgy mint a régi szabad királyi városok.

A vármegyék élén az alispán, a városok élén a polgármester áll, akiket a közönség választ. A mindenkori kormányok képviselői a főispánok. A vármegyék járásokra vannak osztva, amelyeket a főszolgabírák vezetnek. A járásokon belül helyezkednek el a nagy- és kisközségek, amelyek mind bizonyos önállósággal bírnak, de minden határozatuk a vármegye jóváhagyása után válik jogerőssé. A rendezett tanácsú városok közvetlenül a vármegye hatósága alá tartoznak.

Mivel a vármegyék történelmi fejlődés eredményei, azért kevés köztük a földrajzi egység, azaz csak kevésnek van természetes határa. Nagyság tekintetében is aránytalanok. Pest megye $12,000 \text{ km}^2 = 4,633$ négyszög mile, Turóc $1,123 \text{ km}^2 = 434$ négyszög mile).

A magyar birodalomnak 63 vármegyéje, 27 törvényhatósági joggal felruházott s 113 rendezett tanácsú városa volt. A megyéket és városokat a lehető legszélesebben és legkövetkezetlenebbül szeli keresztül-kasul a trianoni határ. Néhol egyszerűen kettévágott törvényhatósági jogú várost (Komárom) vagy a határát szakította el a várostól (Szabadka) vagy a várost szakította el a pályaudvartól (Sátoraljaújhely). Mindössze 10 vármegye maradt teljesen sértetlenül, 23 megye területe pedig megnyirbáltatott s így összesen 33 vármegyéje volna a csonka országnak. De egyesekből csak kevés maradt meg vagy pedig a székhelye megszállt területre esett, úgyhogy a megcsonkított vármegyék egy részét kénytelen volt a magyar törvényhozás egyelőre egyesíteni, mint

Borsod, Gömör és Kishont egyesített csonka vármegyék

Csanád, Arad és Torontál	„	„	„
Győr, Mosón és Pozsony	„	„	„
Komárom és Esztergom	„	„	„
Nógrád és Hont	„	„	„
Szabolcs és Ung	„	„	„
Szatmár, Ugocsa és Bereg	„	„	„

s így jelenleg összesen 25 vármegyéje van az országnak Törvényhatósági jogú város van 11, rendezett tanácsú 44 s 156” járásban összesen 3424 a községek száma.

Az ország nagyobb városai a következők: Budapest székesfőváros 960,000 lélekkel, Nagy-Budapest (Budapest és a vele összenőtt szomszédos községek) 1,150,000 lélekkel, Szeged 119,000, Debrecen 103,000, Kecskemét 73,000, Hódmezővásár-

hely 61,000, Miskolc 57,000, Győr 50,000, Pécs 48,000, Békéscsaba 47,000, Nyíregyháza 43,000, Székesfehérvár 39,000, Cegléd 37,000, Sopron 35,000, és Szombathely 35,000 lélekkel

A lakosság anyanyelve. A nemzetiségi kérdés a trianoni szűk határok közé szorított Magyarországon kétségtelenül elvesztette jelentőségét, mert a trianoni határ olyan területeket hagyott meg Magyarországnak, amelyen a magyar elem majdnem kizárólagos többségben van. A mai Magyarország nyelvi szempontból feltétlenül *egységes nemzeti állam*, amit azok a szomszéd „nemzeti” államok, amelyek Magyarország testéből oly nagy részeket kaptak, semmiesetre sem mondhatnak el magukról, hiszen úgy Cseh-Szlovákiában a cseh, mint Jugoszláviában a szerb elem kisebbségben van és Rumániában is a kisebbségek 40% -át teszik.

A mai Magyarországon a 7,980,000 (kerekén nyolc millió) főnyi lakosból *magyar* anyanyelvű 7,147,000, *német* 554,000, azaz 6.9%, *tót* 165 azaz 1.8%, oláh 28,000, azaz 0.3% Magyarul tud 7,722,000, azaz 96.8%.

A lakosság vallása. Az országcsönkítő békeszerződés nagy változásokat idézett elő az ország lakosságának felekezeti megoszlásában, emellett azonban érzékeny veszteségeket okozott az egyes felekezeteknek is. így pl. a római katolikus egyház *egyedül* több, mint hat millió lelket veszített; a református egyház harmadfél millió lélekből elvesztett több mint egy milliót, az erdélyi egyházkerületet teljesen, több mint 700 ezer hívővel; a közel másfél millió lelket számláló ágostai evangélikus hitvallású egyház híveinek több mint két-harmadát veszítette el; végül a 75 ezer lelket számláló unitárius egyház hívei közül mindössze ötezer marad Csonka-Magyarországon.

Mindezeket a változásokat és a Magyarországi felekezetek egymáshoz való számarányát az 1910. évi adatok alapján a következő statisztikai kimutatás teszi lehetővé:

Magyarországon volt 1910-ben számszerint	Száza- lékban	Csonka- Magyarországon maradt ebből számszerint	Száza- lékban	Idegen uralom alá került számszerint	Száza- lékban
római katolikus . . .	10,888,118	4,778,421	62.8	6,109,117	57.0
görög-atholikus . . .	2,025,508	165,238	2.2	1,860,270	91.8
református	2,611,329	1,632,273	21.4	989,036	37.7
ág. hitv. evangélikus .	1,300,145	485,036	6.4	855,107	63.8
görög-kelefi	2,987,161	61,418	0.8	2,925,695	97.9
unitárius	14,206	5,099	0.1	69,196	93.1
izraelita	932,158	471,355	6.2	461,103	49.5
egyéb vallású	17,452	8,081	0.1	9,371	53.7

A népesség műveltségi fokát az írni-olvasni tudás alapján szokták megállapítani. Ezen a téren határozott a fejlődés. A kiegyezés után, 1870-ben, a 6 éven felüli népességnek csak V₄-e tudott írni-olvasni és 1910-ben már 68.7%-a. Csonka-Magyarországon pedig már 1920-ban 84.8%-a. A szomszédokkal való összehasonlításban ez elég kedvező, mert míg Csonka-

Magyarországon 1920-ban 15.2% az analfabéták száma, addig Oláhországban a lakosság 41%-a, Jugoszláviában 64.6%-a írástudatlan. Legtöbb analfabéta volt az oláhok és ruthének között. Természetesen több a falusiak, mint a városiak között. A műveltség aránya általában nyugatról keletre menve csökken. Az utóbbi 3-4 év alatt óriási a fejlődés, mert a magyar kormány 8-4 év alatt annyi új elemi iskolát építtetett, mint a háború előtt összevéve 15-20 esztendő alatt sem, úgyhogy most a nehezen elérhető tanyai lakosság iskolázásának a kérdése is meg van oldva.

F) Magyarország tájai és nevezetesebb városai

1. *Az Alföld* teljesen sík terület s a lakosság csaknem kizárólag földműveléssel foglalkozik. Városa kevés, inkább falvai vannak. Nagyobb városai inkább a Felvidék szélei felé épültek, ahol a kétféle termelő terület cserélte ki a maga árúját már az ősidőkben is. Ezeknek az Alföld szélén elhelyezett, városoknak az övét *vásárövnék* nevezzük. *Ilyenek Budapest, Eger, Miskolc, Sátoraljaiújhely, Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Szatmár, Nagyvárad, Arad, Temesvár.* Az utóbb említett nyolc várost Trianon kiszakította Magyarországtól.

Budapest, az ország fővárosa, festői helyen, a Duna partján, a hegyek és az Alföld találkozásánál épült. Környékén, a Duna sarkában *Visegrád* régi váromladéka, a régi magyar királyok udvartartásairól regél, *Gödöllő* pedig királyi nyaraló nagy vadaskerttel. *Eger* a Mátra alján, *Miskolc* a Bükk hegység tövében, kereskedelmi városok. Ez utóbbi közelében van *Diósgyőr* az ország legnagyobb vas- és acél-gyárával s a gyönyörű hímzéseiről híres *Mezőkövesd*. Az Alföld keleti peremén van *Nagyvárad* és *Arad* az Erdélybe vivő út szélén. Aradon végezték ki az osztrákok 1849-ben a tizenhárom vértanút. Nem messze tőle, *Világoson* rakta le a fegyvert Görgey tábornok az orosz túlerő előtt. *Temesvár* élénk kereskedő város.

Az Alföld közepén s a folyók mellett az átkelő helyeken földművelő középpontok alakultak. így a Tisza mellett Szeged az ország második városa. 1879-ben az árvíz teljesen elpusztította, de azóta újra épült modern nagy város. A kolozsvári egyetemet ide telepítették át. *Debrecen*, a kálvinista Róma a Tiszántúl legnagyobb városa, a reformátusok híres nagy templomával, ahol 1849-ben kimondták az ország függetlenségét. Mellette a híres *Hortobágyi-pusztá*, hol a csikós- és gulyás-élet már pusztuló romantikáját figyelhetjük meg. *Nagykörös, Kecskemét, Hódmezővásárhely*, valamint a ma már Jugoszláviához tartozó Szabadka tanyáin napokig járhat az ember. *Kiskörös* a szabadság lánglelkű magyar költőjének, *Petőfi Sándornak*, a születéshelye. A rohanó gazdasági élet már sokat

elpusztított a magyar föld gazdag szépségeiből. Elmúlóban van az Alföld gazdag mocsárvilága, az ősi pákász, halász, pásztor élete, az ágaskodó kútágas delelő gulyái, a csalóka délibáb lassan szétfoszlanak s helyüket a modern élet harca nyomán fakadó földgazdálkodás váltja fel.

II. A *Kis Alföld* lakói is főleg mezőgazdasággal foglalkoznak a sík vidéken. Falvai sűrűbben szétszórtak, városai nyugatiasabbak. *Pozsony* hosszú időn át koronázó város volt s az országgyűléseket is itt tartották. *Pannonhalma* bencés kolostora az első magyar király, Szent István, idejéből való. *Komarom* a nagy mesemondónak, Jókai Mórnak, szülővárosa. *Esztergom* ősi város a Duna partján, a magyar katolikusok főpapjának, a hercegprímásnak, a rezidenciájával és bazilikájával. Pozsony és Komárom ma cseh uralom alatt szenved.

III. A *Dunántúli dombosvidék* alacsonyabb hegyekkel s síkságokkal kevert tájain intenzíven művelik a földet, gyümölcsöt, szőlőt termelnek, de iparral, bányászattal is foglalkoznak. Gazdaságilag legönállóbb tája az országnak. Már az Árpádházi királyok alatt jelentős szerepet játszott. *Sopron* a nyugati határvidék legforgalmasabb helye. *Szombathely* már a rómaiak korában állott *Sabaria* név alatt. Közeliében van *Pápa* a reformátusok régi kollégiumával. A *Balaton* csillogó víztükre mellett sok-sok fürdőhely és nyaralótelep nyújt enyhülést forró nyáron (*Keszthely*, *Hévíz*, *Balatonfüred*, *Tihany* ősi kolostorával, *Siófok*). *Székesfehérvár* az Árpádházi királyok koronázó városa. *Pécs* egyetlen van s a legszebb műemlékek egyike, az ősi székesegyház. A világhírű *Zsolnay-féle* majolika gyárat is itt találjuk. *Mohácson* emlékmű jelzi az 1526-ki nemzeti tragédia színhelyét.

IV. Az *Északnyugati Felvidék* az ország legmagasabb hegyvidéke. Termőföldje gyengébb, nem képes önmagának eleget termelni, az Alföldek tartották el kenyérrel s cserébe adta fáját, gyapját, ásványi kincseit, ipari termékeit. Az ipari élet a magyar kormány céltudatos támogatása folytán erősen fejlett volt (vasipar, papír, üvegyártás, szövőipar), de az utóbbi években a csehek gyarmatpolitikája következtében sokat hanyatlott. Városai aprók, hegyi jellegűek, bányász, iparos és kereskedő lakossággal. Fürdőhelyeinek jövedelme is fontos bevételi forrás volt. Kereskedő városok: *Nyitra*, *Léva*, *Losonc*, *Rimaszombat*, *Kassa*. Ez utóbbi város dómjában pihen a török uralom alatt a kiüldözött, de utóbb a török földről hazahozott szabadsághős, II. Rákóczi Ferenc. Híres bányavárosok: *Salgótarján* (szén), *Selmecbánya*, *Körmöcbánya*, *Besztercebánya*, *Szolnok és Gölnicbánya*, most mind cseh uralom alatt sorvad, *Salgótarján* kivételével, *Pöstyén*, *Csorbató*, *Tátrafüred*, *Tátralomnic*, *Szliács* vadregényes, hótól csillogó bércek közt fekvő fürdőhelyein most szintén a csehek az urak. *Dobsina* jég-, *Aggtelek* cseppkő-barlangja sokezer turistát vonz szépségével.

V. Az *Északkeleti Felvidéken* hiányzanak az ipar feltételei: a szén, vas és fémek, fürdői sincsenek, földművelésre sem alkalmas s így a szegény ruthén lakosság főképp erdei munkából él. Déli, az Alfölddel érintkező szélén van a híres tokaji borvidék. *Eperjes, Bártfa* mint a középkorban Lengyelországba vezető út mentén fekvő városok virágoztak fel. Rákóczi Ferenc váráról s ősi református főiskolájáról híres *Sárospatak*. *Tokaj, Mád, Tállya, Tarcal* a Hegyalja leghíresebb bortermő helyei. *Máramarossziget* mellett (Rónaszék, Szlatina, Aknasugatag) voltak az ország legnagyobb sóbányái.

VI. *A Délkeleti és Déli Kárpátok vidéke vagy az Erdélyi medence*. Ez is meglehetősen önálló gazdasági terület, hiszen hosszú időn keresztül, mint önálló erdélyi fejedelemség külön állami életet élt, ami kultúrájára is rányomta bélyegét. Földművelésre nem éppen első rangú, bora jó, állattenyésztése inkább havasi pásztorkodás. Ásványi kincsekben és erdeiben van Erdély igazi gazdagsága. Itt voltak az ország legjobb aranybányái (*Verespatak, Zalatna, Brád, Nagy- és Felsőbánya*). A háború előtt felfedezett földgáza (*Kissármáson*) lett volna a gyáripar alapja. Városai közül *Sepsiszentgyörgy* a Székelyföld szellemi központja, *Csíkszereda, Marosvásárhely, Székelyudvarhely*, székely városok. *Brassó* őrizte az Oláhországba vivő utat. *Nagyszében* a szászok művelődési központja, *Vajdahunyadon* van a Hunyadiak (Mátyás király, Hunyadi János) ősi lovagvára. *Búziás* és *Orsova* közt van a csodaszép *Alduna Ada-Kaleh* szigetével. *Kolozsvár* a régi Erdély fővárosa s a tudományos és művészeti élet központja, Mátyás király szülőhelye. *Nagyenyed* Körösi Csoma Sándor nevelkedési helye, itt van a híres Bethlen-kollégium. Számtalan természeti szépségét már nincs helyünk részletesen felsorolni (Szent Anna krátertől torjai Búdós barlang, parajdi sóhegy, Herkules-fürdő stb.)

VII. *A Dráva-Száva köze* vagyis *Horvátország* nemcsak külön tája az országnak, hanem külön politikai egysége is volt közel egy ezredéven át. Két élesen elkülönülő részre oszlott: 1. a Dráva-Száva közti dombos vidékre, amely a Dunántúlhoz hasonló, csak valamivel szegényebb és 2. a Karszt vidékére, amely fátlan, kopár, terméktelen terület. *Zágráb* volt a legjelentékenyebb városa s a horvát közművelődés központja.

VIII. Magyarországnak kiegészítő része s nemcsak gyöngye, de a világforgalom felé egyetlen kapuja volt *Fiume* a keskeny magyar tengerparttal, a Karszt meredek lejtőjén, a Quarnerói öböl mellett, főleg olasz lakossággal. Nincs önálló gazdasági élete, hanem Magyarország egész ipari és kereskedelmi életének Fiumén át idegen országokba vezető forgalma tartja el s így élete Magyarországtól függ. Teljesen önálló (*corpus separatum*) volt s a magyar király által kinevezett kormányzó vezette az ügyeit. Horvátországhoz semmi köze sem volt. Ma sorvad, mert nincs meg a gazdasági háttere.

G) Budapest székesfőváros

A Duna középső folyásánál mindkét parton ősrégi idők óta egymással szemben épült városokat: Pestet, Budát és Ó-Budát, Andrassy Gyula gróf, a volt osztrák-magyar monarchia nagyhírű külügyminisztere, még magyar miniszterelnök korában, 1870-ben egyvárossá olvasztotta össze és ezzel megvetette az alapját Középeurópa egyik legmodernebb és egész Európa egyik legszebb városának. A természet bőkezű szépségeit az emberi tehetség és szorgalom nemcsak felhasználta, hanem még jobban kifejezésre juttatta akkor, amikor az új várost nagyszerű hidakkal összekötötték, a Duna partjait párjukat ritkító sétautakkal és rakpartokkal beszégték, a Várhegyet koronázó királyi palotát, a mesébe illő finomságú Halászbástyáját, a büszke, hatalmas országházát felépítették és a modern utaknak, harmonikus tereknek egész sorát létesítették. A természet szépségeinek és az emberi elme alkotásainak összhangja jellemzi a legjobban a várost, amely büszkén uralkodott az évezredek, dicső múlt után is még mindig örökifjú nemzet által teremtett hatalmas és gyarapodó országon. Az egyesített város fejlődése rohamos; lakosainak száma az egyesítéskor alig több egy negyedmilliónál, ma majdnem egy millió. Mutatják a számok:

1787-ben	53,000
1857-ben	187,000
1880-ban	361,000
1900-ban	716.000
1910-ben	880,000

A háború, de még inkább az azt befejező békediktátumok megakasztották a lakosság növekedésének rohamos menetét, azonban nem tudták leszorítani a várost a csökkenés lejtőjére, amint a következő adatok mutatják. Budapest lakossága volt:

1920-ban	926,000
1926-ban	960,000

A fejlődés irama a háborúig oly lendületes volt, hogy régi, nagy városok, mint Brüsszel, Liverpool, Manchester, Milano, elmaradtak mögötte és már 1900-ban nagyságra a tizedik helyre küzdötte fel magát Európában, 1910-ben már a kilencedik. A vele összeépült külvárosokkal együtt a lakók száma jóval túlvan 1.1 millión, bár, mint említettük, a fejlődés már nem oly rohamos. A külső városkép a háborút Követő pangás, a békeparancsok által szült kétségbeesés és az ország feldarabolását kísérő nyomor leküzdése után, nemcsak hogy visszanyerte a háború előtti jellegét, hanem még lüktetőbbé, még pezsgőbbé vált. Az élniakarás, a szebb jövőbe vetett bizakodás jut kifejezésre az utcákon hömpölygő néparadat rohanásában, a gépjárművek sokaságában és nem utolsó sorban a kirakatok csillogásában és tündöklésében. Rend és tisztaság, fegyelem és pontos-

ság és első pillanatra éreztetik a Kelet felől jövő idegennel, hogy megint Nyugateurópában van.

Budapest 186.6 km³ területével egyike a legterjedelmesebb európai városoknak és ennek a területnek a beépítése mindig változatos módon történt. Az ódon Vár és az ősi Buda számos utcácskája és tere még a középkor hamisítatlan mezében jelenik meg, a Belváros és a belső kerületek az elmúlt század elején és közepén emelt házaikkal a nyugodt, biztos vagyon kifejezői,

Washington György szobra a budapesti Városligetben.
(Állították az amerikai magyarok.)

a modern kor stíluskeresésének számos objektumával tarkítva. Impozáns nagy középületek és lakóházak jól elrendezett tömege mellett óriási területeket borítanak be a villák és családi házak telepei, különösen a hegyes-dombos budai kerületekben, de a sík pesti oldalon is. Levegő, napfény, egészség és erő ömlik el ezeken a kertes körzeteken és látványosságszámba menő panorámák élvezetet nyújtvák. A fejlődésnek Európában szinte példanélküli menetét illusztrálja az is, hogy 1849-ben – akkor még különálló városokban együtt – volt összesen 9518 ház,

míg 1927-ben az épületek száma Budapesten meghaladta a huszonnézezeret, ebből 19,506 lakás céljaira szolgál. A nagy terület lehetővé tette, hogy nem kellett minden áron a magasba menni a lakóházakkal: azoknak a fele földszintes. A belső kerületekben persze alig találni ilyet, s mintegy harmada az összes háznak több, mint kéteemeletes, amelyek közül számos az 5[^]-6 emeletes épület, Budapest fejlesztésénél a cél az, hogy minél, több egészséges, levegős kis családi ház épüljön és rövid ide)/választ csak el attól, hogy a Belvárosban kizárólag csak üzletházak lesznek. A nagy területen történt építkezés nagy távolságokat eredményez. A tömegközlekedés modern eszközei igen fejlettek; 184 km hosszban húzódnak a kivétel nélkül kettős vágányú közúti villamos vasutak, amelyeknek számos vonala a szomszédos községekbe is elnyúlik, úgyhogy mintegy 20 km-nyi körzetből szállítják napról-napra a dolgozók százazreit a városba. Autóbuszok, dunai hajók, gőzsikló, gépkocsik, naponta átlagban 830,000 embert szállítanak. Budapest tehát egyike a legforgalmasabb középeurópai városoknak. Budapestnek éppen abban mutatkozik meg az igazi kultúrája, hogy hivalkodásra nem alkalmas, de egészségügyileg, vagy más szempontból a modern élethez szükséges berendezések is tökéletes kivitelben megvannak. A város egész területe csatornázva; a lapos vidék homokterei épp úgy, mint a budai hegyvidék girbe-görbe utcái; a vízvezeték nemcsak úgyszólván minden házba be van vezetve, hanem a kertek és telkek túlnyomó része is fel van vele szerelve. Gáz és villany épp úgy hozzátartozik a mindennapi budapesti élethez, mint a fedett vásárcsarnokok, a modern vágóhidak, hűtő- és raktárházak. A modern szállodák fürdőszobái épp úgy a kor színvonalán mozognak, mint a most automatizált telefon és nem képzelhető el olyan betegség, amelyet elsőrangú specialista az Egyetem klinikám, vagy a város és számos társadalmi egyesülés elsőrangú kórházaiban ne tudna kezelni.

Budapest a szó szoros értelmében feje az országnak: itt székel az államfő (Regens), itt tartják a törvényhozó ország'gyűléseket, itt működnek a minisztériumok és a legfőbb bíróságok. Külön látványosság a Várhegy ormán pompázó királvi vár, a világhíres országháza, a kir. kúriának nevezett legfőbb felebbviteli bíróság palotájának csodás vesztibülje és díszterme. Itt van az ország legrégebb és legnagyobb egyeteme, valamint az Európa egyik legmodernebb és elismerten elsőrangú műszaki főiskolája: a Műegyetem. Továbbá Budapesten találjuk a szépművészeti főiskolát, az iparművészeti, kereskedelmi és ipari középfokú iskoláknak, az általános jellegű középiskoláknak hosszú sorát, az állatorvosi főiskolát. A színházak és múzeumok az átlagot jelentősen felülmúló színvonalán állnak. Ezek közül a m. kir. *Opera* Középeurópában számottevő intézmény és a *Nemzeti Múzeum*, a *Szépművészeti Múzeum*, az *Iparművészeti*,

a *Néprajzi* és a *Mezőgazdasági Múzeum* még azoknak is tud megtekintésre érdemes műkincseket mutatni, akik látták már London, Paris, Firenze, Róma, München és Bécs muzeális tárlatait. A kereskedelem, az ipar és a pénzvilág életét Budapestről irányítják az egész országra kiterjedőleg és itt székelnek a közlekedési intézmények központi szervezetei is, itt emelkednek a hatalmas Tőzsdepalota, a Magyar Nemzeti Bank és a vezető nagy bankok pompás épületei. A templomok közül mindenkinek figyelmét leköti a sok százados Mátyás templom és a Szent István-székesegyház (Bazilika). A szociális és egészségügyi intézmények egész sora: népházak, népszállók, szegényházak, munkástelepek és lakások, ingyen gyógykezelést nyújtó kórházak tesznek tanúságot az ország fejlett szociális érzékéről.

Budapest az ország politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális középpontja és ezért hű képét nyújtja azoknak a törekvéseknek, amelyek ezt a szabadságára, önállóságára és ezieréves alkotmányára büszke, tetterős és elszánt bizakodással a jövőbe tekintő népet mozgatják és foglalkoztatják. Külsőleg oly S2;ép, hogy érdemes minden világot járó külföldinek megtekinteni és belsőleg oly kiegyensúlyozott, civilizált és művelt, hogy érdemes behatóbban tanulmányozni.

Előkelő helyet biztosít a világvárosok között Budapestnek az is, hogy nincs egész Európában még egy milliós nagyváros, amelynek annyi gyógyforrása, modernül berendezett gyógyfürdője, nyilvános fürdője és uszodája volna, melyeket túlnyomórészt természetes melegű és számos betegségnél elsőrangúan érvényesülő gyógy hatással rendelkező kénes- és sós-vizek táplálnak. E tekintetben említésreméltók a Szent Gellért-, a Margitszigeti-, a Városligeti-, az Artézi-, a Szent Lukács-, a Császár- és Erzsébet-fürdők kén- illetve sós vizeikkel, természetes iszapjukkal, homokos strandjaikkal. Budapest tehát nemcsak a természet által teremtett és művészi kézzel létesített páratlanul szép panorámák, városképek, hanem a gyógyfürdők híres városa is és mint ilyen egyre nagyobb számmal keresik fel az ország szűkre szabott határain kívül élők.

X.

A magyar alkotmány

A magyar alkotmány jellegzetessége

Az ember nem csak egyéniség, hanem egyúttal társas lény is. Fennmaradását csak úgy biztosíthatja, céljait csak úgy érheti el és csupán úgy tökéletesbedhetik, ha embertársaival összeműködik. Ez az összeműködés többféle társas kötelékben történik, amelyek helyet foglalhatnak egymás mellett, de lehetnek egymás felett is, bizonyos alárendeltségi viszonyban. A vándorlások korában a leszármazási, a faji kötelékek a legfontosabbak: a család, a nemzetség, a törzs köteléke fűzi össze az embereket nagyobb és nagyobb csoportokká. A letelepedéssel kapcsolatban előtérbe nyomulnak a területi kötelékek: a község (város), járás, kerület, megye, tartomány és végül, mint legmagasabb rendű területi kötelék: az ország, az állam. Ha ez a felsőbb rendű területi kötelék állandósul és azzal a leszármazási, a faji kötelék is párosul, akkor a közös nyelv, vagy legalább is a közös érzések, szokások és gondolkodás, valamint a teljesen közössé váló életérdekek olyan szoros kapcsolatokkal fűzik egymáshoz az egyéneket, hogy azokból sajátos jellegű, külön öntudattal és külön célokkal bíró egész támad: a *nemzet*. Az állam és nemzet fogalma szorosan kapcsolódik egymásba; mind a kettő szervezet, amelyek csupán egymásra támaszkodva, egymást kiegészítve, tölthetik be igazán feladatukat. A nemzeti állam a legtökéletesebb és a legfelsőbbrendű emberi kapcsolat.

Az emberiség államokra (országokra), illetve nemzetekre tagozódva, jobban mondva ilyenekké szerveződve, folytatja a maga életét a tökéletesedés felé. Az állam szervezetét és működésének, azaz az állami hatalom gyakorlásának szabályait alkotmányunk nevezzük. Ilyenképpen minden államnak van alkotmánya. Szűkebb értelemben azonban csak azt az államot nevezzük alkotmányosnak, ahol az államhatalom gyakorlása, vagyis az állam ügyeinek intézése az állam *tagjainak részvételével történik*. Ahol ez' nincs meg, ott *önkényuralom, zsarnokság van* és az állam tagjai nem *szabad polgárok*, hanem *egyéniességükben elnyomva tartott alattvalók*.

A magyar állami szervezet, a magyar alkotmány több, mint ezer éves történelmi fejlődésének folyamán *sohasem volt önkényuralmi alakulat*. Az állam tagjainak szabadsága és a közhatalomban való részesedése, minden közhatalomnak a nemzettől való eredetisége olyan alaptétele volt mindig a magyar nemzet közfelfogásának, amely mélyen, mondhatni ösztönösen benne gyökerezett a magyar fajban és azt semmiféle erőszak és elnyomás – még százados erőfeszítések árán sem – tudta onnan kiirtani. A magyar alkotmányt tehát joggal lehet nevezni *igazi alkotmánynak*, az egyéni szabadság és a közhatalomban való részesedés elvének elismerése mellett felépült állami rendnek. De a magyar közgondolkodásban a szabadság nem jelentett soha *szabadosságot*, vagyis az egyén zabolátlan cselekvési lehetőségét, hanem a köz érdekében törvényesen megszabott korlátokon belül való szabad mozgást és érvényesülést, az egyes hatalmasok önkényének, az elnyomásnak kizárását. Másrészt a magyar közfelfogás a közhatalomban való részesedést sohasem követelte az egyéni érdekek érvényesítésének önző céljából, hanem mindig *az ország, a haza, az összesség javára való közreműködés érdekében*. A minden oldalról állandóan veszedelmektől fenyegetett ország és nemzet érdekében másrészt mindig szükségesnek tartotta a magyar közgondolkodás azt is, hogy az *államhatalom szilárd és állandó alapokon nyugodjék*, hogy változásnak alá nem vetett *erős központi akarat* irányítsa a nemzet sorsát és az állami gépezet működését. Az államfőt: a vezérlő fejedelmet, majd a királyt, nem gyöngé, ide-oda hajlítható bábnak akarta a magyar nemzet, hanem mindig olyan erőnek és hatalomnak kívánta, amelyben kifelé megtestesül, képviselőt nyer a nemzet egysége és ereje, amely kemény és biztos kézzel tartva az ország kormányrúdját, a nemzet egész erejét egy célra tudja irányítani. Valóságos hatalmat óhajtott a magyar nép az államfő kezébe letenni, de *soha sem korlátlant és mindig csupán a nemzet részéről átruházottat*, amely éppen ezért nem mint az államfő *magánhatalma* gyakorlandó, hanem csakis mint *átruházott közhatalom az ország, a nemzet egyetemes érdekében*. A magyar a királyt, mint államfőt, a legelső magyar embernek, de egyben az ország, a nemzet legelső szolgájának, a törvények legfőbb és legéberebb örökének, az állampolgári jogok legerősebb védelmezőjének, tehát a *törvényes szabadságok bástyájának tartotta és tartja, aki a törvényeknek épp úgy alá van rendelve, mint a hazának bármelyik egyszerű polgára*.

A magyarok a maguk állami berendezkedésük módját, a maguk alkotmányát nem másolták le egyszerűen más országok és nemzetek alkotmányáról, tehát nem vettek fel olyan ruhát, amely nem az ő testükre van szabva, bölcsen tudva azt, hogy nincs teljesen tökéletes, *minden helyzetre egyformán alkalmazható* államforma és államkormányzati rendszer, hanem viszonylag mindig az az alkotmány a legmegfelelőbb, a legtökéletesebb, amely a nemzet adott helyzetéhez, gondolkodásához, természetéhez leginkább simul és

így a nemzet életének olyan medret szab, amelyet nem kényelmetlen korlátnak érez, hanem helyesen megszabott útiránynak a továbbfejlődés felé.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a magyarok mereven elzárkóztak volna attól, hogy állami alkotmányuk kiépítésénél más nemzetek értékes tapasztalatait és egyes olyan intézményeit is figyelembe vegyék, amelyek alkalmasok voltak saját életcéljaiknak, illetve egy magasabb fejlődési fok elérésére. A fejlettebb nyugati államok jogéletének és állami berendezkedésének hatása érezhető is a magyar alkotmánynak és jogéletnek fejlődésén. De ez a hatás soha sem terjedt addig, hogy a magyar alkotmányt kikölkentse abból a kerékvágásból, amelybe a nemzet sajátos állapotalkotó szelleme és helyzetéből folyó életérdekei illesztették. Így Szent István alatt épp akkor alakul ki erős, összefogó központi és *közjogi jellegű*, igazi államhatalomként a királyi hatalom, amikor Nyugaton teljesen úrrá lesz a *hűbér rend szer*, amely a szabad embereket, mint hűbéreseket, *magánjogi viszony alapján*, kölcsönös megállapodással fűzi hozzá a hatalmasabb, a vagyonosabb egyéniségekhez: a hűbérúrhoz, aki annak fejében, hogy a szabad ember neki hűséget fogadva, kíséretéhez csatlakozott és katonai, egyéb szolgálatok teljesítésére kötelezte magát, hűségi esküjének bére gyanánt földjeiből neki birtokot adott haszonélvezetre és védelmet biztosított mások támadása ellenében. Ilyen hűbéri viszony létesítése útján kapcsolódtak össze Nyugaton a szabad emberek a hatalmasabbakkal egészen fel az uralkodóig: a királyig, vagy a császárig, aki nem volt egyéb, mint a *legfőbb hűbérúr*, aki alá azonban közvetlenül csak a leghatalmasabb főurak tartoztak, mint az uralkodó hűbéresei, akik azután viszont a kisebbek hűbérurai voltak. Ez a rendszer teljesen széttagolta, *apró hűbérúraságokra, kis önálló tartományokra* bontotta az országokat, *a közhatalmat magánjellegűvé tette* és a kis és nagy önkényurak százait termelte ki, akik teljesen elnyomták a védtelen gyöngéket. Ez a bomlasztó rendszer megpróbált utat törni magának a magyar állam testébe is, de a magyar alkotmányos felfogás azt, kemény és nehéz harcok árán, visszaverte. Az 1222-ben kiadott aranybulla biztosítja a királyi hatalom felsőbbségét és közjogi jellegét, másrészt pedig a jogosított nemzetnek: a nemességnek teljes egyenlőségét, szabadságát, törvényes jogait úgy a királyi hatalom, mint a főurak túlkapásai-val szemben.

Viszont amikor az újkorban Nyugaton mindenütt a *korlátlan (abszolút) uralkodói hatalom* kezd kialakulni és a legteljesebb állami *központosítás* válik mindenütt úrrá, a magyar nemzet ezt a rendszert, mint szabadságérzetével és alkotmányos hagyományai-val mereven ellentétet, határozottan visszautasítja és százados harcát folytat a Habsburg-házból való uralkodói ellen, akik - nyugati mintára – korlátlanul rendelkezésük alá tartozó *családi (patrimoniális) birtoknak*, örökölt tartománynak tekintették Ma-

gyarországot is, bár választás útján és a magyar alkotmány tiszteletbentartásának ígérete mellett jutottak a magyar trónra.

A magyar alkotmánynak tehát jellegzetes sajátossága az is, hogy nem másoktól *átvett* és egységes rendszerbe foglaltan megírt alkotás, hanem a magyar nemzet államalkotó és fenntartó szellemének: *géniuszának* évszázadok küzdelmében, vérrel és verejtékkal kiforrasztott, a nemzet lelkéből lelkedzett, a nemzet adott helyzetéből természetesen született és életcéljait szolgáló csodálatos terméke: *igazi, mert történelmi és nemzeti alkotmány*, amely a magyarság ősi szabadságszeretétét, a közéletben, az állami közhatalom gyakorlásában való részvételnek, vagyis a *szabad önkormányzatnak* törhetetlen vágyát bámulatosan összehangba tudta mindig hozni a központi magyar államhatalom erős és szilárd megszervezésének szükségével: az alkotmányosan gyakorlandó, de valóságos államfői, *az igazi királyi hatalom* kiépítésével. A *Szent Korona* tana, amely szerint minden hatalom forrása a Szent Korona, a magyar állam, a magyar nemzet, és amely szerint a *Szent Koronában* benne van a király és a honpolgárok összessége egyaránt, világosan mutatja, hogy a magyar nemzet jóval hamarabb eljutott az állam külön személyiségének mai fel fogásához, mint a nyugati nemzetek.

A magyar alkotmány tehát nem tartozik az úgynevezett *írott alkotmányok* közé, mint például az amerikai, amely csak a XVIII-ik század harmadik negyedében jött létre, amikor egy, akkor a nemzeté váló átalakulás küszöbén, s a civilizáció fejlett fokán álló nép a saját, valamint az ó- és új-kori művelt nemzetek évszázados, illetve évezredek politikai tapasztalatait és elméleteit leszűrve, politikai rendszerének alapját bámulatra méltó és azóta több más nemzet által jól-rosszul utánzott írott törvénybe foglalta össze. Nem! A magyar alkotmány – éppúgy, mint az angol – nincs egyetlenegy törvénybe foglalva, hanem évezredek szerves fejlődés gyümölcse, amint azt a magyar faj politikai géniusza létrehozta és fokról-fokra kiegészítette, tökéletesítette. Örök büszkesége a magyar nemzetnek és egyben tanúságtétel a magyar nemzet nagy erkölcsi és szellemi felsőbbisége mellett.

A magyar alkotmány történeti kialakulása

Az ősi magyar államszervezet

A magyar alkotmány alapját még a honfoglalást megelőzőleg vetette meg a nemzetszervező „*vérszerződés*”, amely a krónikákban hagyományként fennmaradt alapszerződése a magyarság nemzeté alakulásának. A hagyomány szerint – amelyet egykorú görög és arab írók is lényegében megerősítenek – a hét törzsből álló magyarok, amidőn Lebediából Etelközbe indultak, egyetlen egy vezért választottak *Álmos*, majd utóbb *Árpád* személyében, akinek a hét

törzs vezérei hűséget fogadván, – miként Anonymusnak, Béla király névtelen jegyzőjének, tizenkettedik századbéli krónikája mondja - „saját verőket pogány szokás szerint egy edénybe csurgatva”, a következőkre esküdtek meg: -1. hogy míg életük tart, mind maguknak, mind maradékaiknak vezére mindig *Álmos* (Árpád) nemzetségéből legyen; 2. ha valami jót közös erővel és munkájukkal szerezhetnek. abból közülök senki se legyen kizárva; 3. hogy azokat a fejedelmi (vezéri) személyeket, akik *Álmost* (Árpádot) szabad akaratukból választották urukká, se magukat, se azok fiait soha ki ne rekesszék a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből; 4. ha valaki hűtlenné lemre a vezérhez, a vétkeseknek vére ontassék; 5. ha valaki Álmos és a többi fejedelmi személy közül esküjét megszegné, átok alá legyen vetve mindörökre. Ebből látszik, hogy a magyarok, még mielőtt a Kárpátokat átlépték és a honalapítás megtörtént volna, már megteremtették maguk felett az *egyedül uralkodó fejedelmi főhatalmat*, de mégis a törzsvezérek és utódaik *tanácsa által korlátozva*, tehát megvetették a *korlátolt monarchia* (egyeduralom) alapját.

A vérszerződést megelőzőleg a magyarság az őshazában még a családfői (*patrimoniális*) hatalom alapján kifejlődött *törzsszervezet* korát élte. A törzs volt a legmagasabb rendű kötelék, amely a *nemzetségeket* fűzte egybe, ezek pedig a *családokat* kapcsolták össze. Bár a törzs a leszármazáson épült fel, a magyar törzseket a honfoglalás előtt már olyan felsőbb rendű közösségnek kell tekinteni, amelyeket nem egyedül a közös őstől való leszármazás tudata és a rokoni érzés fűzött össze, hanem a hosszú ideig tartó, szoros együttélés következtében kifejlődött azonossága az erkölcsöknek, szokásoknak, műveltségi állapotnak és vallásnak. A hét törzsnek fajlag és egyéb vonatkozásban is kétségtelenül nagyon közel kellett egymáshoz állnia, hogy a nemzeti egység oly gyorsan kifejlődött és megbonthatatlanul megszilárdult. *Bölcs Leó* és *Konstantinos* görög császárok amaz egykorú tudósításaiból, hogy a magyarok szabad nép és hogy a magyar törzsek nem engedelmeskednek saját fejedelmeknek, arra lehet következtetni, hogy a törzsfőnökök hatalma nem volt korlátlan és főképpen a törzs haderejének vezetésére szorítkozhatott. A minden oldalról és állandóan folyó ellenséges támadások és az új haza keresésének szüksége azonban végül is arra kényszerítette a magyar törzseket, hogy békés úton, önkéntes közös megállapodással egyetlen vezér alatt egységbe tömörüljenek és pedig azzal a feltétellel, hogy a törzsfőnökök helyet foglaljanak a vezér tanácsban és így résztvegyenek a közhatalom irányításában.

Az etelközi nemzetté-egyesülést csakhamar követte a honalapítás a Kárpátok medencéjében, tehát a nemzeti létnek állandó helyhez kötése, azaz a magyar állam létrejötte. A magyar állam alkotmányának miként való kialakulására döntő hatása volt annak a történelmi ténynek, hogy a Duna-Tisza közének elfoglalása nem volt valamely, pusztán a személyes hűség kapcsa által a vezérhez fűzött hódító seregek sikeres hadi vállalkozása, hanem a szabad elhatározásból állandó vezéri hatalom alatt *nemzetté szerveződött*

magyar nép közös erőfeszítéssel véghezvitt *honfoglalása*. Miként a nemzetiség-egyesülés, azonképpen a honszerzést követő berendezkedés is az új hazában nem önkényesen, hanem a nemzet közös elhatározása alapján ment végbe. Amint ugyanis Anonymusnak, Béla király névtelen jegyzőjének, a nemzeti hagyományból merített tudósítása jelenti, a honfoglalás befejeztével Árpád vezér és vitézei összegyülekeztek és ezen az első országos gyűlésen, harmincnégy napi tanácskozás során, „elrendezték az országot, megállapították az ország minden igazát (jogát), hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek és az ő előkelőinek, vagy miképpen tegyenek törvényt minden elkövetett vétekről”. Azt a helyet, ahol közös elhatározással, mintegy szerződés alakjában, megállapították, hogy az egyes törzsek miként helyezkedjenek el és vegyék birtokba az új haza területét, „szernek” nevezték el, jelölve annak, hogy a dolgok elrendezése, az új rend, *szerződésszerű* megegyezés alapján jött létre. Ez a *Pusztaszeren* megkötött újabb nemzeti szerződés nyilvánvalóan nem egyéb mint a vérszerződésbe foglalt alapelvek gyakorlati keresztülvitele. A honfoglaló magyarok minden valószínűség szerint az új hazában nem találhattak szervezett állami életet élő népeket, hanem csupán laza szervezetű és gyéren lakó avar, bolgár, római, germán és szláv fajú néptörmeléket. Erre mutat, hogy a honfoglaló magyarok az új hazában az őshazabeli állami és társadalmi rendnek megfelelő egységes és *kizárólagosan magyar jellegű* nemzeti jogrendet alkottak, holott például a hódító germán törzsek, a római birodalom romjain alkotott államokban, az ott talált nagyszámú őslakosság jogrendszerét is fenntartották a maguk nemzeti joga mellett. Ez magyarázza meg, hogy a magyar alkotmány és a jogélet, valamint a közigazgatási szervezet a későbbi időkben is egységes kialakulási folyamatot tüntet fel.

Amint láttuk, a magyar őállam alapja a nemzeti kötelék volt amelyet a vérszerződés hozott létre és a honalapító pusztaszeri országgyűlés végleg megszilárdított. A nemzeti kötelék az egyént nem más egyénhez fűzte, hanem az összességhez, a nemzet egészéhez: az államhoz. A magyar állam alapját jelentő nemzeti kötelék tehát *közkötelék* volt és nem magánkötelék, minő a hűbérúr és hűbéres közötti viszony.

A nemzeti köteléknél, mint az összetartózkodóság alapjánál fogva a magyar őállam határozottan közjogibb jelleget mutat, igazibb államot jelent, mint a középkori nyugati államok. Ezek létrejöttének és fennállásának alapját ugyanis a hűbéri *magánkötelék*, tehát egy oly kötelék alkotta, amely az egyént nem az összességhez, a nemzethez, az államhoz fűzte, hanem külön-külön egy-egy hatalmasabb egyénhez kapcsolta. Az ősi magyar államszervezetben a nemzeti kötelék mindössze két közköteleiséget ró a nemzet szabad, teljesjogú tagjaira: az *általános hadi* és a *törvénykezési* köteleiséget. A nemzetnek minden fegyverképes tagja köteles a nemzetgyűlésen megjelenni, ahol határoznak a háború és béke felett, ahonnan a hadbaindulás történik és ahol végbemegy a közös

szerzeménynek: a hadizsákmánynak felosztása. Másrészt itt osztanak igazságot a nemzetbírák (az egykorú görög források szerint: a *gylas*, azaz *gyula* és a *karchas*) a nemzet nevében és ellenőrzése mellett. Werbőczy mondja Kézai Simon krónikája nyomán: „hajdan, amikor a magyar népnek csak vezére és kapitányai voltak, a törvény- és szabályalkotás joga a magyar népnél volt.” A magyarról tehát joggal mondhatta el Bölcs Leó, görög császár egykorú tudósítása: „*Szabad ez a nép*”. A nemzet által való jogalkotást természetesen abban az időben úgy kell érteni, hogy a jogalkotás a nép által *szokás* útján történt, amelyet a fejedelemnek és vezetőiknek tiszteletben kellett tartani és a törvénykezésnél, azaz a jogszolgáltatásnál alkalmazni, mintegy kinyilvánítani, így kell felfogni Anonymusnak azt a kijelentését is, hogy a pusztaszeri első országgyűlésen „megállapították az ország szokásos törvényeit és összes jogát”. A magyar nemzet élén állt a vezér, az egykorú Konstantinos szerint a *főkormányzó* (*megás archon*), a keleti tudósítások szerint pedig a *kendek*, akinek a törzsekből alakult nemzet csak *hadi* tekintetben van teljesen alárendelve, egyébként azonban nem és bizonyos, hogy a vezér mellett, mint annak tanácsadói, a törzsfők, a vajdák is résztvettek az ügyek intézésében. A vezéri tisztség betöltése már az ősi államszervezetben *örökléssel korlátolt választás* útján történt, amelyhez azután a királyság alatt is hagyományos kitartással ragaszkodott a nemzet. Eszerint a nemzet *bizonyos családot* (uralkodó családot) jelölt ki, amelynek férfitagjai közül, a család kihalásáig, szabadon választhatta a vezért, majd a királyt, azonban – igen kevés kivételtől eltekintve – a magyar nemzet rendszerint az elhalt uralkodó *elsőszülöttjét* emelte az államfői székbe.

Az ősi birtokrend kialakulására is irányadó volt a nemzeti kötelék, az államnak közjogi felfogása, amely élesen ellentétben állott az akkor szokásos *habérrendszerrel*. A magyar ősi államban nem egyes hatalmasok rendelkeztek a birtokokkal, hanem a honalapító országgyűlés rendezi első sorban és általánosságban a birtokviszonyokat.

A *Pusztaszeren* összegyülekezett nemzet osztotta fel az elfoglalt országot a törzsek között és a törzsek a részükre kiutalt területeket nemzetségek szerint *megszállották*. Az egyes nemzetségeknek juttatott területrészt az egykorú források szerint *száltós-nak* nevezték és a terület birtokában minden egyes nemzetség külön gazdasági egységet, külön szervezetet alkotott, amelynek tagjai kezdetben *földközösségben* éltek. Csak később – a földművelés fontosságának előtérbe nyomulásával – fokozatosan alakul ki az egyéni földtulajdon, de akkor is a nemzetségre korlátolt öröklés jelzi, hogy a kiosztott föld egészében csupán a nemzetséget illeti, amelynek kihalása után visszaszáll a birtok a nemzetre, illetve a nemzetet képviselő Szent Koronára.

Természetesen nem az ország egész területe osztatott ki a nemzetségek között, hanem jelentékeny részei (őserdőségek, mocsaras,

kevésbé termékeny, nehezebben hozzáférhető területek) kimaradtak az általános földosztásból. A királyság, illetve az erős központi hatalom kialakulásával a király ráteszi kezét a törzsek rendelkezése alatt állott, a szállásokon kívül levő földbirtokokra, azokat közvetlenül a királyi hatalomnak veti alá és ez alapon a vármegyei szervezetet létesíti. Ugyanis az országnak törzsek szerint való régi felosztása mellett, Szent István műve és újításaként, bekövetkezett az országnak a királyi várak és várföldek szerint való felosztása is, amely alapját alkotja a vármegyei rendszer későbbi kifejlődésének.

A honfoglaló magyarok idegen: római, germán, szláv, bolgár elemeket is találtak a meghódított ország területén, bár ezeknek száma igen csekély lehetett, mert különben a kisszámú magyarság ezekbe épp úgy beolvadt, illetve nyomtalanul eltűnt volna, mint a népvándorlás többi népe (gótok, gepidák, longobárdok, frankok, hunok, avarok, stb.). Ezeket a legyőzött népeket a magyarok részben rabszolgaként alkalmazták, részben meghagyták szabadságuk és birtokuk élvezetében. Ezek a szabad parasztok bizonyos adózásokat teljesítettek a hódító magyarok részére és később – a rabszolgasorból kiemelkedettekkel egybeolvadva – alkották az egységes jobbágyi rendet. A hagyomány szerint a honfoglaló magyarok rokonfajú népeket is találtak az új hazában, így az Erdély keleti részében lakó *székelyeket*, Attila utódait, akiket készségesen befogadtak maguk közé, meghagyván külön szervezetüket és sajátos jogaikat. Annyi bizonyos, hogy a székelyek le egészen a XVI-ik századig megőrizték ősi törzsi és nemzetségi szervezetüket, amelyet a magyaroknál már az Árpád-házi királyok alatt felváltott a királyi kormányzat vármegyei szervezete. Ez arra mutat, hogy a székelyek aligha lehettek királyi telepések, Szent László által Erdélybe rendelt határőrök, hanem Erdélynek a királyság megalakulásánál jóval régibb, ősi szervezettel bíró lakói.

A Szent-Istváni államszervezet

A magyar alkotmányfejlődés második és döntő fontosságú korszaka Szent Istvánnal veszi kezdetét, akinek uralkodása alatt háttérbe szorul, elhalványul az ősi törzsi és nemzetségi szervezet és a kereszténység felvételével együtt megindul annak az új állami szervezetnek, új alkotmánynak kialakulása, amely erős *központi, királyi hatalom* létesítése mellett a nemzet hagyományos befolyását korlátozott mértékben ugyan, de továbbra is biztosítja az állami hatalom gyakorlására.

A magyar nemzet politikai önállóságát és függetlenségét a keresztény egyház kebelébe való belépésnél nagy veszély fenyegette. Ugyanis az akkor hatalmuk tetőpontján lévő, úgynevezett *német-római császárok*, mint az egész kereszténység világi fejei,

magukat a többi fejedelmekkel szemben úgy tekintették, mint azoknak főhűbérurai és ennek alapján a többi fejedelemtől hűbéri hűséget és szolgálatokat követeltek, valamint maguknak azt a jogot vindikálták, hogy a keresztény fejedelmeknek a királyi címet csak ők adományozhatják. Másrészt a salzburgi érsek és a passauai püspök – mindkettő német egyházfő – főpapi hatalmat akartak gyakorolni a Dunántúl felett, tehát a keresztény vallásra áttért magyarok zöme idegen állam főpapjainak kormányzata alá került volna. Ily nehéz és fenyegetett helyzetben Szent István államalkotó bölcsességgel úgy járt el, hogy amidőn a hittérítés munkáját befejezte, nem a német-római császárhoz fordult királyi címért és koronáért, hanem annak adományozását II. Sylvester pápától kérte, akitől nemcsak királyi koronát, hanem vele együtt *apostoli követségi* jogot is nyert. E jog következtében Szent István fel volt hatalmazva arra, hogy Magyarország területén egyházi hivatalokat, püspökségeket teljesen szabadon szervezhessen és betölthessen. így tehát Szent István, amidőn beléptette Magyarországot a kereszténység és a nyugati kultúra kötelékébe, egyben *messzetekintően gondoskodott arról, hogy az új királyság politikai és egyházkormányzati függetlenségét a hatalmas német-római császársággal szemben teljes mértékben biztosítsa.*

Elévülhetetlen nagy érdeme továbbá Szent Istvánnak, hogy a magyar királyságot nem az akkor divatos hűbérrendszer alapján építette fel. E rendszer szerint az állam nem közköteléken, hanem magánjogi, szerződéses hűségi viszonyon nyugszik és a király a főhatalmi jogokat nem a nép akaratából, nem annak részéről történt átruházás alapján szerzi meg, hanem megszerzi azokat a népakarattal szemben, olyanformán, hogy birtokok adományozásával az egyeseket magánjogi természetű függőségi viszonyba hozza a maga személyével. E hűbéri rendszer helyett Szent István *erős, közjogi jellegű* királyi hatalmat létesített, amely a nemzettől származván, a nemzet minden jogosított tagja közvetlenül alája tartozik s az egész nemzet érdekében gyakorlandó, tehát ez olyan hatalom, amely nem lehet játéklabdája a hatalmas főuraknak, mint a hűbéres királyságban. Szent István a birtokviszonyok terén a királyi adományrendszer életbeléptetésével a Nyugattól átvett nevezetes újítást hozott be. Egyrészt azokat a területeket, amelyeket a nemzetségek meg nem szállottak, a király rendelkezése alá vonta, e várföldeknek nevezett területek élére, a várnépek kormányzása végett, királyi főtiszteket nevezett ki. Másrészt a honfoglaláskor a nemzetségek tulajdonába jutott és később egyéni tulajdonná vált úgynevezett *szállásbirtokok*-nál is biztosította a király *háramlási jogái*, amelynek értelmében magszakadás és hűtlenség esetében ezek visszaszállnak a nemzetre, illetve az azt képviselő királyra. Ilyenformán a királynak módjában állott számoknak birtokokat adományozni. Ezzel ugyan nagy mértékben fokozódott a király személyes hatalma is, de az adományozás (*donatio*) nem létesített magánjogi természetű hűbéri viszonyt a király és a

megadományozott között, mert a nemzet közfelfogása szerint az ilyen adományozásnak csupán az *ország érdekében téliesített szolgálatokért* volt helye, ezt az adományozást a király a nemzet helyett és nevében gyakorolta és a megadományozott egyén a földnek épp oly tulajdonosa lett és ugyanazon közkötelezettségekkel, mint a honfoglalás korából származó szállásbirtokok tulajdonosai s a birtok tőle csak akkor volt elvonható, ha bebizonyult, hogy az adományozás érdem nélkül történt.

A Szent István által létesített királyság alakilag ugyan korlátlan, de *tartalmilag, lényegileg több tekintetben korlátozott volt*. Így a király sem hadi, sem törvénykezési tekintetben nem rendelkezhetett korlátlanul a nemesek felett, sem vagyoni erejüket adóztatás formájában igényibe nem vehette. Az ősi államszervezet emlékei, a nemzeti közszabadság eszméje és érzete az első királyok korában is fennmaradtak. Az az elevenen élő köztudat, hogy a király, mint a vezéri tisztség örököse, a nemzettől nyerte hatalmát, míg egyrészt fenntartotta a királyi hatalom közjogi természetét, addig másrészt biztos korlátját jelentette a királyi hatalomnak és lehetetlenné tette annak *önkéntes* gyakorlását. A *királyi decretum*-okban – amelyek az akkori idők törvényerejű rendelkezései voltak – gyakran olvassuk, hogy ezek a decretumok az előkelők, vagy a klérus és *a nép meghallgatása* mellett, vagy *jelenlétében* adtak ki. A források már Szent István óta említést tesznek a *királyi tanácsról*, amely egyházi és világi előkelőségekből összeállított testület volt és amelyet a király az államügyek intézésénél meghallgatott. Az évenként tartott országgyűlések – *a székesfehérvári törvénynapok* – ugyan inkább bíraskodási, mint szabályokat alkotó gyűlések, de itt is a király, vagy helyettese a nemzet jelenlétében szolgáltatván az igazságot és intézvén el a panaszokat, sérelmeket, e révén a nemzet befolyása érvényesült a közhatalom gyakorlására.

Szent Istvántól, Szent Lászlótól és Kálmán királytól számos *decretum* (királyi végzés) maradt ránk, amelyek főleg büntetőjogi és törvénykezési szabályokat tartalmaznak, Szent István e decretumokban biztosítani törekedett az egyén életét, testi épségét, *személyes szabadságát*, becsületét, vagyonát, nevezetesen az egyéni földtulajdont és *a lakóhely sértetlenségét*; és védelemben vette az özvegyeket, árvákat és a hűtlenül elhagyott nőket s szigorú büntetéssel sújtotta a királlyal szemben elkövetett hűtlenséget. Ehhez járulnak még a fiához, Imre herceghez, intézett és bölcsességtől sugárzó *intelmek*, amelyek az akkori korban uralkodott jogelvek és jogintézmények megismerésének fontos forrásai. Ez intelmekben a királyság és a kereszténység megszilárdítása céljából Nyugatról betelepített (német, olasz, francia) idegeneket, a *hospes*-eket, igen melegen fia pártfogásába és védelmébe ajánlotta, indokul felhozván, hogy: „az egynyelvű és egyerkölcsű ország gyöngé és törekeny.” Szent Istvánnak e mondásából később – egészen tévesen – a nemzetiségi állam dicséretét

olvasták ki. Ezek a törvényt napok csíráját és alapját jelentik a későbbi tulajdonképpeni törvényhozó országgyűléseknek, amelyek az aranybullával és a III. Endre, az utolsó Árpád-házi király által kibocsátott 1298. évi decretummal veszik kezdetüket. A koronázás is, amelynek kezdetben csak egyházi jelentősége volt, hova-tovább nagy fontosságú közjogi intézménnyé válik annak következtében, hogy a királyok a koronázáskor megesküsznek az alkotmányra, arra tudniillik, hogy a nemzet jogait, szabadságát, kiváltságait és törvényeit sértetlenül meg fogják tartani. Ilyen alkotmánybiztosító esküt tett már II. Endre a XIII-ik század elején és III. Endre, ugyané század végén, oklevélben is biztosította a nemzet szabadságát és jogait. Az ilyen oklevelet később felavatási oklevélnek, vagy hitlevélnek nevezték.

Az aranybulla

A Szent István által létesített erőteljes királyi hatalom száz év múlva, különösen II. Endre trónraléptével, gyors hanyatlásnak indul és pedig főképpen a nyugati hűbéri eszmék hatása következtében. A gyöngye királyok alatt Magyarországon is kifejlődik egy nagybirtokos osztály, amelynek tagjaira, a nagy hatalmú egyházi és világi főurakra, kénytelen a király az államhatalmi jogok egy részét is átruházni, tehát a királyi hatalom mellett más magánhatalmak is keletkeznek, amelyek hatalmaskodni kezdenek épp úgy a jobbágyok, mint a nemesek felett. Egyrészt a királyi hatalom részéről, másrészt a főurak részéről mutatkozó visszaélések megakadályozására a nemzet zöme: a köznemesség különféle alkotmánybiztosítékok kivívására törekedett. A főurak erőszakoskodása és zsarolása ellen feltámadt köznemesség – élén IV. Béla ifjabb királlyal – 1222-ben II. Endre királyt a régóta szünetelő országgyűlés összehívására kényszerítette, amely megállapította az aranypecsétes szabadságlevelet, a híres *Aranybullát*. Ezzel II. Endre tulajdonképpen helyreállította Szent István Megrendült alkotását és megvetette az alapját az 1848-ig érvényben volt magyar alkotmánynak. Az aranybulla azokat a jogelveket iktatta törvénybe, amelyek az ősi alkotmányból eredve, a nemzet életében folytonosan éltek, hatályosak voltak és bár nyíltan kétségbe nem vonattak, de a főurak hatalmaskodása következtében veszélybe kerültek. Királyi és köznemesi érdek egyaránt kívánta az ősi szabadságnak, a nemesek köz- és magánjogi egyenlőségének, személyi és vagyoni sérthetlenségének, valamint a királyi főhatalomnak újból való ünnepélyes kinyilvánítását és a nemzet többségének nyomatékos tiltakozását a főuraknak a közhatalom megbontására irányuló törekvései ellen. Az aranybulla főbb rendelkezései a következők voltak: 1. évente Szent István napján országgyűlést kell tartani Székesfehérvárott; 2. nem szabad a nemeseket

letartóztatni és elnyomni valamely hatalmasnak kedvéért, ha előbb meg nem idézték és törvény szerint el nem marasztalták; 3. a nemesektől a király nem szedhet adót és meghívásuk nélkül házaikban és falvaikban meg nem szállhat; 4. a nemesek birtokaikkal szabadon rendelkezhetnek és csak ha semmiféle nemzetségük nem marad, száll vissza a nemesi birtok a királyra; 5. ha a király sereget akar vinni az országon kívül, a nemesek nem tartoznak vele menni, ellenben, ha ellenséges sereg jönne az országra, a nemesek mindnyájan kötelesek hadba vonulni; 6. a nádor bírásokodhatok ugyan a nemesek felett, de a főben- és birtokbanjáró ügyeket a király tudta nélkül el nem intézheti; 7. a külföldieknek birtokot és méltóságot az ország tanácsának meghallgatása nélkül adományozni nem lehet; 8. egész vármegyéket, vagy bármely méltóságot örökletesen adományozni nem szabad és tilos a méltóságokat halmozni; 9. a király a jogtalanul érdemteleneknek tett birtokadományokat visszavonhatja; 10. ha a király, vagy utódai e rendelkezések ellen véténének, mind a püspököknek, mind más uraknak s az ország nemeseinek szabadságában van – minden hűtlenségi vétek nélkül – a királlyal és utódaival szemben ellentállni és nekik ellentmondani.

A magyar *Aranybulla* az angol *Magna Charta-tói* teljesen függetlenül, hét évvel később keletkezett. Európa legrégebb két alkotmányos országának ez alaptörvényei között mutatkozó nagy hasonlatosság magyarázata abban rejlik, hogy mindkettő hasonló körülmények között jött létre.

Az Aranybulla legnevezetesebb rendelkezése a *nemzet fegyveres ellentállási jogának biztosítása a király törvénytelen rendelkezései ellen*. Ez az ellenállási jog Magyarországon maradt fenn a legtovább és a nemzet arról csak 1687-ben mondott le, de megmaradt továbbra is a passzív ellenállási joga a nemzetnek, azaz megtagadása a király, illetve a végrehajtó hatalom törvénytelen rendelkezései végrehajtásának, amellyel a vármegyék, az ősi alkotmány bátyái, ismételten nagy sikerrel éltek is. Ez a jog 1886-ban annyiban korlátozást szenvedett, hogy csupán az országgyűlés által meg szavazott adók beszédését és a meg nem szavazott újoncok sorozását lehet, illetve kell a vármegyéknek megtagadniuk.

Az alkotmányos királyság felé

A koronázási eskü és hitlevél, valamint az ellenállási jog mellé méltán sorozható alkotmánybiztosíték továbbá az is, amelyet III. Endrének *tanácstörvénye*, az 1298. évi királyi decretum 23-ik cikke foglal magában. Ebben két nagy fontosságú alkotmányos elv jut kifejezésre. Az egyik az, hogy a király nem választhatja teljesen szabadon tanácsosait, hanem törvényileg van megállapítva, hogy

az esztergomi és kalocsai érsekség egy-egy püspökének és az országgyűlés által választott két nemesnek szükségképpen abban helyet kell foglalnia. A másik, még fontosabb és a királyi hatalom alkotmányos gyakorlásának csíráját magában rejtő közjogi elv az, hogy a király minden fontosabb államügy intézésénél *köteles a királyi tanácsot meghallgatni*, mert ha nem teszi, *rendelkezéseinek alkotmány szerű érvénye nincsen*. Ezzel az alkotmánybiztosítékkal megelőzte Magyarország magát Angliát is, ahol ezidőben a király rendelkezéseinek érvényességét még nem kötötték a királyi tanács hozzájárulásához. Az 1298. évi decretum azért is nagyjelentőségű, mert létrejötténél az országgyűlés *igazi törvényhozó szerepe* először nyilvánult meg, amennyiben a decretum maga világosan megmondja, hogy az abban foglalt jogszabályokat a főpapok, papok és nemesek a királynak és az ország báróinak hozzájárulása mellett alkották meg. Ugyancsak a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődéséről tanúskodnak az *Aranybulla* 14-ik és az 1290. évi decretum 14-ik és 25-ik cikkeiben foglalt azok a rendelkezések, amelyek a királyi tisztviselőknek az országgyűlésen való megszámloltatásáról, felelőségre való vonásáról intézkednek. Ügyszintén erre mutat az 1290. évi királyi decretum 9-ik cikke, amely azt kívánja, hogy a központi királyi kormányzat tisztségei: a nádori, tárnokmesteri, alkancellári és udvarbírói állások az országgyűlés hozzájárulásával töltsenek be. E rendelkezésekkel a *királyi, illetve a végrehajtó hatalomnak azt az alkotmányos ellenőrzési módját, amely jóval később a felelős miniszteri kormányzatban nyert szabatos megvalósulást, minden más nemzetet megelőzve, a magyar nemzet találta meg és alkalmazta először*.

Az igazi alkotmányosság szilárd elvi alapja azonban akkor kezd Magyarországon kialakulni, amikor a XIII-ik század második felében szokás útján mindinkább uralomra jut az a közjogi felfogás, hogy *az állami főhatalomnak tulajdonképpeni birtokosa a Szent Korona és hogy a koronázás a teljes királyi hatalom alkotmányszerű megszerzésének szükségképpeni feltétele, amely által a nemzetben gyökerező állami főhatalom a Szent Koronáról átszáll a királyra*.

Meg kell említeni még, hogy az Árpádok alatt az ország – vármegyékre osztva – egységes közigazgatás alatt állott. Némi eltérést mutat a szepesi szászok és a kunok földje, de különösen Erdély helyzete, ahol a király által kinevezett *vajdák* voltak a kormányzók és ahol három különféle közigazgatási területet találunk: a *székelyek*, a *szászok* (Királyföld) és a *magyarok* földjét, *ez utóbbit vármegyékre osztva*. Kálmán király 1105-ben meghódította *Horvátországot* és *Dalmáciát*, amelyek akkor más területeket jelentettek, mint most. E meghódított és nem magyarok által lakott országok ősi szervezete és különleges jogrendje azonban megmaradt a tartományi státútum-alkotás jogával együtt.

A Szent Korona eszméjén nyugvó államszervezet

A Szent István által létesített államszervezet fénykorában, a XI-ik században, tulajdonképpen a királyi hatalom az egyedül létező hatalom a magyar államban. Minden hatalom és jog valójában a királynál összpontosul és az ország mindennemű ügyei tulajdonképpen a királyi hatalom alapján nyernek elintézését. Az államhatalom még nem a király és nemzet között tényleg megosztott, hanem egyedül a király által gyakorolt és inkább a nemzet felett álló, egyéni természetű hatalom, amely csak a nemzet szabadságérzetében, az ősi államszervezet fennmaradt hagyományaiban és a közkötelességek korlátolt voltában talált némi gátlásra.

A Szent István-féle államszervezet erős központi hatalom megteremtésében csúcspontot ért el, amelyet az utolsó Árpád-házi királyok alatt a kialakult nagyhatalmú birtokarisztokrácia (*olygarchia*) megdöntéssel fenyegetett. Az Árpádokat követő Anjou-uralkodócsaládra: *Róbert Károlyra* és *Nagy Lajosra*, hárult az új államszervezet kiépítése, akik e feladatot a magyar nemzet erőteljes közszellemének, élénb közjogi érzékének megfelelően oldották meg. Uralkodásuk alatt a magyar királyság – a nyugati államok példájára – sem hűbéri, sem korlátlan (abszolút) uralmi jelleget nem öltött, hanem a *Szent Korona* eszméjének diadalmaskodásával mind nagyobb mértékben alkotmányos irányú fejlődést vett. Az Anjouk trónrajutása idején közelfekvő volt a veszély, hogy a kisbirtokú nemesek osztálya, mindinkább elvesztvén szabad birtokjogát, megszűnik az állami élet önálló tényezője lenni, a nagybirtokú főurak magánhatalma alá kerül és azok hűbéresévé lesz. Ezt a veszélyt Nagy Lajos akként hártotta el, hogy az *ősiségi törvényben* helyreállította a birtokviszonyok terén a régi jogot és kimondotta, hogy a nemesi birtok a nemzetséghez van kötve, annak rendeltetése a nemzetséghez tartozók közjogi önállóságát és politikai függetlenségét, tehát a *nemesi osztály szabadságát* biztosítani a birtokarisztokráciával szemben. Az ősiségi törvény szerint a nemes ember sem életében, sem halála esetére birtokával szabadon nem rendelkezhetett, hanem az szükségképpen szállt át a nemzetség tagjaira. Ha pedig a nemzetség kihalt, akkor a nemesi birtok visszatért a Szent Koronához, minden szabad birtokjog forrásához, gyökeréhez. Ekként a nemesi birtok – kettős irányú megkötöttséggel – biztosított egyrészt a nemzetség, másrészt a Szent Korona részére. Az ősiségi törvénye megszilárdította a Szent Korona viselőjének, a királynak, hatalmát, fokozta a köznemesség politikai súlyát és utat nyitott a Szent Korona ama közjogi felfogásához, amely szerint az állami főhatalom nem királyi hatalom többé, mint Szent István korában, hanem a Szent Korona hatalma, az állami felségjogok nem a király, hanem a Szent Korona jogai, az uratlan földek nem a királyt, hanem a Szent Koronát illetik. A Szent Koronának ez a személyesítése hozta létre Magyarországon – jóval előbb, mint a nyugati államokban – az állami hatalom helyes

fogalmát, amely szerint *az állami hatalom a nemzetben, az állammá szervezett népben bírja gyökerét és annak akarata alapján, a koronázás útján, száll át a királyra*, tehát a királyi hatalom csupán *átruházott* hatalom, amely csak a nemzet érdekében és a nemzettel egyetértően gyakorolható. Mindaz, aki szabad birtokjogát a Szent Koronától származtatja, tagja a Szent Koronának, résztvesz az; annak birtokában levő jogokban: a törvényhozási, kormányzati és bírói hatalom gyakorlásában. Mindezek a tagok – a Szent Koronát fejen viselő királlyal együtt – alkotják *azt az egységes egészet*, azt az élő hatalmi szervezetet, amelyet a középkori források a *Szent Korona egész testének*, napjainkban pedig államnak neveznek. Már Zsigmond király korában, a XV-ik század elején, érvényre emelkedik az az elv, hogy *a törvényhozó hatalom a Szent Korona egész testét illeti meg*, tehát a Szent Koronát fejen viselő királyt és a Szent Korona tagjait együttesen. Törvényt tehát csak az arra összehívott országgyűlésen lehet alkotni a király hozzájárulása mellett.

A vidéki kormányzat önkormányzati jellege szintén a Szent Koronára vonatkozó jogelvek alapján fejlődik ki. A vármegyei nemesség és a városi polgárság a Szent Korona tagjaként mind nagyobb mértékben vesz részt a kormányzati és törvénykezési ügyek intézésében és mind nagyobb korlátozó erőt jelent a királyi hatalommal szemben. A végrehajtás hovatovább Magyarországon is – úgy mint Angliában – a megyei és városi közületeket illeti meg. *Megszületik a törvényhatósági* (a megyei és városi) *Önkormányzat, az alkotmányos szabadság védőbástyája*.

A rendi szervezet

A Szent Korona államszervezetének korában, tehát a vegyesházból származó királyok alatt (1301-1525), végleg kialakul Magyarországon is – épp úgy, mint Nyugaton – a *rendi szervezet*, amely az ország lakosait – aszerint, hogy minő jogállással bírnak az állami szervezetben – bizonyos tagozatokba, úgynevezett *rendekbe* sorozza. Magyarországon kezdetben a rendi szervezet hármas tagozatú és ehhez képest *nemesi, városi és jobbágyi* rendet különböztetünk meg. Később a nemesség, amely hosszú időn keresztül az *una eademaue nobilitas* híres elve szerint teljesen egységes volt, két részre szakadt. Megalakult a főrendek csoportja, amelynek tagjai az országgyűlésen személyesen vesznek részt és a köznemesség csoportja, amelynek tagjai követek útján folynak be a törvényhozó hatalom gyakorlására. Ez az elkülönülés 1608-ban törvényileg nyer szentesítést és létrejön a *felső és alsó tábla*. A politikailag jogosítottak csupán a nemesek és a városok voltak. A jobbágyoknak ugyan nem voltak politikai jogaik, de másrészt rabszolgáknak sem voltak tekinthetők még a rövid ideig érvényben volt örökös jobbágyság korában sem, mert megvolt mindig az

önálló személyiségük családi és vagyoni tekintetben s egy rövid időszaktól eltekintve, megillette őket a szabad költözködési jog is. A városok rendjének jogai (szabadsága) különbözött a nemesekétől. Minden egyes város nemesi személy gyanánt szerepelt ugyan, amely tagja volt a Szent Koronának, de az egyes városi polgár személy szerint nem volt nemes és csupán az úgynevezett városi vagy *polgári szabadságnak* volt a részese. A városi rend tehát kiváltságos rend volt ugyan, de előjogai nem érték el a nemesek előjogainak teljességét. *Magyarországon a rendi tagozódás soha sem jelentett merev elkülönülést, zárt kasztokat.* Az érdemes jobbágyból, vagy városi polgárból *nemesítés útján* gyakran vált nemes ember és a rendi korszakban is gyakran előfordult, hogy a legegyszerűbb származású egyén is felemelkedett igen magas egyházi, avagy világi méltóságra. A magyar közfelfogásban mindig erős volt az az *igazi* demokratikus vonás, amely a tehetségnek és érdemnek, származásra, rangra és osztályra való tekintet nélkül, készségesen utat nyitott az érvényesülésre fel egészen a nádori méltóságig, a hercegprímási székig, sőt a királyi trónig is (Mátyás király).

A törvényhozó hatalom megosztása a király és nemzet között

A törvényerejű szabályt jelentő *királyi decretumok* alkotásának igazi alkotmányos formája és ezzel kapcsolatban a *törvényhozás hatalmának tényleges megosztása a király és nemzet között*, tehát az *alkotmányos törvény* fogalmának kifejlődése tulajdonképpen csak *Zsigmond* uralkodása (1387-1437) ideje alatt vált valóra. *Zsigmond* uralkodásának második felében mindinkább érvényre emelkedik és a XV-ik század második felében uralomra jut az a közjogi elv, hogy a törvényhozói hatalmat a király csakis az *országgyűléssel együtt* gyakorolhatja. Így az 1404. évi decretumból magából kitűnik, hogy a pozsonyi országgyűlés kifejezett hozzájárulásával adatott ki. Mátyás király 1462. évi országgyűlési meghívó levelében benne van, hogy: „mindazok az ügyek, amelyek az ország közjává érintik, az egész nemzet közös tanácsában, az országgyűlésen vitatandók meg és intézendők el. Mátyás király ismételten biztosította a nemzetet, hogy az országgyűlés hozzájárulása nélkül semmiféle adót szedetni nem fog, tehát elismerte, hogy az *adómegajánlás joga az országgyűlést illeti.* Az országgyűlés e nagyszabású jogát, amely az alkotmányos *költségvetési jog* kiindulási pontja, az 1504. évi decretum azzal bástyázta körül, hogy kimondotta, miszerint az esetben, ha valamelyik megye az országgyűlés megajánlása nélkül *önkéntől adót szolgáltatna be a királynak, az illető megye nemesei hitszegés és hamis eskü bűnébe esnék.* Az 1514. évi decretum még tovább megy: a királyi jövedelmek kezelését *országos ügynek* jelenti ki, amelynél a király és az országgyűlés határozatai szerint kell eljárni. Az 1518. és 1519. évi országgyűlések a királyi kincstartó mellé *ellenőröket* rendelnek ki, akik-

nek tudtával kell a jövedelmeket és kiadásokat kezelni, hogy e közjövödelmekkel visszaélés és pazarlás ne történhessék. Az alkotmányos irányban való fejlődés bizonyítéka továbbá az 1386. évi decretum, amely a *királyi tanácsot alkotmányos szervvé fejleszti*, kimondván, hogy a királyi tanácsban a nemeseknek is helyet kell foglalniuk, a fontosabb állami ügyekben a tanács meghallgatása nélkül tett királyi rendelkezések *érvénytelenek* és hogy az ország közjava és törvényei ellen vétő tanácsosok *felelősségre vonhatók*. Betetőzi ezt a fejlődést II. Ulászlónak 1507-ben kibocsátott nevezetes *tanács-törvénye*, amely szerint a királynak a tanács meghallgatása nélkül tett intézkedései *általában érvénytelenek* és a királyi tanács tagjai az ország szabadsága és közjava ellen elkövetett cselekedetekért az országgyűlés által *felelősségre vonhatók* és vagyonukban és személyükben *megbüntethetők*. Az 1425. évi rákosi országgyűlés pedig kimondotta, hogy a főpapok és bárók a királyi tanácsban résztvehetnek ugyan, de a *legfőbb intézkedés joga és a hatalom* mindenben az országgyűlés által a tanácsba *beválasztott tagoké* legyen. *Mind-ezekben az alkotmányos érzéktől sugallt rendelkezésekben világosan felismerhetők az országgyűlés ellenőrzése alatt álló parlamenti kormányzat előzményei*. Fájdalom, a királyi tanács később a Habsburgok alatt lassanként a nádor mellett működő királyi helytartótanácsá alakul át és elvesztette nagy alkotmányjogi jelentőségét.

A magyar szokásjog és Werbőczy

A magyar nép rendkívül fejlett alkotmányos gondolkodását bizonyítja az Árpádok és a vegyesházakból származó királyok alatt egyaránt uralkodó az a közfelfogás, hogy a jogot nem alkothatja a hatalom, hanem csakis a *nép meggyőződése*, illetve az az állandó joggyakorlat, amely ezt a meggyőződést tanúsítja. A királyi dekrétumokban foglalt jogszabályok is csak úgy válhatnak érvényes szabállyá, azaz élő joggá, ha azokat a nemzet jogi meggyőződése elfogadja és azokat állandó gyakorlat által szentesíti. Tehát még mielőtt az országgyűlésen való rendes törvényhozás kia'akult volna, érvényesült Magyarországon az az elv, hogy általánosan kötelező jogszabály csak a nép, a nemzet hozzájárulásával jöhet létre, nem pedig a hatalom önkénye által.

A Szent Korona eszméjén nyugvó és a vegyesházakból származó királyok alatt kialakult államszervezetnek: az alkotmányos királyság létrejöttének korát Werbőczy híres *Hármaskönyvének: a Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyti regni Hungariae* cím alatt ismert nagy jogi alkotásának megjelenése zárja be, amely szabatosan és rendszeresen összefoglalja a magyar szokásjognak és ez alapon századokon keresztül kialakult magyar alkotmánynak alaptételeit. Korszakalkotó művét Werbőczy az 1514. évi országgyűlésnek bemutatta, a megvizsgálására kiküldött bizottság azt az *ország törvényeivel és jóváhagyott szokásaival* megegyezőnek

találta, elfogadásra ajánlotta, a király meg is erősítette, de királyi decretumként való szabályszerű kibocsátása nem történné meg, szentesített törvénykönyvvé nem vált. Törvényerőre emelkedését valószínűleg a főurak akadályozták meg, mert a munka a *főurak és köznemesség teljes jogegyenlőségét (una eademque nobilitas)* hirdette és a jogosított nemzet alkotmányos befolyását a közhatalom gyakorlására. A gyakorlat, a szokás útján azonban mégis kötelező erőre emelkedett és a magyar nemzet jogéletének századokon át forrása, alkotmányos küzdelmeinek istápolója lett. Werbőczy legnagyobb érdeme, hogy biztosította a nemzeti jog fennmaradását az idegen jogok behatolásával szemben, megőrizte a magyar jog hagyományos nemzeti jellegét, rendszeres törvénykönyvbe foglalván a középkoron át kifejlődött *sajátos magyar jogot*, ő fejtette ki elméletileg először a *Szent Korona tanát*, hirdetvén, hogy a Szent Korona az állami főhatalom birtokosa, hogy minden birtokjognak forrása a Szent Korona, hogy a törvényhozó hatalom megoszlik a király és nemzet között, hogy a *királyi hatalom a nemzettől a koronázás útján a királyra átruházott hatalom*. Ő fejtette ki a királyi főkegyúri jog alapját, valamint a magyar állam függetlenségét egyház kormányzati szempontból is. Mind e fejtegetések és tanítások nagy mértékben fejlesztették a magyar nemzetben az alkotmányos érzületet, az állami önállóság és függetlenség tudatát, amelyre oly nagy szükség volt a Mohácsot követő súlyos és szomorú időkben.

Az alkotmányos nemzeti küzdelmek kora

A Habsburgoknak a magyar trónra jutásával, 1526-ban, új korszak veszi kezdetét a magyar alkotmánytörténelemben: századokon át folyó szakadatlan élet-halál harc a kialakult magyar alkotmány fenntartásáért az ország saját királyaival szemben, akik a magyar alkotmány megsemmisítésére törtek és Magyarországot éppúgy családi birtokként akarták kezelni és kormányozni, mint az osztrák örökös tartományokat. A nemzet mintha megérezte volna, hogy veszedelem fenyegeti alkotmányát, ha külföldi fejedelmet ültet a magyar trónra, már az 1498. évi dekrétumban kimondotta, hogy a külföldi fejedelmek szószólóit a királyválasztó országgyűlésre nem szabad bebocsátani. Majd a híres 1505. évi rákosi országgyűlés ezt azzal toldotta meg, hogy ha II. Ulászló fiutódok nélkül halna el, csak belföldit, csak *nemzeti királyt* fognak választani. A nemzetnek keserű csalódását juttatja ez világosan kifejezésre, amely annyiszor érte, valahányszor idegen ország segítségének reményében, más ország uralkodóját ültette a magyar trónra. Ennek ellenére a mohácsi vész után a nemzet egyik része *Habsburgi Ferdinándot*, az osztrák tartományok urát, választotta magyar királlyá, a török ellen való megsegítés reményében, míg másik része a magyar *Zápolya Jánost* koronázta meg nemzeti királlyá. A két királlyal két részre szakadt az ország. Később, a Zápolyák kihalása után, 1571-ben *Báthory István* Magyarország

keleti részének fejedelmévé választatván, a keleti magyar királyságból török fennhatóság alatt álló *Erdélyi fejedelemség* alakult, amely csak 1687-ben került vissza a Szent Koronához az I. Lipót és Apaffy Mihály között létrejött megegyezés alapján, azonban törvényhozásilag és kormányzatilag elkülönítve maradt az 1848-ban kimondott unióig. De Magyarország nyugati fele is csak kis részben maradt meg a Habsburgok új uralma alatt, mert annak jókora darabját a török foglalta el, amely ellen védelmet vajmi kevésbé nyújtottak a Habsburgok. Ellenben azonnal megindult az ő részükről az a törekvés, hogy a többi, uralkodásuk alatt álló országokhoz képest jelentéktelenné zsugorodott Magyarországnak állami önállóságát megszüntessék és ezt a kis országcsontot teljesen beolvasszák az osztrák örökös tartományokba. Így hát Mátyás király nemrég hatalmas magyar birodalma nemcsak *három részre szakadt szét, de végveszélybe került a magyar nemzet önálló léte és állami függetlensége is*. A Habsburg-uralkodók kezdettől fogva azon voltak, hogy a magyar nemzet alkotmányos jogait egyre jobban megcsontkítsák és hogy uralmukat Magyarországon végleg állandósítsák, örökletessé tegyék. I. Ferdinánd megválasztásával ugyan a magyar nemzet – régi szokását követve – a Habsburg-házat is uralkodócsaládnak ismerte el, de nem állapítván meg az uralkodás sorrendjét, az uralkodóház férfitagjai közül azt választhatta, akit akart és így az osztrák tartományok és Magyarország együttes birtoklása csak esetleges lévén, állandóan veszélyben forgott. Épp ezért *I. Lipót*, felhasználván azt a kedvező körülményt, hogy sikerült Budát a töröktől visszafoglalnia, az 1687/88. évi országgyűléssel két nagyfontosságú határozatot fogadtatott el. Az egyikben a magyar nemzet – hálából a törökök kiűzetéséért – *elfogadta az elsőszülöttségi fiági öröklési rendet*, lemondván a *korlátolt királyválasztást jogról*; a másikban pedig önként lemondott a *fegyveres ellentállási jogról* a király törvényellenes rendelkezéseivel szemben.

A magyar alkotmányos életnek elnyomása és a vallásüldözések ellen a XVII-ik század folyamán a magyarság kénytelen volt ismételten fegyvert fogni a Habsburgok ellen. Az önálló Erdélyből, vagy arra támaszkodva indult meg mindig a magyarság alkotmányvédő küzdelme, amelynek halhatatlan emlékű vezérei: *Bocskai István*, *Bethlen Gábor*, *Thököly Imre* voltak. Bár e küzdelmek többnyire győzelemmel végződtek és a békekötésekben a Habsburgok ismételten elismerték Magyarország függetlenségét és alkotmányát, a beolvasztási kísérletek szívós erővel tovább folytak, amelyek végre oda fajultak, hogy a magyar nemzet a XVIII-ik század elején, a nemzet alkotmányának és szabadságának védelmére *Rákóczi Ferenc* vezetése alatt kénytelen volt újra fegyvert ragadni. Győzelmes hadjárat után 1707-ben *az ónodi országgyűlés* kimondta *az alkotmánysegő Habsburg-dinasztia trónvesztését*. De közben a hadiszerecsere megfordult és a császári hadseregnek sikerült Rákóczi csapatait

megverni. Rákóczi elhagyta az országot és alvezére: *Károlyi Sándor* megkötötte a *szatmári békét*, amelyben az uralkodó ismételten – mint előzőleg annyiszor – biztosította az ország alkotmányát.

A pragmatica sanctio

III. Károllyal (1711-1740) a Habsburg-ház fiága kihalóban volt. III. Károly tehát arra törekedett, hogy a Habsburg-ház uralmát a trónöröklési jognak a női ágra való kiterjesztése útján az uralkodása alatt álló valamennyi országban biztosítsa. Már 1713-ban az osztrák örökös tartományokban, korlátlan császári hatalmánál fogva, *családi rendeletet (házi törvényt)* bocsátott ki, az úgynevezett osztrák pragmatica sanctiot, amelynek értelmében a trón a fiág magvaszakadása esetére a Habsburg-házból származó *valamennyi* leányt, illetve ezek leszármazóit megilleti. III. Károly célját Magyarországon csak alkotmányos úton érthetvén el, rábírta a rendeket, hogy az 1723. évi I., II. és III-ik törvénycikkben – amelyeket röviden szintén *pragmatica sanctio*-nak neveztek el – ismerjék el szintén a nőág trónörökösödési jogát. A magyar pragmatica sanctio sem formájára, sem tartalmilag, sem államjogi szempontból *nem azonos* az osztrákkal és ebben világosan kidomborodik a magyar állam teljes Önállósága az osztrák örökös tartományokkal szemben. Formára nézve a király és az országgyűlés által közös megegyezéssel, szabályszerűen meghozott *törvény*. Tartalmilag abban van igen lényeges eltérés az osztráktól, hogy a magyar pragmatica sanctio *csupán három főágra* (III. Károly, I. József, I. Lipót leányaira s utódaira) ismeri el a nőági örökösödést és kifejezetten kimondja, hogy arra az esetre, ha *ez a három ág kihal, a szabad királyválasztás joga visszazáll a nemzetre*, tehát hogy megszűnik a pragmatica sanctio által létesített személyi (perszonális) unió az osztrák örökös tartományokkal. Állam jogi szempontból is igen nagyfontosságú rendelkezéseket tartalmaz a magyar pragmatica sanctio. Ebben újra le van szögezve, hogy *Magyarország önálló, alkotmányos állam, hogy a trónutód tartozik magát megkoronáztatni, hitlevelet kiadni és koronázási esküt tenni*. A magyar pragmatica sanctio kifejezetten megkívánja, hogy a trónutód római katolikus legyen, holott ez az osztrákban nincs külön felemlítve. Az 1723.1. és H-ik törvénycikkben foglalt szabályozás – az osztrák házi törvényre utalva – az öröklési rendet akként állapítja meg a magyar részről is elfogadott három női ágon belül, hogy *Magyarországon is mindig az a Habsburg-ivadék uralkodjék, aki egyúttal az osztrák örökös tartományok ura*. De ezt a célt elvileg is kimondja a törvény, amikor úgy rendelkezik, hogy a magyar Szent Korona országai *feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul* együtt bírandók, együtt birtoklandók az osztrák örökös tartományokkal. Amint az 1900. évi XXIV-ik törvénycikk is megállapítja, a magyar trónöröklésnek az 1723.1. és II-ik törvénycikkben foglalt szabályozása úgy keletkezésére,

mint feltételeire és tartalmára nézve *teljesen önálló* az osztrák *pragmatica sanctio*tól és minden, a trónöröklés körében tartozó kérdést, e két törvénycikk rendelkezései szerint kell megítélni és *egyedül a magyar törvényhozás van hivatva az ezzel kapcsolatos kérdéseket liitelesen értelmezni*. Végül megemlítendő, hogy a magyar *pragmatica sanctio* indokképpen kifejezésre juttatja, hogy a rendek a női ág öröklési jogát azért fogadják el, mert egyrészt elkerülni óhajtják a királyválasztással kapcsolatos belső zavarokat és másrészt az osztrák tartományokkal közös uralkodótól hathatósabb védelmet várnak a külső ellenséggel szemben. Úgyszintén a trónöröklési rend megállapításának módja is kétségtelenül Magyarország és az osztrák tartományok együtt birtoklásának lehető biztosítását kívánja elérni.

A *pragmatica sanctio* alapján trónra jutó *Mária Teréziát* az osztrák örökös tartományok felosztására szövetkezett ellenségekkel szemben *ősi királyhűséggel* a magyar nemzet menti meg, de a hála ezúttal is elmarad, mert Mária Terézia, anélkül, hogy a magyar alkotmánnyal nyílt ellenkezésbe jutott volna, annak rendelkezéseit figyelembe nem véve, országgyűlés nélkül abszolút módon kormányozta az országot. Utóda, II. József, a „kalapos király” (1780-1790) már nyíltan szembehelyezkedik a magyar alkotmánnyal, magát meg sem koronáztatja és rendelkezéseivel abszolút módon kormányzott, egységes birodalommal akarja összekovácsolni Magyarországot a többi, uralkodása alá tartozó országgal. Alkotmánytipró rendelkezései az egész magyar nemzetnél a legélesebb ellentállásra találnak, míg végre halálos ágyán kényszerült minden intézkedését visszavonni. A létében megtámadott Magyarországon a forradalom kitörőben volt, amikor a trónralépő II. Lipót (1790-92.) sietve országgyűlést hív össze, ahol nagyfontosságú alkotmányjogi törvényeket hoznak, amelyek nemcsak megerősítik a nemzet alkotmányos jogait, de megnyitják a továbbfejlődés útját is. Az 1791. évi X-ik törvénycikk újra megállapítja, hogy *Magyarország teljesen szabad és független ország, amely semmi más országnak nem lévén alárendelve, a saját törvényei és szokásai szerint kormányzandó*. Ugyanekkor törvénybe foglalja az országgyűlés, hogy: *törvényt alkotni, módosítani és magyarítani oly jog, amelyet a király és nemzet csak az országgyűlésen és együttesen gyakorolhat*; az országgyűlés minden harmadik évben összehívandó; az országgyűlésen kívül semminemű hadisegélyt sem pénzben, sem terményekben, sem újoncokban kivetni nem szabad; az új király elődje halálától számított hat hónapon belül tartozik magát megkoronázni és királyi hitlevelet kiadni. A jóakarátú, alkotmánytisztelő II. Lipótot követő I. Ferenc alatt a magyar nemzet újra bizonyosságot tett az uralkodóház iránt való hűségéről. Nagy anyagi és véráldozattal támogatja az uralkodót a napóleoni háborúkban és visszatúsítja a győztes *Napoleonnak* azt az ajánlatát, hogy Magyarország szakítson a Habsburgokkal és legyen újra független nemzeti királyság. A hála újból az lett, hogy a bécsi udvar a napóleoni háborúk győ-

zelmes befejezése után megint az önkényuralom jármát igyekeznek ráerőszakolni a nemzetre. A kísérlet azonban a „vármegyék *passzív ellentállásán* megtörik és végül is I. Ferenc 1825-ben összehívja Pozsonyba az országgyűlést. Ezzel megindul a híres *reformkorszak*, amely az 1848-iki törvényekben csúcsosodik.

A 48-as törvények és a 67-es kiegészítés

Az 1848-iki országgyűlésen hozott törvények létesítik a *független, felelős magyar minisztériumot, a rendiség eltörlésével a népképviseleten nyugvó országgyűlést, a közteherviselést, kimondják az ősiség megszüntetésével a magántulajdon teljes szabadságát, az Erdéllyel való uniót, a sajtószabadságot, a keresztény felekezetek egyenjogúságát*, stb. Ezzel – százados küzdelmek után – tényleg valóra vált Magyarországnak eddigelé pusztán formailag és elvileg elismert önálló és független léte, saját nemzeti törvényhozása és kormányzata. Az osztrák örökös tartományokkal már csak az uralkodj «személyének közössége: a perszonális unió fűzte össze. Másrészt a magyar állam az 1848-iki törvényekkel beveszi az alkotmány sáncaiba a népet, a jogosított nemzet fogalmát összeolvasztja az egész nép fogalmával és ezzel Magyarország belép a demokratikus államok sorába,

Fájdalom, a bécsi udvar hamarosan újra megkísérli a régi abszolút uralom visszaállítását. Kitért a szabadságharc, amelynek folyamán az 1849. évi március 4-én kibocsátott *osztrák császári alkotmány Magyarországot kitörölte az élő államok sorából*. Erre az alkotmánytiprásra a debreceni országgyűlés, ugyanazon év április 14-én hozott *függetlenségi nyilatkozatban* – immár a történelem folyamán másodszor – trónvesztettnek nyilvánítja a Habsburg-uralkodóházat. Az orosz beavatkozás segítségével azonban sikerült a bécsi udvarnak a magyar szabadságharcot erőt venni. *Világos* után a legsötétebb önkény korszaka következik. Magyarország alkotmánya teljesen sutba kerül, sőt kormányzatilag is részekre darabolják. A nemzet szívós ellenállása azonban és az 1859-iki olaszországi hadjárat kudarcra a bécsi udvart engedékenységre hangolják. Az 1860. évi *Október 20-án* kibocsátott *pátens* (októberi diploma) a magyar történeti alkotmány helyreállításának elvét hangoztatja ugyan, de valójában fenntartja az összbirodalmat erős központi kormányzattal és amellet az egyes részeknek némi tartományi önkormányzatot engedélyez. Ezt kiegészítette az 1861-iki *februári pátens*. Az ez évben összehívott magyar országgyűlésbe a 48-as alkotmány visszaállítását sürgető pártok óriási többségben jutottak be és *Deák Ferenc*, a haza bölcse, híressé vált *felirati javaslatában*, Magyarország alkotmányos függetlenségének e legnagyobb érdemű védőiratában, a nemzet túlnyomó többségére támaszkodva, visszautasította a bécsi udvar által felajánlott álkormányt. E kudarc után tovább folynak a kísérletezések a magyarok alkotmányos ellentállásának megtörésére, de az 1866. évi königráti vereség az

uralkodót: *I. Ferenc Józsefet* jobb belátásra bírta. Kibékült a magyar nemzettel és elfogadta a Deák Ferenc által javasolt *duálisztikus alapot* a monarchia államjogi újjárendezésére, amely szerint az két önálló és egyenlőjogú államot: Ausztriát (osztrák örökös tartományok) és a magyar királyságot foglalja magában. Az 1867. évi XII-ik törvénycikkben öltött testet az úgynevezett *kiegyezés* és pedig az 1723. évi *pragmatica sanctiora* és a 48-as törvényekre, mint jogfolytonossági alapra, helyezkedve. A kiegyezés *jogilag* és *elvileg* teljesen biztosítja Magyarország állami függetlenségét és törvényhozási, kormányzati önállóságát. A perszonális unió – úgy amint az 1687-ben, illetve 1723-ban az örökös osztrák tartományokkal létrejött – elvileg érvényesül, amennyiben a magyar kiegyezési törvény a király személyének közösségén kívül intézményesen nem ismer el más kapcsolatot az osztrák örökös tartományokkal, amennyiben a külügynek és részben a hadügynek *csupán kezelését* bízza – alkotmányos ellenőrzés mellett – célszerűségi okokból, a *pragmatica sanctioból* folyó kölcsönös *védelmi* kötelezettség gyakorlatilag megfelelő teljesíthetése végett, közös szervekre (közös külügy- és hadügyminiszterre). *Magukat az ügyeket azonban az 1867. évi XII-ik törvénycikk közössé nem teszi, tulajdonképpen reáluniót Ausztria és Magyarország között nem létesít.* Valójában azonban tényleg közös intézmények létesültek a külügy és hadügy terén, amelyekben az egyoldalú osztrák befolyás érvényesült a paritás, az egyenlő befolyás helyett és épp ezért a kiegyezés után megalakult *48-as függetlenségi párt* tovább folytatja a harcot a tiszta perszonális unió elérésére. *Kossuth Lajos* pedig – levonva a múltak szomorú tanulságát – arra a radikális álláspontra helyezkedik, hogy a magyar és osztrák császári korona egy fejen össze nem egyeztethető és épp ezért a Habsburgokat csak abban az esetben lenne hajlandó elismerni magyar király okul, ha az osztrák császári trónról lemondának. Ez a Kossuth-féle híres *incompatibilitási elv*.

A kiegyezéssel helyreállott Szent István birodalmának történeti egysége. A Világos után elszakított Erdély újra egyesül az anyaországgal. Az 1849. évi novemberi császári nyíltparanccsal az ország déli vidékén „szerb vajdaság és temesi bánóság” elnevezés alatt önkényesen létesített külön koronaországot a király már előbb, 1860-ban, megszüntette. Az 1868. évi XXX-ik törvénycikkkel rendezést nyert *Horvát-Szlavon-Dalmát* országok közjogi helyzete is a magyar királyságban. Eszerint Magyarország és a társországok *egyazon államközösséget, vagyis egy államot alkotnak*, azonban a társországokat széleskörű törvényhozási és igazgatási *önrendelkezési jog* (autonómia) illette, amely kiterjedt a *beigazgatási, közoktatási és igazságszolgáltatási ügyekre*. E törvénycikkben a horvát „nemzet”-nek van elismerve és nyelve a Dráván túl államnyelvként érvényesült. Továbbá Horvátországnak külön tartománygyűlése volt és igazgatásának élén a király által – ki-nevezett horvát bán állott egészen 1918 őszéig, amikor

Horvátország elszakadt Magyarországtól és a Jugoszláv államba olvadt be, ahol teljesen elvesztette közjogi önállóságát.

A kiegyezés nem szüntette meg a magyar nemzetnek azt a törekvését, hogy a tiszta és gyakorlatilag teljes mértékben érvényre juttatott perszonális unió kiküzdése útján biztosítsa Magyarország valódi függetlenségét és vitatlanul alkotmányos szabadságát. A 48-as pártok és a nemzeti irányú 67-es ellenzék a hadügyi kormány által kért újoncok megajánlásának gátolásával igyekezett a bécsi udvart arra kényszeríteni, hogy a magyar nemzeti követeléseknek (magyar vezényleti és szolgálati nyelvnek) utat nyisson a teljesen német nyelvű és osztrák szellemű közös hadseregben. Ez ismételten összeütközésekre vezetett a királyi hatalommal, sőt az 1905-iki országgyűlési választásokon a nemzeti követeléseket képviselő ellenzék jutván többségre, a király – a parlamentáris kormányzás alapelvét figyelmen kívül hagyva, - kisebbségi kormányt (az úgynevezett *darabontkormányt*, élén Fejérváry Géza, volt honvédelmi miniszterrel) nevezett ki. A megyék újra a passzív ellentállás fegyveréhez nyúltak, a vármegyék élére kinevezett főispánok beiktatását megakadályozták, adót nem szedtek, katonasorozást nem tartottak. 1906 tavaszán létrejött a kibékülés a királlyal és az ezt követő országgyűlésen, az 1907. évi LX-ik törvényekben újabb biztosítókkal bástyázták körül a végrehajtó hatalom alkotmányos gyakorlását.

Népköztársaság – Tanácsköztársaság

A világháború második felében *IV. Károly* király megvonta bizalmát a munkapárti többség vezéréből: *Tisza István* gróftól, aki ennek folytán a miniszterelnökségről leköszönt. Helyébe a *kisebbségben* levő ellenzék soraiból nevezett ki új kormányt a király *Eszterházy Móric* gróf, majd *Wekerle Sándor* elnöklete alatt. Mint-hogy a kisebbségi kormány kinevezését nem követte nyomon az országgyűlés feloszlata és a nemzet megkérdezése, ez az eljárás a parlamenti rendszer és az igazi alkotmányosság útjáról való letérést jelentett, amelynek káros következményeit az ország később, az elvesztett háború likvidálásakor, rendkívül súlyosan érezte, mert a legváltóságosabb időben nem volt alkotmányos többségre támaszkodó szilárd és tekintélyes kormánya. A háború végső időszakának alkotmányjogi szempontból nagyfontosságú eseménye volt, hogy *IV. Károly* beleegyezését adta ahhoz, hogy törvényileg mondassék ki Magyarország teljes önállósága és függetlensége *a tiszta perszonális unió alapján* a közös ügyek végleges megszüntetésével, tehát az önálló magyar nemzeti hadsereg és az önálló magyar külügyi szervezet felállításával. Az erre vonatkozó törvényjavaslatot *Wekerle Sándor* 1918. év őszének elején be is nyújtotta és végre küszöbön állott a teljesen önálló és független magyar nemzeti királyság helyreállítása régi nagyságában. A háború végén bekövetkezett zavarok azonban e nagy cél elérését meggátolták. A *Károlyi Mihály*

vezetése alatt álló csekélyszámú szélső ellenzéki csoport forradalmi mozgalom szításával kierőszakolta, hogy 1918. október 31-én a király az ő soraikból, tehát újból a parlamenti kisebbségből, nevezte ki a kormányt az elvesztett háború befejeződésének legválságosabb napjaiban.

A Károlyi-kormány nem követte az alkotmányosság parancsát, hanem forradalmi térre lépett. Anélkül, hogy a nemzetet megkérdezte volna, megszüntette a királyságot és felülről proklamálta a „népköztársaságot”, amelyről hamar kiderült, hogy nem a nemzet önrendelkezését, az alkotmányos szabadság biztosítását jelenti, hanem egy kisdud csoport uralmának fenntartását a politikai terrornak: az internálásoknak, a sajtó szabadságának elfojtásával. A nemzet egyetemére nem támaszkodó, „népköztársaságiénak” nevezett kormányt 1919 márciusában ellentállás nélkül, máról-holnapra, elsöpörte a helyéről egy bolsevista kalandorcsoport, amely Kún Béla vezetése alatt kikiáltotta a *proletárdiktatúrát: a tanácsköztársaságot*. Első gyűlésükön a kommunisták gúnyolódva azzal dicsekedtek, hogy örökre sírba tették az ezeréves magyar alkotmányt. Kezdetét is vette a legborzasztóbb, a legönkényesebb rémuralom, amelyet Magyarország történelme csak ismer. Megszűnt minden szabadság, polgári és politikai egyaránt, sőt megszűnt a legegyszerűbb vagyon- és életbiztonság is. Még a legegyszerűbb ember sem tudta, hogy mire ébred másnap. A termelés, a kereskedelem, a gazdasági élet teljesen megbénult a zsarnoki önkény fojtogató levegőjében és éhhalál fenyegette a városok lakosságát. Csak természetes, hogy igen rövid idő alatt a szabadsághoz szokott magyar nemzet mindenrendű tagja, sőt első sorban maguk a munkások is, szembe fordultak a bolsevisták gonosz és esztelen uralmával.

Az alkotmányos élet helyreállítása

Az előrenyomuló rumán csapatok elől Kun Béla és társai külföldre szöktek, ezt követően 1919 augusztus 2-án megalakul a *Friedrich-kormány*, amely rendeletileg az *általános, egyenlő, titkos és a nőkre is kiterjedő választójogot* lépteti életbe és ez alapon 1920 elején megtörténnek a választások az első nemzetgyűlésre, amely 1920 március 1-én *Horthy Miklóst*, a nemzeti hadsereg fővezérét, túlnyomó többséggel kormányzóvá választja és az 1920. évi I. törvényekben, a királyság intézményének fenntartása mellett, megállapítja a királyi hatalom gyakorlásának szünetelését és felállítja az átmeneti időre a *kormányzóságot*. IV. Károly király kétízben – 1921-ben és 1922-ben – visszajön Magyarországra, hogy trónját elfoglalja. A második sikertelen visszatérés után a kisantant fegyveres támadással fenyegetőzve, kierőszakolja, hogy a magyar nemzetgyűlés az 1921. évi XLVII-ik törvényekben – a királyság intézményének fenntartása mellett – kimondja IV. Károly és a Habsburg-ház trónvesztését. A törvényjavaslat indokolása kifejezésre juttatja, hogy a nemzetgyűlés ezt a rendelkezést nem önként,

hanem idegen hatalmaknak az *ország függetlenségébe ütköző* beavatkozására hozta meg. A két évre megválasztott első nemzetgyűlést 1922-ben nyomon követi a második nemzetgyűlés, amely az 1925. évi XXVI-ik törvénycikkben újra szabályozza a parlamenti választójogot, majd az 1926. évi XXII-ik törvénycikkben megalkotja a felsőházat is. Ekként megtörténtek a legfontosabb lépések a forradalmak által megzavart magyar alkotmányos élet visszaállítására. Fennmarad még a trón betöltésének kérdése, amelyre nézve a nemzet akkor fog határozni, ha minden külföldi beavatkozástól mentesen, teljesen birtokában lesz szabad elhatározási képességének.

Aki megismeri a magyar alkotmány történeti fejlődését, az előtt világossá lesz, hogy az oly annyira szabadságszerető és önkormányzati szellemű magyar, miért ragaszkodik a királyság intézményéhez, miért helyezi a Szent Koronával megkoronázott királyt oly eszményi magaslatra, miért ragaszkodik szívósan a jogfolytonossághoz, törvényes rendhez és az ősi szokásokhoz. Nem meghúnyázkodásból, szolgáléküségből, csökönyös megszokásból teszi ezt, hanem történelme tanulságaiból és sajátos életviszonyaiból leszűrődött nemzeti hagyomány sugallatára, amely a királyságban, a Magyarországot minden oldalról fenyegető, egy pillanatil sem szünetelő veszedelmekkel szemben, szilárd, összetartó, állandó erőt, a királyban pedig az állam megtestesülését, a nemzet személyes képviselőjét, az ország első emberét, de egyben legodaadóbb, teljesen önzetlen szolgáját, minden szabadságnak és minden jognak tántoríthatlan őrét látja, tiszteli és becsüli. A magyar nemzet nagy tragédiája, hogy az államfői méltóság ily magasztos és fenkölt felfogására királyai sok esetben nem bizonyultak érdemeseknek és hogy míg a nemzet nehéz időkben – feledve a múltak bűneit, – meg nem tántorítható hűséggel viseltetett uralkodói iránt, addig ezek közül többen a magyar nemzet féltett szabadságának és ősi alkotmányának ellenségei, eltiprói voltak. Nem általában a királyságot tartják a magyarok ideális államformának, hanem az *alkotmányos nemzeti királyság* mellett törtek mindig és törnek most is lándzsát.

A magyar alkotmány mai alakjában

Az 1918. év őszén a nemzet megkérdése nélkül, a kormányhatalom birtokosai részéről önkényesen proklamált Károlyi Mihály-féle „népköztársaság” és a gyászos emlékü kommunista garázdálkodás után magára eszmélt nemzet ismét a királyság ősi formájához tért vissza s bár a nagy- és kisántának az ország önállóságát és önrendelkezési jogát mélyen sértő beavatkozása folytán egyelőre mellőzte a trón betöltését, a magyar törvények szerint Magyarország ma is királyság, annak

nevezi magát és várja a pillanatot, amikor Szent István koronáját, minden külső befolyástól mentesen, annak fejére teheti, akit erre a nemzet az alkotmány szerint méltónak fog tartani.

Bár a magyarok tisztában vannak azzal, hogy elvileg, elvontan, a köztársasági államforma jelenti a fejlődés legfelsőbb fokát, mégis a magyar nemzet nagy többsége változatlanul ragaszkodik az ősrégi, nemzeti és alkotmányos királyság intézményéhez, nemcsak azért, mert hite szerint a magyar viszonyoknak ez felel meg legjobban és veszélyt hozhat részére a folytonosan megújuló államfő (köztársasági elnök) választásával együttjáró belső rázkódás, hanem az ősi hagyományok tisztelete miatt is és legfőképpen az egyedül Magyarországon létező *Szent Korona-tan hatása alatt*

A magyar nemzet ugyanis annyira tiszteli az ezeréves, sok viszontagságon átment és mégis birtokában levő *Szent Koronát*, hogy azt mintegy az állam kifejezőjének (szimbólumának) tekinti, amely eggyé forrasztja a nemzetet és a királyt.

A király

A király címe. A magyar királynak háromféle címe van: 1. nagy címe: Magyar-Horvát-Szlavon-Dalmát-Holics-Lodor méria-Ráma-Szerb-Kún- és Bolgárországok apostoli királya. (Ez országok hosszabb-rövidebb ideig mind a magyar Szent Koronához tartoztak.) 2. közép-cím: Magyar-Horvát-Szlavon, Dalmátországok apostoli királya. 3. kis címe: *Magyarország apostoli királya.*

A király megszólítása: Apostoli Királyi Felség. Az apostoli jelzöt királyaink állandóan 1780 óta használják, amikor XIII. Kelemen pápa e cím használatában a Szent István koronájával megkoronázott magyar királyokat megerősítette.

A király jogai és kötelességei: A király tartozik magát Szent István koronájával megkoronáztatni s ha az országgyűlés felszólítása dacára ezt 6 hónap alatt meg nem teszi, lemondott-nak tekintendő. Csak a koronázással lesz törvényes és alkotmányos királlyá és csak ennek megtörténte után gyakorolhatja az összes királyi jogokat. A koronázás alkalmával köteles királyi hitlevelet kiadni és erre esküt tenni. A hitlevél és eskü szövegét az országgyűlés szövegezi meg. A koronázás régi szokásokon alapuló, fényes külsőségek mellett megy végbe.

A király hívja össze és nyitja meg az országgyűlést és ő napolja el. Az országgyűlést működési idejének (5 év) lejárta előtt is feloszlathatja, de 3 hónap alatt tartozik új országgyűlést összehívni. Ha a jövő évi költségvetés és a múlt évi zárszámadás még nincs letárgyalva, akkor úgy az elnapolás, mint a feloszlítás esetében oly időben tartozik az országgyűlést összehívni, hogy azok kellő időben letárgyalhatok legyenek.

A király joga a törvények szentesítése. Az országgyűlés által megszavazott törvényjavaslatok csak a király szentesité-

sével és kihirdetéssel válnak törvényekké. Megilleti a királyt a törvénykezdeményezési jog is, amelyet kormánya által gyakorol.

A király a legfőbb hadúr. A hadsereg vezérletére, vezényletére, belszervezésére vonatkozó rendelkezési jog őt illeti, de nem illeti meg a védelmi rendszer megállapítása s a katonai létszám és szolgálati idő meghatározása. Megilleti a hadüzenet és a békekötés joga, de az országgyűlés beleegyezése nélkül nem köthet olyan békét, amely a polgárokat megterhelné, vagy az országot megcsonkítaná.

A királyt illeti meg a felügyeleti jog az összes közügyek, egyesületek, alapítványok és felekeztek felett és a főkegyúri jog a római katolikus és gör. kath. egyházban, amely szerint a főpapokat ő nevezi ki s a pápa megerősíti. Megilleti őt a tetszvény jog, melynél fogva sem a pápa, sem más külföldi egyházi hatóság rendeletei a király beleegyezése nélkül Magyarországon ki nem hirdethetők.

A királyt illeti meg a főfelügyeleti jog az összes közügyek, alapítási és adományozási joga és a magyar nemesség adományozása.

A királyé a kegyelmezési jog, amely szerint mindennemű büntetést elengedhet, vagy enyhíthet. Ő a legfőbb bíró s bár az igazságot nem személyesen, hanem bírái által szolgáltatja, ezek minden ítéletet a király nevében mondanak ki.

A király nevezi ki a kormányt és pedig az alkotmányos szokás értelmében rendszerint a képviselőházi többség soraiból. Ha a király kisebbségi kormányt nevez ki, a képviselőházat fel kell oszlatni és új választást kiírni, hogy a nemzetnek módjában legyen az új kormánnyal szemben állást foglalni, neki többséget adni, avagy ellenzéki többség útján a csupán a király bizalmát élvező kisebbségi kormányt lemondásra kényszeríteni.

A király nevezi ki az összes magasabb tisztviselőket és valamennyi ítélőbírót, továbbá a király joga a pénzverés és pénzkibocsátás is, de a pénz anyaga, alakja, súlya, mennyisége törvényben állapítandó meg.

Mindezen, itt felsorolt és egyéb jogait érvényesen csakis a felelős miniszterek ellenjegyzése mellett gyakorolhatja, akik a király intézkedéseikért a nemzet által felelősségre vonhatók. Ennélfogva a király bármely ténykedése – miniszteri ellenjegyzés nélkül – érvénytelen (1848. évi III. törvénycikk). A magyar király tehát csak uralkodik, de személyesen nem kormányozhat. A kormányzás az országgyűlés által ellenőrzött és felelőségre vonható miniszterek feladata.

A kormányzó

Kormányzót a nemzet mindig csak rendkívüli időkben választott ideiglenes kiegészítő szervül, tehát a kormányzóság nem

rendes szervezete alkotmányunknak. Kormányzót olyankor választott a nemzet, amikor a királlyal való kapcsolatát belső okok (forradalom), vagy külső kényszer, idegen beavatkozás miatt elvesztette. A kormányzó választásáról a forradalom, kommunizmus és oláh megszállás után, az 1920. évi I-ső törvénycikk intézkedik olyképpen, hogy az államfői teendők ideiglenes ellátására a magyar állampolgárok közül a nemzetgyűlés titkos szavazással kormányzót választ.

A kormányzó választás 1920. március 1-én megtörtént és a nemzetgyűlés nagybányai Horthy Miklós fővezért választotta meg kormányzóná, akinek a nemzeti hadsereg újjáteremtése és a rend helyreállítása körül elévülhetetlen érdemei vannak.

A kormányzó címe: Főméltóságú Kormányzó Ur.

A kormányzó jogai és kötelességei nagyjából ugyanazok, mint a királyéi, az alábbi korlátozásokkal:

A kormányzó a törvényeket nem szentesíti, hanem kihirdetési záradékkal és aláírásával látja el. A hozzá felterjesztett törvényjavaslatot csak egyszer küldheti vissza az országgyűléshez, de ha ez ahhoz ragaszkodik, úgy 15 nap alatt aláírni és kihirdetni köteles. Nem élhet azonban a visszaküldés jogával egyszer sem akkor, ha a törvényjavaslatban az államformáról vagy az államfő személyéről van szó. Hadüzenethez és békekötéshez az országgyűlés előzetes jóváhagyása szükséges, közvetlen veszély esetén azonban az összkormány felelősségére, az országgyűlés utólagos jóváhagyása mellett elrendelheti a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását. A kormányzó továbbá nemességet nem adományozhat s a főkegyúri jogokat nem gyakorolhatja. Kegyelmezési jogát a miniszterekkel és a legfőbb állami számvevőség elnökével szemben nem gyakorolhatja. Végül a kormányzót az alkotmány, vagy a törvény megszegése esetén a képviselőház 100 tag indítványára, kétharmad többséggel, a felsőházból alakult bíróság elé állíthatja.

A nemzet

A Szent Korona másik alkotó eleme a király mellett a nemzet (nép), amely a közhatalom gyakorlásában, az államigazgatás minden vonatkozásában részint közvetlenül, részint közvetve résztvesz. A nemzethez tartozik minden állampolgár, akármilyen társadalmi osztályhoz, nemzetiséghez, felekezethez tartozzék is. Alkotmányunk tehát demokratikus s minthogy a nép az államélet minden ágára befolyást gyakorolhat, tehát népképviseleti alkotmány. A fő-, vagy köznemesség 1848 óta jóformán csak pusztán cím és a törvény előtt a legkisebb és a legszegényebb állampolgárokkal egyenlő.

Az állampolgárok fő kötelességei: az államhűség, a közhelyviselés és a honvédelem.

Az állampolgárok alapjogai, amelyek alkotmányunkban mind biztosítva vannak: a személyes szabadság, vallás-, sajtó-, gyülekezési, egyesülési, tan-, nemzetiségi szabadság, kérvényezési és panaszjog és a magántulajdon sérthetetlenségének elve.

Magyarországon ugyan nincs külön „*Habeas corpus*” parancs és akta, mint az angol jogban a személyes szabadság védelmére, de azért a történelem folyamán ismételt hozattak olyan törvényes rendelkezések, – így már az Aranybullában is 1222-ben – amelyek szigorúan tilalmazták és büntettek minden hatalmaskodást és önkénykedést akár a király, akár a főurak, akár a hatóságok részéről az állampolgárokkal szemben. Magyarországon tehát *személyes szabadságában* senki meg nem háborítható. *Törvényes vád- és bűncselekmény nélkül senki szabadságától meg nem fosztható s illetékes bírósága alól ki nem vonható.* Mindenki szabadon folytathat bármilyen foglalkozást, ha ehhez egyébként a különböző törvények által kívánt feltételekkel rendelkezik. Mindenki szabadon költözhet, letelepülhet, stb.

Mindenki *szabadon gyakorolhatja vallását* és aki ebben megakadályozná, azt büntetik. Bünteti a törvény a vallás kigúnyolását, gyalázását. A különböző felekezetek államsegélyben részesülnek és szabadon állíthatnak fel iskolákat, egyházközségeket. Újabban az állam a protestáns főpapokat is földbirtokkal látta el.

A sajtószabadság, vagyis, hogy gondolatait bárki sajtó útján szabadon terjesztheti a köz, vagy magánosok sérelme nélkül, törvényben van biztosítva. Semmiféle cenzúra Magyarországon nincs. Ellenben a sajtó szabadságával visszaélőket, akik a nemzet, a törvény, vagy egyén ellen vétének, büntetik. A forradalmakat követőleg bizonyos, a sajtószabadság teljességét korlátozó rendelkezések állítottak fel a lapkiadás engedélyezése, a lapok terjesztése és beszüntetése tekintetében, de ezek átmeneti jellegűek és a rendkívüli viszonyok megszűntével az alkotmányos szabadság szellemében azok eltörlése várható.

A gyülekezési és egyesülési szabadság csak annyiban van korlátozva, amennyiben ezt minden más állam is megteszi állami, vagy közrendészeti okokból, de a közönség nincs kiszolgáltatva egyoldalú hatósági felfogásoknak, amennyiben a kormányig terjedhető és azonnal elintézését nyerő fellebbezési jog biztosítva van. Ez a szabadságjog azonban még nincs törvényileg, hanem csak kormányrendeletileg szabályozva, ami kétségtelenül fogyatékos, amely szintén megszüntetésre vár.

Magyarországon mindenki bármilyen alsó- és középfokú iskolába járathatja gyermekét és pedig a vagyontalanok díjtalanul. Az alsófokú iskoláztatás kötelező. A főiskoláknál Magyarország megcsonkítása óta életbeléptették az úgynevezett „*numerus clausus*”, hogy ne nevelődjék annyi diplomás ember, amennyit ez a kis ország elhelyezni nem tud, de a most

beterjesztett törvényjavaslat ezt is úgy módosítja, hogy az egyenlő elbánás ellen egyik felekezet, nemzetiség, vagy társadalmi osztály se tehessen jogos kifogásokat.

A nem magyarok honpolgárok politikailag és a törvény előtt teljesen egyenlők a magyarokkal. Tetszés szerint állíthatnak sajátnyelvű iskolákat, sőt az állam ezeket is segítheti. Az egyházi életben is joguk van saját nyelvüket teljesen szabadon használni. Az állami életben ugyan elsőbbsége van a magyar nyelvnek, mint a zavartalan kormányzást lehetővé tevő államnyelvnek, de e mellett a nemzeti nyelvnek is megfelelő teret biztosítottak és biztosítanak törvényeink, bár a nem magyarok csupán egyetizedét teszik az összlakosságnak. Egyáltalán semmi korlátozás nincs a magánéletben való nyelvhasználatra, sem a kulturális intézmények létesítésére nézve és a nemzeti nyelv nem akadály az érvényesülésre sem az állami, sem a magánéletben. Ez hagyományosan mindig így volt Magyarországon Szent István óta és számtalan esetben nem magyar származású, egyszerű emberek tehetséges gyermekei akadálytalanul emelkedhettek fel a legmagasabb polcokra a közhivatalokban, az egyházakban és a gazdasági életben egyaránt. A magyar közélet szerepvivői között nagy számmal előforduló idegen nyelvűek beszédes bizonyosságot szolgáltatnak a magyarság nagy türelmességéről.

Minden honpolgár személyesen vagy írásban jelentkezhetik törvény alapján az államfőnél, kormánynál, hatóságoknál és előterjesztheti kérvényét, vagy panaszát.

Senkinek sem ingó, sem ingatlan vagyona meg nem háborítható és még közérdekű kisajátítások esetében is a szakértők által megállapított teljes kárpótlás jár mindenkinek.

A nép, az állampolgárok összessége, a törvényhozásban és kormányzásban azáltal vesz részt, hogy az országgyűlési képviselőket választja. Befolyást gyakorol továbbá a vármegyék, városok, községek igazgatására azáltal, hogy törvényhatósági és képviselőtestületi bizottsági tagokat, tisztviselőket választ. Részt vesz a bírászkodásban is az esküdtszéki bírászkodás útján. Az esküdtszéki bírászkodást a rendkívüli viszonyok miatt egyelőre felfüggesztették a törvény engedélye alapján, de előbb-utóbb vissza fog állítani alkotmányunk szelleme szerint.

A törvényhozás

A második nemzetgyűlés az 1925. évi XXVI-ik törvénycikkben megalkotván az országgyűlési képviselők választásáról szóló és az 1926. évi XXII-ik törvénycikkben az országgyűlés felsőházáról szóló törvényt, 1926 novemberben véglegesen megszünt, helyet adván az *országgyűlésnek*, amely a magyar alkotmány régi szellemében ismét két házból: *alsó- és felsőházból*, azaz képviselőházból és felsőházból tevődik össze.

A képviselőházat a nép választja. Választó joga van minden férfinak, aki 24-ik életévét betöltötte, 10 éve magyar állampolgár, két év óta ugyanazon községben lakik és négy elemi iskolát végzett. Választójoga van továbbá minden nőnek, aki 30 éves elmúlt, 10 év óta magyar állampolgár, két éve egy községben lakik és hat elemi iskolát végzett. Választójoga van annak a nőnek is, aki csak négy elemi iskolát végzett, ha legalább 3 gyermeke van, vagy pedig saját vagyonából, vagy keresetéből tartja fenn magát és önálló háztartása van. Az egyetemet, vagy más fő-

Az Országház
(Itt ülésezik a képviselőház és a felsőház)

iskolát végzett nő, életkorára való tekintet nélkül, választó. A két évi helybenlakás nem szükséges a köztisztviselőknél és általában annál, aki középiskolát végzett és állandó állása vagy foglalkozása van.

Képviselővé választható mindenki, férfi, vagy nő egyaránt, akinek van választójoga és 30-ik életévét betöltötte.

A képviselők száma jelenleg 245. Ezek közül 46-ot választanak lajstromosan, *titkos szavazással*; és pedig Budapesten 25, Pest környékén 5, Debrecen és Szegeden 3-3, Győr, Kecskemét, Miskolc, Pécs és Hódmezővásárhelyen 2-2 a titkosan választott képviselők száma, a többi községenként! nyílt szavazással választják.

Jogfejlődésünk fokozatosan halad a teljes jogkiterjesztés

felé s e tekintetben előre tett nagy lépés, hogy a szavazati jog ma már nincs vagyoni állapothoz (cenzus) kötve, a teljesen vagyontalanokat is megilleti a szavazati jog; továbbá, hogy a nagyobb városokban, ahol jelentős számú iparos munkásság van, a szavazás titkos; végül, hogy a nők is választók és választhatók. A kormánynak és az ellenzéknek egyaránt az a programja, hogy a titkos választást a többi kerületekre is, legalább fokozatosan, ki kell terjeszteni.

Választási visszaélések miatt a képviselőválasztást a ni. kir. közigazgatási bíróságnál meg lehet támadni és e független bíróság a törvénytelenül szerzett mandátumot megsemmisítheti, ami már az első alkalommal több esetben be is következett.

Felsőház. A felsőház, vagy főrendiház tagjai 1885-ig az ország egyházi és világi főméltóságai és az úgynevezett született főrendek (grófok, bárók, stb.) voltak. Az 1885. évi VII-ik törvénycikk szerint 50 tagot a király nevezhetett ki a főrendiházba a kormány előterjesztésére, aminek folytán a parlamenti kormány befolyása a főrendiházra jelentőssé vált. A legújabb reform a főrendházat is demokratikus alapokra helyezte. Az 1826. évi XXII. t.-cikk a régi születési és vagyoni jogcím helyébe nagyrészt a választási jogcímet tette, E törvény szerint a felsőház tagjai: az ország zászlósurai, a két koronaőr, a legfelsőbb bíróságok vezetői, a koronaügyész, a honvédség főparancsnoka, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, a vallásfelekezetek püspökei és vezetői (Összesen 33), a főnemesi családok legalább évi 2000 pengő adót fizető férfitagjai által maguk közül választott összesen 38 főúr, a törvényhatóságok közgyűlései által választott 76 tag, a mezőgazdasági, a kereskedelmi és ipari, az ügyvédi, a közjegyzői és mérnöki kamarák, a vitézi rend, a Tudományos Akadémia, az egyetemek és főiskolák, a Gyűjtemény Egyetem és a tőzsde által választott összesen 38 tag, az államfő által életfogytiglan kinevezhető 40 tag, az orvosszövetség jelöltjei közül kinevezett 1 tag, végül a Habsburg-Lotharingiai-ház 24. évet betöltött azon férfitagjai, akik állandóan az ország területén laknak, magyarul tudnak és legalább évi 2000 pengő adót fizetnek.

Az elmondottakból kitűnik, hogy ma már a született főrendek csak elenyésző csekély számban vannak képviselve a felsőházban.

A végrehajtó hatalom

A kormány. (Minisztérium.) A végrehajtó és kormányzó hatalom feje a király, aki azonban ezt a hatalmát nem személyesen, hanem 1848 előtt főtisztviselőkkel és hatóságokkal, 1848 óta pedig a független felelős magyar minisztérium- által gyako-

rolja. Legrégebben a király királyi főtisztviselőkkel, később országos főtisztviselőkkel (nádor, országbíró, tárnokmester, horvát-szlavón bán, stb.), majd utóbb a m. kir. helytartó tanács, m. kir. udvari kancellária és m. kir. udvari kamara közreműködésével gyakorolta a végrehajtó, illetve a kormányzó hatalmat.

1848 óta van Magyarországon *független felelős minisztérium*, amelyet ugyan a király nevez ki, de ha békességes és alkotmányos kormányzást akar, úgy a kormányt csakis a képviselőház többségét alkotó pártból, vagy pártokból választhatja ki s így tulajdonképpen mégis csak a nemzet dönti el a képviselőválasztások alkalmával, hogy milyen kormánya legyen.

A kormány cselekedeteiért felelőséggel tartozik úgy a királlyal, mint a nemzettel szemben. A király bármikor megvonhatja bizalmát a kormánytól, vagy egyes miniszterektől. Épp így az országgyűlés is bármikor lemondásra kényszerítheti a kormányt, vagy az egyes minisztereket azáltal, hogy bizalmatlanságot szavaz, vagy elvet olyan fontosabb javaslatokat, amelyekhez a kormány ragaszkodik, vagy amelyekhez egyes miniszterek tárcájukat kötik.

E politikai felelőségen kívül a miniszterek jogi felelőséggel is tartoznak az 1848. évi III-ik törvénycikk értelmében. Felelőségre vonhatók tehát minden olyan tettért vagy rendeletért, amely az állam függetlenségét, az alkotmányt, a törvényeket, az egyéni szabadságot, a tulajdon szentségét sértik; továbbá a rendelkezésük alatt álló állami vagyon elsikkasztásáért, vagy törvényellenes rendelkezések esetén, stb.

A miniszterek felett a képviselőház vád alá helyezése esetén a felsőház bíraskodik.

A minisztérium nemcsak legfőbb kormányzati hatóság, hanem legfőbb közigazgatási intézkedő, vagy felelbbviteli hatóság is a törvények, vagy kormányrendeletek által meghatározott körben. Fontos hatásköre továbbá a kormánynak, hogy mindazon esetekben, amelyekben törvények nem intézkednek, vagy amelyekre törvények felhatalmazzák, *önálló jogszabályokat alkothat kormányrendeletek formájában.* E rendeleteknek legfőbb korlátja az, hogy a fennálló törvényekkel nem ellenkezhetnek.

Önkormányzati testületek: vármegyék, törvényhatósági városok, rendezett tanácsú városok, nagy- és kis-községek. Az önkormányzati szervezetek útján az ezen szervezetek területén lakó nép is résztvesz a helyi igazgatásban.

A vármegyéknek 1848 előtt nemcsak helyi, hanem országos ügyekben is igen nagy hatáskörük volt s az alkotmány védőbástyáinak nevezték és tartották őket. A vármegyék ugyanis az országgyűlésekre követeket küldöttek és az országgyűlésen e vármegyei követek alkották a többséget. A követeknek a vármegyék utasításokat is adtak fontosabb ügyekben,

amelyeket követniök kellett. így a vármegyéknek s rajtuk keresztül a köznemességnek a törvények alkotására, az alkotmány fejlődésére, az ország kormányzására nagy befolyásuk volt. Különös fontos szerepet játszottak némelyik Habsburg-uralkodó beolvasztási és alkotmányellenes törekvéseivel szemben, amennyiben a király törvénytelen rendeleteit nem hajtották végre és azoknak ellentállottak.

Az 1886. évi XXI. t.-cikk óta s különösen az újabb fejlődés szerint a vármegyék hatásköre igen megszűkült s jóformán mindenben, még saját háztartási ügyeikben is a központi kormányzat hatalma alatt állanak. Alkotmányvédő szerepüket az országgyűlés vette át.

A vármegyék legfontosabb szervei: 1. a törvényhatósági bizottság, amely felerészben választott tagokból és felerészben a megye területén élő legtöbb adót fizetőkből (virilisek) alakul; 2. a közigazgatási bizottság, amely a vármegyei főtisztviselők-ből és a törvényhatósági bizottság (közgyűlés) által választott tagokból áll. *A vármegye első tisztviselője az alispán, a kormány bizalmi férfia pedig a főispán. A vármegye járásokra oszlik, amelyek élén a főszolgabíró áll. A vármegye fennhatósága alá tartoznak a területén levő rendezett tanácsú városok is, amelyek első tisztviselője a polgármester.*

A vármegye közgyűlése a megye területére érvényes szabályrendeleteket alkothat és így jogalkotó tényező is. A szabályrendeletek azonban nem ellenkezhetnek a törvényekkel és kormányrendeletekkel. A vármegye tisztviselőit is a közgyűlés választja.

A törvényhatósági joggal felruházott városoknak saját területükön nagyjából ugyanazon hatáskörük van, mint a vármegyéknek. Különleges helyzet illeti meg Budapest székesfővárost, amelynek élén, a kormány képviselőjeképpen, főpolgármester áll főispán helyett, de az első tisztviselő itt is a választott polgármester. A székesfőváros törvényhatósági bizottsági tagjai között nincsenek virilis, hanem csak választott tagok és hivatalból való tagok. A belügyminiszter a törvényhatósági bizottságot feloszthatja, de ez intézkedés ellen panaszjog van a közigazgatási bírósághoz. A törvényhatóságok reformja küszöbön áll és pedig demokratikus alapon, hogy így a vármegyék és törvényhatósági városok igazgatására a szélesebb néprétegek is kellő befolyást gyakorolhassanak.

A rendezett tanácsú városok, nagy- és kisközségek legfőbb szerve a képviselőtestület, amelynek fele virilisekből, (legtöbb adót fizetőkből), másik fele pedig a községi választók által megválasztottakból áll. A képviselőtestületek hatáskörébe tartoznak a szabályrendeletek alkotása, a község háztartására vonatkozó határozatok, a tisztviselők választása. A rendezett tanácsú városokban a végrehajtó szerv a polgármester és a

városi tanács, nagy- és kisközségekben a *bíró*, *jegyző* és az *előjáróság*. A polgármesteri, bírói és jegyzői állást választás útján töltik be. A rendezett tanácsú városok közvetlen felettes hatósága a vármegye, míg a nagy- és kisközségeké a járási főszolgabíró. A nagyközség egyedül tart jegyzőt, míg a kisközségek többen együtt (körjegyzőség).

A bírói hatalom

A bíróságok. A jogszolgáltatást Magyarországon a *független bíróság* gyakorolja. A bíró ítékezésébe senki bele nem szólhat, őt utasításokkal el nem láthatja és ítéletét meg nem változtathatja. *A bírói függetlenség biztosítására szolgál* a bírák törvényben biztosított *elmozdíthatatlansága*, amelynél fogva őt fegyelmi, vagy bűnügyi cselekmények nélkül állásától megfosztani, *akarata ellenére áthelyezni, sőt előléptetni sem lehet.* A bírói összeférhetetlenség, továbbá a bíró fegyelmi, vagyoni és büntetőjogi felelőssége is szigorú és különleges szabályok alatt áll. A bíróságok ítéleteiket a király nevében, jelenleg – minthogy király nincs – a magyar állam nevében hozzák és hirdetik ki., de *ítéleteikre még a király, vagy államfő sem gyakorolhat befolyást.*

Rendes bíróságok: a királyi járásbíróságok, kir. törvényszékek, kir. ítélőtáblák és a m. kir. Kúria, amelyek a magánjogi és büntető perekben ítélik. Rendkívüli bíróságok: 1. a *főudvarnagyi bíróság*, amelynek hatásköre a királyi ház tagjaira és ama, területenkívüliséget élvező személyekre terjed ki, akik magukat hatóságának önként alávetik; jelenleg a zárlat alatt levő kir. ingatlanok ügyeinek hatósága; továbbá 2. a *munkásbiztosítási bíróságok*, 3. a *munkaügyi bíróságok* és 4. a *szabadalmi bíróság*.

Külön ki kell emelnünk a m. kir. *Közigazgatási Bíróságot*, mint a jogrendnek és az alkotmányos kormányzásnak egyik erős biztosítékát. Ez a bíróság a *közjogi és közigazgatási bíráskodás terén* ugyanolyan *független legfőbb bíróság*, mint amilyen magánjogi és büntetőjogi ügyekben a m. kir. Kúria. A közigazgatási és pénzügyi hatóságoknak igen számos rendelkezése támadható meg *panasszal* a Közigazgatási Bíróságnál, amely az illetékessége körébe eső ügyekben végső fokon dönt és a törvényellenes hatósági rendelkezéseket, sőt a törvényellenes miniszteri rendeleteket is megsemmisítheti. Még fontosabb feladata a Közigazgatási Bíróságnak, hogy bizonyos esetekben az alkotmány biztosítékait megvédje. Így ez a bíróság *ítélkezik a képviselőválasztások* rendjén megtámadott mandátumok sorsa *felett* s ha megállapítja, hogy valaki akár hatósági erőszakoskodások, visszaélések, akár más törvénytelen eszközök igénybe-

vétele mellett és nem a választók akadálymentesen megnyilatkozott szabad akaratából jutott képviselői megbízatásához, úgy mandátumát megsemmisítheti. Fontos hatásköre az is, hogy *megsemmisítheti* bármely miniszter intézkedését vagy rendeletét, mely *a törvényhatóságokra nézve sérelmes*, ha azok a *miniszteri intézkedést* panasszal támadják meg. *A köztisztviselői illetmények tekintetében kiadott sérelmes kormányintézkedéseket* is megsemmisítheti panasz folytán a Közigazgatási Bíróság.

XL

Irodalom

A magyar irodalom a maga egészében a nemzeti műveltségnek legnemesebb megnyilvánulása, terjesztője és fejlesztője, de ugyancsak a nemzeti érzés fenntartója és ébresztője is. Az irodalom közvetíti első sorban a külföld műveltségét a nemzettel; de ennél fontosabb hivatása, hogy szellemi közösséget tart fenn a nemzeti múlt minden nemes és megszentelt hagyományával, kiműveli a nyelvet és előmozdítja a nemzeti egység és faji együttérzés fejlődésének a politikai határokon túl is. Ezért bizonyult a nemzeti irodalom a múltban annyszor a leghasznosabb fenntartó erőnek a nemzeti lét válságos időszakában, és ezt a hivatását a jelenlegi idők különösképpen megnövekedett nehézségei között is be kell töltenie.

A magyar irodalom történetében három nagy fejlődési korszakot szokás megkülönböztetni. Az *első* s legrégebb irodalmi emlékektől a magyar középkor végéig (1526) terjed. Az irodalomnak ezt a korszakát a középkori vallásos és legenda-költészet jellemzi, bár a pogány korból fennmaradt népköltészet, a térítő és többségükben idegenből beszármazott keresztény papok üldözése ellenére is, erősen tartotta magát. Sajnos, erre vonatkozólag írott emlékünk alig maradt. A *második* korszak a mohácsi vésztől Bessenyei felléptéig (1526-1772) a magyar irodalomnak nagy alkotásokban talán legszegényebb korszaka. Ennek oka azonban legnagyobbbrészt a Nyugat védelmében vérző magyar nemzetnek a török ellen vívott másfél százados küzdelme és az azt követő majdnem végzetes és a faj pusztulásához vezető veszteség következtében előálló nemzeti ellanyhulás volt. A magyar nemzet génusza és csodálatraméltó alkotóképessége azonban még így is örök becsű irodalmi műveket teremtett, mint azt a későbbiekben látni fogjuk. A két előbbi korszakkal szemben, amelyeket a *régi magyar irodalom korszakának* is szoktak nevezni, a *harmadik* korszak az új irodalmat képviseli. Ez az irodalom már hatalmas pártfogójává és terjesztőjévé lett minden nemzeti célnak és gondolatnak s fejlődésének legmagasabb pontját a múlt század harmincas éveitől kezdve élő és virágzó nagy költőkben és írókban érte el.

A középkori magyar irodalomról csak rövid áttekintést adunk a hely szűk volta miatt. Említettük már, hogy a keresztény hitre térés előtti időből fennmaradt pogánykori népköltészet milyen mostoha elbánásban részesült. Ennek a költészetnek valamilyen formában való rekonstruálása hosszú ideig foglalkoztatta és még ma is foglalkoztatja a magyar irodalom történetének tudós művelőit. Annyi azonban már eddig is kétségtelennek látszik, hogy a pogánykori magyar ősköltészet örök időkre elveszett alkotásai formában és költői értékben egyívásuak lehettek az altáji népköltészet egyéb alkotásaival és csak a finnek *Kalevalá*-ja, mutathatja meg, hogy milyen pótolhatatlan veszteség érte a magyar irodalmat és vele valószínűleg az egész világ irodalmát a „magyar naiv eposz” elkallódásával.

Ami a népköltészetből az Árpádházi királyok uralkodása alatt megmaradt, azt a virágénekek, kisebb szerelmi dalok formájában az énekesek külön rendje, az *igricek*, őrizték meg még a keresztény korszakban is. Írott emlékünkből azonban ebből a korból sem maradt s az egyetlen rövid, pár soros virágének is csupán a XV-ik századból, a keresztény középkor legvégéről származik.

Eredeti formájában nem maradt ránk semmi a hún és a királymondákat tárgyaló elbeszélő költészetből sem, de ennek tárgyát legalább megőrizték a legrégebb, latin nyelven író magyar krónikások, mint *Anonymus*, *Kézai Simon* és *Márk*, a *Bécsi Képes Krónika* szerzője. A baj csak az, hogy ezek a római és germán mondák ismeretében nevelkedett krónikások a hunmagyar monda tiszta és eredeti elemeit összevegyítették az idegen mondák népszerű meséivel és így lehetetlenné tették a hunmagyar mondák rekonstruálását úgy, ahogy azt a honfoglaló ősök hozták magukkal Ázsia felmérhetetlen messzeségeiből.

A *hún mondakör* három legendás alakja Attila, Buda és Csaba királyfi. Attila, a népverő hatalmas hún király, akinek alakját a sok igazságtalan elferdítés után *Bury*, a nemrég elhunyt hírneves angol történétíró, a kései római birodalomról írt nagy művében már egészen más megvilágításban állítja az angolul beszélő világ közvéleménye elé, természetesen egészen másként szerepel itt, mint amilyenek őt és népét, a hunokat, évszázados történelmi ferdítések alapján a Nyugaton és többek közt Amerikában is ismerik.

A *honfoglalás mondái* a félig mythikus Álmos, a történeti Árpád és a vezérek alakjai koré csoportosulnak. Köztük legérdekesebbek a fehér ló mondája, a Botond-monda, Lehel kürtje, a gyászmagyarok, stb. A királymondák legnépszerűbb hőse Szent László, akinek délceg alakja és változatos élete különösen megragadta a középkori magyarság lantosainak képzelő erejét.

Az első nagyobb terjedelmű magyar nyelvű emlék ebből a korszakból, mint már *egy előző* fejezetben említettük, a

Halotti Beszéd és a hozzátartozó könyörgés, amely egy XIII-ik századbéli latin nyelvű egyházi szertartáskönyvből került elő. Még másik két kevésbé jelentékeny középkori nyelvemlékkel együtt ez az alig félezerre tehető szó az, amelyekből a hat-hétszáz évvel ezelőtti magyar nyelvet ismerjük. De ez a kevés is képessé tesz bennünket arra, hogy felismerjük a magyar nyelvnek azt a csodálatraméltó tulajdonságát, hogy évszázadok viharjain keresztül is csaknem változatlan formában tudott a magyar gondolat kifejezője maradni. Hiszen ezt a hétszáz évvel ezelőtt írt szöveget, átírva a modern helyesírás szabályai szerint, pár szó kivételével, ma is mindenki megértheti. Alig lehetne ugyanezt elmondani a hétszáz évvel ezelőtti angol irodalom emlékeiről!

A középkori irodalom kisebb jelentőségű alkotásainak és emlékeinek tárgyalását mellőzve, áttérhetünk a reformáció korszakának tárgyalására. Ennek a kornak prózai irodalma, úgy mint más nemzetek és különösen a nyugati nemzetek reformációkorabeli irodalma, vallásos jellegű. A magyar nemzet – mint jól ismert tény – a nyugati nemzetekkel egyidőben fogadta el a hitújítás eszméit. *Károli Gáspár teljes bibliai-fordítása* (1590) több mint húsz évvel előzte meg az angol *Authorised Version* kiadását és Károli nyelve mai napig is olyan marandó hatással van és volt a múltban a magyar nyelv fejlődésére és az egész magyar irodalomra, mint amilyen korszakalkotó jelentőségű az angol biblia-fordítás az angol irodalomban.

Ez a kor, a XVI-ik század, adta a magyar irodalomnak az első nagy lírikust, *Balassi Bálintot*, és a nemzeti érzés, a magyar hazafiúi erények első költőjét, *Tinódi Lantos Sebestyént*. Balassi talán elmarad az *Elisabethan Age*-nek angol lírikusai mögött és virágénekei sem érnek fel a világirodalom egyetemes értékelésében *Shakespeare* szonettjeivel, de a sokat szeretett és sokat szenvedett főúri levante és költő szenvedélyes szerelmeit, vitézi és vallásos érzéseit változatos hangban és formában, megnyerő közvetlenséggel tudta kifejezni. Tinódi Lantos Sebestyén a XVI-ik század háborúktól, pártviszályoktól hangos évtizedeiben vándor lantoként járta sorra a magyar főúri udvarokat és nagyobb költői tehetség nélkül, de annál mélyebb hazafias érzéssel énekelte meg korának nevezetes harc eseményeit, többnyire nevezetes ütközeteket és várostromokat.

Szintén ehhez a korszakhoz tartozik *Zrínyi Miklós* hatalmas eposza, a *Zrínyiasz* is, amelyet a főúri költő nagyatyjáról, Szigetvár hősről, írt. Zrínyi, aki széleskörű humanista műveltségével az ókori és középkori epika nagy alkotásait, az Aeneis-t és Tasso „Megszabadított Jeruzsálemjét” választotta mintaképül, örök értékű remekművet tudott alkotni, pedig egész élete a török elleni ádáz küzdelemben és abban az áldatlan huza-

vonában telt el, amelyet a bécsi udvar magyar-gyilkos politikája idézett elő. Zrínyi műve egész irodalmunkban a legneme-
sebb páthossal tárta fel a magyarság örök tragédiáját, ame-
lyet egyrészt faji elszigeteltsége jelent Közép- és Keleteurópa
germán és szláv népeinek tengerében, másrészt a kereszténység
eszméihez való önfeláldozó ragaszkodás, évszázadok szüntelenül
tartó véráldozatai árán.

A XVII-ik század irodalmának másik messze kimagasló
alakja *Pázmány Péter*. Pázmány az irodalom terén a protes-
tánsok elleni hitvitákban magaslik ki. Amit írt, azt a századok
pora belephette, de ahogyan írt, nyelvének nagyszerű őserije
ma is drága kincse irodalmunknak. Pázmány prédikációit,
kegyes elmélkedéseit és vitázó iratait a nép egyszerű, közvetlen
nyelvén írta, de ebben az egyszerűségben és közvetlenségben a
magyar nyelv páratlan ereje és gazdag szépsége szólalt meg és
tárta fel öntudatlanul azokat a megbecsülhetetlen kincseket és
értékeket, amelyek a magyar nyelvnek egyik legelső helyet biz-
tosítják a legnagyobb és leggazdagabb irodalommal bíró nem-
zetek nyelvei között.

A XVII-ik század irodalmi alkotásai közül röviden meg
kell még említenünk a *kuruc költészetet* II. Rákóczi Ferenc
fejedelem, Bercsényi Miklós és a legendás hírű, de szomorú
véget ért Ocskai László a legismertebb hősei ezeknek a ritkáb-
ban jókedvű, többször búslakodó énekeknek, balladának. Szilaj
lelkesültség, magyaros elbizakodottság, elkeseredett panasz,
izzó németgyűlölet szólal meg a kuruc énekekben olyan közvet-
lenséggel és az érzés egyszerű és mégis költői alakításával, hogy
ez a költészet irodalmunk legértékesebb emlékei közé sorolható,
és pl. a kuruc-balladákat méltán állították művészi értékben
egyenlőkként a skót népballadák mellé.

A XVIII-ik század a hanyatlás kora. Bár a kétszázados
nemzeti küzdelemben halálosan megsebzett nemzetre és a végső
elvézéstől az utolsó pillanatban megszabadult magyar fajra
nézve ennek az évszázadnak csendesebb évtizedei az áldásos
erőgyűjtés korszakát jelentik, a nemzeti ideálok természetszerű-
leg elhalványodtak. A felsőbb társadalom az idegen nyelvű
Habsburg uralkodóház levegőjében elnémetesedett és elfran-
ciásodott, a köznemesség elparlagiasodott, az iskola és a közélet
nyelve mindjobban a latin lett, az elpusztított területekre német
telepesek kerültek. Nem csoda tehát, hogy a magyar nyelv, a
magyar műveltség és a magyar irodalom mindenütt tért vesz-
tett, háttérbe szorult. Magyar könyv alig jelent meg és a
magyar irodalom halványan égő mécsesét csak néhány lelkes
erdélyi író élesztgette, mint *Bod Péter*, a magyarigeni tudós
kálvinista prédikátor, az első magyar irodalomtörténet írója
(*Magyar Athenás*); *Cserei Mihály*, az „Erdélyi história” írója;
a régi szép magyar szokások lelkes szószólója, *Apor Péter*
(*Metamorphosis Transylvaniae*) és a XVIII-ik század irodal-

mának legrokonszenvesebb képviselője, a szintén erdélyi származású *Mikes Kelemen*, a rodostói levelek szerzője, a száműzött Rákóczi íródeákja.

A XVIII-ik század utolsó évtizedeiben, Mária Terézia uralkodásának vége felé, nagy változás állt be a nemzet szellemi életében. Fölbredt az addig lappangó nemzeti érzés és a külföldi műveltségnek az országba áterjedő hullámai megérettették a magyarokkal, hogy a megváltozott viszonyok között a művelt nemzetek versenyében csak úgy állhatnak meg, ha lépést tartanak velük. A nemzet boldogulásának legfőbb eszköze a nemzet nyelvén ápoltság. A magyarok sajátos helyzetében, idegen dinasztia uralma alatt, széttagolt társadalomban, politikai eszközök híján, állami létük egyetlen védelmezője ez a nemzeti kultúra, és legbiztosabb eszköze a nemzeti nyelv és irodalom.

A nemzeti művelődés vágya a XVIII-ik század hetvenes éveinek legelején egyszerre lázas munkában jelentkezett. A gyorsan fellendülő mozgalom lelke és vezére *Bessenyei György*, a délceg nemesi testőrkapitány. Bécs szellemi életére ebben az időben a francia kultúra nyomta rá bélyegét, és így ők is a francia irodalom utánzásával akarták a magyar irodalmat felvirágoztatni. Sem maga Bessenyei, sem követői nem voltak igazi nagy költők, alkotó géniuszok, de kezdeményezésüknek végtelenül nagy jelentősége van, mert ettől az időtől kezdve a nemzeti irodalom fejlődése eddig szinte elképzelhetetlenül gyors léptekben haladt előre és *Csokonai Vitéz Mihály* személyében az irodalom fellendülése már a XVIII-ik század folyamán megteremtette a magyar irodalom egyik legeredetibb tehetségét, aki rövid költői pályájának alkotásaival is Balassi és Zrínyi mellé sorakozik. Az ő *Lilla dalai*, csakúgy mint későbbi kortársának, *Kisfaludy Sándornak Kesergő* és *Boldog Szerelme*, vagy, mint közönségesen ismert, *Himfy dalai*, a magyar szerelmi lírának el nem évülő szépségű és máig is legolvasottabb alkotásai közé tartoznak. Bár költői működésük későbbi időre esik, Csokonai és Kisfaludy Sándor mellé kell sorolnunk *Berzsenyi Dánielt* és *Kölcsey Ferencet*. Az előbbi Horatius hatása alatt, de a római költőnél nemesebb és mélyebbről feltörő költői erővel adott hangot ódáiban a szerelem és hazafiúság legnemesebb patinájú páthosszal megszólaló érzelmeinek. Kölcsey sokoldalú tehetség volt. Lantján szólal meg először irodalmunkban a keserű humor (*Vanitatum Vanitas*), továbbá hosszabb idő óta újra a politikai költészet; ő írja az első magyar műballadát, ő teremti meg a komoly irodalmi kritikát és szónoki prózát. És, amit legelőször kellett volna említeni, ő a *Himnusz* költője.

Bessenyei mellett a fellendülés korszakának legnagyobb alakja *Kazinczy Ferenc*. Bessenyeihez hasonlóvá teszi őt is az, hogy bár nem volt erősebb költői tehetsége, de élénk szelleme, csodálatos munkaereje és kitartása, lelkesedése és önzetlensége annál hivatottabbá tették arra a feladatra, amelyet maga elé

tűzött, a magyar irodalmi élet szervezésére, irányítására és vezetésére. *Leveleivel* buzdította, lelkesítette az írókat, egész irodalmi életet teremtett, amelynek ő volt a feje. Irodalmi céljainak elérésére felkarolta a *nyelvújítást*, a XVIII-ik század végének egyik legjelentősebb szellemi mozgalmát. A nyelvújítási mozgalom hatalmas irodalmi harcot kavart fel, amely messze belenyúlik a XIX-ik századba és bár a harc a nyelvújítók győzelmével végződött és elő is segítette a „palléroztatlan” magyar nyelv hajlékonyabbá, kifejezőbbé és fordulatossabbá fejlődését, viszont amikor az idegen mintákat a nyelvszokás és a

Vörösmarty Mihály szobra Budapesten.

nyelv szabályai ellenére is erőszakolta, végzetes hibába esett. Kétségtelen, hogy a nyelvújításnak ezt a rossz örökségét egy évszázadon át nem lehetett kiirtani, és nyomai, ha talán a szorosabb értelemben vett irodalmi határokon kívül is, de teljesen még máig sem tűntek el.

A magyar irodalom nagy alkotásokban leggazdagabb korszaka a XIX-ik század húszas éveivel kezdődik *Kisfaludy Károly* felléptével. Kisfaludy az *Aurora* irodalmi kör megszervezésével a kor divatjának hódolva, ügyes szervezői képességgel kiemelte az elmúlt évtizedekben nagy buzgósággal, de kevés válogató kritikával induló magyar irodalmat a kezdetlegesség, a jóakarátú, de maradandót alkotni képtelen műkedvelőség

állapotából. Néhány vígjátékon (*Kérők*, *Csalódások*) és egy tragédián (*Iréné*) kívül nagyobbat és maradandóbbat ő sem alkotott, de már *Vörösmarty Mihályban*, aki *Bajzával*, az Aurora kör tudományosan képzett kutatójával együtt Kisfaludy irodalmi körének vezérkarához tartozott, megjelent a magyar irodalom egyik legnagyobb és legtündöklőbb tehetsége. Vörös-

Petőfi Sándor szobra Budapesten.

martyt kora legjobban bámulta epikai alkotásaiért (*Zalán futása Cserhalom*, *Két szomszédvár*), ő maga legbüszkébb volt tragédiáira. A halhatatlanság próbajegyét azonban mégis lírája és kisebb költői elbeszélései nyerték el. *Szép Ilonka*, a *Fóti dal* a *Vén cigány* minden időkre legnemesebb alkotásai maradnak irodalmunknak. Mindezek felett pedig Vörösmarty legelső sorban a *Szózat* költője.

Kisfaludy Károllyal kapcsolatban már említettük, hogy ez a korszak adta a magyar dráma első maradandó értékű alkotásait. Hasonlóképpen ekkor jelent meg az első nagy magyar

regény, Jósika Miklós *Abafi*-ja (1836). *Jósika* termékeny író volt, akárcsak nagy skót mintaképe, Scott Walter, akit szerencsés kézzel és eredetiségén eshető nagyobb csorba nélkül utánzott. A vadregényes skót *Highland*-nál romantikában semmivel sem szegényebb Erdély nagyszerű anyagot és háttérrel nyújtott történelmi regényéhez.

A magyar nemzeti irodalom fejlődésének legmagasabb foka a múlt század negyvenes éveivel következett be. Ekkor szólaltak meg legnagyobb költői lángelméink, akik megtalálván a nemzeti és művészi elem egyesítésének módját, a nemzet érzésvilágát egyszerű, magyaros, de mégis művészi előadásban tudták kifejezésre juttatni. Ekkor léptek fel egymásután *Tompa Mihály*, *Petőfi Sándor*, *Arany János*, akik a magyar költészet képét rövid idő alatt megváltoztatták.

Petőfi tüneményeszerű költői pályája rövid hét évre terjed (1842-49) és, noha huszonhat éves korában meghalt, nemcsak Magyarország, hanem az egész világ legnagyobb lírai költői közé emelkedett eredetiségével, gazdag képzeletével, érzelmeinek hevével és nemességével, páratlan költői őszinteségével és szeretetreméltóságával. A líra határait kiterjesztve, a mindennapi élet jelenségeit a költészet világába emelte, költőivé varázsolta az Alföldet, a hitvesi érzelmet, a magyar népeletet. Szerelmi és hazafias költeményeiben legegényibb érzelmeinek gazdag skáláját szólaltatta meg olyan erővel és közvetlenséggel, mint egy költőnk sem. Valóban, *Petőfinél* egyszerűbb költő alig van a világirodalomban, írja róla Babits Mihály (*Tanulmány a magyar irodalomról*). Nincs a világirodalomban költő, akinek lelke előtt az emberiség álmait vezető tűzoszlopok olyan tiszta és egyszerű fényrel ragyognának, mint előtte. *Petőfi* az eszmék költője, amelyekért az életét adta, de egyszersmind a legegészségesebb szerelmi dalok s a legmegragadóbb erejű leírások költője is. Ahogy műveiben a „magyar steppe” megjelenik, az a költői megjelenítő művészet legmagasabb foka, annál monumentálisabb, mert szinte öntudatlan.

Míg *Petőfi* a lírai költészetben jutott el a fejlődés csúcspontjára, *Arany János* az eposz terén alkotta halhatatlan műveit. *Toldi*-ja (1847) egy csapásra megteremtette a magyar epikus stílust, a régi epikus formában az egyszerű, természetes előadást. Eposzainak szerkezetében a népmesét követte, tárgyát a nemzeti monda-anyagból merítette, hőségben a jellegzetes magyar jellemet testesítette meg és annak küzdelmeiben a feltörekvő nemzet sorsát példázta. Ilyen módon a *Toldi*-val megalkotta a nemzeti műéposzt, míg a csonkán maradt *Buda Haláláéval* az élő magyar pusztai faj típusaiból rekonstruálta a hőskor alakjait, és ha tervezett hún trilógiáját elkészíthette volna, ezzel pótolni tudta volna a hiányzó népeposzunkat. Nagyobb epikai alkotásai mellett nagy értékűek *Arany János* kisebb költői elbeszélései is, *balladáival* pedig ebben a műfaj-

ban olyat alkotott, ami egymagában is a világirodalom legnagyobbjai között biztosít számára helyet. Aranyt gyakran szokás Tennysonhoz hasonlítani, de Arany mégsem Tennyson. Megkülönbözteti hatalmas konstruktív ereje, amely sziklából épít; Tennyson könnyedségéből benne semmi nincsen. Bár verseinek eleganciája nem kisebb, mint Tennyson verseié, művészetének összhangzása távol van a játékos művészieskedéstől. Sokat csodált balladái tömör Shakespeare-i tragédiák, s például

Arany János szobra Budapesten.

testvérgyilkos Attilája komoly nemzeti tanulság, de egyúttal a legkegyetlenebb lélekelemzés terméke is. Tennyson helyett Arany ebben inkább Browningra emlékeztet; míg lírájában ugyanekkor az öregkor szenvedéseinek mély érzésű rajza s a modern városi élet benyomásainak első visszfénye jelenik meg (Babits).

A harmadik nagy költő, *Tompa Mihály*, szintén művelte a lírát és az eposzt egyaránt. Korábbi éveiben, még a szabadságharc előtt, népregéivel, népmondáival és virágregéivel nyert népszerűséget. Igazi nagysága azonban legjobban az elnyoma-

tás szomorú évei alatt írt allegorikus költeményeiben jut kifejezésre (*A gólya, Madár fiaihoz, stb.*), amelyeknél megrázóbban a zsarnokság alatt nyögő nemzet szenvedéseit egyetlen más költő sem tudta megszólaltatni.

A költői alkotások mellett a negyvenes évektől kezdve a magyar regényirodalom is gyors fellendülésnek indult. A korábbi nemzedék három kiemelkedő neve itt: *Eötvös, Kemény és Jókai*, míg követőik közül, akiknek munkássága a múlt század utolsó évtizedeire, sőt részben már a huszadik századra esik, a legnagyobbak *Mikszáth* és *Herczeg Ferenc*.

Eötvös József első nagy regénye, a *Karthauzi* (1839), tárgyában a francia szentimentális regényirodalom hatását mutatja és az akkor forrongó francia társadalom életébe vezet, meséjének érzelmi hatásával, magasztos alapeszméjével, a lélek melegségét tolmácsoló reflexióival bilincselte le olvasóit. Legnagyobb hatású és legmonumentálisabb regénye azonban a *Falu jegyzője* (1845), amely máig is egyik legjelentősebb irányregény a magyar irodalomban; a megerendszer visszaéléseit és a rendi kiváltságok igazságtalanságait állítja pellengérré egy költőt, érdekes történetével, a korabeli viszonyoknak torzított, de lényegükben hű jellemzésével.

A szabadságharc utáni évtizedekre esik a legnagyobb magyar regényíró, báró *Kemény Zsigmond*, munkássága. Kemény nem számítható a termékeny írók közé. Alig egy féltucatnyi nagyobb regényt írt – *Gyulai Pál, Rajongók* és a *Zord idő* közülök a legismertebbek –, csaknem valamennyit a XVI-ik és XVII-ik századbéli Erdély történetéből. Ezekben a regényekben a történettudós biztos ismeretével vezet a múltba és azt művészi képzeletével szinte új életre tudja kelteni. Fő ereje a korrajz, olyan értelemben, hogy a letűnt kor gondolat- és eszmevilágát, vágyait, törekvéseit képes új életre kelteni. Regényei, talán éppen ezért, mind borúsak, sőt tragikusak és zordak, hangulatuk erősen pesszimizisztikus. Emiatt, valamint mély gondolatokkal tele, tömör, nem egyszer nehézkes előadása miatt, nem jutott a megérdemelt népszerűséghez. Keményt „magyar Balzac”-nak szokták nevezni, témáiban azonban ő éppúgy Scott Walterre emlékeztet, mint Jósika. A kis, hegyes és vadregényes Erdély múltjában bányászkodott ő is, mint Scott Skóciáéban. Nála azonban a történelem nem a díszletké és kosztümöké. Keményt az események mélyen elrejtett rugói érdeklik, a motívumok végzetes játéka, a legkisebb mozdulat nyomán elgördült lavinák és az a rettenetes erkölcsi végzet, amely nem is nagy bűneinkből, hanem apró emberi gyöngéinkből és szinte észrevétlen tévedéseinkből szövi életünk sötét tragikumát. A szöttes szálai lelki szálak, és Kemény regényei egyes fejezeteiben, melyek teljesen a lélek mélyében játszódnak le, megelőzi a legmodernebb regényírás lélekboncoló módszerét. (Babits.)

A közönség kedvelt regényírója ugyanebben az időben *Jókai Mór* lett. Jókai a legnagyobb kedvvel és legtöbb sikerrel a társadalmi regényt és a humoros elbeszélést művelte. Színes képekben mutatta be a régi Magyarország helyén megújuló újat, a XIX-ik század életét a kiegyezésig, sőt azon is túl. Félreismerhetetlen kapcsolatban a népmesével a lélektani igazságot, a valószínűséget gyakran megsérti, szereti a naiv jellemző módot az erények és bűnök túlzásával, sőt torzításával. Ajkáról bőven, színesen és bájosan ömlik a szó, magyaros, könnyed, behízelt előadását humorának és hangulatának ezer színt vető

Jókai Mór szobra Budapesten.

játékával teszi vonzóvá. Varázsa nemcsak az olvasókat kerítette hatalmába, hanem az írókat is és hosszú időre megszabta a prózai elbeszélés fejlődésének útját. Teljes homályba borította az ötvenes és hatvanas évek többi elbeszélőjét. Jókai a keleti mesélők egyenes utóda, aki minden súlyt kidob hajójából és a hajó csodálatos simasággal szökken a leggazdagabb és legfantasztikusabb álompartok felé... Talán irrealitásba lát-szik foszlani e regények világa, hol a valóság korlátai szétomolnak és a hős, mint a mesék királyfia, óvatlan könnyűséggel surran át a lehetetlenbe. De ebben az irrealitásban mélyebb realitás rejlik: a keleti népek lelkének realitása, amely nem tűri e modern, szürke, megalkuvó élet béklyóit valami népmesei gyökere-ség, amelyet étellel teljessé itat az a józan humor is, amely

a magyar népmesék sajátja. Jókai túlságosan termékeny és egyenetlen író, aki a pillanat ihletére bízza tollát, de ahol ez az ihlet vele van, jóformán mindent tud és mindenütt otthon van, a való életben éppúgy, mint az idő és a tér utópiáiban. Több ő egy magyar „Dumas pére”-nél, inkább Dickenshez hasonlítható; s kivált rövidebb novellái között olyanok is vannak, amelyek a legnagyobb európai írók műveivel is kiállják a versenyt. Regényeinek nagyobb része angolra is le van fordítva.

Ha Jókai mesél, *Mikszáth* anekdotázik. A humor, amely Jókainál a valóság visszfénye volt az álomvilágban, Mikszáthnál lehetőség arra, hogy a valóságot játéknak vegye. Mikszáth realiztikus művészete bizonyosan a legnagyobb európai – kivált angol – írók mértékével mérhető, bár a nagy írók felelősségérzete és komolysága hiányzik belőle. Mikszáth a háború előtti évtizedek költője, és kissé apathikus és megalkuvó, mint kora. A dolgokat mindig hajlandó a mulatságosabb végüknél fogni meg; kora sivárságai számára legfeljebb mosolya van. A magyar paraszti józanság és flegma olykor szinte cinizmussá válik nála, mégis megóvja a végső cinizmustól a gyökeres kedély és az élet szeretete. (Babits.) Regényei közül *Szent Péter esernyője* (*Saint Peter's Umbrella*) angol nyelven is nagy sikert aratott.

A magyar drámai irodalom volt a legszegényebb marandó értékű alkotásokban a nemzeti irodalom fénykorának évtizedei alatt.

A magyar drámai irodalom első monumentális alkotása, *Katona József Bánk Bán*-ja, 1820-ban jelent meg könyv formában; de a hatalmas alkotás Shakespeare-i magasságokat megközelítő, örök művészi értékét másfél évtizeden keresztül senki sem ismerte fel, míg végre 1834-ben, négy évvel a költő halála után, *Egressy Gábor*, a nagy tragikus színész, kolozsvári jutalomjátékaul nem választotta. Attól az időtől kezdve a Bánk Bán hírneve folyton nőtt és mint legnagyobb nemzeti tragédia máig is legnagyobb értéke a magyar irodalomnak. A Bánk Bán tárgya történelmi, a II. Endre király korában élt főúr, Bánk és feleségének, Melindának szörnyű tragédiája. Bánk megöli az idegen és gonosz királynét, Gertrudot, de ugyanakkor jóvátehetetlen bünt követ el a legnagyobb magyar erényen, a királyhűségen, és mikor feleségét, Melindát is elveszti, tragikai bűnhődése teljessé válik. A Bánk Bán máig is ünnepi darabja a budapesti Nemzeti Színháznak és opera-formában az Operaháznak s az állami színházak ünnepélyes alkalmakkor, nagy nemzeti ünnepeken rendszerint Katona József tragédiáját szokták színrehozni. A Bánk Bán mellett az *Ember Tragédiája*, Madách Imre halhatatlan műve az, amely messze kimagaslik az irodalomnak ezen a terén. Az *Ember Tragédiája* igazi egyetemes mű: a magyar élet céltalansága, fájó tragikumuma helyett itt az egyetemes emberi élet céltalanságáról van szó, egy nagyszerű mű keretében. Madách művét Goethe *Faust*-jával szokták ösz-

sze hasonlítani és úgy találják, hogy Goethe inkább költő és Madách inkább filozófus. A valóság az, hogy mindkettő költő, csak hogy egészen másfajta költő; rokonságuk csak külsőségekben van. Madách monumentálisan objektív és nem riad vissza a legvégső következményektől sem; műve egyik leghatalmasabb kísérlete az emberi szellemnek, hogy sorsával érzelmileg és erkölcsileg szembenézzen. (Babits.)

A XIX-ik század nagy drámaírói közül kimagasló *Szigligeti Ede* is, aki az ötvenes és hatvanas években a legtermékenyebb magyar színpadi író volt. Népszínműveivel és bohózataival aratott nagyobb sikereket, bár tragédiái közül is több, de különösen a *Trónkereső*, irodalmi alkotás. Szigligeti Kisfaludy Károly hagyományainak folytatója és sokoldalúságával, a színi hatások ügyes alkalmazásával, de emellett mélyen járó költői erejével sok komoly sikert aratott. Népszínművei közül a *Szökött katona* és a *Csikós*, vígjátékai közül a *Fenn az ernyő, nincsen kas* és a *Liliomfi* még a legutóbbi időben is állandó műsordarabjai voltak a Nemzeti Színház játékközlőjének. Végül a XIX-ik század drámaírói közül *Csikó Gergely*-ről kell megemlékeznünk, aki drámáival, társadalmi színműveivel a romantikus irány híve volt, bár társadalmi darabjaiban néha erős realizmussal szólal meg a társadalmi bajok ostromozása. Első nagy sikerét a *Proletárok* című darabjával aratta (1880), legismertebb és máig is népszerű alkotása a *Nagy mama* című színműve.

Az utolsó húsz-harminc év irodalma nem olyan gazdag monumentális alkotásokban, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, Kemény Zsigmond és Madách korszaka. A költészet majdnem kivétel nélkül az epigonok korszaka a lírában is, az eposz korszaka pedig, úgy látszik, feltámaszthatatlanul lezáródott a XIX-ik századdal. A regény még mindig csak a jövő ígéreteivel biztat. Kemény Zsigmond regényeinél nagyobb, maradandóbb és egyetemesebb értékű alkotás még mindig nincs a magyar irodalomban. A drámai irodalom terén ugyanezt mondhatjuk *Bánk Bán*-ról és az *Ember Tragédiájá*-ról.

A költészet újabb művelői közül a legismertebbek: *Revicky Gyula*, *Ábrányi Emil*, *Kiss József*, *Zempléni Árpád*. Az utóbbi kivételével, valamennyien Petőfi és Arany költői örökségének továbbfolytatói voltak és valamennyien ünnepezték, népszerű költői a múlt század utolsó és huszadik század első évtizedének. A most élő és a nemzet irodalmi életében előkelő helyet betöltő és népszerű költők közül *Szabolcska Mihály*, a temesvári költőpap, a jelenlegi költő-nemzedék két idős és nagy közbecsülésben álló költője, *Vargha Gyula* és *Jakab Ödön*; azonkívül *Kozma Andor* és bátyja, a költői nevet használó *Bárd Miklós* és végül *Lampérth Géza* nevét kell megemlítenünk. A legutóbbi évek alatt különösen nagy népszerűsége tett szert hazafias köl-

teményeivel *Remenyik Sándor* és ugyancsak rajta kívül egy másik erdélyi költő, *Áprily Lajos*, továbbá a felvidéki pap-költő: *Mécs László*. Az utolsó húsz év költői közül az egymással ellentétes nézetek tüzeiben különösen *Ady Endre* áll. Ady költészete körül hevesen folyt a vita már életében. Ez a vita felújult és mind szélesebb mederben folyt halála óta (1919). Az Ady-kérdésnek ma már hatalmasra nőtt irodalma van, részben az irodalomtörténet tudományos művelőinek tollából megjelent könyvek és cikkek, részben a közélet legkülönbözőbb állásokat betöltő embereinek hozzászólásaiból. Ady Endre költői nagyságát már senki sem vitatja. A magyar lírai költészet benne új hangot, új indításokat kapott. Költészetének értékelése azonban még mindig eldöntetlen kérdés. Politikai nézetei és vallásos gondolatainak sajátos ellentmondásai, saját egyéni életének néha tragikus pózban, máskor gyűlölködő összetörtségben való megnyilatkozása Ady költői egyéniségét teljességgel talán soha meg nem érthető rejtéllyé teszik a magyar irodalomban.

Az amerikai magyarság költői közül Magyarországon leginkább *Rudnyánszky Gyulát* és *Kemény Györgyöt* ismerik; a többiek – mint *Pólya László*, *Tarnóczy Árpád* és *Szécskay György* – szintén elismerésre méltó munkát fejtenek ki, különösen mint a hazafias érzés dalnokai és a külföldre szakadt magyarok vigasztalói. Mint műfordító szerzett magának érdemeket *Loew Vilmos*, newyorki ügyvéd, aki angolra fordította Petőfi költeményeinek nagyobb részét, valamint *Az ember tragédiáját*, sőt Arany *Toldi-ját* is, ezenkívül angol antológiát is adott ki magyar költők munkáiból.

Jókai és Mikszáth után, legjelentősebb és legnépszerűbb regényíró *Herczeg Ferenc*. Rendkívül változatos tárgyú és színű elbeszéléseiben és regényeiben egyszerű, könnyed elbeszélő modorban és kerek szerkezetben legnagyobb sikerrel a múlt század végebeli magyar középosztály életét örökítette meg. Rajta kívül *Gárdonyi Géza* regényei értek el nagy sikert és ő még ma is a legnépszerűbb és legolvasottabb regényírók közé tartozik. Ő regényeiben és elbeszéléseiben inkább a nép felé fordul és népszerű, de tökéletlen paraszthalakításától (Göre Gábor) eltekintve, a magyar falú, nem annyira a magyar paraszt, mint inkább a falusi élet problémáival küzdő intelligencia rajzát adja mesteri kézzel. Ugyanez a témája *Móricz Zsigmond* legtöbb regényének és elbeszéléseinek is, de őt a magyar paraszt élete és kínzó problémái még közelebről érdeklik és ezeket rajzolja meg, bár sokszor túlzásba vitt sötét látással és a pesszimizmus felé hajló realizmussal. *Szabó Dezső* *Elsodort falú-ja*, szintén az ezernyi sorscsapással vert földműves magyarság sorsát siratja. *Babits Mihály* pedig legújabban megjelent regényében, a *Halál Fiai-ban*, a magyar kisváros életét rajzolja meg. Végül, mint a magyar történeti regény újjáéledését említjük meg két erdélyi

író alkotását, *Makkay Sándor ördög-szekér* és *Gulácsy Irén Fekete Völgyének* című regényét. Az előbbi a Báthoryak tragikus korát, az utóbbi pedig a mohácsi vész szomorú napjait eleveníti meg.

Az újkort magyar drámaírás legnagyobb jelentőségű képviselője Herczeg Ferenc, akinek történelmi színművei (*Bizánc*, *Ocskay brigadéros*, *Árva László király*, *A Híd*, stb.) és társadalmi drámái a legutóbbi évtizedek legértékesebb színpadi alkotásai voltak, és ez utóbbiak közül nem egy jelentős külföldi sikert is ért el. *Gyurkovics lányok* (*The Seven Sisters*) című drámája volt az első magyar dráma amerikai színpadon. A külföldi siker szempontjából rajta kívül *Molnár Ferenc* (*Ördög*, *Liliom*, *Játék a kastélyban*, *Testőr*, *A farkas*, *Uri divat*, *Égi és földi szerelem*, *A hattyú*, *Üvegcipő*, stb.), *Lengyel Menyhért* (*Tájfutó*, *Táncosnő*, *Sancho Panza*, *Antónia*), *Vajda Ernő* (*Déli-báb*, *Rozmarin néni*, *Válóper es hölgy*, *Hárem*), *Drégely Gábor* (*Szerencse fia*, *A kisasszony férje*) és *Orbók Attila* nevét kell még a legújabb színpadi irodalom művelői közül első sorban megemlítenünk. Az utolsó Parisban, az előbbieket pedig különösen az amerikai színpadon érték el sikert.

A magyar hírlapirodalom az 1867-ik évi kiegyezés óta hatalmas lendülettel fejlődött s ma már akár szellemi szintje, akár a hírlapok száma és műszaki kiállítása tekintetében a nyugati országok magaslatán áll.

Az első magyar nyelvű újság 1780-ban jelent meg Pozsonyban és pedig *Rát Mátyás Magyar Hirmondó*-ja. A további fejlődést néhány statisztikai adattal a következőkben világítjuk meg: 1783-ban van 2, 1790-ben 8 újság s körülbelül ez a szám marad meg 1832-ig, amikor már 19 magyar újság van. Az 1843-ik évben már 37 magyar nyelvű újság jelenik meg. Az 1848-iki sajtószabadság kivívása után a szabadságharc alatt 87-re szökik fel az újságok száma, de a szabadságharc leverése után már csak 9 újság marad meg. Amikor az abszolutizmus nyomása már engedett, a kiegyezés előtt, 1866-ban már 90 lap jelenik meg, az alkotmány helyreállítása után pedig, 1868-ban, már 131 a magyar újságok száma. A fejlődés fokozatosan tovább halad és a 80-as években a magyar újságok száma eléri a 400-at. A világháború kitörésének évében: 1914-ben a magyar lapok száma a régi Magyarország területén 1522. Ugyanekkor megjelent még a régi Magyarország területén 78 magyar-német, 5 magyar és egyéb nyelvű, 156 német, 39 rumán, 33 szerb-horvát, 35 tót és 24 egyéb nyelvű újság. Horvátországgal együtt az egész magyar birodalomban összesen 2056 lap jelent meg a háború kitörésének évében.

A háború alatt és után visszaesés mutatkozott, de a helyzet az utóbbi években annyira megjavult, hogy a mai Csonka-Magyarországon *aránylag* – a megmaradt területhez viszo-

nyítva – jóval több lap jelenik meg, mint a régi Nagy-Magyarországon és pedig összesen 1256, amelyből 1135 a magyarnyelvű. A Budapesten megjelenő főbb napilapok száma 24 és évi példányszámuk 70.2 millió. Az összes újságoknak különben közel kétharmad része Budapesten jelenik meg.

A magyar újságírás úgy a múltban, mint a jelenben, olyan kiváló hírlapírókat mondhatott és mondhat magáénak, akikre bármelyik nyugati nagy nemzet büszke lehetne. Ilyenek voltak a múltban: Kossuth Lajos, Kemény Zsigmond, Csernátonyi Lajos, Bartha Miklós, Beksics Gusztáv, Kaas Ivor, Falk Miksa, Tóth Béla, Hoitsy Pál; az újságírók ma is élő büszkesége: Rákosi Jenő. A mai újságírói gárda is sok hivatása magaslatán álló, elsőrangú publicistát tud felmutatni.

XII.

Tudomány

A tudományos élet két legfőbb intézménye Magyarországon az Akadémia és az egyetem. Az előbbit, amelynek teljes címe: *Magyar Tudományos Akadémia*, felsőbükkii Nagy Pál országgyűlési kezdeményezésének közvetlen hatása alatt gróf Széchényi István és köréje csoportosuló néhány lelkes magyar főúr alapította 1825-ben.

Az Akadémia megalapítását, amelynek vagyona akkor leginkább adományokból egy negyed millió forint volt, 1827-ben külön törvénycikk szabályozta. Az Akadémia palotáját a Széchényi által építtetett Lánchíd előtti téren, a pesti Dunaparton, a múlt század hatvanas éveinek elején építették fel mintegy egy millió forint költséggel, amelyet adományokból nagy lelkesedéssel gyűjtöttek össze. Az Akadémia ma is ebben a palotában székel. Bár a háborús és a háborút követő évek zavarai sok akadályt gördítettek az Akadémia tudományos munkálkodása elé, különösen a tudományos kiadványok költségeinek megnövekedésével, a nemzetközi kapcsolatok meglazulásával vagy megszűnésével, végül főként az Akadémia súlyos pénzügyi veszteségeivel, amelyek az alapítványok elértéktelenedésével következtek be a háború utáni évek jól ismert pénzügyi összeomlása nyomán, ezeket a bajokat most már kezdi kiheverni és ma már újból azt a vezető szerepet tölti be a magyar tudományos élet irányításában, mint a háború előtti években.

A magyar egyetemek közül legrégebb a XVI-ik században Nagyszombatban alapított s onnan Budapestre telepített Pázmány Péter tudomány-egyetem. A háború előtti években a budapesti egyetemen kívül Kolozsvárt volt még egyetem és csak a háborús évek alatt, részben a háború után alakult meg a pozsonyi és a debreceni tudomány-egyetem.

A magyar tudomány-egyetemek hősies küzdelméről, amelylyel a háború és a háborút követő évek leküzdhetetlennek látszó nehézségein átvergődtek és különösen a két tragikus sorsú egyetem, a rumánok által elrabolt és azóta Szegedre költözött kolozsvári és a csehek által elrabolt és jelenleg Pécsen működő egyetem, szomorú napjairól itt a hely szűke nem engedi, hogy

bővebben megemlékezzünk. Az anyagi eszközök hiánya még mindig útját állja, hogy a tudomány haladásával mind költségesebbé váló tudományos kutatásban a magyar egyetemek teljes erővel kivegyék a részüket, a magyar állam azonban a legutóbbi évek alatt nagy erőfeszítéssel annyit áldozott a magyar tudományos élet színvonalának emelésére, hogy ma már a nemzetközi kapcsolatok újra való felvételével a magyar tudomány a válságos idők legnehezebb részén átesve, újból igyekszik betölteni azt a szerepet, amelyre múltja kötelezi a nemzetet.

A magyar tudomány ugyanis nagy és tiszteletre méltó múltra tekinthet vissza, annak a mostoha helyzetnek ellenére is, amelyben a magyarság kedvezőtlen politikai körülményei és nyelvi elszigeteltsége miatt volt a múltban és van a jelenben.

Nem lehet itt célunk, hogy a magyar tudomány fejlődésének részletes történetét nyújtsuk, csupán rövid pár szóval kívánunk megemlékezni a magyar tudomány néhány legkiválóbb képviselőjéről, akik a múltban és a jelenben a külföldi népek versenyében is megbecsülést és tiszteletet szereztek a magyar névnek.

A XVII-ik században élt *Apácai Cseri János* (1625-1659), a kolozsvári és nagyenyedi főiskolák tudós professzora. Hollandiában tanult hosszabb ideig, ahol több latin nyelvű könyve is jelent meg. Hazatérése után pedig enciklopédiát, filozófiai és pedagógiai munkákat adott ki *magyar* nyelven olyan időben, amikor még a fejlettebb nyugati országokban igen messze volt az idő ahhoz, hogy a tudomány nemzeti nyelven szólaljon meg.

A XIX-ik század első felének legeredetibb tudósai voltak a *Bolyaiak*, apa és fiú. Bolyai Farkas Göttengenben tanult, ahol Gauss-szal, a világhírű fizikussal, volt meghitt barátságban. Az idősebb Bolyai irodalmár is volt, de legértékesebb munkái az aritmetika és geometria köréből jelentek meg. Fia, Bolyai János, különös, összeférhetetlen, magányt kedvelő ember volt. Eleinte katonatiszt, veszedelmes párbajozó volt, majd élete későbbi éveiben visszavonultan gazdálkodott családi birtokukon. Világhírű műve az *abszolút térről* latin nyelven jelent meg, de a múlt század végén magyarra, sőt francia nyelvre is lefordították.

Még a Bolyaiak előtt, a XIX-ik század első felében, *körösi Csorna Sándor*, a híres ázsiai utazó, szerzett magának világhírnevet. Körösi Csorna Sándort a magyar ősrokonság felkutatásának vágya vezette Ázsiába. Anyagi eszközök híján, csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudott 1820 táján útjára indulni és rengeteg viszontagságok között beutazta egész Ázsiát Bagdadtól a Góbi sivatagig. Végül is Tibetben állapodott meg és mint a tibeti nyelv tudós kutatója hívta fel magára az angol tudományos világ figyelmét. 1842-ben tudományos kutatásai közben, a Himalája tövében fekvő Darjeelingben halt meg, és ott is temették el. Az angol *Asiatic Society of Bengal* emlékkövel

jelölte meg sírját, születésének 125-ik évfordulója (1912) alkalmából pedig külön emlékfüzetben újból kiadta a folyóiratában Csornától megjelent tudományos értekezéseket.

A XIX-ik század másik világhírű utazója *Vámbéry Ármin* volt, aki mint orientalista és ethnografus fejtett ki tudományos munkásságot, és elismerést szintén első sorban az angol tudományos világban szerzett magának. Középázsiai utazásairól szóló művét hét európai nyelven kívül, török nyelvre is lefordították. Nem mint utazó, hanem mint tudós orientalista, felülmúlta őt *Goldziher Ignác*, aki az iszlám tanulmányozásában a világ legelső tekintélyének volt elismerve.

A magyar nyelvtudomány egyik nagynevű művelője *Sajnovics János* jezsuita szerzetes volt, aki legelőször fejtegette tudományos alapon a magyar nyelv ural-altáji származását. A finn-ugor összehasonlító nyelvészet megalapítója azonban, *Budenz Józseffel* együtt, a mint történétíró is jeles *Hunfalvy Pál* volt, akiknek rendszerét azután *Szinnyei József* dolgozta ki nagy felkészültséggel. A legnagyobb magyar nyelvészek egyike volt *Szarvas Gábor* is, a nyelvhasználat és nyelvtörténet újabb tudós művelői közül pedig *Simonyi Zsigmond*, *Zsolnai Gyula*, *Balassa József*, *Melich János*, *Gombocz Zoltán*, *Erdélyi Lajos* és *Mészöly Gedeon* nevét kell kiemelni.

Brassai Sámuel nemcsak mint nyelvész, hanem úgyszólván az összes tudományok terén kiváló volt (úgynevezett polihisztor). A kolozsvári egyetemnek egy másik világhírű tanára volt *Apáthy István*, kiváló zoológus, akinek munkáit Amerikában is jól ismerik.

A magyar oknyomozó történetírás megalapítóinak tekinthetők a XVIII-ik századbéli *Pray György* és *Katona István* jezsuita szerzetesek. Ez utóbbinak 42 kötetes *História critica*-ját Gibbon, a híres angol történétíró, is forrásként használta és igen dicsérte. Katona még latinul írt (éppen ez tette munkáját nemzetközileg is hozzáférhetővé); a magyarul írók között egyike volt a legelsőeknek a tudós *Horváth Mihály*, akinek működése a XIX-ik század derekára esett, s aki feldolgozta Magyarország egész történelmét. A kiegyezés utáni korszak már elhunyt nagy történettudósai közül a legkiválóbbak *Pauler Gyula*, *Salamon Ferenc*, *Szilágyi Sándor*, *Szalay László*, gróf *Teleky József* és *Géza*, *Thallóczy Lajos*, *Fraknoi Vilmos*, *Fejérvataky László*, *Thaly Kálmán* és *Márki Sándor* voltak. A most élő és munkálkodó történelem-tudósok nagy számából csak a legjelesebbek neveit említhetjük: *Áldássy Antal*, *Angyal Dávid*, *Balagyi Aladár*, *Csánky Dezső*, *Marczali Henrik*, *Domanovszky Sándor*, *Gombos Albin*, *Hóman Bálint*, *Jancsó Benedek*, *Kacziány Géza*, *Lukinich Imre*, *Szádeczky Lajos*, *Szekfü Gyula*, stb. A történelem-tudomány művelésére alakult 1865-ben a *Magyar Történelmi Társulat*, amelynek jelenlegi elnöke a tudományok híres patrónusa, gróf *Klebelsberg Kunó*, közoktatásügyi miniszter.

A magyar földrajzi tudomány a XIX-ik század második felétől kezdve is több világhírű tudóssal dicsekedhetett. Gróf *Teleki Sámuel* Afrikában, *Bíró Lajos* Új-Guineában végzett nagyértékű kutató és felfedező munkát. A jelenleg angol állami szolgálatban álló *Stein Aurél* Indiában, a Londonban élő *Torday Emil* Afrikában, Belga-Kongóban, a belga és az angol kormány megbízásából végzett nagy jelentőségű földrajzi, archeológiai és ethnografiai kutatásokat. A magyar földrajzi tudomány világhírű képviselői közül meg kell említenünk *Lóczy Lajos*, *Cholnoky Jenő* és gróf *Teleki Pál* nevét. A magyar zoológia tudós képviselői közül (Apáthyén kívül) *Horváth Géza* és *Csiki Ernő* neve ismerős Európában és Amerikában egyaránt, a mineralógusok közül pedig a nemrég elhunyt *Krenner József*.

Az orvostudomány magyar művelői közül legelső helyen kell megemlíteni *Semmelweis Ignác* (1818-1865) nevét. Ő a gyermekágyi láz ellen való védekezés módjának felfedezésével lett világhírűvé és ezzel a felfedezésével, amelyért eleinte sok félreértetésben, sőt üldöztetésben volt része, egyike lett az emberiség legnagyobb jótevőinek. A magyar orvostudomány a XIX-ik század második felében nagyszerű nevet vívott ki magának és a magyar orvosprofesszorok hírneve ma már messze túlszárnyal Magyarország határain. A budapesti egyetem orvosi karának állandóan több idegen hallgatója van az utóbbi esztendőkből, különösen az Egyesült Államok területéről.

A magyar természettudományok egyik legnagyobb tekintélyű képviselője báró *Eötvös Lóránd* (1848-1910) volt, aki hírnevét korszakalkotó fizikai kutatásainak köszönhetette. Eötvös legnagyobb jelentőségű felfedezéseit a gravitáció terén érte el, és gravitációs ingája az egész világon elismert. Ezenkívül azonban, Einsteint megelőzőleg, ő már foglalkozott a relativitás elméletével is, és a német tudós csak népszerűsítette azokat az eredményeket, amelyeket Eötvös már előzőleg ismert és felfedezett. Eötvös munkáját a relativitás terén *Pogány Béla*, a jelenlegi tudós nemzedék egyik legkiválóbb fizikusa, folytatja.

A jog- és politikai tudományok (jog- és állambölcselet, jogtörténet, közjog, magánjog, politika, közgazdaság, statisztika, stb.) művelői között is számos magyar kiválóságra akadunk úgy a múltban, mint a jelenben. E tudományágak jeles magyar művelői: *Pulszky Ágost*, *Deák Ferenc*, *Lechner Ágost*, *Kautz Gyula*, *Fényes Elek*, *Keleti Károly*, *Szilágyi Dezső*, *Nagy Ernő*, *Timon Ákos*, *Schwartz Gyula*, *Vécsey Tamás*, *Hajnik Imre*, *Concha Győző*, *Apponyi Albert*, *Zsögöd Benő*, *Nagy Ferenc*, *Wlassics Gyula*, *Beöthy Ákos*, ifj. *Andrássy Gyula*, *Gaal Jenő*, *Láng Lajos*, *Földes Béla*, *Buday László* és az újabb nemzedékből még sokan mások.

Végül, mint világhírű magyar tudósokat a most élő és munkálkodó nemzedék tagjai közül meg kell említenünk *Kövesligethy Radót* (geofizika) és *Fejér Lipót* (mathema-

tika). Rajtuk kívül azonban évről-évre gyarapodik azoknak a magyar tudósoknak a száma, akik kutatásaikkal kivívják a külföld elismerését és vele megbecsülést szereznek a magyar faj egyik legféltettebb kincsének, a magyar műveltségnek és a magyar tudománynak.

A legutóbbi években a nehéz anyagi viszonyokkal küzdő magyar tudománynak megbecsülhetetlen értékű szolgálatot tett a Rockefeller-alapítvány, részben azzal, hogy a magyar tudományos munkát Magyarországon segítette jelentős összegekkel, részben pedig azzal, hogy a fiatal nemzedék legkiválóbbjainak ösztöndíjakkal alkalmat nyújtott hosszabb-rövidebb amerikai tanulmányutakra.

A tudományos élet fellendülésében a különböző tudományos társulatok is élénken kiveszik részüket, és a nemzetközi kapcsolatok megteremtésének ügyét igen nagy mértékben mozdították elő a Budapesten mind gyakrabban megtartott nemzetközi tudományos kongresszusok. A magyar kormány gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére nagszerű programot valósított meg már eddig is a magyar tudományos élet fejlesztésére. A tihanyi biológiai intézet tudományos értékét a legkiválóbb külföldi tudósok is elismerték. Nagy szolgálatokat tett ezenkívül a magyar tudománynak a vallás- és közoktatásügyi miniszter a külföldi nagy városokban felállított *Collegium Hungaricum-dk* által. Ilyen intézmény eddig Berlinben, Bécsben és legújabban Rómában létesült; ezekben a collegiumokban a legfiatalabb magyar tudós nemzedéknek nyílik alkalma arra, hogy tudását gyarapítsa és a külföld tudományos világával eleven kapcsolatba kerüljön.

A magyar és az amerikai tudományosság között az első kapcsolatot *Nagy Károly*, híres matematikus és csillagász, hozta létre 1832-ben, aki megnyerte Jackson köztársasági elnök barátságát is. Egy másik fejezetben részletesebben szólunk *Válas Antal* és *Xántus János* tudományos munkájáról Amerikában. *Pulszky Ferencet*, amikor 1852-ben mint titkár kísérte Kossuth Lajost amerikai körútján, a híres Harvard-Egyetem elnöksége meghívta az európai történelem tanszékére, ő azonban – minthogy erejét hazája felszabadítására akarta fordítani – nem fogadta el a megtiszteltetést. A jelenleg Amerikában élő magyar tudósok között a legnevezetesebb *Mogyoróssy Arkád* (Arcadius Avellanus), aki nemcsak a *classica philologia* kiváló művelője, hanem úttörő munkát is végzett a pedagógia és a latin nyelvnek élő nyelvként való tanítása terén.

*

Amerikában három főiskolában van külön magyar tanszék, úgymint a Lancasterben (Pennsylvania állam) levő *Franklin and Marshall College*-ben, tanár Tóth Sándor református lel-

kész, a Bloomfieldben (New Jersey állam) levő *Bloomfield College*-ben, tanár Dikovics János református lelkész és a Dubuqueban (Iowa állam) levő *University of Dubuque*-ban, tanár Bila Konstantin református lelkész. Mindhárom intézetet az amerikai református, illetve presbyteriánus egyház tartja fenn, s csaknem ingyenes nevelést nyújt a lelkészi vagy más tudományos pályára készülő amerikai-magyar ifjaknak.

XIII.

Művészet és Zene

Magyarország a művészetben a középkor folyamán mint Európa művelt országai közül egyike a legfiatalabbaknak, később szakadatlan háborúi miatt, nem juthatott vezérszerephez, de a mostoha körülményekhez képest is mindenkor megállta helyét.

Amikor a magyarok mostani hazájukat elfoglalták, a Dunántúl és Erdélyben még sok antik és őskeresztény emlék hirdette a rómaiak pannóniai és dákiai uralmának emlékét. A pogány magyarok művészetéről a honfoglaláskori sírleletek fém-tárgyai csak igen hézagos adatokat nyújtanak. Művészi ízlésükre sokkal inkább fényt vet Porphyrogenitus Konstantin byzánci császár rendelete, akinek udvarában a testőrség magyar tisztjei nemzeti öltözetükben voltak kötelesek megjelenni.

Szerves fejlődést a művészet csak attól kezdve mutat, hogy Magyarország Szent István korában kereszténnyé lett és ezzel Európa művészi közösségébe lépett. Valószínű, hogy első templomaink építői olaszok voltak, díszítő művészetének kiválóbb emlékein azonban a XII-ik század végéig a byzánci művészet hatása is érvényesül. Az Árpádkori székesegyházak alapformája az őkeresztény bazilika volt, amelynek sarkaiban azonban toronyok is emelkedtek.

Ilyenek voltak a Szent István korabeli székesfehérvári és esztergomi, valamint a későbbi pécsi bazilika. Már az Árpád-kori székesegyházakon is sok hazai erő dolgozott. Ezek közé kell sorolnunk Szent László síremlékének kőfaragó mesterét és fiát, Tékost, akit III. Béla nemességgel tüntetett ki. Valószínűleg hazai mesterek építették azokat a családi monostor-templomokat, amelyek egyedüli emlékei a középkori román stílus virágzó magyar építészetnek, mivel a székesegyházak javarésze elpusztult. Ilyenek a lébényi, jaki és a romokban fennmaradt zsámbéki templom.

A magyarországi csúcsíves építkezés legkiválóbb alkotása a XVI-ik századból a kassai dóm, amelyet Péter, Zsigmond király építőmestere, és Kassai István építettek. A csúcsíves építkezés általában sokkal fényesebb alkotásokkal dicsekedhetett a várépítés terén. A tatárjárás előtti időből maradt fenn a

Salamon tornya és a sárospataki vár lakótornya. De a csúcsíves várak leggyönyörűbb példája a rumán kézre került Vajdahunyad vára, amelyet Hunyadi János építtetett. Visegrád, Buda és más királyi várak régi fényéről többnyire csak egykori leírások regélnek.

A középkori magyar szobrászat és festészet emlékei természetesen még az építészeti emlékeknél is nagyobb pusztulá-

A kassai székesegyház.
II, Rákóczi Ferenc hamvai itt nyugsznak.

son estek át. A legrégebb művészek, akiknek neve ismeretes, a két kolozsvári testvér, Márton és György. Az ő 1373-ból való lovas Szent György-szobrukat, amely a prágai Hradzsiban van, a külföldi műtörténetírás is az olasz *quattrocento* híres lovasszobrai méltó előfutárának tartja. Nagy számmal maradtak fenn a középkorból síremlékek, javarészüket azonban: a székesfehérvári és nagyvárad királysírok, elenyésztek.

A magyar festészet első virágkora a XIV-ik századba esik. Még a legigénytelenebb falusi templomnak is elmaradhatatlan díszei a falképek, amelyek a templom belsejét többnyire teljesen

beborították. Az első székesegyház díszítéseiben a ránk maradt nyomok szerint a mozaikképeknek is jutott szerep. A magyar királyok festői közül nem egyet ismerünk név szerint. János mesternek, Nagy Lajos udvari festőjének, sírmléke a budavári Nagyboldogasszony templom kapuja mellett még ma is látható. Ugyancsak ismerjük Rozsnyai János nevét, aki a XV-ik

A Koronázó Mátyás-(Nagyboldogasszony)-templom Budán.

század derekán flandriai hatás alatt festett egy kálvária-képet Nagyszébenben.

Az olasz hatás, amely már korábban is jelentkezett, Mátyás király korában gyökeresen átalakítja a magyar művészetet. Nemcsak a király, hanem a főurak és főpapok is pártolják a *renaissance* művészetét. Mátyás budai palotájának csodálatra méltó pompájáról sok egykori író és egykori metszet tanúskodik, a budai Nagyboldogasszony-templom Mátyás-tornyánál egyébként azonban ezekből az építkezésekből alig maradt fenn.

A középkori német feszítészet büszkesége, Dürer Albrecht,, á békésmegyei ajtósi Ajtósy családból való volt. Atyja, Ajtósy Albert, Gyulán tanulta az ötvösséget, s külföldi vándorútján 1455-ben Nürnbergben letelepedett, német nőt vett feleségül és megnémetesítette a nevét. (Dürer = Thüerer = Ajtósy.)

A mohácsi vést követő időktől kezdve különösen mostoha idők jártak a magyar művészetre. Még Magyarország nyugati, a töröktől kevésbé háborgatott részén, a felsőmagyarországi szász városokban és egy-egy művészetkedvelő erdélyi fejedelem, mint pl. Bethlen Gábor, idejében itt-ott nyílt is alkalom művészi alkotásokra, de egyetlen monumentálisabb alkotásnak és egyetlen nagyobb művésznak nevét sem jegyezhetjük fel. Két ismertebb nevű festőművésze volt ennek a kornak, Kupeczky és Mányoki, de ők is idegenben dolgoztak.

A XIX-ik századdal legelső sorban az építészet kezdett felvirágozni, különösen attól az időtől kezdve, amikor a század derekán a főváros, főként Pest, gyors, a század másik felén valósággal amerikai tempójú fejlődése megkezdődik.

Az első két nagy nevű építész, Pollák és Hild, akik az akkor Európaszerte uralkodó klasszicizmust alkalmazták. Az általuk emelt épületek legnagyobb részét, így a Belváros és a Lipótváros területén épített főúri palotákat és bérházakat eltüntette a város későbbi fejlődése. Fennáll azonban, és máig is a magyar főváros egyik díszje, a Nemzeti Múzeum épülete, amely Pollák főműve volt. Ugyancsak Pollák és Hild épületei közül maradt fenn a Deákterti evangélikus templom és a rendőrkapitányság épülete, szemben a Lánchíddal.

A kiegyezést követő békés évtizedek a magyar főváros képét teljesen átalakították és a néhány évtizeddel azelőtt még építészeti alkotásokban jelentéktelen kettős várost Európa, sőt az egész világ egyik legszebb városává fejlesztették, felhasználva természetesen a Duna által átszelt és dombokkal szegélyezett magyar fővárosnak természetadta gyönyörű fekvését.

Az új Budapest építőművészei közül a legnagyobbak: Ybl Miklós, Lechner Ödön, Schulek Frigyes, Steindl Imre, Hauszmann Alajos, Pecz Samu, Nagy Virgil és Alpár Ignác. Az általuk emelt épületek, mint a budai Királyi Palota, a restaurált Mátyás-templom és az azt övező Halászbástya, az Országház, az Operaház, a Fővámház, az új Tőzsde-palota, a Szépművészeti Múzeum, az Andrássy-út palotasora, teljesen újjáalakították Budapest képét alig 30-40 év alatt.

A szobrászat a XIX-ik század első kétharmadában csak tengődött. Az első magyar szobrász, aki a század elején céltudatosan magasrendűvé és magyar zamatúvá igyekezett tenni a szobrászatot, Ferenczy István volt. De a kor nem kedvezett propagandájának, ő maga sem volt az a géniusz, aki utat tudott volna törni. A század második fele azonban sorra termi a nagy magyar szobrászokat, akiknek alkotásai leginkább Budapest

tereit és középületeit díszítik, bár az egyik legnagyobb magyar szobrásznak, a korán elhunyt Fadrusz Jánosnak, egyetlen nagyobb alkotása sincs Budapesten. Az ő monumentális pozsonyi Mária Terézia-szobrát pusztították el hihetetlen barbarizmussal a cseh légionáriusok, nem sokkal az ősi magyar koronázó város elablása után. Fadrusz másik nagy alkotása, Mátyás király szobra, szintén elrabolt területen áll, Kolozsvárott. Budapest legtöbb monumentális szobrát, mint a Milleniumi emlékművet, a Szent István-szobrot, Arany János szobrát, Zala György és Stróbl Alajos készítették. Rajtuk kívül ismertebb

Mátyás király szobra Kolozsvárott.

nevű szobrászművészek még Donath Gyula, Kallós, Teles, Kisfaludy Stróbl Zsigmond, Pásztor János, Ligeti Miklós, Horvay János. A nehéz gazdasági helyzetet ugyan nagyon megsínylette a szobrászat, de ha a viszonyok jobbra fordulnak, a magyar szobrászművészet sok bizakodással nézhet a jövő elé.

A magyar festőművészet a XIX-ik század elejétől kezdve szintén igen nagy fejlődésen ment át, és művelői a század végére már, és ma is, fontos és jelentékeny helyet tudnak betölteni a nyugati nagy népek festőművészei között.

A kor nagy embereit megfestő Barabáson kívül, a század elejének magyar festői, mint Brocky, Borsos, Markó, többnyire külföldön éltek és külföldi hatások alatt dolgoztak. Markó

volt az első, akit megfogott a magyar tájak, a Kárpátok és a Balaton jellegzetes szépsége, és a következő nemzedék nagy művészei, Liezen-Mayer Sándor, Madarász Viktor, Wagner Sándor, Zichy Mihály (II. Miklós orosz cár udvari festője), Lotz Károly és Than Mór, felfogásban és ízlésben teljesen magyarok voltak.

A XIX-ik század legtüneményesebb festői pályáját Munkácsy Mihály futotta meg, aki máig is a legeggyetemesebben ismert magyar festő és különösen Krisztus-képei révén, amelyek közül a legnagyobb értékű alkotások más nagybecsű Munkácsy-képekkel együtt gazdag amerikai műgyűjtők és múzeumok birtokában vannak, olyan világhírességre tett szert, amely szinte páratlan a magyar művészet történetében.

Székely Bertalan és Benczúr Gyula műveivel a magyar történelmi festészet gazdagította a magyar művészetet igen nagy értékű alkotásokkal. Paál László és Szinyei-Merse Pál pedig a magyar tájkép festészetnek lettek az egész világ által elismert mestereivé. Benczúr és Szinyei-Merse máig is a legújabb magyar festőművészet irányító szellemei, bár már egyikük sincs az élők sorában. A forradalmakat követő nehéz idők sorvasztó hatását ugyan sokáig érezte a magyar festőművészet is, azonban a legutóbbi évek művészeti tárlatainak és szalonjainak gazdag termése azt mutatja, hogy a mostoha idők, ha egyidőre meg is akasztották, de fel nem tartóztatták a magyar festőművészet sokat ígérő fejlődését.

Jelenleg a leghíresebb magyar festőművész László Fülöp, akinek székhelye ugyan London, de meghívás folytán megfordult az egész világon, minthogy sok uralkodó és egyéb előkelőség vele óhajtottá arcképét megfestetni.

Amerikában is sok jeles magyar művész telepedett le. Legismertebb a szobrászok közül Finta Sándor, Juszó Jenő, Kende Géza és Zolnay Jenő, a festők közül pedig Halmi Arthur, Linek Lajos, báró Pászthory Árpád, Pogány Willy és Raskó Aurél.

Még másfél századdal ezelőtt magyar színművészetről, magyar színtársaságról beszélni sem lehetett, egyszerűen azon okból, mert ilyen nem volt. Ma pedig már évtizedek óta a magyar színművészet éppúgy, mint a magyar művészetnek egyéb bármely neme is, világmárka, amelynek fémjelzettségét senki kétségbe nem vonja. Csoda-számba megy e hirtelen fellendülés. Ennek okát keresve, azt kell megállapítanunk, hogy a magyar fajt a legszeleesebbkörű művészi tulajdonságokkal maga az isteni gondviselés ruházta fel és hogy azok aránylag későn fejlődtek ki, annak okát az ország történelme adja meg. Shakespeare idejében, amikor az angolok Erzsébet királyné fénykorában már világhírű színművészekkel dicsekedtek, a három darabra tört Magyaror-

szág élet-halál harcot folytatott a török rabiga alatt fennmaradásáért. Molière korában, a francia színművészet kifejlődése idején, a magyarság késhegyig menő alkotmány- és szabadságharcot vívott az osztrák elnyomással szemben. A német színművészet virágzásának idején, a XVIII-ik században, évszázados küzdelmek után a magyarság elerőtlenedett és Mária Terézia korában el is nemzetietlenedéit legfelsőbb társadalmi rétegében, úgy hogy II. József brutális elnémetesítő politikája a magyarság új életre ébredése szempontjából valóságos áldásnak bizonyult utólag, mert százados álmából felrázta a nemzetet és felébresztette a szunnyadó nemzeti szellemet oly fokban, amely alkalmassá tette összes istenadta képességeinek, így a színművészetieknek is kivirágoztatására. Az első magyar szintársulat, *Kelemen László* jogvégzett, nemesi családból származó ifjúé, pontosan II. József halála után, 1790-ben alakult meg.

Kelemen szintársulata a legnagyobb nélkülözések közepette 6 évig tartotta fenn magát, míg fel nem oszlott. Ez idők magyar felfogása nem igen kedvezett a színművészetnek, amely nevét is onnan vette, hogy a vándortársulatok a falvak tágas színeit próbálták hevenyészve és alkalmyszerűleg színházzá alakítani, hogy a falu népének valahogyan előadást tartassanak. A magyar nemzet a színművészekben csak *komédiásokat* látott és az apák fiaikat a színésztől, mint úriemberhez nem méltó foglalkozástól, rettegve tartották vissza. Aki ez időben színészpályára ment, az örökös nyomorral és a társadalom lenézésével kötött haláláig frigyét. Hasonló társadalmi felfogás uralkodott különben a fejlettebb nyugati országokban is, sőt Angliában még a múlt század közepén is fennállott egy törvény, amely a színészeket a csavargókkal egy osztályba sorozta.

A XIX-ik század elején már ez idegenkedés részben megtört. Igaz azonban az is, hogy a csecsemőkorát élő magyar színművészet akkor már országos hírű és szigorú mértékkel mérve is, igazán kitűnő és első rangú színművészeket mutatott fel. Csak hogy néhány nevet említsünk, utalunk *Kantomé*, *Déryné*, *Megyery*, *Tóth József*, *Szentpétery*, *Fáncsy*, *Egressy*, majd később *Laborfalvy Róza*, *Prielle Kornélia*, stb. neveire.

A „legnagyobb magyar”, gróf *Széchenyi István*, volt az, aki mint mindenben, úgy a színművészet felkarolásában is új utat jelez elmaradt nemzetének és 1882-ben röpiratot ír *egy állandó színház alapításáról*. A következő évben a Magyar Tudományos Akadémia már pályatétellel teszi e kérdést és a nyertes *Fáy András* magyar írónak terve veti meg az állandó színház alapját, amely 1837-ben egyelőre részvénytársulati alapon nyílt meg és amelynek igazgatója a már országosan ismert első rangú író és kritikus, *Bajza József* lett. E színházat vette át 1840-ben maga az ország és ez időtől fogva viseli e színház a *Nemzeti Színház* nevet, amely a magyar nemzeti büszkeségnek ép oly megtestesítője, mint a franciának a *Comédie Française*, vagy

az osztrákoknak a *Burg theater*. Ez eleinte egyaránt volt drámai és operai színház, és későbbi kitűnőségei közül nem egy a kardalosságon kezdte. Itt jegyezte el 1848 március 15-én, előadás közben az ifjú *Jókai Mór* a színház akkori legnagyobb művésznőjét, *Laborfalvy Rózát*, aki e nap estéjén a szabad magyar sajtó első termékét, *Petőfi* „Nemzeti Dal”-át szavalta. E korszak legkiválóbb magyar színműve *Katona József Bánk Bán*-ja.

Hogy a magyar színművészet a XIX-ik század első felében már mily vonzó hatást gyakorolt az irodalmi élet későbbi nagyjaira, a legnagyobbakat sem véve ki, megemlíthjük, hogy *Petőfi Sándor* és *Arany János* is fiatalságának egy részében vándorszínész volt.

Az 1848-i szabadságharc lezajlása után, az elnyomatás korszakában egész az 1867-i kiegyezésig oroszlánrésze volt a Nemzeti Színháznak a magyar, törhetetlen nemzeti szellem fenntartásában és a megszentelt régi magyar hagyományok ápolásában. Lassanként magyar színműíró-gárda is támadt Jókai Mórral az élén, amely Kisfaludy Károly nyomdokában haladt és főként a hazafias magyar drámairodalmat gazdagította értékes művekkel. Ez időben írta meg *Madách Imre* örökbecsű színművét: „Az ember tragédiáját”. Igen jó színészekkel is dicsekedhetett az ország, akiket azonban csak a magyarok ismertek s hírük az ország határát el nem hagyta. Vidéki színtársulatok és állandó színházak is mind nagyobb számban keletkeztek, amelyek a Nemzeti Színház szellemét követve, az ország kevert ajkú népességének megmagyarosodásában igen dicséretes feladatot végeztek.

Ez időben a magyar operairodalmat *Erkel Ferenc* örökbecsű művekkel (Bánk Bán, Hunyadi László, stb.) gyarapítja.

A Nyugat művészi életébe azonban Magyarország voltaképpen csak az 1867-ik évi kiegyezés után kapcsolódott be. A kiegyezés idejében Budapesten három színpad állt a magyar művészet szolgálatában, úgymint a Nemzeti Színház, a Várszínház és a budai Népszínház. Az írók névsorában vezet *Szigligeti Ede* szét szolgálatában, úgy mint a Nemzeti Színház, a Várszínház és a budai Népszínház. Az írók névsorában vezet *Szigligeti Ede* és nyomában haladnak báró *Eötvös József*, *Dóczi Lajos*, a ma is élő *Rákosi Jenő*, továbbá *Tóth Kálmán*, *Bérezik Árpád*, *Szász Károly* és *Csiky Gergely*. Egytől-egyig kitűnő írók. örök fényrel ragyogó nevekből áll a művészgárda. Hogy néhányat említsünk csupán, utalunk *Jókainé Laborfalvy Róza*, *Lendvayné, Prielle Kornélia*, *Bulyovszkyné, Tóth József*, *Szerdahelyi, Feleky, Nagy Imre*, *Rákosi Szidi*, *Helvey Laura*, *Újházi Ede*, *Benza Ida* és a nemzet csalóányának, *Blaaha Lujzának*, neveire.

A múlt század hetvenes éveinek elejéhez két nagy kultúraesemény fűződik, 1873-ban megnyílik a *Népszínház*, majd pedig az *Operaház*. A Népszínház új színműfajt teremt, a magyar

népszínművet, amelyben *Blaháné, Tamásy József, Hegyi Aranka* stb. remekelnek, az Operaházban pedig 1876-ban a magyar *Goldmark Károly* világhírű remekét, „Sába királynő”-jét hozzák színre először. Már ekkor a magyar színművészek egy részét Európa is ismeri. Utalunk a német színpadok hősnőjére: *Bárány Mária*ra, a berlini csalogányra, *Gerster Etelkára*, stb.

A múlt század utolsó két évtizede oly művészgárdát nevel, amely a világ legjobb színészeivel felveheti a versenyt. Hogy néhány nevet felemlítsünk, utalunk *Jászai Marira, Márkus Emiliára, Náday Ferencre, Újházy Edére, Vízváry Gyulára, Gál Gyulára, Ney Dávidra, Wild Mária*ra, stb., stb. Az első rangú színművészek neve szinte kifogyhatatlan. A könnyű műzsának hódoló operett is nagyszerű képviselőket nyer *Pálmay Ilkában, Hegyi Arankában, Küry Klárában, Fedák Sáriban, Ráthonyi Ákosban*, stb.

Időközben megnyílik nagyszerű művészegyüttessel a *Víg-színház* és a *Magyar Színház* is és ismét új, országos tehetségek bukkannak fel. Hogy csak egy-kettőt említsünk, elég *Varsányi Irénre, Hegedűs (gyulára, Gombaszögi Fridára*, a Nemzeti Színház újabb gárdájából pedig *Ódry Árpádra, Csontos Gyulára, Cs. Aczél Ilonára, Bayor Gizire*, stb. hivatkozunk. A színműirodalomban is korszakot alkot *Herceg Ferenc*, majd *Molnár Ferenc* munkássága, míg a jelen század színműírói nevét már az egész világ ismeri, valamint kiváló színészeit is.

Az egész világon ismeretes színműírókról részletesebben az *Irodalom* című fejezetben már megemlékeztünk.

Az amerikai magyarság kulturális életének ápolásából szintén kivette a magyar színészet a részét. 1903-ban *Heltai Árpád* amerikai-magyar színtársulatot alapított, amellyel bejárta New-Yorktól Clevelandig a magyarlakta vidékeket. Napjainkban már az amerikai-magyar színészek felkeresik a Csendes óceán partján is az ott lakó magyarságot.

A világháború után vendéjátékok során erősítették meg az Amerika és Magyarország közötti lelki kapcsolatokat. A magyar színművészet kitűnőségei közül *Fedák Sári*, akinek „János vitéz”-e nem egy könnyet csalt ki az amerikai magyarok szeméből, továbbá *Rátkai Márton, Király Ernő, Kosári Emmi, Környei Béla, Sándor Mária, Küry Klára* és *Rózsahegy Kálmán*.

Az amerikai *filmművészet* is számos kitűnő magyar névvel dicsekszik. Világmárka-számba jönnek a bűbajos szép magyar leányoknak, *Bánky Vilmának, Putty Leának, Korda Mária*nak, nemkülönbén a férfiak közül *Várkonyi Mihály*nak, *Huszár Károlynak* (Puffy) nevei.

Az Amerikába került magyar filmrendezők, *Kertész Mihály, Korda Sándor* is csak becsületet szereztek a magyar névnek. E helyt kell megemlítenünk, hogy a világ legnagyobb filmgyárát is (*Famous Players-Lasky Corporation*) egy Amerikába kivándorolt honfitársunk, *Zukor Adolf*, alapította meg és

tartja fenn, s ugyanezen vállalatnak egyik igazgatója *Ludwigh Elek*, Kossuth brüsszeli követének az unokája, aki már Amerikában született.

Mint minden nemzetnél, a magyarnál is, a zene ebben a sorrendben bontakozik ki: először csak Istent szolgálja (vallási ének), azután a nemzetet (történeti ének), végül az egyént (tisztára személyes érzésből fakadt zene).

Azok a népek, amelyek Magyarország területén a IX-ik század vége előtt laktak, zenét nem hagytak ránk. A IX-ik század végén bejövő magyarságot teljes zenei sivárság fogadta. Ami azóta lett, az ennek a fajnak a műve. A hét vezér maga készített énekeket a honfoglalás gyönyörű tetteről. *Táltosok* énekelnek, amikor áldoznak és amikor temetnek. Ezek az ősi pogány énekek hosszú életűek voltak. Szintén a pogány időknek maradványai a templomi szertartáshoz tartozó táncok, amelyek ellen még háromszáz évvel a keresztény hit felvétele után is tiltakoznia kellett a budai zsinatnak. Előzőleg kikelt a pogány énekek ellen I. Béla alatt a fehérvári gyűlés és Kálmán király idejében az esztergomi zsinat. Amikor a magyarság zöme már Jézust imádja, a latin énekeket, amelyeket az idegen térítők hoztak magukkal, újra meg újra túlharsogni igyekszik a pogány lázadók dala. Az ősmagyar énekeknek valami sajátos zamata lehetett. Idegen ember meglepődött rajta. Amikor Szent Gellért, az első csanádi püspök, egy búzát őrölő leány énekét hallja, mint idegen – velencei – ember, szokatlannak találja a magyar dallam lejtését. A legtöbb ének fegyverzajról szólt: Töhötöm, Buda, Botond bátor kalandzásairól, később a cserhalmi diadalról és hasonló tárgyokról. Hegedősök és igricek, lantosok és kobzosok viszik széjjel az énekeket, vitézi dallamokat. Ezeket a fejedelmek jól tartják, adnak nekik jószágot, csak amikor a tatárjárás után az ország elszegényedik, vesztik el birtokaikat. Még négyszáz évig azonban valahogy megélnek és csak a XVII-ik században tűnnek el véglegesen. Mivel ott vannak mindenütt, ahol szomorúság van, vígság esik, a harcmezőn és a lakomán, nem egy krónikásunk kénytelen megvallani, hogy sok nevezetes dolgot éppen az énekesektől hallott meg. Az Anjouk és utóbb Zsigmond király alatt lelkükben és hangszerükön éppúgy visszhangzott minden esemény, mint az Árpádházi királyok idejében. Dalolnak Zách Feliciánról, Hédervári Kont Istvánról, Salamon király bujdosásairól. Amikor ez időtájt, a XIV-ik század végén, közénk jött a cigány, a magyar zene már kifejlődött. Nem igaz tehát, hogy ők tanították a magyarokat a zenei mesterségre; nem igaz, hogy a magyar nótakincs az ő agyukban született meg. Ellenkezőleg, ők lestek el a magyar dallamokat, amelyeket magyar hegedűs, sípos szórt világgá. Az sem valóság, hogy a cigány hozta volna a hegedűt és cimbalmot. A hegedűt, ha a hagyománynak hinni lehet, a hunok találták fel a

kobzot, hegedűt, tilinkót, a szarvból készült kürtöt és a kézi dobót a magyarok magukkal hozták messze Ázsiából. A cimbalom olasz és német úton később jutott el hozzájuk.

Hunyadi Mátyás visegrádi kápolnájában ezüstsípos orgona szólt, az udvari zenekart a pápának Rómából jött követe is megbámulta. De még becsesebb adatunk az, amely szerint Mátyás udvaránál a lantosok, mikor a kenyérmezei hőstettéről és más nagy eseményekről énekeltek, a nemzet nyelvén, magyarul énekeltek. Sajnos, mindabból a sok dalból, amely a magyarok bejövetele óta elmúlt hatszáz esztendő alatt termett, nem maradt meg egyetlen egynek sem a melódiája. Dallam, amely le van írva és megmaradt, nincs korábbi, mint XVI-ik századbeli, sem egyházi, sem világi.

Az erdélyi *Klinsor Miklós*, III. Endre udvari zenésze és tudós mesterdalnok, résztvett a Wartburgban, 1208-ban tartott dalosversenyen és ott saját szerzeményeit adta elő. A Nyitra-megyében, 1456-ban született *Szlatkoni György* püspök, I. Miksa császár titkos tanácsosa, úgy az egyházi, mint a világi zene terén nagy hírnévre tett szert.

XVI-ik századbeli külföldi források említik a kelevéz- és kopja-táncot. Későbbben járja az erdélyi hajdú-kul és az úri palotás, míg a verbunkos alig másfélszáz éves. A csárdás és a körmagyar csupán a XIX-ik század terméke. A palotást *passo mezzo ongarese* néven Olaszországban is táncolták, mint a „Ballo” egyik figuráját.

A XVII-ik század magyar zenéjének nagy eseménye a kurucdalok megszületése. Ennek a kornak terméke a Rákóczi-nóta. Sorra teremnek a szebbnél-szebb kurucnóták, egytől-egyig legbecsesebb kincsei a magyar zenének: a „Hej Rákóczi, Bercsényi!”, a „Patyolat a kuruc”, az „őszi harmat után”, stb.

Ezeket és valamennyi magyar katona-dalt a következő csoportokba oszthatjuk: a kuruc-kor, a XVII-ik század és a XVIII-ik század eleje; az 1716-18-i török háború; az 1756-1763-i hétéves háború és végül az 1848-49-i szabadságharc körüli énekek (Kossuth-nóta, „Esik eső karikára”, stb.). Ha vannak is, akik kifogást emelnek a cigány szabados, kótához nem igazodó játéka ellen, a magyarság még is hálátlan lenne, ha kitörülné emlékezetéből a cigány *Bihari Jánost*, aki a Rákóczi-nótát már olyan formában játszotta, ahogyan az a nagy francia muzsikust, Berlioz-t, megragadta, hogy általa legyen a „magyar Marseillaise” az egész világ közkincsévé. Bihari egyébként is ihletett művész volt, aki külföldön és a bécsi udvarnál is játszott.

Az első nagy méretű dalműveket *Erkel Ferenc* szerzetté, aki úgyszólván a semmiből teremtette meg a monumentális magyar zenét. Erkel Ferencnek talán nem jutott olyan rész a világhírnévből, mint a magyar zene későbbi mestereinek, két-

ségtelen azonban, hogy három nagy alkotásával, a *Himnusz* dallamával és két nemzeti operájával, a *Hunyadi László*-val és a *Bánk Bán*-nal, őt a magyarság legnagyobb lángelméi közé kell sorolnunk.

A magyar zene már a XVIII-ik század végétől kezdve mind jobban és jobban tesz szert világhírnévre, és ennek a kornak világhírű nagy zeneszerzői közül többen is kerülnek a magyar zene varázsának közvetlen hatása alá. Közülök legnevezetesebb Haydn, aki hosszabb ideig Kismartonban az Eszterházyak karnagya. Schubert több alkotásán szintén érzik a magyar muzsika hatása és Beethoven is ellátogatott Magyarországra, a Brunswick-család martonvásári birtokára. De a már említett francia Berlioz és a német Brahms voltak a magyar muzsika legnagyobb bámulói és az ő, valamint *Reményi Ede* amerikai, majd európai hangversenyei igen sokat tettek a magyar zenének a külföld előtt való megismertetéseért.

A magyar muzsika leggeniálisabb művelője, mint szerző és előadó egyaránt, azonban *Liszt Ferenc* volt, aki minden ellenkező híresztelés ellenére is. régi magyar család sarja, doborjáni nemesi előnévvel. Magyar vér kering és magyar érzés szólal meg rapszodiáiban és indulóiban. A magyar nóta motívumait használja fel a *Szent Erzsébet* legendájának megzenésítésében; a magyarság szomorú és dicső napjain elmélkedik a *Hungária* című nagy zenekari művében és a Rákóczi-nóta akkordjai hangzanak ki a *koronázási misé*-ből Végül lelke utolsó fellobbanásaként a *Hej! Rákóczi, Bercsényi-t* idézi fel királyhimnuszában.

Liszt után nem állt meg a magyar zene diadalútja. *Hubay Jenő* Csárda jeleneteit az egész világon játsszák, s operái kiváló zenei alkotások, *Dohnányi Ernő* muzsikája a világ zenei termésének legjavához tartozik. *Bartók Béla* neve, és révén a magyar népzene, új világhírré tett szert és *Kodály Zoltán Psalmus Hungaricus-a* alig néhány hónapja járta meg diadalútját végig Európa országain Béctől Angliáig. A világot járó magyar virtuózok közül Dohnányin kívül talán a leghíresebb *Vecsey Ferenc*, aki mint csodagyermek kezdte meg pályáját, valamint *Nyíregyházi Ervin* és *Mérő Jolán*. *Németh Mária*, jelenleg a bécsi opera tagja, egyike a világ legelső opera-énekesnőinek.

A könnyebb zene művelői közül a leghíresebbek *Kacsok Pongrác*, a *János vitéz* bájos zenéjének szerzője, s a világ minden országban játszott újabb magyar operettek szerzői: *Kálmán Imre*, *Lehár Ferenc*, *Jacoby Victor* (aki New Yorkban halt meg) és *Szirmai Albert*. New Yorkban telepedett le a budapesti Népszínház egykori karmestere, *Serly Lajos*, maga is jeles zeneszerző.

XIV.

Magyarország mezőgazdasága

A régi jó időkben szálló igévé vált, hogy az egykori nagy és boldog Magyarország „Európa éléskamrája”. Ennek az elnevezésnek meg is volt a jogosultsága, mert a történelmi Magyarország legtermékenyebb részei egyúttal egész Európának legjobb termőföldjei voltak és habár Trianon javaföldje egy részétől meg is fosztotta, Csonka-Magyarországnak is vannak mezőgazdasági szempontból kitűnő területei s a magyar búzának és lisztnek, valamint a magyar kukoricának, árpának, lucernamagnak, úgyszintén számos kiváló magyar bornak méltán van világhíre.

Magyarország mezőgazdasági termelése a szükséges természeti előfeltételek közül talán csak az éghajlati viszonyok kedvezőbb voltát nélkülözi, amennyiben a tengertől távol fekszik és erősen szárazföldi jellegű éghajlata van, amely bizony gyakran szélsőségekbe csap. Mindamellett a magyar mezőgazdasági termelés a XIX-ik század közepe óta állandó fejlődést mutat és a jelen század elején sikerült arra a fokra emelkednie, amelyen a mezőgazdasági kultúra vívmányainak fokozottabb felhasználásával, nagyobb tőkebefektetésekkel és a belterjes irányú gazdálkodás térfoglalásával terméshozama többszörözését bízást remélhetjük. Sajnos, az 1914-ben kitört világháború ezt a biztató fejlődést megakasztotta, úgy hogy a világháborút követő összeomlás, forradalmak és ellenséges megszállás után, főképen pedig a trianoni békeparancsnak az ország területét több mint kétharmad részével csökkentő rendelkezései következtében egészen újonnan kell a mezőgazdaságot a régi színvonal felé fejleszteni. Erre annyival inkább szükség van, mert Csonka-Magyarország egész gazdasági szervezete elsősorban a mezőgazdaságon nyugszik. A mezőgazdaságból él ugyanis a lakosság többsége és főképen a mezőgazdaság termel olyan jelentős feleslegeket, amelyek a külföldre kivihetők a nélkülözhetetlen és a belföldön nem található, vagy elő nem állítható nyers anyagok, illetve ipari cikkek ellenértéke gyanánt. A mezőgazdasági termelés fejlesztése – amely különben a magyar ipar fellendülésének is előfeltétele – leginkább biztosíthatja Magyarország részére a világ gazdaságban az öt *megillető* helyet.

Magyarország jelenlegi területe az egyes művelési ágak között a következőképpen oszlik meg:

1. Magyarország földterületének megoszlása művelési ágak szerint.

Év	A terület művelési ágak szerinti							Összes terület
	szántó föld	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	mécses terméketlen	
Kataszteri holdakban *)								
Magyarország régi területén								
1913	28,301,431	658,245	4,537,068	326,646	5,774,480	12,631,023	94,898	2,508,284
%	45.5	1.3	9.2	1.1	11.8	25.8	0.2	5.1
Magyarországi mai területén								
1925	9,780,188	172,701	1,152,821	378,853	1,781,381	1,898,418	51,511	1,002,518
%	60.2	1.1	7.2	2.3	10.9	11.7	0.3	6.3
								18,148,814
								100.0

*) 1 kataszteri hold = 1.422 angol acre.

Magyarország mai területén tehát a *szántóföldnek*, a *szőlőnek* és a *terméketlen* területnek nagysága aránylag nagyobb, mint amilyen Magyarország régi területén volt, ezzel szemben a *rét*, a *legelő* és főleg az *erdőterület* aránylagos nagysága csökkent. Ez a viszonylagos csökkenés kényszerítette rá gazdáinkat az utóbbi években a mesterséges takarmányfélésegek élénkebb termelésére, és ez a csökkenés vetette fel az erdősítés kérdésének problémáit.

A magyar mezőgazdasági termelés fejlődésére érdekesen világitanak rá azok a statisztikai adatok, amelyek az alábbiakban Magyarország szántóföld-területének és ugar-területének, továbbá a bevetett területnek, az elemi csapások által elpusztított, valamint a learatott területnek évenkénti alakulását mutatják 1871-től 1926-ig. (Lásd az alábbi II. táblázatot.)

II.

Magyarország szántóföld- és ugar-területe az 1871-1926 években

Év	Az összes szántóföld területe	Az ugar területe	Az ugar-terület az összes szántóföld-terület %-ában	A bevetett terület	Az elemi csapások által elpusztított terület	A learatott terület
	kat. hold*			kat. hold		
Magyarország régi területén						
1871—75	18,183,520	3,978,632	21·9	14,204,888	1)	14,121,118
1876—80	20,071,627	4,149,323	20·7	15,922,304	1)	15,516,366
1881—85	20,213,503	3,713,013	18·4	16,500,490	801,856	15,698,634
1886—90	20,437,484	3,429,242	16·8	17,008,242	500,837	16,507,405
1891—95	20,868,042	2,949,486	14·1	17,918,556	311,242	17,607,314
1896—1900	20,803,714	2,533,902	12·2	18,269,812	676,474	17,593,338
1901—1905	21,341,909	2,236,248	10·5	19,105,661	448,592	18,657,069
1906—1910	22,211,237	2,012,819	9·0	20,198,418	369,296	19,829,122
1911—1915	22,536,145	1,997,014	8·9	20,539,131	494,976	20,044,155
Magyarország mai területén						
1911—1915	9,693,000	527,000	5·4	9,166,000	156,000	9,010,000
1920	9,168,467	1,156,212	12·6	8,012,255	2)	8,012,255
1924	9,523,142	665,712	7·0	8,857,430	213,580	8,643,850
1925	9,540,671	476,514	5·0	9,064,157	109,854	8,954,303
1926	9,580,302	480,665	5·0	9,099,637	115,559	8,984,078

1) Adatok nincsenek, mert az elemi csapások által okozott károk először 1830-ban írtattak össze.

2) Felvétel nem volt.

3) 1 kataszteri hold = 1.422 angol acre.

A gazdálkodás belterjességének fejlődését mutatja az ugarterület arányának következetes csökkenése. Különösen nagy az előrehaladás e téren a két utolsó évben. Az elemi csapások által megsemmisített vetésterület csökkenését is a gazdálkodás belterjességének fejlődésére vezethetjük vissza. Az árvízvédelmi intézkedések és a csatornázások lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy az elemi csapások kártétele még az 1911-1915 évek átszámított átlagához viszonyítva is lényegesen csökkent.

Magyarország hét főterményének, vagyis a búzának, rozsnak, árpának, zabnak, kukoricának, burgonyának és cukorrépának a termelésére 1881-től 1926-ig a következő, évenként változó nagyságú szántóföld-területet fordítottak:

III.

A hét főterménnyel bevetett terület az 1881-1926. években.

Év	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya	Cukorrépa
	A bevetett terület ezer kataszteri holdban						
Magyarország régi területén							
1881—1885	4,847	1,989	1,773	1,816	3,375	718	61
1886—1890	5,106	1,962	1,798	1,841	3,418	763	83
1891—1895	5,554	1,953	1,836	1,741	3,658	801	137
1896—1900	5,726	1,851	1,790	1,719	3,829	850	146
1901—1905	5,970	1,989	1,807	1,768	3,950	922	164
1906—1910	6,130	1,956	1,935	1,879	4,209	1,026	194
1911—1915	5,936	1,928	1,959	1,904	4,411	1,097	273
Magyarország mai területén							
1911—1915	2,672	1,203	928	609	1,519	428	105
1920	1,872	1,037	891	564	1,419	442	54
1924	2,546	1,192	737	516	1,744	436	120
1925	2,521	1,204	731	515	1,880	459	116
1926	2,642	1,229	748	485	1,876	441	112

A mai Magyarország búzával, rozsszal, burgonyával és cukorrépával bevetett területe már egészen elérte a békeévek átlagát, a tengeri vetések nagysága pedig ezt jelentékeny mértékben felül is múlta. Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy árpa- és különösen zabvetésterületünk évek óta állandóan csökken.

Egybevetve Nagy-Magyarország és Csonka-Magyarország termelési adatait, ezekre vonatkozólag az alábbi IV-ik táblázat nyújt részletes tájékoztatást:

IV. Magyarország termelési adatai.

A termék neve	Magyarországról területek 1911—15. évi átlagban			Magyarország mai területén							
				1911—15. évi átlagban				1926—28. évek			
	Leosztott terület 1000 hektárral holokban	A termények kat. holdan- ként q-ban	Termés- mennyiség 1000 q-ban	Leosztott terület 1000 hektárral holokban	A termények kat. holdan- ként q-ban	A termés- mennyiség 1000 q-ban	Termés értéke 1000 arany- koromban	Leosztott terület 1000 hektárral holokban	A termények kat. holdan- ként q-ban	Termés- mennyiség 1000 q-ban	A termés értéke 1000 arany- koromban
1. Gabonafélék.											
Búza	5,752	7.1	41,017	2,626	7.6	19,324	434,381	2,606	7.8	20,387	447,659
Rizs	1,879	6.6	12,439	1,182	6.8	8,033	143,791	1,216	6.6	7,980	120,810
Árpa	1,929	7.8	15,116	912	7.8	7,128	119,750	738	7.5	5,554	78,328
Zab	1,863	6.8	12,588	599	7.3	4,398	76,085	478	7.5	3,600	44,549
Egyéb gabonaf.	35	—	190	26	—	132	2,242	21	—	119	1,492
Együtt:	11,458	—	81,350	5,345	—	39,615	776,249	5,059	—	37,640	692,838
2. Hüvelyesek.	48	—	248	21	—	103	3,258	28	—	164	3,576
3. Kapásnövények.											
Tengeri	4,267	9.8	42,098	1,493	10.1	15,054	226,778	1,850	10.5	19,443	248,920
Burgonya	1,077	48.0	51,673	421	46.1	19,420	108,758	436	43.0	18,746	95,179
Takarmányrépa	336	169.9	57,059	208	171.2	35,589	53,384	168	144.5	24,321	42,008
Cukorrépa	269	141.9	38,118	103	146.5	15,006	36,014	110	131.4	14,446	35,343
Egyéb kapásnöv.	63	—	4,877	64	—	2,577	12,445	36	—	2,557	14,048
Együtt:	6,012	—	193,824	2,289	—	87,646	437,379	2,600	—	79,513	436,498
4. Korcskádalmi növ.											
Dohány	80	6.6	529	67	7.0	461	19,777	36	7.2	260	19,213
Repece	38	4.7	179	21	4.7	100	2,857	25	5.6	139	4,990
Kendermag	77	2.4	184	19	2.6	50	1,310	18	2.9	52	1,103
Kenderrost	77	5.4	417	19	5.7	110	9,152	18	5.1	92	7,115
Lenmag	18	2.7	48	5	3.1	16	615	3	2.9	9	271
Lenrost	18	5.2	92	5	5.7	29	2,912	3	5.0	14	1,377
Egyéb kor. növ.	11	—	49	17	—	50	4,401	14	—	53	4,274
Együtt:	224	—	1,498	129	—	816	40,917	96	—	619	38,343
5. Takarmánymagvak.	180	—	581	71	—	273	9,572	1)	—	—	—
6. Szálastakarmány.											
Bükkönyfélék	700	20.7	14,499	428	18.3	7,841	51,751	342	18.4	6,363	29,827
Lucerna	369	30.4	11,245	228	27.5	6,271	45,144	303	23.6	7,148	45,792
Lóhere	555	21.0	11,639	192	21.2	4,058	30,021	255	21.1	5,389	29,023
Egyéb szálastak.	319	—	37,001	235	—	13,842	18,553	242	—	25,642	48,433
Együtt:	1,943	—	74,384	1,083	—	32,012	145,477	1,142	—	44,542	153,075
7. Egyéb főtápany.	179	—	23,596	72	—	9,491	18,247	57	—	1,741	1,759
8. Utónövények és melléktermény.											
A terület a főtápanyok területeiben foglaltak	—	—	23,621	A terület a főtápanyok területeiben foglaltak	—	—	6,492	A terület a főtápanyok területeiben foglaltak	—	—	9,768
9. Szalma, szár és kór.											
Termőterület és termés összesen:	20,044	—	686,800	9,010	—	282,138	1,699,037	8,982	—	269,580	1,549,756
Ugar	1,997	—	—	827	—	—	— ¹⁾	481	—	—	— ¹⁾
Élelmiszeresek által feljelen elpusztított terület	495	—	—	156	—	—	—	115	—	—	—
Szántóföldterület össz.	22,536	—	—	9,893	—	—	—	9,578	—	—	—

¹⁾ A szálastakarmányok területében benfoglaltak — ²⁾ 1.968,334 pengő — ³⁾ 1.788,543 pengő
⁴⁾ 1 métermázsán = 220,46 angol font.

A termelés eredményességének legjobb kifejezője az *egy* katasztrális holdra számított termésátlag, ezt vizsgálva megállapíthatjuk, hogy fontosabb gazdasági növényeink közül az utóbbi években a gabonafélék átlaga a békeévek átlaga körül *mozog*, a takarmányrépa és a cukorrépa átlaga visszaesett, a kereskedelmi növényeknél és a szálas takarmányoknál nincsen a békeévek átlagával szemben nagyobb különbség.

A Magyarországon nagy szerepet játszó bortermelésre vonatkozólag az alábbi V-ik táblázat nyújt a régi és mai Magyarországi szőlőterületét és bortermelését összehasonlító képet:

V. Magyarország szőlőterülete és musttermése.

É v	Immunis h- mók talajú szőlőterület	Nem immunis talajú szőlőterület		Összes szőlő- terület	Átlag termelt kat. holdanként hektóliter	Összes termés (hektóliterekben ¹⁾)
		amerikai alanyú	európai			
		vesszőkkel beültetett				
katasztrai holdakban						
Magyarország régi területén						
1905	177,222	149,410	121,321	447,953	7·9	3,519,294
1913	233,156	195,638	134,702	563,496	5·9	3,315,961
Magyarország mai területén						
1913	1) ¹⁾	1) ¹⁾	1) ¹⁾	386,112	5·0	1,934,368
1920	181,756	69,668	79,510	330,934	7·4	2,450,253
1924	215,575	76,490	94,153	386,218	3·5	1,363,172
1925	213,465	76,410	94,724	384,599	9·0	3,440,795
1926	214,130	75,277	95,212	384,619	3·4	1,293,433

¹⁾ Részletes adatok nincsenek.

²⁾ 1 hektóliter = 2642 amerikai gallon.

Szőlőterületünk, ámbár a bor értékesítési lehetősége az utóbbi években rendkívüli módon megnehezedett, a régi Magyarország átszámított szőlőterületének nagyságát megközelíti. A musttermés átlag ugyan elég nagy kilengéseket mutat, de nagyjából szintén a békeévek átlaga körül mozog. Ha a bor külföldi elhelyezési lehetősége ismét megnyílik, a szőlőgazdaság a mai területen még felül is múlhatja Magyarország régi területének szőlőművelését.

Azonban ahhoz, hogy az ország mezőgazdasági termelésének hű képét kapjuk, ismernünk kell az ország állatállományát is. Az alábbi VI-ik táblázat azt tünteti fel, mennyi volt az 1895. évi és 1911. évi állatszámítások eredménye szerint a történelmi Magyarország szarvasmarha-, ló-, sertés- és juh-állománya s hogy minőnek tüntetik fel ugyanezeket az 1922., 1925. és 1926. évi állatösszeírások.

VI. Magyarország állatállománya.

Év	Szarvas- marha	Ezer lélekre		Ló	Ezer lélekre		Sertés	Ezer lélekre		juh	Ezer lélekre	
		□ kmre	esett darab		□ kmre	esett darab		□ kmre	esett darab			
Magyarország régi területén												
1895	5,529,585	2,084	365	1,997,098	714	125	6,447,370	2,804	404	7,528,784	2,680	472
1911	6,194,264	2,190	339	2,001,431	709	110	6,416,424	2,273	351	7,697,719	2,727	492
Magyarország mai területén												
1911	2,149,755	2,314	283	896,498	965	118	3,322,407	3,578	437	2,406,041	2,589	316
1922	1,827,832	1,371	225	717,485	773	86	2,473,251	2,888	304	1,352,449	1,458	168
1925	1,920,026	2,065	229	875,768	842	105	2,632,986	2,832	315	1,680,511	2,034	226
1926	1,847,449	1,987	218	884,746	859	105	2,519,989	2,711	238	1,804,088	1,941	218

*) 1 négyzetkilométer = 0,3861 angol négyzetmérföld.

Az állatállomány létszáma, akár az 1911. évi mai területre átszámított adatokat, akár az 1000 lélekre esett darabszámot nézzük, elég jelentékeny fogyásról tanúskodik. Legjobban megközelítette a békelétszámot a lovak száma, a szarvasmarhák-nál sem olyan nagy a csökkenés, azonban sertéseink és juhaink létszáma erősen a békelétszám alatt van.

Az úgynevezett kisebb gazdasági ágak közül Magyarország méhészeti termelésének adatait a VII-ik táblázat, selyemtenyésztésének fejlődését pedig az alábbi VIII-ik táblázat tünteti fel:

VII. A méhészeti termelés Magyarországon.

É v	A méhcsaládok száma összesen		A termelt	
	mozgó szerkezetű kaptárakban	közönséges kópukban	méz	viasz
			mennyisége métermázsákban*)	
Magyarország régi területén				
1900	206,914	448,668	38,508	2,884
1913	320,680	250,040	38,047	1,650
Magyarország mai területén				
1924	129,722	55,722	10,705	449
1925	162,798	71,434	19,168	462

*) 1 métermázsza = 220.46 angol font.

VIII. A selyem-tenyésztés Magyarországon.

É v	A kőzések száma, amelyekben selyemtenyésztéssel foglalkoznak	A termelő családok száma	A termelők részére kiosztott pete	A termelt gubó	A termelt átlag egy unciás (25 gr.) pete után gubó kg.
			mennyisége kilogrammokban*)		
Magyarország régi területén					
1891—95 évi átlag		60,732	900	869,418	24
1901—1905 " "	2,172	87,073	1,273	1,385,019	27
1913 év " "	2,467	76,449	1,207	1,344,751	28
Magyarország mai területén					
1920 év	984	7,835	118	137,463	29
1924 " "	1,624	14,141	299	250,357	20
1925 " "	1,581	18,001	339	372,580	27
1926 " "	1,564	20,602	388	480,204	31

*) 1 kilogramm = 2.204 angol font

Úgy a méhészeti termelés, mint a selyem-tenyésztés a békeévek adataihoz viszonyítva, a mai Magyarország területén természetesen erősen visszaesett, de az utóbbi években mindkét ágazatnál elég nagy javulás tapasztalható.

Hogy teljesebbé tegyük Magyarország jelenlegi mezőgazdasági helyzetének ezt az összefoglaló képét, az alábbi IX-ik táblázaton egybevetjük Magyarország gazdasági számát és területét a gazdaságok nagyságcsoportjai szerint, az 1895. évi és 1925. évi üzemmstatistikai felvételek alapul vételével.

IX.

A gazdaságok száma és területe
a gazdaságok nagyságkategóriái szerint 1895 és 1925-ben.

A gazdaságok nagysága	Magyarország régi területén 1895-ben ¹⁾		Magyarország mai területén 1925-ben ²⁾	
	A gazdaságok száma	A gazdaságok területe kat. holdban	A gazdaságok száma	A gazdaságok területe kat. holdban
I holdon alúl, szántóföld nélkül	294,475	92,478	3)	3)
I holdon alúl, szántófölddel	268,474	139,532	281,499	163,988
1— 5 holdig	716,769	1,923,155	437,999	1,166,433
5— 10 "	458,535	3,317,076	181,173	1,338,189
10— 20 "	385,381	5,396,126	148,294	2,154,810
20— 50 "	205,181	6,012,075	63,461	1,942,676
50— 100 "	36,032	2,411,654	13,974	964,819
100— 200 "	10,275	1,403,450	5,253	731,938
200— 500 "	6,448	2,021,431	3,838	1,194,053
500—1000 "	3,144	2,238,904	1,829	1,266,880
1000 holdon felül	3,768	11,901,369	1,661	3,718,517
Összesen :	2,388,482	36,857,250	1,138,981	14,642,283

²⁾ A csupán erdő és legelő birtokkal rendelkező tulajdonosok hiányoznak,

³⁾ A nem szántófölddel rendelkező gazdaságok nem foglaltak benne.

³⁾ Adat nincs.

A gazdaságok számának alakulása az újabb időkben a kiscgazdaságok elég jelentékeny szaporodásáról tanúskodik. Elég annyit megemlíteni, hogy a kiscgazdaságok (20 k. h. alul) aránya 1895-ben 29.5% volt, ez 1925-ben 32.9 %-ra emelkedett.

Arra vonatkozólag pedig, hogy Magyarország mezőgazdasági művelés alatt álló területe miképen oszlik meg a kisbirtok (100 kat. holdon aluli), a közép birtok (100-1000 kat. hold) és a nagybirtok (1000 kat. holdon felüli) között s hogy az egyes, birtokcsoportokra művelési ágak szerint mekkora terület esett 1913-ban, 1916-ban és 1925-ben, az alábbi X-ik táblázat szolgál útmutatással:

X. Birtokviszonyok

Birtoknagyság-csoport	A birtokok száma	A birtokok területének kat. holdban	A birtokok területéből esett									
			Kataszteri holdban									
			szántóföldre	kertre	rétre	szőlőre	legelőre	erdőre	rádásra	gyümölcsös területre		
1913-ban Magyarországra régi területén												
Kisbirtokos	7	22,469,481 458	14,729,590	538,389	2,175,469	485,028	1,201,425	1,350,546	17,509	972,476		
Középbirtokos	23,779	7,047,879 144	2,780,983	48,338	469,675	30,511	1,581,636	1,543,567	19,963	279,540		
Nagybirtokos	4,219	19,531,272 398	4,791,468	61,868	891,824	31,107	2,991,409	9,747,910	59,927	962,289		
Összesen :	27,998	49,051,576 1000	22,301,431	658,245	4,537,968	626,646	5,774,860	12,651,023	94,399	2,508,294		
1916-ban Magyarországra mai területén (főszámlított adatok)												
Kisbirtokos	7	7,224,118 458	5,378,746	131,771	589,258	331,736	277,221	127,045	10,475	359,887		
Középbirtokos	9,295	2,666,016 168	1,398,159	12,185	182,887	23,269	543,615	285,904	10,971	208,736		
Nagybirtokos	1,516	5,978,599 877	2,791,725	21,487	379,451	20,037	939,149	1,412,832	26,581	390,364		
Összesen :	10,781	15,868,731 1000	9,568,630	166,373	1,145,546	375,032	1,756,985	1,825,181	48,027	962,957		
1925-ben												
Kisbirtokos	840,000	8,110,233 5072	5,989,815	140,603	666,893	334,327	353,784	215,576	17,601	402,081		
Középbirtokos	9,630	2,654,803 1674	1,380,925	12,533	165,364	24,347	570,770	384,172	10,267	208,125		
Nagybirtokos	1,130	5,983,488 334	2,359,423	19,665	320,821	20,179	336,777	1,388,870	23,643	394,810		
Összesen :	850,760	16,148,314 1000	9,730,163	172,701	1,152,821	378,853	1,761,331	1,899,418	51,511	1,002,516		

7 Adat nincs.

Ez a táblázat mutatja, hogy a kisbirtokos osztály (20. kat. holdon aluli birtok) úgy a birtokok számában, mint a birtokok területének nagyságában a legutóbbi években milyen hatalmasan fejlődött. A földbirtokreform, mely még koránt sincs lezárva, a kisbirtokok arányát a nagy- és középbirtokok rovására teljesen megváltoztatta.

Végül annak megvilágítására, hogy Magyarország mezőgazdaságában minő haladást tett – az 1895. évi részletes statisztikai felvétel óta, illetve ahhoz viszonyítva – a cséplőgépek és szántógépek használata, álljanak itt az alábbi összehasonlító adatok:

XI. Cséplőgépek.

É v	Hő- motoros	Jár- gányos	Összes
	cséplőgépek száma		
Magyarország régi területén			
1895	9,508	46,552	56,060
Magyarország mai területén			
1895	4,555	22,530	27,135
1923	15,298	11,220	26,518
1924	15,509	10,500	26,009
1925	15,911	9,597	25,508
1926	16,390	7,995	24,385

XII. Szántógépek.

É v	Szántógép- szere- vények	Traktorok
	s z á m a	
Magyarország mai területén		
1914	245	13
1919	365	128
1922	437	196
1925	549	1,381

A cséplőgépek számára vonatkozó adatok ismét arról tanúskodnak, hogy gazdálkodóink a belterjes gazdálkodást minden vonalon igyekeznek bevezetni. Ezt láthatjuk a *hőmotoros* cséplőgépek számának állandó növekedéséből és a járgányos cséplőgépek számának folytonos csökkenéséből.

Hasonló következtetést vonhatunk le a szántógép-szerelvények és a traktorok számának következetes emelkedéséből, különösen a traktorok számának ugrásszerű növekedése bizonyítja az okszerű gazdálkodásra való áttérés folyamatát.

A fentiekhez még csak annyit kell hozzátenni, hogy a mezőgazdaság Magyarország nemzetközi áruforgalmában is vezető szerepet játszik, mert árukivitelének 90%-a mezőgazdasági termék. Minthogy azonban Magyarország a trianoni országcsontítás következtében igen sok első rendű szükségletét csak külföldről való behozatal révén fedezheti, nemzetközi kereskedelmi mérlege évről-évre növekvő passzívvá válik, behozatali többlettel zárul, ami nemzetközi fizetési mérlegét is hátrányosan befolyásolja. Hogy tehát az ország a külfölddel szemben túlságosan el ne adósodjék, azon kell igyekeznie, hogy kivitelét fejlessze, amit első sorban a mezőgazdasági termelés fokozása tesz lehetővé. Bármily kicsiny pont is Csonka-Magyarország a világgazdaság szempontjából, azért a magyar mezőgazdaság felvirágoztatása nem csupán a tízmilliónyi magyar nemzet életfeltételeit jelenti, hanem a magyar mezőgazdasági termelés hanyatlásának súlyos kárát látnák a környező államok s egész Középeurópa békéje, nyugalma és gazdasági fejlődése is. A különböző államok, mint nemzetgazdasági egységek között bizonyos érdekközösség, bizonyos egymásra utaltság és egymáshoz tartozandóság áll fenn, amelynek kölcsönös megértésben, egymás iránt való méltányosságban kell érvényesülnie. Az ezeréves múltú magyar mezőgazdasági termelés sorsa tehát nem lehet közömbös nemzetközi szempontból sem. A magyar iparnak és kereskedelemnek, a magyar köz- és államgazdaság egész épületének pedig a virágzó mezőgazdasági termelés az alapja, tehát ez jelenti a magyar sorsot s a magyar jövőt.

Ami pedig a magyar őstermelés legfontosabb termékeit illeti, ezeket röviden a következőkben ismertetjük:

A magyar mezőgazdaság világhíres főterméke: a *búza*, amely minőségben vetekszik a leghíresebb amerikai búzafajokkal. Sokan egyenesen azt állítják, hogy a világ legjobb búzája a magyar. A külföldi szaktekintélyek véleménye megoszlik ebben a kérdésben. A magyar búzáról írott kitűnő könyvében, a legelső magyar szakértő ezen a téren: Kossutányi egyetemi tanár azt állítja, hogy a világon termelt összes búzafajok között a magyar búza sikértartalma a legnagyobb s így ez adja a világ legjobb lisztjét. A Weybridge-ben, 1905-ben különböző búzafajokkal megejtett kísérletek eredményéről az *Angol és ír Molnárok Szövetsége* megbízásából szerkesztett jelentésében Mr. *Humphries* a vizsgálatra szintén beküldött magyar tiszavidéki búzának adta az elsőséget, úgy írva azt le, mint az „ideális búzát”, melynek erejét 120 ponttal jelzi, tehát 20 ponttal többnek, mint az eddig ismert legjobb búza erejét. Az az egy bizonyos, hogy a magyar búza a legjobbak egyike. Van azonban a

magyar búzatermelésnek egy nagy fogyatkozása, az ugyanis, hogy a külföldi búzához viszonyítva, hozadéka aránytalanul csekély és a megoldandó nagy probléma éppen abban rejlik, hogy miként lehetne a magyar tiszavidéki búza kitűnő minőségét – a külföldi búzafajok nagyobb hozadékával egyesítve – biztosítani, illetve miként lehetne elérni azt, hogy a magyar búza a vetőmag után annyi szemet adjon, mint a külföldi és mégis olyan jó legyen, mint a tiszavidéki búza. Ennek a célnak elérésére állandóan folynak a kísérletek.

A magyar földművelés nagy büszkesége a *magyar bor*. Még mindig igaz a régi, középkori mondás: *Nullum vinum, nisi hungaricum* (nem is bor, ha nem magyar). A magyar borok között az első hely illeti a *tokaji* és pedig az aszú- és szomorodni borokat, amelyek a világ legjobb csemege-, illetve pecsenyeborai közé tartoznak. Fájdalom, a magyar bor jóhírnevének sokat ártott a borhamisítás, amely ellen Magyarország szigorú törvényeket hozott, de ezt a bajt még nem sikerült teljesen megszüntetnie. A borhamisítás különben minden bortermelő országnak közös veszedelme.

A piacokra való jutás nehéz volta állja útját a magyar kerti gazdálkodás gyorsabb fejlődésének, ámbár ezen a téren szintén nagy a haladás. *A magyar gyümölcs tagadhatatlanul a legjobbak közé sorozható egész Európában*. Frissgyümölcs kivitelünk napról-napra növekszik. Bizonyos, hogy a magyar szőlő, dinnye, körte, alma, szilva, kajszinbarack, cseresznye, őszibarack szívesen látott vendég mindenütt, ahová friss állapotba oda lehet szállítani.

A száz évesnél is idősebb magyar állami *ménes-gazdaságok* nagyszerű eredményeket értek el a *lótenyésztés* terén. Kivált telivér angol és arab ménekkel való keresztezések bizonyultak különösen sikereseknek. A méneket a közönség aránylag igen csekély díj ellenében veheti kancáinak fedeztetésére igénybe.

A magyar *szarvasmarha-tenyésztés* ez idő szerint átmeneti állapotban van. A gyönyörű fehér szarvú, régi fajta magyar szarvasmarha abban a veszélyben forog, hogy háttérbe szorul a nyugati fajták mögött, amelyek hamarabb fejlődnek, több tejet és húst szolgáltatnak. A magyar igás ökörnek minden más fajtát megelőző fölénye: nagy ereje, szívóssága és kitartása évről-évre veszít értékéből a szántógépek és traktorok elterjedése következtében. Most leginkább a svájci siementhalifajta s ennek *egy* naturalizált változata: a bonyhádi örvend keresletnek.

A magyar *sertés-tenyésztés* igen jelentős, de még fejlesztésre szorul. Jelenleg a mangalica (fehér és fekete) fajta van leginkább elterjedve, amely távoli rokona a lincolnshirei göndör-szőrűnek, de amelyet Magyarországon nem hús-, hanem zsír-disznónak tenyésztnek. Régebben a magyar földművelésügyi

minisztérium sok yorkshire-sertést hozott be és ezeket önköltési áron adta át a gazdáknak.

A *baromfitenyésztés* is nagyon elterjedt és fejlett Magyarországon, minthogy ezt a kisgazdálkodók joggal tartják csekély befektetéssel igen jövedelmezőnek. Figyelemreméltó tény, hogy a baromfitenyésztés és annak mellékterményei (leölt baromfi, tojás, toll és pehely) jelentékeny kivitel érték el. A külföldi szakértők nem győzik eléggé dicsérni az emdenivel keresztezett magyar libát és a magyar baromfi számos más fajtáját. A magyar pulyka a londoni piac kedvelt karácsonyi madara, amelynek tojásait is szívesen veszik. A *méhészet* Magyarországon aránylag el van hanyagolva.

A *selyemhernyótenyésztés* – hála a boldog emlékü Bezeredy egész életet betöltő fáradozásának – már eléggé elterjedt Magyarországon és a selyemgyártáshoz jó minőségű nyersanyagot szolgáltat.

Fejlett a magyar mezőgazdasági oktatás is. Van szőlészeti, baromfi-tenyésztő, méhészeti, fásítási, tejgazdasági, szeszfőző stb. szakiskola Magyarországon. A vándortanítók a kisgazdálkodókat oktatják és tanáccsal látják el. Van számos mintagazdaság és földművesiskola, amelyek a kisbirtokos elem szakismeretét gyarapítják. A gazdasági akadémiák célja másrészt az, hogy bennük a nagyobb birtokosok gazdálkodni akaró fiai, valamint leendő gazdatisztek és jószágigazgatók nyerjenek magasabb kiképzést. Az őstermelés felsőbb rendű érdekeit szolgálja a, budapesti állatorvosi főiskola, a soproni erdészeti főiskola és a budapesti *Közgazdasági Egyetem* mezőgazdasági fakultása.

A mezőgazdasággal és állattenyésztéssel kapcsolatban úgy az oktatással, mint a tudományos munkálatokkal járó kiadások túlnyomó részét az állam vállalta magára. A magyar főváros egyik fő-látnivalóját: a maga nemében páratlan *Mezőgazdasági Múzeumot* az állam tartja fenn, épügy, mint a *Földtani Intézetet* és ennek múzeumát, valamint a *Meteorológiai és Bakteriológiai Intézeteket*. Az összes kísérleti állomások államiak és a földművelésügyi minisztérium ellenőrzése alatt állanak.

A magyar mezőgazdaság hivatalos, társadalmi és politikai érdekképviselői szervei a *Mezőgazdasági Kamarák*, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (Omge), a Magyar Gazdaszövetség és a Magyar Faluszövetség.

Magyarország természeti viszonyaiból folyólag első sorban agrárállam, a mezőgazdasági termelésben pedig a munkaadók és a munkások egymásrautaltsága szükségképpen még nagyobb, mint az iparban és kereskedelemben. Agrárállamban a mezőgazdasági termelés sikerességét törvényes intézkedésekkel biztosítani egyenesen életkérdés, mert ettől függ az egész ország gazdasági életének virágzása, avagy csődje. Így megérthető az is, hogy a mező-

gazdasági munkaügyek közigazgatásában Magyarországnak is az idő követelményeivel szükségkép lépést kellett tartania, minthogy itt túlságos konzervativizmus és a haladás eszméitől való elmaradás keservesen megbosszulta volna magát.

A mezőgazdasági munkaügy közigazgatását a földművelésügyi minisztérium külön főosztálya látja el. Ennek kebelében nyernek gondozást a munka- és szolgálati viszonyok szempontjából a gazdasági munkások és gazdasági cselédek közigazgatási ügyei, amelyek egyaránt felölelik a munkásbiztosítást, valamint a munkaügyi bíraskodást.

A mezőgazdasági munkaadók és munkások közötti jogviszonyt az 1898. évi H-ik, 1899. évi XLI- és XLII-ik, s az 1900. évi XXVII- és XXIX-ik törvénycikkek szabályozzák. E törvények értelmében a munkaszerződést írásban kell megkötni az illetékes községi előljáróság előtt, kivéve a munkaadó és a napszámos közötti szerződést, mely szóval is megköthető. A törvények meghatározzák a szerződések lényeges tartalmát, a szerződések felbontásának eseteit, a munkaadó és munkás kötelezettségeit, a szerződésszegés következményeit és a büntető intézkedéseket.

A gazda és gazdasági cseléd közötti jogviszonyt az 1907. évi XLV-ik törvénycikk szabályozza. Gazdasági cseléd az, ki valamely gazdaságban személyes és fontos szolgálatra bér ellenében legalább egy hónapra kötelezi magát. A gazdasági cselédeknek cselédkönyvvel kell rendelkezniük és a szolgálati szerződést írásban és szóval egyaránt meg lehet kötni. E szerződés más megállapodás hiányában mindig egy évre szól. A törvény e szerződésekre vonatkozólag mindazt felöleli, amit a mezőgazdasági munkásokra vonatkozó, fennebb ismertetett törvény előír. De ezeken felül különleges intézkedéseket tartalmaz a munka- és nyugvási idő, az egészséges lakás, táplálék, tüzelő, gyógyíttatás és a cseléd gyermekeinek iskoláztatása tekintetében.

A mezőgazdasági munkásvédelmi intézkedések között fontos az 1823. évi XXV-ik törvénycikk, mely a munkások munkaerejének jogosulatlan kihasználását gátolja meg azáltal, hogy a napszámbéreket járasonként és városonként a földművelésügyi miniszter által küldött gazdasági munkabérmegállapító bizottságok állapítják meg. A földmunkások vállalkozó földmunkásszövetkezetekbe is tömörülhetnek, melyeket az 1923. évi XI-ik törvénycikk szerint a földművelésügyi miniszter állami támogatásban is részesíthet. A mezőgazdasági munkásközvetítést egy, e célra szervezett Országos Központi Iroda látja el, amely az egész országra nézve nyilvántartja a munkakeresletet és kínálatot. Ennek külső szervei a törvényhatósági és községi munkásközvetítők. A mezőgazdasági munkásbiztosítással kapcsolatos teendők ellátásával az 1900. évi XVI-ik törvénycikk az Országos Gazdasági Munkáspénztárt bízta meg. Ez baleset miatti rokkantság, baleseti halál, aggkor beállta (65 év) és halál esetén nyújt segélyeket a sérültek, illetve hátramaradottaik részére és nyugdíjat is biztosít. A biztosítás részben kötelező, részben önkéntes.

Kötelező a gazdasági cselédek és gépek mellett alkalmazott gazdasági munkások biztosítása. Amely munkaadó a kötelező biztosítást elmulasztja, a teljes kárért felelős. A segély ingyenes gyógykezelés és meghatározott pénzsegély alakjában illeti meg a munkást.

A munkásjóléti intézmények között a legfontosabbak a Mezőgazdasági Munkásjogvédő Központi Iroda, mely a munkás és gazdasági cselédek részére ingyenes jogi tanácsot és ingyenes jogi képviseletet nyújt és a bíróság elé nem tartozó szolgálati vitás ügyekben dönt, továbbá a Földművesek Tudakozó Irodája, mely ingyenesen útbaigazítást és tanácsot nyújt. Korszerű haladásról tanúskodik: a gazdasági munkásházak építésének állami támogatása (1907. évi XLVI-ik törvénycikk), a hosszabb ideig kifogástalan szolgálatot teljesített munkások és gazdasági cselédek oklevéllel és pénzbeli jutalommal való kitüntetése és végül a népkönyvtárak létesítésével oly egyesületek kebelében, amelynek tagjai túlnyomó részben földművelők.

Meg kell végül említenünk a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet is, amelyet a világháború után állítottak fel és amely az egész művelt világon a munkások sorsának javítására törekszik. Magyarország, mint a Népszövetség tagja, a szóbanforgó szervezetben is helyet foglal. E szervezet két alkotórésze: a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal és az évenként tartott közgyűlés; ez, mely utóbbi minden egyes tagállam 4-4 kiküldöttjéből áll és mégpedig úgy, hogy a közgyűlésre két képviselőt a kormány, egyet-egyét pedig a munkaadók és munkások küldenek ki.

XV.

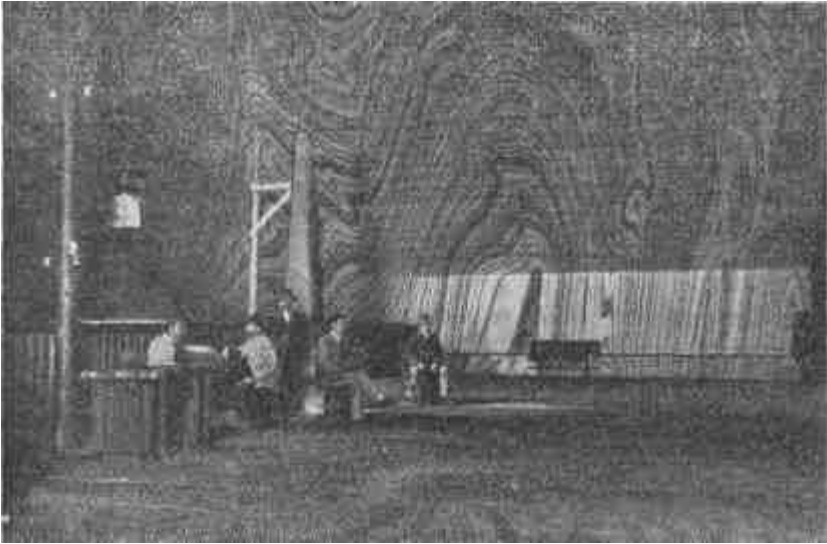
Magyarország Ipara

Magyarországon az iparosodás gondolata a múlt század első felében párhuzamosan fejlődött ki az ország függetlenségére való törekvésekkel. Az elmúlt század negyvenes éveiben Kossuth Lajos, aki mint gazdaságpolitikus is messze kimagasló alakja a magyar történelemnek, szabatos és erőteljes kifejezést adott annak a több évszázados gondolatnak is, amely Magyarország gazdasági felvirágzását és függetlenségét az ország boldogulása szempontjából elengedhetetlennek tartotta. Magyarország közönsége Ausztriával azokban az időkben azt jelentette, hogy Magyarország alig hozhatott máshonnan iparcikkeket, mint Ausztriából és nem adhatta el máshol nyertermékeit, mint Ausztriában. Másrészt iparát sem fejleszthette, mert nem volt módjában iparának védelmet és támogatást nyújtani az elhatalmasodott osztrák iparral szemben. Kossuth Lajos beszédek és újságcikkek egész sorozatával ostromozta ezt a kétszeres' függőséget, ezt a gazdasági rabságot. Első sorban teljes kereskedelmi szabadságot akart Magyarország árubeszerzései és eladásai tekintetében, azután az alig tengődő magyar ipar megerősítését, illetőleg megteremtését. Magyarország nem volt abban a helyzetben, hogy a XVIII-ik század végén, különösen Mária Terézia uralkodása idején, szintén állami támogatással kifejlesztett osztrák ipar versenyével szemben vámokkal védelmezze, avagy államilag támogassa saját fejlődésre képes iparát. Kossuth tehát mindenekelőtt társadalmi agitációval igyekezett elérni, hogy a magyarok magyar árut vásároljanak. Megalapította a negyvenes évek közepén az *Ipar egyesületet* s a *Véd-egyletet* és hatalmas tudással, ritka gazdaságpolitikai éleslátással párosult ékesszólása és írásművészete a nagy gondolat táborába gyűjtötte az egész országot.

Az 1848/49-i magyar szabadságharcot követő osztrák elnyomatás esztendeiben természetesen az Ausztriától való gazdasági függőség még fokozottabb mértékben érvényesült s a közlekedés és a hitel eszközeinek fejlődése is hozzájárult ahhoz, hogy az osztrák ipar versenye a magyar ipart kezdetleges fejlődésében úgyszólván teljesen megakassza. Az a gazdaságpolitika, amelyet a mindent Ausztriában központosító bécsi körök ebben az időben képviseltek, *Magyarországot gyarmatnak tekin-*

tette, gyarmatként kezelte és csirájában elfojtott minden iparfejlesztésre irányuló magyar törekvést.

Az alkotmányosság helyreállításával, azaz 1867-től kezdve, a helyzet sok tekintetben megváltozott s bár az Ausztriával közös vámterület továbbra is kizárta a *vámvédelem útján* való magyar iparfejlesztést, Magyarországnak a kiegyezés keretében visszanyert önrendelkezési joga mégis lehetővé tette, hogy az ország gazdasági érdekeinek megfelelő intézkedésekkel a fokozatos iparosodás előmozdítottassék. Az 1867-i kiegyezéstől a világháború kitöréséig elmúlt félszázad Magyar-

Táncterem a marosújvári sóbányában tömör sósziklába vájva.

ország számára a békés fejlődésnek, a gazdasági megerősödésnek és kulturális haladásnak időszaka volt, de egyúttal az ipar, különösen a gyáripar fejlődésének korszaka is, különösen második része a múlt század 90-es éveitől kezdődőleg. Ezt megelőzőleg is igen figyelemreméltó fejlődést értek el egyes iparágak, így különösen a *mezőgazdasági termeléssel szorosan összefüggő malomipar*, amely csakhamar *első helyre* küzdött fel magát Európában s azóta is csak Amerika szárnyalta túl. Az ország egész gazdasági szerkezetét átalakító változást azonban a múlt század 90-es éveiben megindult céltudatos és rendszeres iparfejlesztés idézett elő. Míg 1890-ben az iparból, kereskedelemből és közlekedésből Magyarországon 2,829,000 lakos élt, ez a szám 1900-ban 3,773,000-re, 1910-ben 4,929,000-re emelkedett. A növekedés 54%-ót, illetőleg a második évtizedben 41%-ot tett ki ugyanakkor, amidőn az őstermeléssel foglalkozó lakosság száma

29%-kal, illetőleg 1900 és 1910 között csupán 10%-kal gyarapodott.

Az ipari fejlődésnek nyilvánvaló hatása a gazdasági és kulturális előhaladásra, előtérbe helyezte az állami iparfejlesztés gondolatát. Ebben az irányban az első intézkedés az 1881. évi XLIV-ik törvénycikkkel történt, amely adó- és illetékmenteségi kedvezményekkel igyekezett a gyári vállalatok alapítását előmozdítani. Ennek a kezdeményezésnek azonban inkább erkölcsi hatása volt, mert komoly anyagi eszközök a cél elérésére nem állottak a kormány rendelkezésére. Csak a 90-es évektől kezdődőleg támogatta a kormány közvetlen segélyezéssel is az iparfejlesztést, amely a Kossuth Lajos fia: Kossuth Ferenc kereskedelmi minisztersége alatt alkotott 1907. évi III-ik törvénycikkben nyerte el betetőzését. Ez a törvénycikk, amelynek megalkotása és nagy részben végrehajtása is báró Sztérényi József akkori kereskedelmi államtitkár, később a háború alatt kereskedelmi miniszter, nevéhez fűződik, ugyanazt a gondolatot tűzte ki céljául, amelyet 60 esztendővel ezelőtt Kossuth Lajos kívánt a *Védegylettel* megvalósítani: függetleníteni Magyarországot az osztrák ipartól s erőteljes ipari termelés révén *megszüntetni a kivándorlást*, fokozni a mezőgazdasági termelés fogyasztóinak tömegeit s az iparral foglalkozó társadalmi réteg megerősítésével biztosítani az ország gazdasági és kulturális haladását. Ha mindenképpen túlzottak voltak is a külföldön elterjedt hírek azokról az áldozatokról, amelyeket a magyar állam az ország iparának fejlesztéséért hozott, végösszegben ez a támogatás eléggé jelentősnek mondható, hiszen 1891-től 1914-ig összesen 79 millió aranykoronát, tehát évi átlagban 3.3 millió aranykoronát fordított a magyar állam közvetlen segélyezésekre, beleértve a kisipart és a háziipart is. Mindenesetre az iparfejlesztés eredményei ebben a közel negyedszázadnyi időszakban rendkívül figyelemreméltók. Legjobban igazolja ezt, ha összehasonlítjuk a legfontosabb ipari csoportokra nézve a gyáripari termelés értékét 1898-tól (ez volt az első gyáripari statisztikai felvétel időpontja) 1913-ig. Ezt az összehasonlítást a következő adatok tüntetik fel:

	A termelés értéke millió aranykoronában	
	1898	1913
Élelmezési iparok	456	1276
Vas- és fémipar	193	501
Gépgyártás	151	305
Fonó-, szövő- és ruházati iparok	78	224
Bőripar, cipőgyártás, stb.	37	78
Papíros, sokszorosító ipar	33	97

Magyarországnak, mint egységes területnek, e fejlődés so-

rán erősen kidomborodó ipari jellegét igazolja az 1910. évi külkereskedelmi mérleg is, amely a következő képet nyújtja:

	Behozatal	Kivitel
	millió aranykoronában	
Nyers anyag	870	1600
Gyártmányok	1717	1325

Magyarországon ebben az időszakban az élelmezési iparok közül a malomipar mellett a fejlődés igen jelentős fokára emelkedett a *cukoripar*, *szeszgyártás*, *söripar*. Jelentős tényező volt továbbá a vasipar, a *gépgyártás*, különösen a *villamossági ipar*, számottevő gyáripari üzemekkel rendelkezett a textilipar, bőr-*ipar*, papirosipar, vegyészeti ipar, stb. Párhuzamosan a gyáripar fejlődésével nagy arányokban fejlődött a belföldi *széntermelés* is, amely Nagy-Magyarország területén a háború előtt meghaladta a 10 millió tonnát, rövid *egy* negyedszázad alatt négyszeresére emelkedvén annak a mennyiségnek, amelyet a hazai bányák az ipari fejlődés e korszaka előtt termeltek.

A trianoni gyászos békekötés, amely az ezeréves Magyarországot területének mintegy kétharmadrésztől megfosztotta, a virágzó iparvállalatok igen nagy számát is elszakította az országtól. Bár a gyáripari termelésnek aránylag jelentős része a fővárosban koncentrálódott, de emellett igen szépen fejlődött gyáriparra volt az elszakított városok közül *Pozsonynak*, *Kassának*, *Nagyváradnak*, *Temesvárnak* és Erdély nagyobb városainak. Természetesen az ország szélén – a Trianonban elszakított részekben – voltak megtelepedve azok a vállalatok, amelyeknek nyers anyagát e területek erdőségei és bányászata szolgáltatták. De ezenfelül az elszakított területeken jelentős, textilipari üzemek is voltak. Ez a magyarázata annak, hogy míg Nagy-Magyarország textiliparának 58.2%-a veszett el az ország megcsonkítása következtében, a faiparnak meg épenséggel 77.7%-a, a papirosiparnak 76.7%-a, a vas- és fémiparnak 49.3%-a, a vegyészeti iparnak 45%-a, a bőr-*iparnak* 42.2%-a: addig *az élelmezési iparnak* 57.6%-a, *a gépgyártásnak pedig épenséggel* 82.2%-a maradt meg az ország jelenlegi területén. Ez a magyarázata annak is, hogy az utóbbi iparágak a jelenlegi Magyarországnak a háború következtében is nagy mértékben megcsökkent fogyasztására lévén utalva, termelési képességüket csak aránylag kis részben képesek kihasználni, míg másrésztől, különösen a textiliparban, amely Nagy-Magyarország fogyasztásának is csupán kis részét tudta ellátni, csak új vállalatok alapításával lehetett a csonka ország fogyasztását jelentősebb részben a belföldi ipar számára biztosítani.

A trianoni békeszerződés létrejötte után igen súlyos átmeneti esztendőket következtek be gazdasági szempontból az esztelenül és szörnyen megcsonkított országokra. A körülötte levő államok elzárkózó politikája megnehezítette, sőt sok esetben úgyszólván lehetetlenné tette termelési feleslegeinek a külföldi

piacokon való elhelyezését s a legelső időben a legnagyobb áldozatok árán sem tudta az ország lakossága beszerezni a külföldről azokat a cikkeket, amelyekre szüksége volt. A kiviteli és behozatali tilalmakkal szemben kénytelen volt ugyanezekkel az eszközökkel védekezni s a rákényszerített elzárkózottságban az ipari termelésnek a megváltozott fogyasztási igényekhez való hozzáidomulása s új iparvállalatok alapítása a szó legszorosabb értelmében *gazdasági szükségszerűség* volt.

Új korszak kezdődik az ipari termelés számára a megcsontított ország új vámtarifájának megalkotásával, amely 1925 január elsejével lépett életbe. Ugyanekkor és ezt megelőzőleg is megszüntette Magyarország a háború után – a kényszerhelyzet nyomása alatt – életbeléptetett összes behozatali és kiviteli tilalmakat, *ezzel a lépésével megelőzve úgyszólván az összes körülötte levő államokat és a külső kereskedelem terén helyreállítva a békebeli állapotot*, amely a belföldi termelés védelmére csak egyetlen eszközt ismert; a vámtarifában lefektetett, illetve a kereskedelmi szerződésekben kölcsönös engedmények mellett megállapított vámvédelmet. El kell ismerni, hogy a nagyobb autonóm vámtarifa védővamos jellegű és kétségtelen az is, hogy a vámok által biztosított védelem első sorban az ipari termelés javára szolgál. A magyar autonóm vámtarifa által nyújtott védelem azonban általában nem haladja meg azt a védelmet, amelyekkel a többi európai államok támogatják a maguk ipari termelését, az amerikai vámvédelmet pedig a legtöbb cikknél meg sem közelíti. Az utóbb megkötött kereskedelmi szerződések, amelyek a vámvédelemnek az autonóm vámtarifában biztosított mértékét lényegesen csökkentették, igazolják, hogy a vámtarifa nem akadályozta a kereskedelmi szerződések megkötését a környező államokkal.

Az ipari termelés Csonka-Magyarország gazdaságában ma már újból elfoglalja azt a helyet, amelyet a háború kitörésekor a régi Magyarország gazdaságában magának kivívott, sőt egymásik vonatkozásban már túl is haladta. Ha a magyar gyáripari statisztikának az 1926. évre vonatkozó alábbi adatait összehasonlítjuk a jelenlegi Magyarország területén megmaradt gyárak háborúelőtti, azaz 1913. évi termelésével, ezt a megállapítást igazolva látjuk.

A jelenlegi Magyarország területén
levő gyárak termelése:
1913-ban 1926-ban
millió aranykoronában

Élelmezési iparok	695	795
Vas- és fémipar	252	209
Gépipar	226	148
Textilipar	82	227
Bőripar	44	60
Kő-, agyag- és üvegiipar	70	86
Vegyészeti iparok	124	133

A gyáripari termelés összes értéke, a fentebbi adatokban nem szereplő kisebb szakmák termelésével együtt, 1926-ban *1868 millió arany koronára rúgott* az 1913. évi 1641 millió aranykoronával szemben. És ha figyelembe is vesszük az iparcikkek árindexének emelkedését 1913-mal szemben, ez a szám mindenesetre a békebeli állapotokhoz való lényeges közeledést jelent. Feltűnő az adatokban a textilipar nagy előretörése, amelynek termelése értékben, 1913-mal szemben, csaknem *megháromszorozódott* és a következménye annak a komoly iparfejlesztési munkának, amely a textiliparnál az utóbbi esztendőkhben kétségtelenül megállapítható. Igen érdekes fejezete ez Magyarország iparosodása történetének. Az új vállalatok részben a gazdasági helyzet teljes átalakulása folytán más szakmában feleslegessé vált gyári épületekben, üzemen kívül helyezett sörgyárakban, malmokban, részben az elszakított területekről behozott gépberendezésekkel létesültek és ily módon rövid néhány esztendő alatt számottevő textilipar alakult, amely a belföldi fogyasztás ellátásában immár jelentős tényező, sőt évről-évre emelkedő kivitele is van. Különösen a pamutiparban és a gyapjúiparban mutatkozik jelentős fejlődés. A pamutorsók száma közel *négyszerese* annak, ami a háború befejezése után volt, midőn a jelenlegi Magyarország területén mindössze 30,000 orsó maradt. A pamutszövőszékek száma 3870-ről 11,200-ra emelkedett, a gyapjúszővés 365 szövőszék helyett már közel 1200 szövőszékkel rendelkezik. A magyar textiliparnak ez a fejlődése, amellyel kapcsolatban a kormány az új vámtarifában gondoskodott az ide tartozó iparágak védelméről, a külföldön meglehetősen feltűnést keltett, különösen azokban a szomszédos államokban, amelyeknek textilipara a háború előtt nagy mértékben támaszkodott a magyar piacra. Pedig az állami iparfejlesztésnek ebben alig volt szerepe, hiszen az új vállalatok szubvencionálása a háború alatt teljesen megszűnt és kizárólag az adó- és illetékmentesség engedélyezésével támogatta az állam az újabban létesült vállalatokat. Inkább az iparfejlesztés szükségességének érzete, amely Csonka-Magyarország új gazdasági helyzetéből fakadt, teremtette meg ezt az új ipart, annak megértésével, hogy Magyarországnak tovább kell haladnia az iparosodás útján, ha sűrű és egyre szaporodó lakosságának megélhetését biztosítani kívánja és nem akar elmaradni a kulturális haladás terén.

A textiliparon kívül azonban más ipari szakmában a háború előtti állapothoz képest, új, nagyobb vállalatok alapítása révén előálló fejlődés alig mutatkozik. E szakmák gyáripari üzemei csaknem kivétel nélkül még a háború előtt létesültek. Ez a körülmény is igazolja, mennyire téves az a külföldi felfogás, hogy Magyarország a háború befejezése óta mesterségesen teremtett ipart. Viszont téves az is, hogy Magyarország kizárólag mezőgazdasági ország és ipari termelésének nincs jelen-

tősége. Hogy mennyire téves ez a beállítás, élénken bizonyítja a mezőgazdasági termeléssel összefüggő iparok helyzete, amelyek már a háború előtt annyira kifejlődtek, hogy termelőkéességük a megcsonkított ország fogyasztását sokszorosan meghaladja, tehát kifejezett exportiparok, amelyek hivatva volnának arra, hogy a mezőgazdasági termelés feleslegeit iparcikké feldolgozva exportálják. Az ide tartozó iparágak súlyos helyzetét éppen az a körülmény okozza, hogy a körülöttünk levő államok, ezeknek az iparoknak természetes piacai, igyekeznek maguk ilyen iparágakat teremteni és csaknem teljesen elzárkózni a magyar mezőgazdasági iparok kivitelével szemben. Ez a helyzet különösen a malomiparban, amely a lisztexport akadályozása következtében jutott annyira, hogy ez iparág, amelyet Nagy-Magyarország déli részén dúsan termő búzaterületek elszakítása nyers anyagának jelentős részétől is megfosztott, immár évek óta termelőkéességének alig 20-25%-át tudja kihasználni. A magyar cukoripar évi 20 millió vagon termelésének körülbelül *a felével szintén a külföldi piacokra van utalva*. Ez az iparág a kivitelnél mutatkozó nehézségek ellenére is elérte békebeli termelését. A szeszipar termelését állami törvény szabályozza. A megállapított termelési kontingens, amely szintén főképpen a kiviteli lehetőségek alakulása szerint változik, az ipari szeszgyárak termelését kapacitásuknak 20-30%-ára szorítja le. Az igen fejlett magyar *sőripar kizárólag a belföldi fogyasztásra van utalva* a kivitt akadályozó nehézségek folytán. A megcsökkentett fogyasztási területen a békebeli termelésnek alig 20%-át tudja elhelyezni, aminek ellensúlyozására a fővárosban az üzemek koncentrációjával védekeznek. A mezőgazdasági termeléssel összefüggő *növény olajipar* termelési képessége is nagy mértékben meghaladja az ország szükségletét és sorsa a kiviteli lehetőségek alakulásától függ. A *keményítőipar* termelőkéességének szintén csak egy részét tudja kihasználni. Hasonló a helyzet a textilnövényeket feldolgozó üzemeknél, bár ezen a téren a textilipar fejlődésével s a textilnövények termelésének fokozásával kapcsolatban a legutolsó években örvendetes haladás mutatkozik.

A *vasiparban* az ország jelenlegi területén megmaradt üzemek termelése teljesen fedezi az ország szükségletét, bár vasércben a jelenlegi Magyarország a szükségletnek körülbelül felével behozatalra van utalva. A nyers vastermelés Magyarországon 1926-ban csaknem elérte a békebeli 1.9 millió métermászt, sőt a múlt esztendőben már jelentős mértékben meg is haladta. Hasonló a helyzet a nyers acéltermelés tekintetében is. A vasfeldolgozó ipar minden ágazata képviselve van Magyarországon s az utolsó esztendőben berendezkedett oly cikkek gyártására is, amelyeket azelőtt Ausztriából hozott be. A fémfélgyártmányok előállítására fejlett modern üzemekben folyik és az idetartozó termékek jelentékeny része külföldi piacokon nyer

elhelyezést. Kétségtelen, hogy az idetartozó iparok helyzetének alakulása első sorban a belföldi fogyasztás emelkedésétől és különösen a magyar mezőgazdaság megerősödésétől függ. Ugyanez áll teljes mértékben a rendkívül fejlett és egyes ágazataiban a külföldön is versenyképes *gépgyártásra is*. A magyar *malomépítész*et évtizedek óta első helyen áll Európában és általánosan elismertek a magyar *elektrotechnikai* ipar és az *izzólámpagyártás* termékei is, amelyeket a magyar ipar tengerentúli államokba is exportál. A gépgyártásnak egyéb ágazatai azonban – és ezek sorában egyedül a speciális textilipari gépgyártás nincsen képviselve – első sorban a belföldi fogyasztásra támaszkodnak. Ilyen iparág főleg a mezőgazdasági gépgyártás, az erőgépek előállítás, a vasszerkezetek gyártása, lokomotív- és waggonépítés, motorok gyártása, 'stb. Az állam pénzügyi egyensúlyának helyreállítása óta újból nagyobb mértékben megindult állami beruházások táplálják, a magánfogyasztás mellett, az ide tartozó iparágakat, amelyek azonban még mindig nagy nehézséggel küzdenek és a békebeli termelésnek csupán egy részét tudják elérni. A múlt évben nagyobb mértékben megindult építkezések az ipari termelés terén is újabb lendületet hoztak, különösen az építkezéssel szorosabban összefüggő iparágak terén, nevezetesen a cementiparban, téglaiiparban, faiparban, stb. Ez a fellendülés az ipari termelés terén immár az egész vonalon a békeállapotokhoz való közeledést jelenti és az ország ipari termelésének jövőjében való bizalmat megszilárdította.

Az újabb időben kifejlődött gyáriparon kívül meg kell emlékeznünk Magyarország kézművesi iparáról is, amely különösen a múltban, de még a világháború előtt is virágzó, egészséges törzs volt a magyar gazdasági életben. A földművelő magyar nép szükségleteit, ősi konzervatív hajlamainál fogva is, előszeretettel szerezte be a sorai között élő kézműves iparosoktól, a magasabb kultúrigényekkel bíró városi lakosság pedig szívesen fordult a fejlett technikájú és kiváló művészi ízlésű magyar kézműves műiparhoz. Noha a volt osztrák-magyar vámunió mellett a magyar kézművesiparnak a fejlett osztrák és cseh gyáriparral is versenyeznie kellett, megállta a helyét és a magyar kisiparos osztály erős, egészséges társadalmi réteget alkotott, amely az iparához szükséges nyersanyagokat az ezeréves országhatárokon belül rendszerint be tudta szerezni. Voltak a magyarságnak ősi hagyományokon megizmosodott, világhíres kézművesiparai, amelyeket még Ázsiából hozott magával a honfoglaláskor. A harcos lovas nemzetet már a népvándorláskorabeli forrásmunkák mint pompázó fegyverekkel és díszes ruhákban felvonuló lovashadat jellemzik. Az ebből a korból fennmaradt fegyverek, ékszerek, csattok, forgók, lószerszámok

és ruhák azt bizonyítják, hogy a magyarok között az akkori világ legkiválóbb fegyverkovácsai, bőrmunkásai, ékszerészei, ötvösei és ruházati iparosai éltek, míg az ősi népművészet ma is világszerte megcsudált szín- és vonalharmóniái (mezőkövesdi, kalotaszegi, ormánysági hímzések) az egész magyar nép műízlésének beszédes bizonyágai. Azok az idegenek, akik a magyar múzeumokban a régiségtáratat fölkeresik, a legnagyobb-szerű élmények részesei lesznek, mert el sem képzelt gazdag tárházait látják a magyar kézművesipar nagyszerű ősi fejlettségének. És azok is, akik a Rumániához csatolt Erdély, vagy a Csehországához csatolt Felvidék (a mai Szlovenszko), vagy a jugoszláv uralom alá került Bánság és Horvát-Szlavonország múzeumaiban gyönyörködnek a régi ipari remekekben, sohase felejtsek el, hogy mindazokat az ezeréves Magyarország régi kézművesiparosai alkották, aminthogy a Habsburgok négyszázéves uralma alatt a magyar műipari kincsek mérhetetlen értékei kerültek a bécsi császári gyűjteményekbe, ahol a muzeális ipari kincsek jelentékeny része ismét csak az ősmagyar kézművesipar fejlettségét hirdetik az idegeneknek, noha az új államok ellenséges érzülete gondoskodik mindenütt arról, hogy az idegen szemlélő ezt meg ne tudja. A magyar géniusz, amelynek ihletett képviselői az irodalom, a zene, a képzőművészetek és a tudomány minden ágában világszerte az első sorokban küzdenek az emberi kultúra harcosainak legjobbjai között, a kézművesipar terén is elsőrangút, szépet és maradandót alkotott. Nagy-Magyarország kézművesiparosa azzal a boldog érzéssel vette mindig kezébe szerszámját, hogy szaktudásával, fejlett ízlésével és szorgalmával, önmagának erkölcsi és anyagi javakat, társadalmi osztályának és hazájának pedig megbecsülést tud szerezni.

Mindezt derékben törte ketté az ország földarabolását végrehajtó trianoni béke. A Cseh-Szlovák köztársasághoz csatolták az egész magyar ipari népesség 17.7%-át (280,118 iparral foglalkozót), Rumániához 20.6%-át (267,092 iparral foglalkozót), a szerb-horvát-szlovén királysághoz 7%-át (32,837 iparral foglalkozót). Együttvéve tehát leszakították Magyarország ipari törzsének 48.8%-át (631,509 iparból élőt), míg a megcsontított Magyarországon megmaradt az iparból élő népesség 51.2%-a (665,577 iparból élő). Ezekben a számokban csak az önálló iparüzőket, az alkalmazottakat és a segédszemélyzetet tüntetjük fel, a családtagok nélkül. Kézműipari szempontból jellemző a megcsontításra a következő néhány adat: a Nagy-Magyarország 57,911 kovácsából megmaradt 27,119, 6348 fazekasából 3970, 132,825 lábbeli készítő iparosából 70,970, 47,677 molnárából 21,191, a 22,930 sütőiparosából 8738, a 34,004 hentesből és mészárosából 16,581, a 63,452 kőműveséből 26,348, a 31,939 ácsából 11,768. Felére, harmadára csökkent tehát a megcsontított ország kézműves iparossága.

De még a végtelenül lesújtó számok sem fejezik ki híven a trianoni béke rombolását az egykor virágzó magyar kézműipar terén. A főváros és a nagyvárosok jellegzetes iparágai elvesztették fogyasztóiknak kétharmad részét, mert hiszen ezek nem a helyi piacnak, hanem az egész országnak, különösen pedig az elszakított országrészek vagyonos, fejlett ízlésű fogyasztó közönségének dolgoztak. A megcsönkítés következtében így elárvultak a megmaradt kézművesipari műhelyek is, mert az elszakított területekről Budapestre gravitáló magánfogyasztást igen hatásosan elriasztották azok a nehézségek, amelyeket az utódállamok, az útlevél, a vízüm és vámvizsgálat terén életbe léptettek, s amelyek célzatosan annyira zaklatásszerűek, hogy teljesen elriasztják a Magyarországon való kézműipari beszerzésektől az elszakított területek lakosságát. így túlméretezetté váltak a megmaradt országrészhez képest a kézműipari műhelyek, s megfelelő fogyasztáshoz nem jutván, a lassú gazdasági sorvadás rettenetes sorsa vár rájuk. A magyar iparművészet elvesztette kiváló ősforrásait, a magyar népművészet számos tipikus vidékeit veszítette el és szenvednie kell még attól az erkölcsi nyomástól is, hogy az utódállamok az erdélyi, a felvidéki magyar népművészetet, mint rumán, mint szláv iparművészetet jelentetik meg világszerte. A Kőrös-vidék, a Kalotaszeg, a Mezőség világhíres gyönyörű magyar népművészeti és kézműipari remekeit minden szégyenérzés nélkül, már az amerikai piacon is, mint rumán népművészet termékeit kínálgatják, noha minden porcikája, minden vonala, minden színharmóniája az ősi magyar műízlést dicséri.

Egy mélyen lesújtott nemzet ezeréves kézművesipara került Trianon következtében a tönk szélére és várja a magyar igazság feltámasztásától a saját gazdasági felvirágzását is.

Valamely állam kulturális fejlődésének fokmérője munkaügyi közigazgatásának állapota. A magyar munkaügyi közigazgatás ez idő szerint fejlődőben van. A munka különböző ágazataiban találunk ugyan igen sikerült törvényes alkotásokat, minden ágazatot egybefogó, összefüggő rendszert azonban még nem sikerült létrehozni, aminek legfőbb okát a nehéz viszonyokban kell keresnünk.

A magyar ipartörvény (1884. évi XVII-ik törvénycikk) szabályozza a kisiparban foglalkoztatott segédek jogviszonyait. Csak az iparhatóság által munkakönyvvel ellátott segédeket szabad a munkaadónak felfogadnia. A munkaszerződést mindkét fél rendszerint felmondással és törvényben megjelölt esetekben felmondás nélkül is megszüntetheti. A munkaadónak, ha lakással is ellátja a szolgálati szerződés értelmében segédeit, egészséges és lakható helyről kell gondoskodnia és a segéd vallásának ünnepnapján időt kell engednie, hogy az istentiszteleten résztvehessen. Nagyjában ugyanezen intézkedések vonatkoznak a gyári iparban, a kereskedelemben (1875. évi XXXVII-ik törvénycikk), a bányászatban és a

vasúti szolgálatban (1914. évi XVII-ik törvénycikk.) alkalmazott munkaerőkre nézve.

Az ipartörvény rendelkezéseit egy 1922. évi törvény módosította, mely behatóan és gondosan szabályozza a tanoncügyet és messzeható védelmet és gondos nevelést biztosít az iparban alkalmazott gyermekeknek és fiatakorúaknak. A felnőtt férfiak munkaidejének behatóbb szabályozására nyújt módot az éjjeli ipari munka korlátozásáról szóló 1923. évből eredő törvény. Az iparüzemekben alkalmazott nők éjjeli munkáját tiltja el az 1911. évi törvény, melynek rendelkezéseit még hatályosabbá fogja tenni az 1928. évi törvény, mely igen messzemenő és részletes intézkedéseket tartalmaz az iparban, valamint más vállalatokban foglalkoztatott gyermekek, fiatakorúak és nők védelméről. Becikkelyezte a magyar törvényhozás a Nemzeti Munkaügyi Szervezet VI-ik egyetemes értekeztetésén a munkások szabadideje felhasználásának tárgyában elfogadott ajánlást.

Egy 1911-ből való törvény tiltja a fehér, vagy sárga foszforból való gyújtógyártást, 1923-ban alkotott törvény szabályozza a sütőipari munkát és az 1891. évi törvény elrendeli a vasárnapi és a Szent István napján való teljes ipari munkaszünetet.

Az ipari és gyári alkalmazottak baleset elleni védelméről szól egy 1893-ban alkotott törvény, amely egyben az iparfelügyelői intézmény létesítése révén ellenőrzi azt is, vajjon a gyárakban és ipartelegeken megtartatnak-e pontosan a munkásvédelmi törvények és rendelkezések?

A munkás védelem szempontjából igen fontosak az ipari, kereskedelmi és háztartási alkalmazottak betegség és baleset ellen való biztosítására vonatkozó törvényes intézkedések, amelyek ingyen gyógykezelést biztosítanak a munkásnak a megbetegedéstől fogva betegségének tartamára, de legfeljebb egy évig, keresetképtelenség esetén pedig táppénzt egy éven át és a munkás keresetképtelen családtagjai részére szintén ingyenes orvosi kezelést. Női munkásnak szülés esetén támogatásra, terhességi és gyermekágyi, valamint szoptatási segélyre is van joga és ugyané jogok illetik meg a munkás keresettel nem bíró, vele egy háztartásban élő női családtagjait. Halálozás esetén a munkás hátramaradottainak temetkezési segély jár.

A baleset esetén való kártalanítást szintén az említett törvény szabályozza. A biztosítással kapcsolatos teendők ellátására Országos Munkásbiztosító Pénztár létesített, mely a biztosított alkalmazottaknak és munkaadóiknak állami vezetés alatt, önkormányzati alapon álló szervezete. (1907. és 1921. évi törvénycikk.)

Az 1916. évi törvény értelmében a kereskedelemügyi miniszter egyes városokat és községeket arra kötelezhet, hogy az ipari munkaközvetítést, mint ingyenes hatósági teendőt lássák el. Minden iparkamara székhelyén szerveztetett egy hatósági munkaközvetítő hivatal.

A munkásosztály érdekeit szolgáló különféle intézkedések még számos törvényben jutnak kifejezésre. Lakásviszonyaik javítására irányulnak az építetőknek juttatott és törvényhozásilag körvonalazott kedvezmények, melyek eredményeként a gyáripar és bankok a legutóbbi években körülbelül 5000 kislakást, Budapest főváros pedig 2000-et építtetett és ez akció tovább folyik. Egyes, nevesebb gyártelepeken, pl. Ózdon, mely a Rimamurányi Vaskohászat centruma, a modern higiénia minden kellékével felépített, szemnek is igen tetszetős munkáskolóniák emeltettek. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1927. év végéig 25.470 házhelyet osztott szét, amelyből ipari és gyári munkás részére 4577 jutott.

A szociális intézmények közt meg kell említenünk még a budapesti Magyar Királyi Állami Gépgyár által a munkások részére létesített és 14 teremből álló orvosi ambulatóriumot, valamint a Budapest közvetlen közelében, *Kispest* területén, az állam által létesített és 4000 *kertes* munkáslakást magában foglaló, híressé vált *Wekerle-telepet*, valamint a Budapest székesfőváros nagyszabású szociális intézményeit (munkáslakások, népházak, népkönyvtárak, szegényházak stb.).

A munkások aggkorára és rokkantság esetére való biztosításával a törvényhozás 1928-ban fog foglalkozni.

A munkahiány esetén való kötelező biztosítás ügye törvényhozásilag ez idő szerint nincs még megoldva. Az ipari munkanélküliség Magyarországon 1925 tavaszán kulminált, amikor a munkanélküliek száma 39.000-re ugrott fel, míg 1927. év végén azok száma már 11.063-ra csökkent.

A gyáripar 1926-ban 207.584 munkást foglalkoztatott, köztük 58.322 nőt. Az ipari munkások növekedő száma szükségessé teszi, hogy azok helyzetének javítását a magyar törvényhozás és kormányzat állandóan szíven viselje.

XVI.

Kereskedelem, Pénz- és Hitelügy, Közlekedés

Kereskedelem

A Középeurópa keleti szélén – Nyugat és Kelet kapujánál – fekvő Magyarország mindenkor hivatva volt arra, hogy élénk kereskedelmi forgalom közvetítője legyen. A nyugatról kelet felé folyó hatalmas Dunának, Keleteurópa országútjának, mentén a legrégebb idők óta élénk kereskedelem bonyolódott le azon az országon keresztül, amely a folyam középfolyságának jobb- és balpartján középpont gyanánt terül el. Magyarország fővárosa, *Budapest*, a Duna két partján ott fekszik, ahol az északra elterülő hegyvidék a délfelőli síksággal, a Nagy Alfölddel, érintkezik. Ennek a rendkívül kedvező földrajzi helyzetnek, amelyhez társul a központosított modern vasúti hálózat, köszönheti Budapest jelentőségét az átviteli kereskedelem szempontjából is. Elismert hírnevet vívott ki magának a külföldön a magyar gabona és liszt, a magyar bor, gyümölcs, baromfi, tojás, sertés és szarvasmarha, és nagyra nőtt az ezekkel foglalkozó kereskedelem. A trianoni kényszerbéke előtt oly hatalmas magyar fakereskedelem az erdőségek elszakítása ellenére is legalább részben meg tudta őrizni tranzitó-forgalmi szerepét. Az igen fejlett gépiparra támaszkodva, jelentős az ország mezőgazdasági és egyéb gépkereskedelme. A magyar gyárak mozdonyokat, vasúti kocsikat, villany-berendezéseket és felszereléseket tengeren túlra, még Ausztráliába is szállítanak. A magyar népipari termékek, a színpompás és leleményes népies hímzések, műipari cikkek Amerikába is megtalálják útjukat.

Az ezer éves állami léte alatt Magyarország vezetőköreinek mindig volt érzékük a kereskedelem nagy fontossága és létfeltételi igényei iránt. Régebben kiváltságokkal, újabban modern berendezésekkel és intézményekkel törekedtek a kereskedelem fejlesztésére. A világháború előtti nagyságának egyharmad részére csökkent Magyarország közel 8 milliónyi lakosságának 5.1%-a – 407,020 kereső és eltartott – esik a

tulajdonképpen kereskedelmi foglalkozásokra, beleértve a banküzletet, míg a közlekedés terén működők és eltartottak részesedési hányada 4.4%, – 356,126 lélek.

Az ország közigazdasága az 1848/49-ben az osztrák elnyomás ellen vívott szabadságharc óta – *Kossuth* és *Széchenyi* eszméi hatása alatt – teljesen modernizálódott. Hagyományos alapokon, de minden irányban modernül fejlődött magánjog, amely szerkezetében és jellegében leginkább az angol joghoz hasonlít; kodifikált modern kereskedelmi és váltójog, modern törvénykezési eljárás, amelyek a kifejlődött judikatúrával együtt bármely nyugateurópai joggal fölveszik a versenyt; modernül szervezett, kipróbált és tisztult hagyományokkal rendelkező független bíróságok, élethossziglan kinevezett, kitűnően képzett, a kormányhatalomtól és a helyi önkormányzatoktól független bírákkal: hathatósan szolgálják a kereskedelmi és általában az üzleti forgalom biztonságát az országban. Modern büntető igazságszolgáltatás, első rendű rendőrség és csendőrség (városi és falusi rendőrkarhatalom) őrzik az élet- és vagyónbiztonságot, amely semmivel sem marad alatta a nyugateurópai országok színvonalának. Kereskedelmi vonatkozásban a *teljes iparszabadság* alapján álló közigazgatási szabályok és a külállamokkal kötött viszonzossági megállapodások az iparüzés és kereskedés tekintetében úgy a *honosok, mint a külföldiek részére biztosítják a szabad mozgást*. A kereskedelmi utaztatás, megrendelések gyűjtése a továbbelárúsító kereskedőknél, külföldiek részére is teljesen szabad. A kereskedelmet előmozdító intézmények között említendő az ország fejlett bankhálózata, élén a jegy kibocsátás szabadalmával fölruházott *Magyar Nemzeti Bankkal*, amely az európai híru bankembernek, Popovics Sándornak, tapasztalt vezetése alatt működik.

Az *országos vásárok*, amelyek különösen a földtermékek és az ország kézműves-iparosságának munkatermékei értékesítése és a földmivelő lakosság iparcikk-szükségletének fedezése szempontjából bírnak jelentőséggel, továbbá az évente, tavasszal, a budapesti kereskedelmi és iparkamara által a lipcsei *Messe* mintájára rendezett *nemzetközi árumintavásár*, amely a lipcseit kivéve, a legrégebb, szintén eredményesen szolgálják a magyar kereskedelem érdekeit.

A tömeges *áruaukciók* intézményét is ismeri a magyar kereskedelmi élet, bár távolról sem oly kiterjedésben, mint a nagy tengeri kikötőkkel bíró országok. A hazai termésű gyapjú értékesítésére évente rendez ilyen aukciót a *Magyar Általános Hitelbank*.

A gabonatermés értékesítésének fontos segédeszközei a Budapesten és a többi nagyobb városokban működő és nagy szabású elevátorokkal felszerelt *közraktárak*. A külkereskedelem és a belföldi kereskedelem szolgálatára áll a nagyszabású *budapesti kereskedelmi kikötő*, amely a háborút követő

idők egyik legkiválóbb műszaki és kereskedelem-politikai alkotása. A terményforgalom szervezett piaca a budapesti *Árutőzsde*, amely a legrégebb ilyenmű európai intézmények egyike, Autonomiával bír és a választott bíraskodást széles körben gyakorolja, ily választott bíróság működik a kereskedelmi kamaránál is.

A *mértékügy* a tizedes méterrendszer alapján van szabályozva és az 1907. évi V-ik törvénycikk azt rendszeres reformnak vetette alá. Állami mértékHITELESÍTŐ intézetek végzik a kötelező időszaki (kétévenkénti) újrahitelesítést. Az *élelmiszerrendészetet* állami *vegyvizsgáló állomások* országos hálózata támogatja a hamisítások *ellen* folytatott közérdekű küzdelmében.

A kereskedelem érdekképviseleti szervei közül legrégebbiek a törvényes intézményekként szervezett *kereskedelmi és iparkamarák*, amelyek igen élénk tevékenységet fejtenek ki és érintkezést tartanak fenn közvetlenül a külföld hasonló szervezeteivel. A kereskedelmi kamarák munkáját a szakmai egyesületek hosszú sora támogatja.

Külkereskedelmi forgalom. Magyarország külkereskedelmi forgalma a háborút követő években így alakult:

	e z e r p e n g ő b e n							
	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Behozatal . .	484,087	603,984	625,696	490,663	815,255	858,029	952,061	1,156,100
Kivitel . . .	190,574	294,541	382,937	392,182	637,012	812,067	869,729	799,800
Behozatali többlet . . .	293,513	309,443	242,759	98,481	148,243	45,962	82,332	356,300

A háború utáni első években mutatkozó nagy behozatali többlet a háború nagy anyagpusztításának, a háború után természetszerűen jelentkező *anyag- és áruhiánynak* következménye. A termelés csak lassanként tért magához, kiviteli fölöslegek csak lassanként jelentkeznek. A magyar kormány és törvényhozás céltudatos iparfejlesztő politikája, amely legnyomatékosabban a részben már 1924-ben, teljes egészében pedig 1925 január 1-én életbe léptetett új vámtarifában jut kifejezésre, az ipari fejlődés szép eredményeit produkálta, különösen a textilipar terén. A behozatal 1923-ban erősen csökkent, 1924-től kezdve azután ismét fokozatosan emelkedik, ami részben az állami pénzügyek konszolidálásával együtt járó fogyasztásemelkedéssel és a meginduló állami beruházási tevékenységgel, részben a legutóbbi évek során kötött kereskedelmi szerződésekkel magyarázható, amelyek az ipari termelés vámvédelmét lényegesen csökkentették, ellenben nem enyhítették azt az elzárkózást, amellyel az ország mezőgazdasági és mezőgazdasági ipari kivitele régi piacain találkozik. A kivitel, bár szintén

emelkedő irányzatot mutat, nem tudott lépést tartani a növekvő behozatallal. Ennek az ország termelésében beállott olyan okai is vannak, amelyek a békeszerződés területi intézkedéseinek következményei. Míg a háború előtti Magyarországnak legfontosabb kiviteli cikkei liszt, gabona, szarvasmarha, sertés, cukor, fa, bor, ételzsiradékok voltak, az e termékekből való kivitel részben a déli gazdag mezőgazdasági területek elvesztése következtében, részben az európai államok mezőgazdasági vámvédelmének erősödése, a mezőgazdasági cikkek bevitele elől való elzárkózása következtében csökkent. Ellenben fából, amelyből a békében jelentős volt a kivitel, az erdőségek elvesztése következtében, nagy méretű, az egész behozatal 12%-ára rúgó behozatalra szorul az ország. A háború előtt ércből és sóból is számottevő volt a kivitel, ma az érc- és sóterületek elvesztése következtében ezekből is behozatalra van az ország utalva. A területváltozások következtében aránylag erősen emelkedett a fémekből, kőszénből, vegyszeti segédanyagokból való behozatal. A magyar kereskedelem a mindent felforgató trianoni békeparancs nyomán bekövetkezett nagy gazdasági változásokkal és rendkívüli nehézségekkel igyekszik teljes erővel és odaadással megküzdeni, hogy Magyarország gazdasági életében újra elfoglalja azt a helyet, amely a magyar kereskedelmet fontosságánál és fejlettségénél fogva méltán megilleti.

Pénz- és hitelügy.

Az 1918/1919-es politikai katasztrófákkal párhuzamosan következett be Magyarország pénzügyi leromlása, amely mélypontját 1924 februárjában érte el. Az államháztartás kiadásait csak részben lehetett a közszolgáltatásokból fedezni és így a kormány kénytelen volt a bankóprést igénybe venni. Ennek folytán a magyar korona külföldi árfolyama és belső vásárlóereje rohamosan esett, úgyhogy 1924 tavaszán egy békebeli aranykoronáért már több, mint 17,000 papírkoronát kellett fizetni. A pénzromlás folytán kezdett az egész gazdasági élet megbénulni. A pénzügyi újjászületés döntő napja 1924. március 14-ike volt, az ú. n. *genfi jegyzőkönyvek* aláírása, amelyek értelmében a jóvátételi zálogjog felfüggesztett, a jóvátételi kérdés 20 évre rendeztetett és lehetővé vált egy 250 millió aranykoronás külföldi kölcsön kibocsátása. Mindezzel kapcsolatosan az állampénzügyi egyensúly helyreállítása céljából a magyar kormány reformprogramot dolgoztatott ki, amelynek végrehajtását a Nemzetek Szövetségének főbiztosa, *Smith* Jeremiás, amerikai kiváló pénzügyi szakember, ellenőrizte. 1924 első felében megkezdte működését a *Magyar Nemzeti Bank*, az 1925. évi XXV-ik törvénycikk pedig megalkotta az új magyar pénzegységet, amidőn előírta, hogy 1 kilogramm

finom aranyból 3800 *pengő* veressék. A forgalomban levő papírkorona jegyek olyképpen kerültek beváltásra, hogy 12,500 papírkorona egy pengőnek (P) vétetett. Az új magyar pénzegység amerikai értékben egyenlő 0.1749 dollárral.

A magyar pengő értékének állandóságát biztosítja első sorban az a tény, hogy jóval az előre tervbe vett idő előtt, azaz már 1924 július 1 óta, az államháztartás egyensúlya nemcsak teljesen helyre van állítva, hanem még igen jelentékeny feleslegek is mutatkoznak. A *Magyar Nemzeti Bank* mintaszerű vezetés mellett gondoskodik a pengőérték állandóságáról, amelynek több mint 50%-os ércfedezete van és amelynek nemzetközi értékelése csak matematikailag alig kifejezhető lengéseket mutat, úgyhogy gyakorlatilag a pengő értéke teljesen állandónak mondható. Hogy ez rövid idő alatt lehetővé vált, az a Nemzeti Bank szakszerű működése mellett első sorban a polgárság szinte példátlan áldozatkészségének köszönhető.

A Magyar Nemzeti Bank működését a következő számadatokkal jellemezhetjük:

1927-ben a tényleges fizetési eszközök forgalmának mélypontja (április 23-ikán) 362.4 millió P volt, a váltópénzértékkel együtt 400.7 millió P. A legnagyobb forgalom idején (október 31-ikén) a bankjegyek összege 508 millió, a váltópénz hozzászámításával 549.3 millió P volt. A váltótárca mélypontját 1927-ben, március 15-ikén érte el 171.1 millió P állománnyal, a maximum az év végén volt 332.1 millió P. Az érc- és devizakészlet mélypontja július 23-ikán 253.4 millió P, a maximum az év végén 317.5 millió P volt.

A Nemzeti Bank leszámítolási kamatláb ja az egész éven át változatlanul 6% maradt.

A megcsonkított országnak gazdasági megerősödését, alkotó géniuszának érvényesülését mindenestre lassítja, némely vonatkozásban akadályozza a *még* mindig erősen érezhető *tőkehiány*, noha 1927-ben hosszú lejáratú kötvénykölcsonök alakjában mintegy 240 millió P tőke került be külföldről az országba és a rövid lejáratú hitelek alakjában beáramlott tőkemennyiség is közel jár a 200 millió pengő összeghez. A hosszú lejáratú kölcsonöket eddig (1928 eleje) főleg a törvényhatóságok és egyéb közületek, valamint legnagyobbbrészt a mezőgazdaság vették igénybe, azonban a tisztán 9%-ot meghaladó évi kamat és törlesztés mellett igen nehéz a magyar termelésnek az amúgyis súlyos nemzetközi versenyviszonyok között a küzdelmet a külfölddel felvenni. A kamatteher csökkenése az országban számos életrevaló vállalkozás megindulását, illetve fellendülését tenné lehetővé. Első rendű kereskedelmi váltók 1927 végén $7\frac{3}{4}$ - $8\frac{3}{4}$ % mellett voltak elhelyezhetők, kevésbbe jó váltó-anyagnál természetesen a kamatláb arányosan magasabb

volt, és különösen a vidéken még mindig súlyos kamatlábakkal is találkozunk.

Reményekre jogosít az, hogy a pénzérték megszilárdulása óta a takarékoság és az új belföldi tőke képződése ismét igen figyelemre méltó módon megindult és szépen fokozódik. Pengőértékre átszámítva, a budapesti 13 legnagyobb pénzintézetnek és a Postatakarékpénztárnak takarékbetét-állománya 1913 végén az *egymilliárdot* meghaladta, a folyószámlán elhelyezett betétek megközelítették a 860 millió P-t, úgy hogy e kétféle címen az említett pénzintézetek közel 1860 millió P-t, azaz 325 millió dollárt, kezeltek. 1927 végén pedig a takaré- és folyószámlabetétek összege 1027 millió P (180 millió dollár) volt, tehát a háborúelőtti állománynak több mint 55%-a.

A Budapesti Értéktőzsde természetesen a vázolt közgazdasági és pénzügyi viszonyok hatása alatt van. Az életképes magyar vállalatok a viszonyok fokozatos javulásával, célszerű vezetés, munkaakarát és kedvező konjunkturális viszonyok közepette remélhetőleg jobb jövőnek néznek elébe, ami azután szükségszerűleg a részvényt piacon is éreztetni fogja hatását. 1928 elején a háború előtti színvonalhoz viszonyítva a részvények kb. 30%-os alapon állnak.

Az államháztartás szanálása, vagyis újból egészséges alapra való helyezése, teljes sikerrel befejezést nyert. Az 1927/28. évi előirányzat 753.5 millió P kiadást és 753.6 millió P bevételt vett fel; a felesleget mintegy 170,000 P-ben irányozta elő, míg az állami üzemek mintegy 440 millió kiadásait és bevételeit pedig egyensúlyban levőnek tünteti fel. A tényleges eredmény azonban előreláthatólag jóval kedvezőbb lesz a nagyon óvatosan összeállított előirányzatnál. Erre mutat, hogy az 1927/1928. költségvetési évről már eltelt első felében a bevételi felesleg közel 70 millió pengő volt. Az előző esztendőben is a kincstár igen jelentékeny feleslegeket ért el. Ezekből fedezi a kormány évről-évre a beruházásokat, amelyeknek összege 1927/28-ban mintegy 166 millióra fog rúgni. Noha a beruházási politika kedvező hatása a gazdasági élet jelentékeny vonatkozásaiban félreismerhetetlen, mégis jogosultnak mondható a gazdasági köröknek az a törekvése, hogy a közterhek – természetesen az állampénzügyi egyensúly tökéletes és szigorú fenntartásával – enyhíthessenek és hogy az adózási rendszer közelebb hozassék a gazdasági élet követelményeihez. Erre tették meg az első lépést az 1927. évi V-ik törvénycikk, az úgynevezett adómérséklési törvény és az ennek alapján kibocsátott egyes rendeletek, amelyek, ha továbbra is remélhetőleg enyhítő pénzügyi politikai intézkedések foghatnak következni, a sok megpróbáltatást átszenvedett magyar közgazdasági élet számára a jobb jövő útját egyengetik.

Közlekedés.

Útügy. Magyarország mai területén 3675 km (2280 angol mile) állami közút, 12,000 km (7450 angol mile) törvényhatósági út és 8000 km (4970 angol mile) vicinális út van, tehát e tekintetben még igen sok a teendő. Az útügy elmaradottságát megmagyarázza az a körülmény, hogy Csonka-Magyarország sík és dombvidéke kőanyagban igen szegény és így az útépítés igen nagy költséggel jár. A háború alatt és az azt követő forradalmi időkben az utak teljesen leromlottak és rendbehozataluk 1924-ig tartott. A nagyobb arányú útépítési tevékenység 1925-ben kezdődött meg s a program szerint 3000 km-nyi (1860 angol mile) út jelenleg 4 méter széles kőpályáját 5 és fél méter szélességű pormentes útpályává építik át, a törvényhatósági és vicinális utak kőpályájának szélességét pedig $4\frac{1}{2}$ méterre bővítik. A kormány egy 120 millió pengős, hat évre terjedő programot dolgozott ki, amelynek végrehajtása az ország útügyében nagy javulást fog jelenteni. Erre annál inkább szükség van, mert Magyarországon is a gépkocsik (automobilok) elterjedése a múlthoz képest erőteljesen megindult. A háború befejezése óta Magyarországon a gépkocsik száma *megkétszereződött* és 1927. év végén 17,731 géperejű kocsit futott az ország területén. A magyarországi úthálózat átépítése és nagyobb arányú kiépítése előreláthatólag hatalmas lendületet fog adni az automobilizmusnak, ennek a nagy jövőjű modern közlekedési rendszernek.

Vasutak. Nagy-Magyarországnak kereken 22,000 kilométernyi (13,700 angol mile), egységes szempontok szerint megalkotott vasúti hálózatából alig 8000 kilométert (4970 angol mile) hagyott meg a trianoni szerződés. Az új határok Középeurópa legfontosabb vasútvonalainak legtöbbjét nyílt pályán, vasúti őrházak mellett vágják el, s míg a régi Magyarországnak a mainál jóval hosszabb határa mentén 28 állomása volt, addig a természetellenesen megállapított és az ország belsejébe tőit határok következtében ezeknek száma 50-re emelkedett, ötven, eddig jelentéktelen kis megállóhelyet kellett a vám-forgalomra berendezni. Az összes határmenti övonalak lecsatoltattak az ország testéről, úgyhogy a jelenlegi magyar vasúthálózat – mint egy kézfőnek lecsonkított ujjai – mutatnak a határon túl fekvő vasúti gócpontok felé. A román megszállás közel annyi járművet ragadott el az országtól, mint amennyi a jelenlegi vasúti park. Ugyanis a románok 1919-ben és 1920-ban, a kommunizmust követő megszálláskor, 1292 mozdonyt, 69 termes kocsit, 2006 személykocsit, 790 postakocsit, 33,700 teherkocsit és 2379 tartánykocsit harácsoltak Magyarországtól. Hat évi megfeszített munka után sikerült csak ezt a rengeteg veszteséget úgy pótolni, hogy a magyar vasutak gördülő anyagállománya ma mintaszerű. De még ezt a létszámot is, amely a forgalom növekvő szükségleteinek nem tud teljes

mértékben megfelelni, még 5600 kocsi leadása fenyegeti az utódállamok részére. A rumán megszállás oly válságos helyzetbe sodorta a Magyar Államvasutakat (Máv.-ot), hogy a Magyar Államvasutak pénzügyi helyzetének ziláltsága az államháztartás deficitjének és ezzel együtt a bankjegyzőnek és a pénzromlásnak egyik főforrásává lett. Ma pedig az aktív Máv. egyik leg-erősebb támasza a magyar államháztartásnak, ellenére annak, hogy a területi megcsonkítás és a magyar vasutasoknak az elszakított területekről való elüldözése következtében 42,000 nyugdíjast kell eltartania, holott a rendes nyugdíjas létszám legfeljebb 10,000-re rúgna. A nyugdíjasok nagy tömege révén mintegy 30-35 millió pengő nyugdíjtehertöbblet, amely a személyi kiadásoknak közel felét teszi, terheli az államvasutak költségvetését.

Hajózás. A trianoni béke megtizedelte a magyar dunai járműveket is; 25 gőzöst, az állomány 42%-át, és 191 uszályt, az állomány 60%-át, kellett leadni az utódállamok részére. Még súlyosabb vesztesége azonban Magyarországnak, hogy a békeszerződés értelmében, magyar lobogó alatti hajók nem futhatnak be a magyar kéz által ásott Ferenc- és Béga-csatornába, sem pedig a Száva folyóba. Az Aldunán pedig meg van tiltva a magyar hajóknak, hogy két jugoszláv, vagy két román kikötő között parti hajózást végezzenek. A legsúlyosabb időkben sem szűnt meg a Budapest mellett, a Csepel-sziget északi végére tervezett és még a háború előtt megkezdett *kereskedelmi kikötő* megépítésének munkája, amelyet 1928 októberében fognak átadni a forgalom részére. Ez lesz a dunai hajózás és a magyar tranzitó-kereskedelem gócpontja.

Posta, távíró, telefon, rádió, repülőgép. A háború utáni forradalmi események súlyos helyzetbe hozták a mindig kitűnő magyar postát, amely a legnehezebb körülményekkel volt kénytelen megküzdeni. Ma már a magyar posta, pontosság és megbízhatóság tekintetében, újra a békeszínvonalon van. Nemrég nyílt meg a forgalom számára a budapest-bécsi telefonkábel, úgyhogy ma már Franciaországgal, Hollandiával és Angliával is lehet Magyarországról telefonon beszélni. Most kezdték megépíteni Jugoszlávia felé a budapest-szegedi kábelt. Ily módon egész a rumán határig jól funkcionáló telefonvonalak kötik össze Magyarországgal Európa városait, míg Rumania teljesen kikapcsolja magát az európai telefonérinkezésből. A modern technika legcsodálatosabb alkotása: a rádió is gyorsan elterjedt Magyarországon és a csepeli főleadóállomás révén Magyarország is be van kapcsolva a rádió útján való világérinkezésbe. A repülőgéppel történő személy- és póstaszállítás évek óta rendszeresítve van.

XVII.

Mit tett Amerika a magyar nemzetért

Azok a szabadságmozgalmak, amelyek a XIX-ik század közepén az európai államokon végigvonultak, az amerikai népből őszinte rokonszenvet váltottak ki. Ez a rokonszenv annál is inkább érthető volt, mert olyan politikai mozgalmak iránt nyilvánult meg, amelyek a Washington alkotmányában lefektetett eszmék átvételére irányultak. A demokratikus ideálokra felépített alkotmány védelme alatt az „Unió az erőteljes fellendülésnek képét mutatta. Nem csoda tehát, ha az Egyesült Államok népe abban a hitben élt, hogy a saját politikai ideáljainak Európába való győzedelmes bevonulása ugyanolyan boldogító eredményeket hoz létre az európai nemzetek életében, mint amilyen eredményeket csak egy amerikai értelemben vett demokratikus alkotmány tudott felmutatni.

A magyar 48/49-es függetlenségi harc híre élénk visszhangot keltett a társadalomban és sajtóban egyaránt. Ennek hatása alatt a newyorki magyar kolónia 1849. június 9-én a köztársaság elnökéhez fordult, hogy ismerje el a független Magyarországot és küldjön hozzá követet. Taylor Zachariás elnök nem is késett haladéktalanul tájékozódni a magyar függetlenségi harc állása felől és a párisi amerikai követség útján Mann Dudley Ambrust küldte ki bizalmas ügynöknek azzal az utasítással, hogy a magyar viszonyokról a helyszínén gyűjtsön adatokat. Ha Magyarországnak sikerül függetlenségét megtartani, ismerje el az Unió nevében annak önálló kormányát és állapítsa meg, vajjon az Uniónak módjában áll-e a független Magyarországgal előnyös kereskedelmi szerződést kötnie.

Taylor elnök Stiles bécsi amerikai *ügyvivő* jelentése útján korábban is tájékozva volt a magyar mozgalmak felől. Ugyanis Kossuth, mint a honvédelmi bizottmány elnöke, még 1848. decemberében bizalmas küldönc útján arra kérte fel Stilest, hogy lépjen közbe Schwarzenberg hercegnél egy tavaszig tartó fegyverszünet megkötése végett, miáltal lehetővé válnék a vérontás elkerülése. Stiles helyzete kényes volt. Az Unió kormányának hagyományos politikája oda irányult, hogy a más államok belső ügyébe való beavatkozást elkerülje. Nem látszott tehát lehetsé-

gesnek, hogy Stiles ezzel a politikai alapelvvel szembe helyezkedjék és Kossuth kérésének eleget tegyen. De miután meggyőződött arról, hogy Kossuth az ő közbenjárását a vérontás elkerülése, nem pedig további fegyverkezésre való előkészületek végett kéri, hajlandónak mutatkozott arra, hogy a Magyarország és Ausztria közt fennforgó viszály békés elintézésében Schwarzenberg herceget felkeresi. De Schwarzenberg, majd később Windisch-Graetz herceg, a Magyarország ellen foganatosítandó hadműveletek teljhatalmú vezetője, közölte Stiles-szel, hogy az osztrák kormány „lázadókkal” tárgyalásba nem bocsátkozhatik. A hadi készületek egyébként már olyan mérvet öltöttek, hogy az ellentéteket békés úton kiegyenlíteni nem lehetett. Stiles erről úgy Kossuthot, mint a washingtoni kormányt értesítette. Buchanan Jakab külügyminiszter mindenben helyeselte Stiles eljárását, akit lépéseinél kétségtelenül nem az Ausztria és Magyarország közti belügyekbe való beavatkozás, hanem kizárólag egyetemes emberi ideálok vezettek.

Mindezekből láthatjuk, hogy már Mann Dudley Ambrus megbízatása előtt is komoly érdeklődést, sőt nemes szerepet töltött be a hivatalos Amerika a függetlenségi harc békés elintézésében.

Mann azonban sohasem érte el a magyar földet, mert Bécsben kezdetben várakozó álláspontot foglalt el, a függetlenségi harcnak az orosz-osztrák egyesült erőkkel való letörése után pedig megbízatása tulajdonképpen tárgytalanná vált.

De Mann D. Ambrus bizalmas küldetése még további jegyzékváltást is vont maga után az Unió és Ausztria kormánya között. Miután ugyanis a szenátus kinyomatta azt a bizalmas utasítást, amelyet Clayton János külügyminiszter Mann-nek adott, a washingtoni osztrák ügyvivő, Hülsemann lovag, kihívó hangú jegyzéket intézett az amerikai külügyi hivatalhoz, amelyben Mann Dudley Ambrus bizalmas kiküldetését az osztrák belügyekbe való beavatkozásnak minősítette. Az osztrák kormány – úgymond – hajlandó lett volna szemet hunyni a kiküldetés előtt, de Taylor elnök magatartása, aki 1850. március 28-iki üzenetében szükségesnek tartotta az esetet szóba hozni, arra kényszeríti az osztrák kormányt, hogy tiltakozását hivatalosan bejelentse, nehogy hallgatása a kiküldetés elismerésére legyen magyarázható.

A jegyzék benyújtása azonban csak Taylor elnök halála után történt meg, amikor helyét Fillmore Millard addigi alelnök foglalta el. Az új külügyminiszter, Webster Dániel, adta meg aztán híres válaszát, amely „Hülsemann-levél” címen lett világhírűvé.

Ebben a jegyzékben mindenekelőtt kifejtette azt, hogy az amerikai önkormányzat és a szabad intézmények eddig soha nem képzelt fejlődésnek vetették meg alapját. Ha ezek az eredmények az európai reakcióban sínylődő nemzetek lelkéből azt

az óhajt váltják ki, hogy az Unió demokráciájának mintájára szervezkedjenek, nem lehet csodálkozni azon, hogy az amerikai közvélemény az ilyen kísérleteket meleg érdeklődéssel kíséri. Magyarország is egyike ezeknek a küzdő nemzeteknek. Természetes tehát, hogy az Unió érdeklődést tanúsított a függetlenségi harc kimenetele iránt, amely harcban saját múltjának egyes fejezeteire ismert. Ennek az érdeklődésnek volt a folyománya Mann Dudley Ambrus kiküldetése, amely az Austria és Magyarország belügyeibe való beavatkozásnak már csak azért sem tekinthető, mert a diplomáciai történelemben már számos ha-

»Kossuth Lajos Amerikába utazik. 1851.«

sonló eset fordult elő, anélkül, hogy azok beavatkozásnak minősítették volna. A levélben Webster sikeresen megcáfolta Hülsemann egyéb állításait is, elmésen és hatalmasan védelmére kelt Kossuthnak és a magyaroknak, a fenyegetésekre pedig azzal felelt, hogy ha a császári kormány Mann-nel tényleg úgy mert volna bánni, mint kémnel, „az amerikai nép megkövetelte volna kormányától, hogy Ausztrián a köztársaság úgy szárazföldi, mint tengeri egész hatalmával a sértést megtorolja”.

Láthatjuk tehát, hogy a magyarságot érzett mély rokonszenv nem vesztett erejéből a függetlenségi harc leveretése után sem.

Mikor a világosi fegyverletétel után Kossuth és társai Törökországba menekültek, a török kormány őket először Sumlára, majd a kisázsiai Kutahiába internálta, ahol néha remény-

kedve, néha elcsüggedve várták az európai reakció enyhülését. Ugyanezen idő alatt az amerikai kongresszusban akció indult meg érdekükben. Még 1850. február 5-én Soulé Pierre, Louisiana szenátora, javaslatot terjesztett a szenátus elé, hogy az Unió kormánya lépjen közbe a török portánál a magyar menekültek szabadon bocsátása érdekében. Javaslata azonban nem jutott el a szavazásig. Egy év múlva, 1851. február 17-én Foote, Mississippi szenátora, hasonló javaslattal állott elő, amelyet a Shields Jakab, Illinois szenátora, által javasolt módosított formában mindkét ház el is fogadott. A kongresszus felhatalmazása alapján tehát Webster jegyzéket intézett Marsh P. Györgyhöz, a konstantinápolyi amerikai követhez, amelyben arra utasította, hogy Kossuth és társainak szabadlábra helyezését a portánál szorgalmazza. Anglia és Franciaország hasonlóképpen nyomást gyakoroltak Konstantinápolyban. Az intervenció hatása alatt a porta engedett és 1851. szeptember elején Kossuth az amerikai kormány által felajánlott „Mississippi” nevű gőzfregatra szállhatott, hogy – mint az amerikai nemzet meghívott vendége – útra kelljen az Unió felé. Mielőtt azonban Európát elhagyta volna, szándékában állott Angolországba menni, hogy a szigetország kormányának hálóját fejezhesse ki azért a támogatásért, amelynek szabadon bocsátását részben köszönhette.

1851. december 4-én éjfél tájban érkezett meg Kossuth a „Humboldt” gőzös fedélzetén Staten Islandra, ahol uralkodóknak kijáró tiszteletadással fogadták. Érkezése óriási lelkesedést keltett a köztársaság minden rétegében. Csillogó és meggyőző ékesszólása magával ragadta az egész közvéleményt. Ha a partra szállása utáni hetekben, amikor a Kossuth-láz a legmagasabban lángolt fel, népszavazás útján lehetett volna eldönteni azt, hogy a washingtoni kormány felhagyjon-e eddig követett semlegességi politikájával és a Kossuth által ajánlott intervenciók theoriát fogadjja-e el, nincs kétség az iránt, hogy Kossuth politikáját nagy többséggel elfogadták volna. Azonban a hivatalos Amerika változatlanul kitartott a régi, bevált semlegességi elv mellett.

Ebben az időben ugyanis a rabszolgotartó Délnek nagy befolyása volt a politikában -s természetesen a konzervatív bel- és külpolitika fenntartásán örködött. A déli politikusok meg voltak győződve arról, hogy *egy* radikális változás az Unió külpolitikájában rájuk nézve kedvezőtlenül fogja befolyásolni az akkori legegésőbb belpolitikai kérdésnek, a néger-kérdésnek, megoldását. Ilyen körülmények között Kossuth a Déltől az intervenciók politika elfogadását nem várhatta, a whig-párt vezetőinek nézete pedig e kérdésben megoszlott.

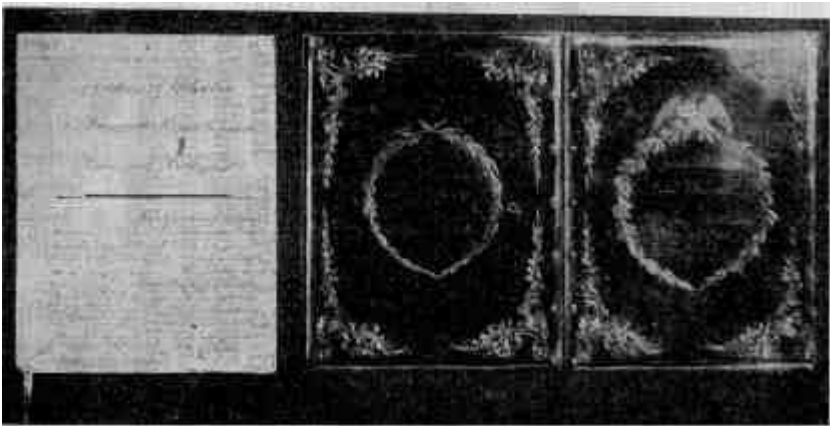
Castle Gardeni ünnepélyes és hivatalos fogadtatása után az ünneplések végnélküli sora következett. Newyorki három hetes tartózkodása alatt 35 küldöttséget fogadott, amelyek benne

Washington György kardja.

annalival Kossuth Lajos New-Yorkban 1851-ben megajándékozták E kardot, a kormányzó fia.
Kossuth Ferenc. Budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban helyezte lefelé. ahol
jelenleg is őrzik.

nemcsak a magyar függetlenségi törekvések, hanem egész Európa demokráciájának képviselőjét üdvözölték. Ez alatt a magyar kérdést és a Kossuth által felvetett intervenciók theóriát úgyszólván napról-napra tárgyalta a kongresszus és ennek folytán Kossuth arra törekedett, hogy minél hamarabb Washingtonba jusson, hogy a különböző pártok vezető politikusaival a közvetlen érintkezést felvegye és a kormánynak, valamint a kongresszusnak a szabadon bocsátása érdekében tett hivatalos közbelépését megköszönje. Philadelphia és Baltimore érintésével, csikorgó hidegben érkezett december 30-án Washingtonba, ahol a kongresszus mindkét házában ünnepélyes bemutatást nyert. Ebben a nagy megtiszteltetésben az Unió történetében

Baltimore város polgárainak üdvözlő irata Kossuth Lajoshoz ezüst tokban.
(Amerikai körútján Kossuth Lajos több mint száz ilyen üdvözlő iratot kapott.)

előtte csak *egy* jeles külföldi állampolgár, Lafayette tábornok, részesült, akivel szemben azonban háláját róta le ez úton az Unió, míg Kossuth iránt hálával nem tartozott. Fillmore elnök Szilveszter napján látta őt magánál vendégül, amikor kitüntető udvariassággal fogadta ugyan, de színtelen nyilatkozataiból már kiérezhető volt, hogy az európai politikai bonyodalmakkal szemben a hagyományos semlegességet továbbra is meg akarja őrizni.

Washington városa éppoly tomboló lelkesedéssel üdvözölte Kossuthot, mint Newyork. 1852. január 7-én a kongresszus lakomát adott tiszteletére s ezen mondta el Kossuth leggyönyörűbbnek tartott beszédét. Beszédét így kezdte:

„Miként egykor Kyneas, az epiróta, a római szenátorok között, akik öntudatos fenségük egy szavával seregeket akasztottak meg kevély haladásukban, úgy én is bámulattal és tisztelet-

tel állok önök között, törvényhozói az új Capitoliumnak. A régi Capitolium falai állanak még Rómában, de szelleme elhagyta, s átjött az Önökébe, megtisztulva a szabadság levegőjében. A régi fennáll, mint siralmas emléke az emberi nagyság múlandóságának; az önöké mint az örökös igazság szentélye. A régi

Kossuth Lajos és titkára, Pulszky Ferenc, Amerikában.
(Kossuth Lajos Washington György kardját tarja a kezében.)

tündökölt a hódítás vörös fényében, most elsötétíti az elnyomás árnyéka; az önöké ragyog a szabadság sugarában. A régi beolvastotta a világot a maga centralizált dicsőségébe; az önöké megvédi a nemzetet, hogy önálló maradjon. A régi rettenetes volt korlátlan hatalma által; az önöké dicsőséges az által, hogy a hatalmat korlátozza. A réginek láttára rettegetek az emberek; ha az emberiség az önökét szemléli, remélni kezd. A régibe a balsorsot leláncolt kezekkel vezették be, hogy letérdeljen a diadalmas hódító lábainál; az önökébe a bevezetés diadala megadatott a szerencsétlen száműzötteknek, akik megkí-

nálatnak az ülés tiszteletével. S ahol a királyokat és császárokat sohasem fogják felköszönteni hatalmukért és kincseikért, ott egy leigázott nemzet üldözött vezérének Isten hozott-ot mondanak, mint a nagy köztársaság vendégének, éppen azért, mert üldözöttemért ügyefogyott, mert szegény.”

Így még nem szóltak amerikai államférfiakhoz. A beszéd oly óriási hatást idézett elő, hogy sok képviselő az asztalra ugrott felhevülésében, s úgy ivott Kossuth egészségére. Mindenki érezte, hogy Amerikában csak egy ember van, aki az ilyen beszédre méltóan tud válaszolni: Webster Dániel külügyminiszter, Amerika legnagyobb szónoka. Webster meg is felelt e feladatnak, sőt kilépve eddig vallott tartózkodásából, rokonszenvéről biztosította a szabadságharcban levert magyarságot, s beszédét így fejezte be: „Örülni fogunk, ha az amerikai alkotmány min-

Amerikai Kossuth-érmek.

Előlap

Hátlap

(Eme érmek részben Kossuth Lajosnak adott kitüntetések vagy emléktárgyak, részben pedig élelmes kereskedők és gyárosok reklámtárgyai.)

táját megvalósítva látjuk majdan az alsó Duna mentén és a magyar hegyekben... Jelenleg pedig kívánom Magyarországnak a magyar függetlenséget, a magyar önkormányzatot és a magyar sorsnak magyar kezek által való irányítását!” Ez már több volt, mint amennyit a kétségbeesett osztrák ügyvivő, Hülssemann, el tudott viselni. Felháborodásában elutazott Cuba szigetére, s onnan csak Kossuth Amerikából való távozása után tért vissza.

Washingtonból Kossuth folytatta diadalmas körútját az országban, bár az általa javasolt beavatkozási politika sorsa a felelős tényezők előtt valószínűleg már eldőlt volt. Se szere, se száma nem volt az ünnepléseknek, amelyekről az amerikai sajtóorgánumok nap-nap után hosszú cikkekben számoltak be. Sőt

Greeley Horácius lapja, a *New York Tribune*, külön laptudósítót küldött ki, aki Kossuthot városról-városra kísérte amerikai körútján, ami az újságírás akkori fejlődési fokán rendkívüli dolog volt. A Középnnyugat beutazása után a Mississippifolyón hajóra szállt, hogy a déli államokat is felkeresse. Utjának legdélibb pontja New Orleans volt, ahonnan vasúton tért vissza New Yorkba.

Kossuth rendkívüli szónoki sikere Amerikában annál is inkább csodálatos, mert csak felnőtt korában, budai fogságában kezdett angolul tanulni, még pedig nem élő mesterektől, hanem Shakespearétól és a biblia angol fordítóitól, s csak száműzetése alatt volt először alkalma angolokkal érintkezni. Az angol-amerikai irodalomban nagy költők írtak ódákat hozzá, prózában

Amerikai »Kossuth-Bankók«

pedig Bryant, Longfellow, Emerson és Choate Rufus – hogy csak a legnagyobbakat említsük – dicsőítették.

Bár az Unióhoz fűzött politikai céljait nem sikerült elérnie, önzetlen hazafiságával, egyéniségének varázsával és ékes szólásával maradandó nyomokat hagyott az amerikai néplélekben. Politikai programjának jelentős részét a népek önrendelkezési jogának és a Nemzetek Szövetsége szükségességének felismerése tette ki, amelyek 67 évvel később Wilson elnök politikai eszméiben öltöttek újra testet.

Kossuthnak szerencsétlenségében is elévülhetetlen érdeme, hogy a magyar létnek és politikai sorsnak tragédiáját a civilizált nemzetek köztudatába belevitte és a magyarok részére az akkor már hatalmasan fejlődő Amerikai Egyesült Államok rokon-szenvét is megszerezte.

Az amerikai társadalom, s részben az amerikai kormány is, tőle telhetőleg elősegíteni igyekezett az Amerikába menekült magyarok elhelyezkedését, s e célból a kongresszus külön törvénnyel földet is bocsátott rendelkezésükre. Ujházy László, volt sárosi főispán és komáromi kormánybiztos, aki a menekültek között a legtekintélyesebb ember és Kossuth képviselője volt, az akkor még igen gyér lakosságú Iowa állam déli részében, Decatur-megyében, Új-Buda név alatt, magyar gyarmatot alapított, amely sok évig fennállott, míg a telepesek legtöbbje elköltözt, vagy meghalván, a telep megszűnt létezni; az illető járás (*township*) azonban még ma is a *New Buda* nevet viseli.

Az úgynevezett Koszta-ügy nemcsak azért érdekes, mert a nemzetközi jogászoknak sok vitára adott alkalmat, hanem azért is, mert kitűnik belőle, hogy Kossuth távoztával a magyarok iránti rokonszenv és az Ausztria elleni gyűlölet korántsem szűnt meg.

Koszta Márton volt honvédtiszt Világos után Törökországba s onnan Amerikába menekült, ahol 1852-ben „kivette első papírját”, vagyis kijelentette honosulási szándékát. 1853-ban, tehát mielőtt még a teljes polgárjogot elnyerte volna, valami magánügyben Amerikából Smyrnába, török területre, utazott, ott az amerikai konzul védelme alá helyezkedett és tőle oltalom-levelet kapott. Egy napon felbérelt csavargók beléje kötöttek és a tengerbe lökték, ahonnan a *Hussar* nevű osztrák hadi *brig* egy csónakja, amely úgy látszik már várt rá, felszedte, osztrák matrózok a hadihajó fedélzetére hurcolták és ott vasra verték. Az amerikai konzul tiltakozását az osztrák tengerész-kapitány semmibe sem vette. Véletlenül azonban ugyanakkor odaérkezett a *St. Louis* nevű amerikai hadi *sloop*, amelynek bátor kapitánya, Ingraham Duncan Náthán, a konzullal való megbeszélés után, oda állította nagyságra és fegyverzetre nézve kisebb hajóját az osztrák hajó mellé, rászegezte ágyúit és lövéssel fenyegette, ha Kosztat estig ki nem adja. És az osztrák kapitány – kiadta Kosztat.

Ebből persze hosszadalmas diplomáciai jegyzékváltás lett. Az osztrák kormány az osztrák kapitányt tüntetőleg előléptette s az ellenállani nem tudó török kormányt a smyrnai vilajet élén álló pasa elbocsátására kényszerítette. Amerikában úgy a kongresszus, mint a közvélemény viszont Ingraham kapitány mögé állt, a kongresszus vitéz és emberséges magatartása jutalmául külön emlékérmét veretett, a közönség pedig sok ovációban és kitüntetésben részesítette. Az amerikai hangulatot híven jellemezte Greeley Horácus egyik vezércikkében, azt írván, hogy „ha Ingraham kapitány elsülyesztette volna az osztrák hajót, tekintet nélkül politikai pártállására, ő lett volna az Egyesült Államok legközelebbi elnöke”.

Újabban a világháború után nyílt Amerikának ismét alkalma a magyar nemzet iránti rokonszenvét kimutatni. A világháború második felében az európai politika bonyodalmai követ-

*This door sealed by Order
Enter Allied Military Mission*

*W. F. Bandholz
Pres. of the Day.
5 October 1919*

Bandholz Harry amerikai tábornok zárószalagja és pecsétje, melyet az enlente-misszió nevében a Magyar Nemzeti Múzeum kapujára erősített s amellyel megakadályozta, hogy a rumánok az értékes gyűjteményt kifosszák.

keztében a két nemzet nem mint ellenség ugyan, hanem mint ellenfél, kénytelen volt egymással szemben állani. De Amerika a háború alatt is kíméletesen bánt a területén lakó magyar állampolgárokkal, ezzel is mintegy jelezni akarva, hogy nem tekinti őket ellenségnek. (Magyarországon egyetlenegy amerikai állampolgárt sem internáltak.) Sőt még tovább is ment. Még a fegyverszünet alatt, tehát a háború hivatalos befejezése előtt, néhai való *Harding G. Warren* ohioi szenátor, a későbbi köztársasági elnök, az Amerikai Magyar Szövetség ügyvezető titkárának, Pivány Jenőnek, kérelmére kieszközölte a washingtoni szenátus külügyi bizottságánál, hogy a Szövetség képviselőinek külön nyilvános kihallgatást adjon Magyarország ügyének előadására, mielőtt a békeszerződések ratifikálására kerülne a sor. (Az amerikai németek és osztrákok ebben a kedvezményben nem részesültek.) A szenátus nem is ratifikálta a Magyarország feldarabolását kimondó trianoni szerződést, hanem Magyarországgal külön békét kötött.

Ugyancsak még a fegyverszünet alatt, a rumán megszállás idejében, az amerikai *Bandholtz* tábornok volt az, aki megakadályozta a rumánokat a Magyar Nemzeti Múzeum kifosztásában. Amikor pedig a háború és a kommunizmus alatt lerongyolódott, s a nemzetközi forgalomból sokáig elzárt országban oly nagy volt a nyomor, hogy a lakosság rendes táplálására sem volt elég élelmiszere, az Amerikai Vörös Kereszt hosszú időn át gondoskodott Budapest szegény gyermekeinek étellemezéséről.

A trianoni békeszerződés kegyetlen gazdasági rendelkezéseinek elkerülhetetlen következménye volt Magyarország pénzügyeinek hihetetlen leromlása és a papirospénz értékének mintegy tizenhétézred részére való csökkenése. Több évi kálváriajárás után Magyarország végre elérte azt, hogy az úgynevezett nagyköveti tanács hozzájárulásával a Népszövetség elfogadta a magyar pénzügyek szanálására kidolgozott javaslatot, engedélyezte egy külföldi államkölcsön felvételét, s a szanálási Program végrehajtásának ellenőrzésére főbiztost küldött ki, még pedig a magyar kormány kérelmére amerikai állampolgárt. Ez a főbiztos *iff. Smith Jeremiás* bostoni ügyvéd volt, aki kényes és nehéz feladatának oly kiválóan felelt meg, hogy minden magyar ember becsülését és hálóját érdemelte ki vele. *Smith Jeremiás* kitűnő szakképzettség mellett egyesíti magában mindazt, ami az amerikai gondolatvilágban a legmagasabb és legnemesebb, amit azzal is bebizonyított, hogy a magyar kormány által fizetendő igen tekintélyes tiszteletdíjat nem fogadta el. Ez összeget a magyar kormány arra használja fel, hogy kamatjából évenként több magyar ifjút küld ki Amerikába tanulmányaik kiegészítése végett.

XVIII.

Mit tettek a magyarok Amerikáért

Mint az előző fejezetből láttuk, Amerika a XIX-ik század közepén rendkívül meleg rokonszenvet tanúsított a letiport Magyarország és a magyar menekültek iránt. A magyar menekültek igyekeztek is hálájukat kimutatni nemcsak oly módon, hogy a békés foglalkozások terén hozzájárultak Amerika gyors fejlődésének lehetővé tételéhez, hanem azzal is, hogy a hatvanas évek nagy polgárháborújában nagy számban tették kockára életüket az Unió megmentéseért. De a magyarok nemcsak *utólag* mutatkoztak érdemeseknek Amerika rokonszenvére, hanem a magyar szabadságharcot *megelőző* időkben is, ami annál is csodálatosabb, mert a magyarok, mint szárazföldi ország lakosai, nem voltak tengeren járó nép, s így közvetlenül nem vehettek részt tengerentúli felfedezésekben és gyarmatosításban. Mégis azt találjuk, hogy a magyarok kapcsolatai Amerikával visszanyúlnak nemcsak Amerika gyarmat-korára, hanem még a Columbus előtti időkre is.

Amikor a vakmerő normán vikingek a magyar Szent István király idejében kis hajóikon először eljutottak a mai Amerika földjére, az izlandi krónikák feljegyzései szerint egy magyar is tagja volt expedíciójuknak. Magyar missionáriusok, magyar úttörők és magyar tudósok életük kockáztatásával vettek részt Észak-Amerika vadonjainak a civilizáció számára való meghódításában. Sőt amikor a XVIII-ik század harmadik negyedében a 13 amerikai gyarmat Washington György vezérlete alatt felkelt az angol anyaország zsarnoksága ellen, ebben az egész világra nagy jelentőségű függetlenségi harcban, amelynek az Egyesült Államok és az amerikai nemzet születését köszönhetik, a magyaroknak is dicsőséges szerep jutott.

Washington tábornok, mint hátrahagyott levelezéséből tudjuk, elvből ellenezte azt, hogy a függetlenségükért küzdő amerikai államok hadseregében, az úgynevezett kontinentális hadseregben, idegen tisztet nagyobb számban alkalmazzanak, úgy hogy nem egy európai tiszt, aki előkelő emberektől kapott ajánló-levelet, nem volt képes az amerikai hadseregbe bejutni. Annál nagyobb kitüntetésszámba megy, hogy egy magyar

huszárezredes, aki ajánló-levél hozatala nélkül megkockáztatta, az Amerikába való átutazást, ami a XVIII-ik században – különösen háború idejében – tényleg kockázatos vállalkozás volt, Washington György vezérő tábornok ajánlatára lovassági ezredesnek és az úgynevezett Pulaski-féle légió parancsnokának nevezetett ki. Kowáts Mihály volt ennek a vitéz magyar huszárnak a neve, akinek fontos szerep jutott az első amerikai lovasság kiképzésében, minthogy jobb keze volt gróf Pulaski Kázmér lengyel és utóbb amerikai szabadsághősnek, aki az amerikai függetlenségi harc idejében az amerikai lovasságot megszervezte.

Kowáts ezredes a légió megszervezése után több kisebb ütközetben vett részt, 1779 február havában pedig Dél-Carolinába rendelték, ahol május elején jutott el a légióval Charlestownba. Ez a megerősített város akkor Moultrie Vilmos tábornok parancsnoksága alatt állt, s helyzete már olyan rossz volt, hogy a polgári hatóságok a város feladására kérték a tábornokot. Szerencsére május 8-án Pulaski és lovassága, 11-én pedig gyalogsága is megérkezett, ami új lelket öntött a kimerült lakosságba. Sőt ez utóbbi napon Pulaski és Kowáts 120 emberrel kitört a várból, hogy megtámadják Prévost angol tábornok csapatait, de a túlnyomó erővel szemben kénytelenek voltak súlyom vesztéssel visszavonulni. Ebben a kitörésben vesztette életét a légió ezredese, Kowáts Mihály, ő volt az első „Mister Kovács” Amerikában! Az újabb „Mister Kovácsok” büszkék lehetnek rá-

Franciaország nagy hadsereggel és hajóhaddal, valamint sok pénzzel támogatta az amerikai államok függetlenségi harcát. A Franciaország által átküldött hadseregben a lauzuni hercegnek volt egy mintegy 600 gyalogosból és 300 lovasból álló idegen légiója, amelynek legénysége kizárólag, tisztjei pedig részben, külföldiek voltak. A lovasság egy svadron dzsidásból és egy svadron huszárból állott. Ezek a huszárok kétségen kívül magyarok voltak, minthogy akkoriban a francia szolgálatban levő külföldi huszárok csaknem kizárólag a magyarok sorából kerültek ki. Ugyanis a XVIII-ik században a magyar „kivándorlás” azt az alakot öltötte, hogy az elégedetlen magyarok, különösen pedig a katonák, akikkel a császári kormány igen mostohán bánt, amit a régi magyar szállóige „se pénz, se posztó” is mutat, igyekeztek Németországba és Franciaországba kijutni, ahol belőlük alkották meg a nyugati államok első huszárezredeit. Gróf Ziethen burkus generális híres huszárainak javarésze magyar menekült volt, míg Bajorországban, különösen pedig Franciaországban, külön ezredeket alakítottak magyar huszárokból, így például a francia király szolgálatában a XVIII-ik században négy tiszta magyar huszárezred volt. A lauzuni herceg idegen légiójában résztvett lengyel dzsidások és magyar huszárok végig szolgálták az egész amerikai függetlenségi harcot és mindenütt vitézségükről voltak híresek. Névsoruk, saj-

nos, nem maradt meg, minthogy a vonatkozó szolgálati lajstromok a francia hadügyminisztérium levéltárában, úgy látszik, elkallódtak. De tudomásunk van két magyar lovassági tisztről, akik a Lauzun-féle légióba voltak beosztva.

Az egyik Polereczky János volt, akinek apja, András, a menekült Rákócziné franciaországi udvarában mint apród szolgált és később a francia király szolgálatában annyira kiűntette magát, hogy a róla elnevezett huszárezred tulajdonosa, brigadéros, a Szent Lajos-rend lovagja és francia gróf lett. Polereczky János mint őrnagy került a lauzuni herceg lovasságához és végigküzdvén az amerikai függetlenségi harcot, Maine állam Dresden nevű városkájában telepedett le, ahol 15 évig a város jegyzője is volt. A másik magyar tiszt, aki Lauzun légiójába mint huszárhadnagy volt kinevezve és teljes felszerelését Mária Antoinette francia királynétól, aki őt az adósok börtönéből kiváltotta, kapta, Benyowsky Ferenc, gróf Benyowsky Mórícnak, a világhírű magyar utazónak és kalandornak, öccse volt. Ő is Amerikában maradt a háború befejezte után és ott is halt meg 1789-ben.

Gróf Benyowsky Móríc azonban maga is részt akart venni a függetlenségi harcban az amerikaiak oldalán és 1782 március havában Franklin Benjamin és több előkelő francia úr ajánlólevelével meg is jelent Philadelphiában.

Előbb báró Steuben tábornok, majd a francia követ útján felajánlotta szolgálatait a kontinentális kongresszusnak és tervet dolgozott ki egy három hadosztályból álló seregnek, összesen 3483 embernek, Németországban való toborzásáról. A kongresszus illetékes bizottsága, amelynek Madison Jakab; a későbbi köztársasági elnök, volt az elnöke, sokat foglalkozott az ajánlattal, de utóbb mégis köszönettel visszautasította, úgy látszik, főképp azért, mert az ajánlat már kissé elkésve tétetett.

A magyar misszionáriusok közül különösen két Jézus Társaságbeli hittérítőt kell kiemelnünk. Báró Rátkai János jezsuita szerzetes 1680-ban került ki New Mexicóba, ahol az indiánusok négy év múlva megölték. Kongsag vagy Kongschak Nándor pedig 1720 körül ment ki Amerikába, s ott a californiai Szent Ignác misszió főnöke, később az összes missziók vizitátora lett. Mint úttörő és felfedező több utazást tett az akkor még nagyrészt lakatlan és ismeretlen Californiában, amelynek térképét is megrajzolta. Ott is halt meg 1759-ben.

Mint úttörők, vagy amint Amerikában nevezték őket, pionírek, különösen mokcsai Haraszthy Ágoston és Xántus János említendők. Haraszthy Halász Károly nevű unokatestvére társaságában 1840-ben utazott ki Amerikába és ott Wisconsin territóriumban, Madisontól 20 angol mérföldnyire, olyan területen, amelyet az Egyesült Államok kormánya csak néhány év előtt szerzett volt meg a Winnebago indiánusoktól, egy Bryant nevű angollal együtt várost alapított, amely ma is

fennáll és virágzik. A város első neve *Széptáj* volt, de később *Haraszthy*-ra, utóbb *Westfield*-re végül pedig *Sauk City*-re változtatták meg. Ez utóbbi név a Winnebago indiánusok egyik törzsének a neve. Haraszthy ott mindenféle vállalkozásba fogott, és ő volt az első, aki Wisconsinban komlót termelt, alapját vetve meg a később oly híressé lett wisconsin sörfőzésnek. 1849-ben az akkor aranymezői miatt híressé vált Californiába költözött (utazása odáig teljes kilenc hónapot vett igénybe), ahol először San Diegóban telepedett le. E városkában, amelynek egy utcája ma is a *Haraszthy Street* nevet viseli, csakhamar megválasztották *sheriff*-é. Később San Franciscóba, az aranyásók Mek-kájába került, ahol szintén nagy vállalkozásokba bocsátkozott, a törvényhozás tagjává választott és többek között mint szőlészeti kormánybiztos alapját vetette meg California szőlészetének, ő honosította meg a tokaji szőlőt is Amerikában, amely *California Tokay* néven az egész országban ismertté vált.

A másik nagy amerikai pionír, Xántus János, szintén gyakorlati ember volt ugyan, de amellett nagy tudós is, aki kiváló képességeit nem a saját meggazdagodására használta fel, hanem a tudomány szolgálatába állította. A volt honvédfőhadnagyot az osztrákok 1849-ben lefokozták és besorozták közembernek. 1850-ben sikerült megszöknie, sok viszontagság után Angliába és onnan 1851 végén Amerikába kijutnia. Amerikai pályafutásának mérföldkövei a következők: Először mint napszámosnak kellett dolgoznia; 1852-ben a Pacific Vasút-expedíció topographusa; 1853-ban tanár volt New Orleansban; ugyanabban az évben farmot szerzett Texasban, a következő évet azonban már New Budán, Iowa államban töltötte; 1855-től 1857-ig az Egyesült Államok kormánya által az akkor még túlnyomólag csak indiánusoktól lakott Kansas territórium tudományos megvizsgálására kiküldött expedíció tagja volt. 1857 március havában Washingtonba ment, ahol kinevezték az Egyesült Államok tengerpart-vizsgáló szolgálatába (*U. S. Coast Survey*) déli Californiába. 1861-ben rövid időre visszatért Magyarországra, de 1862-ben már ismét Amerikában volt és kinevezetett amerikai konzullá Manzanilloba, Mexicóba, ahol tudományos expedíciót vezetett a Sierra Madreba. A kedvezőtlen éghajlat és a nagy megerőltetések következtében beteg lett és 1864-ben visszatért Magyarországra, ahol a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának igazgatója s a budapesti Állatkert egyik megalapítója lett és 1868 végén, mint a magyar kormány kiküldöttje, résztvett egy keletázsiai expedícióban.

Amerikai tudományos munkálkodása alatt úgy a szárazföldön, mint a tengeren sok és nagyrészt ismeretlen speciesekhez tartozó állatot és növényt gyűjtött és ezekből nemcsak az amerikai *Smithsonian Institution*-nak, hanem a Magyar Nemzeti Múzeumnak is juttatott. Édes anyjához és testvéreihez Amerikából írott leveleiben sok érdekes részlet található úgy

utazásairól az amerikai vadonban, mint az Amerikában élő magyarokról. Ezen levelekből 1858-ban és 1860-ban egy-egy kötet jelent meg Pesten, míg angol nyelvű tudományos értekezései a philadelphiai Természettudományi Akadémia évkönyveiben jelentek meg.

Xántus személyes összeköttetésben állt Fillmore Millard köztársasági elnökkel és több előkelő amerikaival. Különösen jó viszonyban volt Fremont C. Jánossal, a republikánus párt első elnök-jelöltjével, aki maga is a Vad Nyugat úttörői közé tartozott s akiről azt írja, hogy személyes barátja s talán az egyetlen jelentékeny ember volt, aki személyi és levélbeli összeköttetésben volt vele minden körülmények között. 1856-ban Kansasban egy patakot Frémontról nevezett el, egy másiknak pedig a *Hungarian Creek* nevet adta, amelyet az expedíció vezetője *Xantus Creek*-re változtatott. Három amerikai tudományos társulat választotta meg tagjául, úgymint az *Academy of Natural Sciences*, az *American Philosophical Society* (mindkettő PMadelphiában van) és az *Athenaeum* Bostonban.

Ugyanazon korszak amerikai-magyar tudósai közé tartozott Vállas Antal, aki a pesti egyetem matematikai tanára volt, de állásától az osztrák uralom alatt megfosztatott, ő New Orleansban telepedett le, ahol mint pap és tanár fejtett ki figyelemreméltó működést és a *Louisiana State University* tanára lett. Egyik unokája, Vállas H. Minor, szintén tudományos ember és jelenleg a New Orleansban levő *Tulane University* tanára.

Mint láttuk, a magyarok Amerikában nem csekély szolgálatot tettek úgy az Egyesült Államoknak vérből való megszületése, mint az új ország felépítése érdekében. Leginkább kitűntek azonban magukat akkor, amikor az ily módon világra hozott és felépített Unió megmentéséről, illetve szétbomlásának megakadályozásáról volt szó. 1860 végén, amikor Lincoln Ábrahám már meg volt ugyan választva, de elnöki hivatalát még nem foglalta el, Dél-Carolina állam kinyilvánította az Uniótól való elszakadását, és példáját nemsokára több más déli állam is követte. Alig hogy Lincoln magas állását elfoglalta, Fort Sumter-nál a déliek részéről eldőrdült az első ágyúlövés s a polgárháború elkerülhetetlenné vált.

Lincoln 1861 április 15-én proklamációt bocsátott ki 75,000 Önkéntes toborzására, és az északi államokban rövid néhány nap alatt mintegy 200,000 ember önként jelentkezett katonai szolgálatra. Az akkor Amerikában levő magyarok száma legfeljebb 4000-re tehető, mégis mintegy 800 ember állt be önként az északi hadseregbe, ami oly nagy arány, amelyet egyetlen más nemzetiség sem ért el. Hogy mily nagy mérvet öltött a polgárháború, kitűnik abból, hogy az északi államokban több mint 2 millió katonát soroztak be a háború tartama alatt.

Az amerikai csehek historikusa, Capek Tamás, egyik könyv-

vében a polgárháborúról írt fejezetben azt a tréfás megjegyzést teszi, hogy a csehek több muzsikust szolgáltattak az amerikai hadseregnek, mint tábornokot (t. i. tábornokot egyet sem szolgáltattak). A magyarok csak tizedrészét tették ki az Amerikában élő cseheknek, azonban katonai rátermettségüknél és az ügy iránti őszinte lelkesedésüknél fogva annyira kitüntették magukat, hogy nem kevesebb, mint kettő lett altábornagygyá, öt pedig dandártábornokká. Ezenkívül 15 ezredest, 2 alezredest, 14 őrnagyot, 15 kapitányt és számos alacsonyabb rangú tisztet

Asbóth Sándor negyvennyolcas honvédezredes, amerikai altábornagy.

és orvost szolgáltattak az Uniónak. Stahel (eredeti nevén Számalyd) Gyula altábornagy egy hadtest, Asbóth Sándor altábornagy egy hadosztály és egy katonai kerület, Schoepf Albin dandár-tábornok egy hadosztály és egy erősség parancsnoka volt, míg Knefler (Knöpfler) Frigyes, Kozlay Jenő, Munde (Mándy?) Károly és Pomucz György dandár-tábornokok, valamint Zsulavszky László ezredes dandárok élén állottak.

Mínt hogy a magyarok számra nézve aránylag kevesen voltak, nem is állíthatnak ki teljes magyar ezredet, mint például a németek és írek tették. Mindazonáltal két olyan katonai szervezet volt a polgárháborúban, amely magyar jellegűnek volt tekinthető. Az egyik a *Garibaldi Gárda* néven ismert 39-ik new-yorki gyalogos ezred volt, amely különféle nemzetiségű katonákból toboroztatott, különösen magyarokból és olaszokból, de

a magyar elem tette ki az ezrednek közel felét. Az ezred, amelynek első parancsnoka magyar ember, Utassy Frigyes volt, az amerikai zászló mellett a magyar zászlót is használta, és vitéz viselkedésével a magyar színeknek dicsőséget szerzett. Tisztjei között voltak még Vékey Antal őrnagy, Sándory Viktor, Takács Ferenc és Utassy Antal kapitányok, valamint Tenner Lajos, Utassy Károly és Zerdahelyi Károly hadnagyok.

A másik félig magyar szervezet egy önkéntes század volt, amely Lincoln elnök beleegyezésével a *Lincoln Puskások* (*Lincoln Riflemen*) nevet vette fel és egyike volt a legelső katonai alakulatoknak. Szervezője Mihalóczy Géza volt, aki később a 24-ik illinoisi gyalogezred ezredese lett és a harctéren hősi halált halt. Ez ezredben szolgált még Kovács Ágoston őrnagy, Kuné Gyula őrnagy és Jekelfalussy Sándor kapitány.

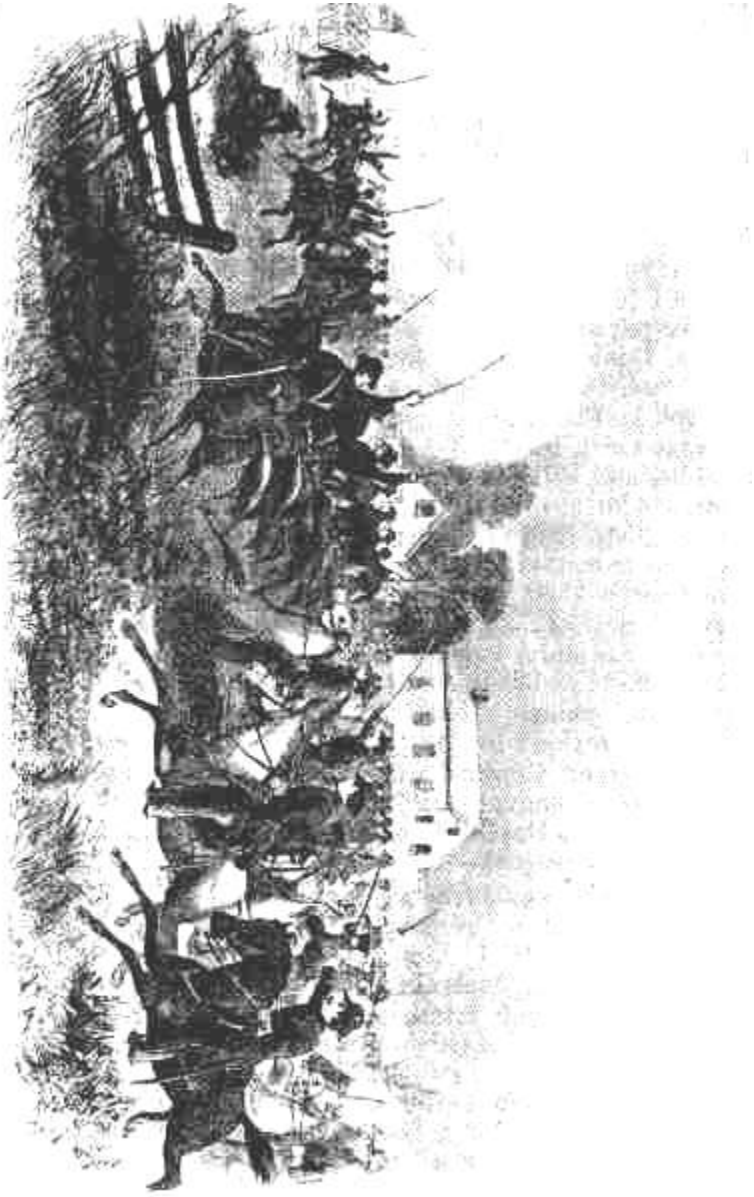
1861 július havában Fremont C. János tábornok a nyugati haderők parancsnoka lett és ő alája tartozott egész Missouri, Kansas, Illinois és Kentucky. Bár igen népszerű ember volt, sok ellensége is volt, akik gyakran kritizálták egyrészt azért, mert sok külföldit, különösen magyart és németet alkalmazott, másrészt azért, mert a felcsigázott közvélemény rögtöni sikert Tárt tőle, ami kellő előkészület és felszerelés hiányában természetesen nem következhetett be. Ami a külföldi tisztek alkalmazását illeti, más út aligha állt nyitva előtte, minthogy nyugaton akkor még nem voltak milícia-szervezetek, a rendes hadsereg tisztjei közül pedig sokan átpártoltak a déli konföderációhoz. De legnagyobb ellenségei is elismerték, hogy kiváló személyes varázssal bíró ember volt, aki meg tudta nyerni emberei ragaszkodását és lelkesedést tudott beléjük önteni. Vezérkarán a következő magyar tisztek voltak: Asbóth Sándor dandártábornok, vezérkari főnök; Fiala I. János ezredes, mérnökkari főnök; Wagner Gusztáv ezredes, tüzérségi parancsnok; Zágonyi Károly őrnagy, a testőrség parancsnoka; továbbá Albert Anselm ezredes, Haskell Leonidas és Reményfi József kapitányok, mint hadsegédek.

Rövidesen nagy hírnévre tett szert Zágonyi Károly volt honvédhuszártiszt, a Frémont Testőrsége nevű kis lovascsapat parancsnoka, aki 1861 október 25-én Springfieldnél, Missouri államban, vakmerő lovassági támadással megverte és megsemmisítette a túlnyomó számban levő ellenséget. Ez a huszáros támadás, amelyben Majthényi Tivadar hadnagy, báró Majthényi Józsefnek a fia, szintén igen kitüntette magát, *Zágonyi halál-lovaglása* néven került be az amerikai történelembe és sokban hozzájárult ahhoz, hogy a háború elején kissé gyengén álló unionista ügy híveit a kezdődő csüggedésből felrázza és új reménnyel töltsse el.

Frémontot száz napi parancsnokság után politikai ármányok következtében elmozdították a parancsnokságtól, bár utóbb ismét kinevezték; a testőrséget pedig feloszlatták. Zágo-

nyinak ugyan ezredességet ajánlottak fel egy másik ezredbe, de ő parancsnoka iránti hűségéből ezt nem fogadta el. A következő évben azonban Frémont alatt mint ezredes szolgált tovább.

Zágonyi "Jalkórolama" Springfieldnél. Mészáros 1881. október 26-án.

Asbóth Sándor, volt honvédezredes, a Pea Ridge melletti csatában tűntette ki magát először, amelyben balkarján meg is

sebesült, de másnap ismét nyeregben volt. A Missouri állambeli hadjárat befejezése után Kentucky államban a Columbusi Körzet parancsnoka lett, 1863-ban pedig a Nyugat-Floridai Körzeté Fort Pickens-ben. Itt a Marianna melletti ütközetben két sebet kapott. Egyiket a jobb karján, a másikat az állkapcsában. 1865-ben kiváló szolgálataiért címzetes altábornaggyá nevezték ki, utána nemsokára Buenos Airesbe került, mint az Egyesült Államok argentinai követe. Ott is halt meg 1868-ban, a Marianna mellett kapott fejseb felújulása következtében.

Asbóthnál is többre vitte a polgárháborúban Stahel (eredeti nevén Számvald) Gyula volt honvédfőhadnagy és pesti könyvkereskedő, ő hozzá írta Petőfi *Egy Könyvtáros Emlékkönyvébe* című tréfás versét. Amerikába 1856-ban érkezett és kezdetben mint újságíró kereste kenyerét, amíg a polgárháború alkalmat nem nyújtott kiváló katonai és szervezőképessége érvényesítésére. A Bull Run melletti első csatában már kitüntette magát, amikor a megvert Unio-hadsereg visszavonulását a parancsnoksága alatt álló nyolcadik newyorki gyalogezreddel fedezte, s ezzel megakadályozta a délieknek egész Washingtonig való előrenyomulását. Lincoln elnök akkor magához hívatta Stahelt és személyesen fejezte ki előtte elismerését. 1863-ban megkapta a 11-ik hadtest parancsnokságát, amelyről azonban nemsokára barátságból lemondott Schurz Károly, az amerikai németek vezére javára. Ekkor az első lovassági hadosztály parancsnoka lett és mint ilyen Piedmont mellett, sebesülése dacára, személyesen vezetett egy lovasrohamot, amely a csatát az Unio-hadsereg javára döntötte el. Hősiességéért a kongresszus megszavazta neki a *medal of honor* nevű kitüntetést, amely a legmagasabb katonai kitüntetés az amerikai kongresszus hatalmában. A háború után Stahel az Egyesült Államok kínai és japáni szolgálatában kapott magas állást. 1885-ben visszavonult New Yorkba, ahol az ország egyik legnagyobb pénzintézetével került kapcsolatba. 1912-ben halt meg és az arlingtoni nemzeti temetőben talált örök nyugalmat, ahol gyönyörű síremlék jelzi nyugvóhelyét.

Különös említést érdemel Figyelmessy Fülöp, Kossuth Lajos egykori bizalmasa is, aki – nem mint a többiek – az önkéntes hadseregbe, hanem a rendes hadseregbe volt kinevezve, mint lovassági ezredes.

Ezredesek voltak még: Fonet Cornél, Korponay Gábor, Mészáros Imre, Németh József, Perczel Miklós, Rombauer Róbert, Szabad Imre, Vándor József és Zsulavszky László.

Alezredesek voltak: Dobozy Péter Pál és Pokorny Antal.

őrnagyok voltak: Csermelyi József, Décsy Ede, Gállfy Gálik Endre, Haraszthy Géza, Kovács István, Petri Károly, Ruttay Béla (Kossuth sógora) és Semsey Károly.

A kisebbrangú tisztek közül különösen kiemelendő Spelletics István kapitány, Spelletics Félix alispán fia, aki hősie viselkedéséért a *Fort Donelson hőse* népies elnevezést kapta.

Látjuk tehát, hogy a magyarok becsülettel meghálálták azt a rokonszenvet, amelyben szülőhazájuk Amerika részéről legnagyobb szorultsága idejében részesült. Ezeknek a katonáknak egy része az 1867-iki kiegyezés után visszatért Magyarországra, másik része azonban Amerikában maradt s ott a polgári életben is hasznos tagja lett az amerikai társadalomnak,

A múlt század hetvenes éveinek vége felé újabb kivándorlási mozgalom indult meg Magyarországból Amerikába, amely 1907-ben érte el legmagasabb fokát. Ennek a kivándorlásnak okai inkább gazdaságiak voltak, mint politikaiak, s így a kivándorlók legnagyobb része a megélhetés gondjaival legnehezebben küzdő földműves- és munkás-elemekből került ki. Ezek az újabb kivándorlók és gyermekeik teszik ki a mai amerikai magyarságot, s ő róluk is elmondhatjuk, hogy becsülettel megszolgálták azért, hogy az új-hazában megtalálták boldogulásukat. Nagyobb részük megmaradt munkássorban s két keze munkájával és ipari szakképzettségével hozzájárult az amerikai gazdasági élet fejlesztéséhez. Kisebb része önálló gazdává vagy üzletemberré küzdötte fel magát, vagy az új-haza szellemi életében foglalt el megfelelő helyet. Ezek közül néhány kiválóbbról az előző fejezetekben név szerint is megemlékeztünk.

Az amerikai magyarság zömének az utolsó 30-40 év alatt tett óriási haladásáról, helyzetének viszonylagos emelkedéséről ékes tanúbizonyságot tesz egyleti és egyházi életének, s az egyházaival kapcsolatos nevelési és jótékonyági intézményeknek, valamint hírlapjainak fejlett volta. Ezekre részletesen ki-terjeszkedni azonban meghaladná a jelen könyv kereteit.

XIX. Trianon

A párisi békekonferencia által Magyarországra nézve – annak meghallgatása nélkül – egyoldalúlag megállapított békeszerződést 1920. évi január hó 15-én nyújtották át a szövetségesek s ezt a békediktátumot Magyarország kénytelen volt 1920. évi június hó 4-én a versaillesi Trianon-palotában jóformán teljesen változatlanul aláírni.

Így és ekkor jött létre a legigazságtalanabb és legoktalanabb „békeszerződés”, aminőt a világtörténelem többet nem ismer. Egy ezeréves, földrajzilag és gazdaságilag páratlanul egységes országot a legbrutálisabb módon darabokra téptek és részeit – a lakosság megkérdezése nélkül és a nemzetiségi elv súlyos megsértésével – koncul vetették oda a szomszéd kis és jórészt kultúrálatlan népek falánk uralmi vágyának, telhetetlen imperializmusának, prédául a legdurvább elnyomatásnak. És tették ezt azok a győztes nagyhatalmak, amelyek fennen hirdették, hogy a háborút az igazságnak és a nemzetek szabadságának érvényre juttatásáért, az igazságos és tartós béke létrehozásáért folytatták és akik egyedül annak a hatalmas amerikai államnak köszönhették nehezen kivívott győzelmüket, amelynek elnöke: Wilson leszegezte azt a bölcs elvet, hogy a fegyveres győzelem barbár jogán nem szabad az egyik állam polgárait – azok megkérdezése nélkül – *barmok módjára áthajtani egyik állam területéről a másik állam uralma alá.*

Mert mi történt Trianonban? Nem kisebb dolog, mint hogy az ezeréves magyar királyság területének – amelyhez Horvát-szlavonország is nyolcszáz éven át hozzátartozott – 71.5%-át, tehát közel *háromnegyedrészét*, lakosságának pedig 63.6%-át, tehát közel *kétharmadát* elszakítottak és öt részre darabolva, öt szomszéd-állam között szétosztották, anélkül azonban – ismételjük – hogy egyetlen esetben is az elcsatolásra ítélt lakosságot megkérdezték, avagy valamely felsőbbrendű, elismerten államalkotó elvet igyekeztek volna valóra váltani. A semmire nem tekintő, a mindenben keresztül gázoló *önként* volt egyedüli szülőanyja ennek az elemi igazság és az emberi józan ész ellen elkövetett borzalmas merényletnek. Elvették a magyar királyság 325.500 km² területéből 232.500 km²-t és meghagytak a megcsonkított országnak 93.000-et, a 20,886.487 főnyi lakosságból pedig, ezeréves hazájukból elszakítottak 13,279.516 lelket és meghagytak Magyarországnak 7,606.971 lelket. A zsák-

mányt a következőképpen osztották fel: Csehszlovákia kapott területben 63.004 km²-t, 3,567.575 főnyi lakossal (ebből nagyon csekély részt Lengyelországnak engedett át); Rumánia 102.181 km²-t, 5,236.305 lélekkel; Jugoszlávia (Szerb-horvát-szlavonország) 63.490 km²-t, 4,121.167 lakossal; Olaszországnak jutott 21 km² 49.806 lélekkel (Fiume); ezt azonban Olaszország nem Magyarországtól vette

A Magyarországtól elszakított Felvidék emlékszobra a budapesti Szabadság-téren.

el, hanem fegyveres erővel Jugoszláviától, amelynek előzőleg ezt a békekonferencián odaitélték; sőt *végül* Német-Ausztria is – Magyarország szövetségese a világháborúban – kapott Magyarországról ezeréves testéből 4.026 km²-t 292.588 lakossal, elfogadván a csehek, románok és szerbek által neki felkínált Judáspénzt

E szörnyű megcsonkítás folytán elveszett az egész *Erdély*, amelynek minden kőéhez a magyar nemzet történelmének annyi nagy emléke fűződik és amelyet századokon át a magyar szellemi

és gazdasági műveltség – együtt a szászok kultúrájával – avatott a *Nyugat* előretolt bástyájává a keleti műveletlenség határmesgyéjén. Elveszett a *Felvidék* a Magas Tátrával és a Fátrával, valamint a *Kisalföld*, a magyarság ősi letelepedési helyével, a Csallóközzel együtt. Délen elszakították Magyarországtól *Horvát-Szlavonországot*, amelyen keresztül juthatott ki a tengerhez és *Fiumét*, az egyet-

A Magyarországtól elszakított Délvidék emlékszobra a budapesti Szabadság-téren

len magyar tengeri kikötőt. Elcsatolták a búzatermő *Bácskát* és a Tisza-Maros szögét, az egykori *temesi bánáságot*. Elveszett Magyarország búzaterületének, a világhíres magyar Kánaánnak, több mint fele; a kukoricaterületnek pedig csak alig több, mint egyharmada maradt meg és az erdőterületnek alig egyharmada. Elveszett Magyarország történelmi emlékekben és magyar műveltségben gazdag Varosainak egész sora: *Pozsony*, az ősi koronázó város, a kuruc *Kassa*, Szent László városa: *Nagyvárad*, a vértanúk megszentelt

helye: *Arad*, a nagy történelmi múltú és gazdasági kultúrában előhaladó *Temesvár*, Erdély gyöngye: *kincses Kolozsvár*, a székelyek fővárosa: *Marosvásárhely*, a Bethlen-kollégium ősi fészke: *Nagyenyed*, elveszett *Nyitra*, *Besztercebánya*, *Zólyom*, *Érsekújvár*, *Komárom*, *Rimaszombat*, *Rozsnyó*, *Ungvár*, *Munkács*, *Beregszász*, *Szabadka*, *Zenta*, *Zombor*, *Újvidék*, *Déva*, *Gyulafehérvár*, *Torda*, *Dés*, *Szamosújvár*, a felvidéki cipszer, az erdélyi székely és szász váro-

A Magyarországtól elszakított Erdély emlékszobra
a budapesti Szabadság-téren.

sok. E nagy nemzeti és kultúrértékek mind-mind idegen és ellenséges uralom elnyomó rabságába kerültek. És elszakított Trianon Magyarországtól olyan területeket, amelyeken 1910-ben 3,227.000 magyar élt – akiknek száma ma már bizonyára meghaladja a 3.5 milliót. Ezeknek túlnyomó része – és pedig közel 2 millió magyar közvetlenül a trianoni vonal mentén, a csonka országgal a legszorosabb földrajzi kapcsolatban, 800.000 pedig a Székelyföldön és Erdély kö-

zépén – összefüggő területen – nagy tömbökben él, a lakosság többségét, szellemi és gazdasági kultúrában vezető elemét alkotja és most íme, szabad nemzeti élet helyett idegen, ellenséges nemzeteknek: csehnek, rumánnak és szerbnek fojtogató uralma alatt kell sínylődniépp úgy, mint a Magyarországtól elcsatolt, a magyar etnikával szomszédos, avagy keverten élő 1.5 millió németnek is.

Hogyan eshetett meg ez az égbekiáltó igazságtalanság? Mi

A Magyarországtól elszakított Nyugatmagyarország emlékszobra a budapesti Szabadság-téren.

lehetett az alapja? Mit hozhatnak fel e barbár eljárás okául, vagy mentségéül?

A békeszerződés megalkotói, vagy jobban mondva, gonosz és okatlan *sugalmazol*, hamis ürügyül többek között azzal a váddal hozakodtak elő, hogy Magyarország bűnös volt a világháború előidézésében és ezért igazságos, hogy bűnhődjék vétkeért. Mily valótlanlás, vakmerő ferdítés! A háború vége óta eltelt tíz esztendő alatt

napvilágra kerültek a világháború előzményeire és kitörésének körülményeire vonatkozó összes adatok. És íme, ezekből a napnál világosabban kiderül, hogy Magyarországnak sem a népe, sem a vezető körei soha nem akartak és nem is akarhattak háborút. Magyarországnak, a magyar nemzetnek hódító tervei egyáltalán nem voltak és minden gondolata, minden érdeke a béke fenntartása és az ország belső kiépítése volt. A háborút megelőző években a magyar képviselőházban éppen a legmagyarabb 48-as függetlenségi párt a legélesebb harccal igyekezett egy évtizeden át az osztrák katonai körök által követelt katonai létszámemelést és a katonai kiadások növelését megakadályozni. A magyar vezető politikusok egytől-egyig hívei voltak a balkán államok önállóságának és szabad fejlődésének, azok védelmére az orosz törekvésekkel szemben ismételten szót emeltek. A magyar közvélemény mindig ellene volt annak, hogy a monarchia a Balkánon terjeszkedjék és épp ezért ellenezte oly erősen – de eredménytelenül – Bosznia okkupálását, majd annexióját. A magyarok kizárólag a *védekező politika* hívei voltak az orosz imperialista törekvésekkel szemben, amelyek *Magyarország létét* épp úgy fenyegették, mint az egész osztrák-magyar monarchiáét. Épp ezért helyeselték a Németországgal és Olaszországgal való szövetséget, amely a békét biztosította és *védelmet ígért az orosz hódító törekvésekkel szemben*. Magyarország azonban korántsem volt vak híve a Németországgal való szövetségnek és vezető emberei mindig aggodalommal kísérték, sőt helytelenítették Németország *imperialista törekvéseit és agresszív fellépését*, mint olyan irányzatot, amely veszedelmet jelentett a magyar érdekekre nézve is. Az osztrák-magyar monarchiának kizárólag Bécsből, osztrákok által irányított külpolitikája is – amelyre különben vajmi kevés befolyása volt a magyar kormánynak és egyáltalán semmi a magyar közvéleménynek – a háborút közvetlenül megelőző években a leghatározottabban békésszándékú volt és csupán defenzívára szorított Oroszország és utóbb Olaszország balkáni törekvéseivel szemben.

Ezzel ellentétben ma már kétségtelen, hogy Oroszország állandóan és nyíltan készült Ausztria-Magyarország megtörésére és Konstantinápoly elfoglalásával a Balkán meghódítására. Épp így Olaszország, Rumania, de különösen Szerbia vezető gondolata volt a terjeszkedés az eddigi határokon túl, az osztrák-magyar monarchia területén élő fajrokonak elszakítása és egyesítése egy és ugyanazon államban. Olaszország természetes ellensége volt Ausztriának az olasz Trieszt és Dél-Tirol miatt, Rumania és Szerbia pedig Magyarország ellen tört az Erdélyben lakó rumánok és a Délvidéken lakó szerbek elszakításának vágya miatt. A háború kitörését is az orosz háborúspárt rendezte Szerbia felhasználásával és a szerb kormány a monarchia ultimátumát egyenesen Oroszország biztatására utasította vissza, amely már előzetesen elrendelte az ázsiai csapatok mozgósítását.

Az is ma már kétségbe nem vonható történelmi tény, hogy a monarchia vezetőférfiai között a háború kitörése idején egyedül szerepet vivő magyar: *Tisza István* gróf miniszterelnök, mindent el-

követett, hogy a bécsi diplomáciát visszatartsa minden olyan erőteljesebb lépéstől Szerbiával szemben, amely a háború szikrájának kipattanására vezethet. A Ferenc Józsefhez intézett előterjesztései és a közös tanácskozásokon elhangzott tiltakozásai ismeretesek. A trónörökös-pár meggyilkolásában bűnös Szerbiához intézett hadüzenethez is csak úgy járult hozzá a magyar kormány nevében Tisza, ha a hadjárat csupán Szerbia megfenyítésére szorítkozik, de *nem érinti Szerbiának sem állami függetlenségét, sem területi integritását.*

A közismerten általános európai okokból – Magyarország minden szándékának ellenére – kitört háború alatt a magyarok igazi ellenségnek csak az oroszokat, szerbeket és utóbb a rumánokat tekintették, akik *Magyarországot létében támadták meg.* Ellenben sohasem tartották valóban ellenségnek az olaszokat, angolokat és franciákat, akikhez a magyarságot százados rokonérzés fűzte és akikkel tragikus módon csak azért került a magyarság szembe, *mert azok szövetségesei voltak az oroszoknak, szerbnek, rumánnak,* akik Magyarországot megsemmisíteni és feldarabolni akarták. Épp ezért a háború alatt Magyarországon rekedt olasz, francia és angol polgárokkal szemben a magyarok köztudomásúlag a legemberségesebben bántak, nem internálták őket, sőt mindenképpen támogatták megélhetésükben. Ismeretes az is, hogy Magyarország ellene volt a tengeralattjárókkal folytatott háborúnak' és Tisza István miniszterelnök *hivatalosan is tiltakozott* – bár eredménytelenül – *a korlátlan búvárhajó harc ellen.* És amikor az Egyesült Államok emiatt az ántánt oldala mellett avatkoztak bele a háborúba, ez Magyarországon nagy megdöbbenést, mély aggodalmat keltett és mindenki hibáztatta azt az agresszív német politikát, amely Amerika beavatkozásához vezetett.

Köztudomású az is, hogy amidőn 1915-ben a központi hatalmak Gorlicénél Oroszországot döntően megverték és a monarchia egész területét az ellenségtől megtisztították, sőt az egész Szerbiát is megszállták, akkor a magyar közvélemény a maga részéről a háborút befejezettnek tartotta, az egész akkori magyar sajtó bizonyossága szerint, a béke után sóvárgott és a hivatalos körök is készségesen hajlandók voltak az annexió és kártérítés nélküli békének megkötésére. Elég rámutatni IV. Károly királynak és külügyminiszterének, *Czerninnek,* béketörekvéseire és ismételt békeajánlataira, *amelyek azonban az ántánt részéről merev elutasításra találtak.* A legyőzött Szerbia és Rumánia teljesen a monarchia hatalmába került és a monarchia olyan békét diktálhatott volna e két államnak, amelyet akart. És ime, e kedvező helyzetben mégis a vezető magyar államférfiak a *leghatározottabban tiltakoztak* minden olyan szándék ellen, amely *hódításokkal területileg gyarapítani akarta volna Magyarországot, avagy Ausztriát,* szaporítva ezzel a nemzetiségeket és a monarchia belső bajait. Akkor is, amikor 1918 elején a monarchia valóban békét kötött a teljesen hatalmába került Rumániával, – amely bár szövetséges volt, mégis álnokul hátba támadta Magyarországot, illetve a monarchiát, – a bukaresti békekötésben a monarchia csupán telje-

sen jelentéktelen határmenti sávot *vett* el stratégiai határkiigazítás címén, amelynek szélessége végig a Kárpátok mentén mindenütt csak néhány kilométert tett és amelynek egész területén még 50.000 ember sem lakott. Ugyan hol van itt a hódítási szándék, mely nélkül elképzelhetetlen, hogy Magyarország a háborút akarta légyen. Pedig a magyar határtól 15-20 kilométerre feküdtek a rumán olajmezők, amelyeknek megszerzése Magyarországra nézve nagy gazdasági jelentőségű lett volna. És közel a keleti határhoz, Moldovában, a Szeret völgyében magyarok laknak, mintegy 150.000-nyi számban, akiknek Magyarországhoz való csatolására kedvező alkalom kínálkozott Dehát Magyarország a támadó ellenség visszaverése után *az igazi, tartós békére és nem a hódításokra gondolt*.

A trianoni békeszörnyszülött védelmére felhozták továbbá, hogy ez után az *elnyomott nemzetiségeket kívánták felszabadítani* az idegen uralom alól *a nemzetiségi elvnek és a nemzetek önrendelkezési jogának érvényre juttatásával*. Ha közelebről megvizsgáljuk ezt a tételt, rájövünk, hogy ez is minden ízében valótlaniságot takar. Magyarország háborúelőtti nemzetiségi politikája bátran kiállja az összehasonlítást azzal a nemzetiségi politikával, amelyet a háború előtt a többi államok folytattak és még inkább azzal, amelyet az utódállamok követnek most a hatalmuk alá került másnyelvűekkel. Magyarországon a közélet terén önként érthetően elsőbbsége volt a magyar nyelvnek, mint államnyelvnek, akárcsak a többi nyugati államokban, de mégis azzal a különbséggel, hogy az államnyelv mellett a nemzetiségi nyelvek használata a közéletben nagyobb mértékben volt biztosítva, mint a többi egységes, nemzeti jellegű államokban. *Egyébként a nemzetiségek Magyarországon teljes polgári és politikai egyenlőséget élveztek*, teljesen szabadon érvényesülhettek, nem úgy, mint most az utódállamokban, ahol a nemzeti kisebbségek – *ellenére a most már nemzetközileg biztosított kisebbségi jogoknak* – üldözött, polgári és politikai jogaikban folyton-folyvást csorbított és csupán *másodrendű, nehezen megtűrt polgárai* az országnak. A magyar nyelvnek elsőbbsége Magyarországon természetes, önként adódó volt, akárcsak az Egyesült Államokban az angolé, hiszen a magyarság alkotta a lakosságnak az ország jellegét megalapító *törzsökös és kulturáltabb* részét, nemkülönben *többiségét*, a magyart beszélték a legtöbben a másnyelvűek között, míg a nemzetiségek túlnyomó része a századok folyamán, de leginkább a XVIII. század folyamán vándorolt be, öt nagyobb csoportra tagolódott (rumánok, németek, tótok, ruthének, szerbek), amelyek közül a legszamosabb, a rumán csak 30%-át tette a magyarok számának és a németeket nem tekintve, Magyarország *többi nemzetiisége szellemi és gazdasági tekintetben mélyen alatta állott a magyarságnak*. A magyarság nagy fajsúlyát – amely természetessé tette vezetőszeropét a Kárpátok ölen alakult országban – semmi sem mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy míg az ezer lelken aluli apró és újabb keletkezésű községekben a bevándorolt nemzetiségek (oláhok, tótok, ruthének) vannak erős többségben és a magyar

elem gyöngye kisebbség, addig az ezer leieknél népesebb, tehát a fejlettebb és régibb községi alakulatokban a lakosság nagy többsége magyar, sőt a 10.000 lakoson felüli községekben és városokban a lakosság négyötöde magyar és azokban a városalapító németeken kívül a többi nemzetiségből nagyon kevesen laknak. Sokatmondó az is, hogy a magyarok kilenczted része a termékeny sík- és dombvidéken, a völgyekben és a folyamok partján lakik és épp így a németek többsége is, holott az oláhok, tótok, ruthének zöme a természetlen, magas hegyvidékek majdnem kizárólagos lakója, önként érthető, hogy a magyarok és németek lakóhelyén, a sík- és -dombvidékeken, sűrű a lakosság, ellenben a rumánok-, tótok- és ruthéneklakta magas hegyvidéken igen ritka. Ennek az elhelyezkedésnek gazdasági okokon nyugvó, természetes következménye, hogy az utolsó félszáz esztendő majdnem egész népnövekedése (4.5 millió lélek) a régi Magyarországon a magyarok és németek által lakott területekre esett, holott a többi területek lakossága alig valamivel gyarapodott, a legtöbb esetben stagnált, sőt egyenesen fogyott. A fajok *megtelepülést* viszonyai Magyarországon beszédesen jelzik, hogy melyik népelem az őslakó, melyik a rendszeresen betelepített és melyik a századokon át bevándorló és lassan beszivárgó. És világossá teszi azt is, hogy a magyarság domináló helyzete a Kárpátok medencéjében nem a nemzetiségek elnyomásán, hanem igen kézenfekvő *letelepülési* és ebből folyó *gazdasági* okokon nyugodott és megdönthetetlenül nyugszik ma is.

Hogy a nemzetiségeket Magyarországon soha nem nyomták el, bizonyítja az is, hogy kulturális tekintetben – miként a magyarországi németiség példája mutatja – elérték legalább is azt a fokot, amelyen fajtestvéreik saját nemzeti államukban vannak, sőt egyes nemzetiségek Magyarországon ennél is jelentékenyen magasabb fokra emelkedtek, amint ezt beszédesen tanúsítja a magyarországi rumánság és szerbség nagyobb kulturáltsága, mint a szerbiai és királyságbeli fajtestvéreiké, akiknek nagy többsége még ma is betűtudatlan (analfabéta) és akik nemzeti műveltségük fejlesztésére az első hatóerőt Magyarországon lakó és műveltségben előljáró testvérektől kapták.

A háború után az is kiderült, hogy a magyarországi nemzeti-ségi mozgalmak nem gyökereztek magukban a Magyarországon lakó nemzetiségekben, illetve azok elégedetlenségében. Most, hogy sikerült Magyarország testéről leszakítani azokat a részeket, ahol a magyarokon kívül nemzetiségek is laktak, az egykori nemzeti-ségi vezetők részéről egymást érik a dicsekedő önvallomások és önleplezések. Mindenki megtudhatja ezekből adatszerűen, hogy a ru-raán és szerb állam, valamint a csehek., mily nagyszabású propagandát folytattak az ezeréves magyar állam felbontása érdekében, hálából azért, hogy Magyarország fajtestvéreiket a századok folyamán vendégszeretően befogadta. Elég e tekintetben *Vajda Sándorra*, az erdélyi rumán nemzeti-ségi mozgalmak egykori vezérére és Rumania volt miniszterelnökére, utalnunk,

aki nyíltan beismerte, hogy a magyarországi rumán nemzetiségi pártnak *minden lépését és az egész rumán nemzetiségi mozgalmat*, az erdélyi rumán sajtót a bukaresti kormány irányította és pénzelte. Hivatalos megállapítást nyert az is, hogy az erdélyi rumán pénzintézeteket (az Albinát és társait) a magyar birtokok összevásárlásában hatalmas pénzüsszegekkel maga a bukaresti *Rumán Nemzeti Jegybank* támogatta és a fő agitátornak Lucáciú László lacfalusi papnak váltóit százezer koronás, tételekben ugyancsak a rumán Jegybank számította le. Épp így a tót, szerb és ruthén nemzetiségi mozgalmak vezetőinek túlnyomó része a csehek, az oroszok, a királyságbeli szerbek zsoldjában állott és feladatuk - amelyet ma már nyíltan bevallanak - nem az volt, hogy békés eszközökkel, a magyar állam keretén belül, a nemzetiségeknek több jogot és jobb helyzetet vívjanak ki, hanem egyenesen az, hogy *a békétlenség állandó szításával szétrobbantsák az ezeréves magyar államot*. Csoda-e, ha ily körülmények között a létében veszélyeztetett magyar állam védekezett e bomlasztó törekvések ellen és a magyar kormány, államférfiak a nemzetiségi követelésekkel szemben tanúsított engedékenység terén hovatovább tartózkodóbbak és óvatosabbak lettek, mint 1868-ban - a liberalizmusáról híres magyar nemzetiségi törvény megalkotáskor - *Deák Ferenc* és *Eötvös József* báró.

De a magyarországi nemzetiségek elnyomásának vádjával szemben a legtöbbet mondó és döntő cáfolatot kapunk akkor, ha megvizsgáljuk, hogy a háború befejezte után, amikor a nagyántánt, de különösen *Wilson* amerikai elnök által hirdetett *nemzet-önrendelkezési jog* alapján kellett volna a Duna völgyének államjogi viszonyait újra rendezni, e nagyfontosságú elvvel szemben hogyan viselkedett Magyarország és hogyan az utódállamok: Csehország, Rumania és Szerbia? Ismeretes, hogy bár a magyar béke delegáció a párisi békekonferencia elé terjesztett irataiban élesen rámutatott a magyar állam ezeréves fennállására, *földrajzi, gazdasági és történeti csodálatos egységére* és arra a nagyfontosságú feladatra, amelyet a Kárpátok medencéjét betöltő magyar állam a múltban európai szempontból betöltött és amelynek betöltésére a nyugati civilizáció, valamint az európai béke és hatalmi egyensúly érdekében a jövőre is hivatott: a magyar delegáció mégis nem a történeti jog és gazdasági érdek álláspontjára helyezkedett, hanem teljes mértékben elfogadta az államjogi viszonyok új rendezésének alapelve gyanánt, *a népek önrendelkezési jogát* és a delegáció vezetője: *Apponyi Albert* gróf, a nagy magyar államférfiú, a békekonferencia előtt tartott híres beszédét azzal zárta be, hogy háromszorosán is *népszavazást* követelt (Plébiscite! plébiscite! plébiscite!). Azaz követelte a Magyarországon lakó nemzetiségeknek meghallgatását arra nézve, hogy vajjon továbbra is kívánják-e és ha igen, milyen formában akarják fenntartani a régi, évszázados állami köteléket, avagy annak felbontásával más államokhoz, faj testvéreikhez, avagy rokonnépekhez kívánnak csatlakozni, új állami életet kezdve. Az a Magyarország tehát,

amelyet a felbontásra törő ellenségei a háború előtt és alatt, hatalmas sajtópropagandával a nemzetiségek elnyomásával vádoltak és feketítették be, hajlandó volt e *kérdésben döntő bírónak megtenni magukat az érdekelt nemzetiségeket*, mint akik természetesen a *legilletékesebbek* megmondani, hogy rossz sorsuk volt-e az ezeréves magyar állam keretében és hogy a régi államköteléken és közjogi viszonyon változtatni akarnak-e.

És vajjon ezzel szemben hogyan viselkedtek az utódállamok: Rumania és Szerbia, amelyek a háború alatt teljesen legyőzettek és megszállás alá kerültek, valamint Csehország, amely nem fegyveres győzelem jogán, hanem az ántánt kegyelméből vált önálló állammá? A fegyvenszünet után a nagyjából felhatalmazására és katonai vezetése, illetve támogatása mellett a cseh legionáriusok, a rumánok és szerbek megszállták a teljesen fegyvertelen Magyarország túlnyomó részét, köztük kizárólag magyarok által lakott területeket is és az ellenállás nélkül megszállt területek birtokában most már tudni sem akartak a népek önrendelkezési jogáról, már nem voltak kíváncsiak arra, hogy mi a nép akarata, kíván-e más államhoz csatlakozni és ha igen, milyen közjogi kapcsolatba akar jutni az új állammal? Az utódállamok kezdtek úgy viselkedni, *mintha fegyveresen hódították volna el* Magyarországtól a megszállt területeket és kezdték egyre inkább azt hangoztatni, hogy ezek a területek *hódítás címén* illetik meg őket, ennél fogva azt tehetik e területekkel, amit a hódító állam jónak tart. A békekonferencián egyszerre csak a *legélesebben szembei or dúltak* Magyarországnak azzal a követeléssel, hogy népszavazás döntsön a területi kérdésekben. Szemérmetlenül azzal a hazugsággal állottak elő, hogy a nép döntése már megtörtént és bemutatnak néhány nyilatkozatot, amelyet *az általuk megnyert néhány ember teljesen illetéktelenül állított ki*; de utóbb még ezeket is elsikkasztották, mint a túrócszentmártoni nyilatkozatot, avagy, érvényességét megtagadták, mint a pilsburgi egyezményét, avagy a gyulafehérvári határozatát.

Ezek után joggal kérdezhetjük minden értelmes embertől, hogy vajjon akkor, ha valóban igaz lett volna, hogy Magyarország a maga nemzetiségeit elnyomta és azok elkívánczoltak a régi állam kötelékéből, így jártak volna el az utódállamok? Vajjon ez esetben nem ragadtak volna meg kétkézzel a csehek, valamint a rumán és szerb állam, mint „az elnyomott nemzetiségek állítólag oly népszerű felszabadítói”, azt a nagyszerű alkalmat, hogy a magyarok által helyesen elismert *népszavazás* alapján *vitatlanul és örökre* magukhoz csatolják a megszállt területeket? Vajjon az a kétségtelen tény, hogy Magyarország, az *állítólagos elnyomó*, egyáltalán nem félt a nemzetiségi nép ítéletétől, ellenben az utódállamok attól rémülten visszariadtak, nem hirdeti-e mindennél meggyőzőbben, hogy a *magyarok nem lehettek a Magyarország területén élő nemzetiségek elnyomói és épp ily kevésbé lehettek az utódállamok a nemzetiségek lelkesen várt és fogadott, önzetlen és becsületes felszabadítói*.

Már a népszavazás merev visszautasításából sejteni lehet azt,

hogy miként a nemzetiségek magyar részről való elnyomásának vádja távol áll a valóságtól, épp úgy mese az is, hogy az utódállamok megalakítása *a nemzetiségi (néprajzi) elv* és a *nemzeti önrendelkezési jog érvényre juttatása alapján történt* és hogy Magyarországot azért kellett olyan kegyetlenül szétdarabolni, mert *nemzetU ségi állam* volt és így a nemzetiségi elv uralmának idején helyet kellett adni a *nemzeti államok* kialakulásának.

Hogy ez mekkora és mily vakmerő hazugság, bizonyítja az alábbi két táblázat, amelyből világosan kitűnik, hogy Csehországhoz, Szerbiához és Rumániához nem olyan területeket csatoltak, amelyen a csehek, a szerbek, illetve a rumánok kizárólagosan, vagy *legalább is túlnyomó többségben laknak*, hanem a Jegnyilvánvalóbban *vegyes lakosságú* területeket, ahol millió számra éltek más fajok, köztük *millió számra* magyarok.

I. táblázat

A magyar királyságtól elcsatolt lakosság nemzetiségi megoszlása

A magyar királyságtól elcsatoltuk az utódállamokhoz és pedig:	Összesen ezekben	E b b ő l							
		Magyar	Német	Tót	Rumán	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyeb
		anyanyelvűek száma ezekben							
I. Csehszlovákiához	3,568	1,072	265	1,702	21	442	3	0.4	63
II. Rumániához	5,236	1,664	557	32	2,819	10	2	56	96
III. Jugoszláviához	4,141	565	442	68	81	19	1,730	1,024	212
IV. Német Ausztriához	292	26	216	1	0.02	0.05	45	0.01	4
V. Olaszországhoz	50	6	2	0.2	0.1	0.01	13	0.4	28
VI. Az elszakított lélekszám összesen	13,287	3,333	1,482	1,803	2,921	471	1,793	1,081	403
VII. A megcsönkített Magyarországon maradt	7,599	6,718	555	164	28	1	40	26	66
VIII. A régi Magyar királyság lakossága Horvátországot beleértve	20,886	10,051	2,038	1,967	2,949	472	1,833	1,107	469

II. táblázat

A magyar királyságtól elcsatolt lakosság nemzetiségi megoszlása százalékokban.

Hová csatoltatott ?	Magyar	Német	Tót	Rumán	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb
	anyanyelvűek %-ban							
I. Csehszlovákiához	30.0	7.4	47.7	0.6	12.4	0.1	0.0	1.8
II. Rumániához ...	31.8	10.6	0.6	53.8	0.2	0.0	1.1	1.9
III. Jugoszláviához	13.6	10.7	1.6	1.9	0.4	41.9	24.8	5.1
IV. Német-Ausztriához ...	9.1	73.9	0.2	0.0	0.0	15.4	0.0	1.4
V. Olaszországhoz (Fiume)	13.0	4.7	0.4	0.3	0.0	26.0	0.8	54.8
VI. Elszakított lélekszámból összesen	25.2	11.1	13.5	21.9	3.5	14.2	8.1	3.0
VII. A megcsonkított Magyarország lakossága közül ...	88.4	7.3	2.2	0.4	0.0	0.5	0.3	0.9
VIII. A régi magyar királyság lakosságából	48.1	9.8	9.4	14.1	2.3	8.8	5.3	2.2

Íme tehát Csehországhoz hozzácsatoltak Magyarországból 3,567.575 főnyi lakosságot (az 1910. évi adatok szerint), amelyben oly kevés volt a csehnyelvű, hogy külön kimutatni nem is volt érdemes, hanem besorozták őket a 63.000-re rugó egyéb nyelvűek közé. Az átcsatolt népességből 1,702.000, azaz 47.7% a tót és 442.000 (12.4%) a ruthén. Ezek ugyan szlávok és nyelvük többé-kevésbé rokon a csehvel, de azért kétségtelenül önálló, a csehtől különböző fajok és egyik sem akar a cseh néppel és nyelvvel összeolvadni, hanem külön faji életet kíván élni. *Csehszlovák faj és nyelv nincsen* – ez pusztán a csehek kitalálása, hogy imperialista törekvéseiket ezzel leplezzék, – hanem van *külön cseh és külön szlovák (tót) faj és nyelv*. Nyilvánvaló tehát, hogy a nemzetiségi elvnek és a népek önrendelkezési jogának a legsúlyosabb sérelme, hogy a külön fajt jelentő tótokat és ruthéneket – összesen 2,150.000 embert – *népszavazás útján való megkérdezésük nélkül* elszakítottak attól az államtól, amelyben évszázadokon át éltek és amellyel földrajzi-

lag és gazdaságilag a legszorosabban összefüggnek, holott ugyanakkor Csehországtól e területeket a Kárpátok hatalmas hegygerince választja el. És még nagyobb sérelem, hogy ennek az önkényesen átszatolt két népnek a csehek még most, tíz év után, sem adták meg az autonómiát, amelyet csalétekül kezdetben ismételten nekik megígérték és amelynek megadására a Ruthénföldet illetően a békeszerződésben nemzetközileg kötelezve vannak. Most már olyan Iyilág járja az újonnan született, állítólag demokratikus és az önrendelkezési jog elvén felépült cseh államban, hogy hazaárulóknak bélyegzik azokat a fajukhoz hű tót és ruthén vezetőket, akik erélyesért követelik népük részére a megígért és jogosan megillető autonómiát, de vajjon mit lehet szólni ahhoz, hogy Csehország mohó imperialista étvágyában nem csupán szlávnyelvű népeket kebeleztet magába, amelyeknél – ha a faji azonosságra nem is – de legalább a faji rokonságra lehet hivatkozni, – hanem ezenfelül felfalt 1,072.000 magyart és 245.000 németet is, akik – együttesen – az átszatolt terület lakosságának 37 %-át, tehát több, mint egyharmadát teszik és akikkel a cseh egyáltalán nincs semmi rokonságban, hanem azoknak százados halálos ellensége. És felfalta ezeket, bár a magyar elemek kilenctizede összefüggő tömegben, mint szintiszta magyarság, a legszorosabban hozzátartozik a nagy magyar nyelvterületekhez és, így elszakításuk ezeréves hazájuktól és fajtestvéreiktől a legbrutálisabb sérelmét jelenti éppen a nemzetiségi elvnek. Hát volt-e erre szüksége Csehországnak és volt-e erre más jogcíme, mint a legszemérmertlenebb hódítási, foglalási törekvés? Hiszen a csehek 1917-ben, amikor felállították a Felvidék tótlakta területére követelésüket, még álmutokban sem mertek gondolni a szintiszta magyar területekre, a Kis-Alföldre, az ősi magyar Csallóközre. Csoda-e, ha Rothermere, a nemesen gondolkodó angol főúr, csak felháborodva és elítélően tud megemlékezni a csehek igazságtalan eljárásáról?

Azután itt van a „Jugoszlávia” megtévesztő elnevezést viselő Nagy-Szerbia, amely magához kapcsolt Szent István birodalmából olyan területeket, amelyeknek 4,121.167 főnyi lakosából *csupán egy-millió a szerb*, tehát a lakoságnak alig egynegyede, ellenben VI millió az átszatolt horvát, amely bár majdnem azonos nyelvet beszél a szerbvel, de a gör. keleti vallású szerbétől különböző a vallása (rom. katolikus), teljesen eltérő a kultúrája és *külön nemzeti öntudata van*, amelynek folytán a horvát nép állandóan éles ellentétben, sőt harcban állott a szerbvel és ma sem hajlandó nyugati kultúráját és nemzeti önállóságát feladni s jugoszláv elnevezés alatt nagyszerbvé lenni. Kérdjük, hogyan lehetett a nyolcszáz éven át a magyar királyság kebelén belül külön nemzeti életet élő, széleskörű nemzeti önkormányzattal rendelkező horvátságot *népszavazás nélkül* egyszerűen bekebelezni Nagy-Szerbiába? De ha már a szlávajtájú és nyelvű, fejlett nyugati műveltségű Horvátországot az analfabéta szerbek uralma alá kényszerítették is, hogyan volt az lehetséges, hogy ezen felül Szerbia elnyelt teljesen másfajú 565.000

magyart és 442.000 németet, tehát összesen egymillió reá nézve teljesen idegen elemet is, sőt a Dráván– és a Dunán-inneni Magyarországból-bekebelezett olyan területeket, amelyekben tömören nyolcszázézer magyar és német él, a lakosság nagy többségét alkotva és a legszorosabb földrajzi és gazdasági összefüggésben az alföldi magyar! területtel? Hol van mindebben a nemzetiségi elvnek és a népek önrendelkezési jogának érvényre jutása? Ki ne látná be, hogy itt kizárólag meztelen hódítási, imperialista törekvések valósultak meg?

De nézzük *Rumániát*, amely a koncból a legbőségesebben részesedett. Ehhez; az egészen fiatal, 7.5 millió lakosságú Dalkán államhoz! az 1910. évi adatokat véve figyelembe épp úgy, mint fentebb is – 5,276.000 lelket csatoltak át a párisi békekonferencián az ezeréves Magyarországból, semmibevéve a Kárpátoknak a magyar és rumán királyságot élesen elválasztó hatalmas hegyláncolatát. Ebből a nagy lélekszámból is csupán 2-8; millió a rumán, tehát *alig több, mint a fele*, ellenben közel 1.7 millióra rúg a magyarok és közel 600.000-re a németek száma; A magyarok és németek túlnyomó része a trianoni vonal mentén, Erdély középső és keleti részén lakik és ennek a területnek kétségtelenül magyar, illetve német jelleget ad. Miért kellett ezt a két milliót meghaladó, rendkívül fejlett *nyugati* szellemi és gazdasági kultúrájú embertömeget a jóval alacsonyabb *keleti* műveltségű balkáni rumán királyság uralma alá helyezni, holott a magyar és német elem túlnyomó részét a Szamos és Kőrösök mentén létesített korridor útján a magyar állammal való ezeréves kapcsolatban meg lehetett volna hagyni? De az átszatolt erdélyi rumán elemet sem szavaztatták meg, hogy a rumán királyság alá akar-e tartozni és kezdettől fogva nyilvánvaló, hogy ez a népelem sem hajlandó magát feltétlenül alávetni a rumán királyságbeli balkáni uralomnak és *autonómiát követel Erdély számára*. De természetesen, eredménytelenül, mert a régi királyságbeliek álláspontja az, hogy fegyveresen jutottak Erdély birtokába és így afelett korlátlanul uralkodhatnak. Kérdezzük újra, hol érvényesült itt a nemzetiségi elv, és a népek önrendelkezési joga? És vajjon Nagy-Rumánia megalkotásában nem tobzódik-e jóval inkább ugyancsak a hódításnak, az imperializmusnak brutális elve?

íme tehát, a békeszerződések megalkotói Magyarország felदारabolásával a nemzetiségi elvnek annyiban ugyan eleget tettek, hogy a Magyarországra utóbb bevándorolt 2-8 millió rumánt és egymillió szerbet *hatalmas földrajzi elválasztó vonalak (Kárpátok, Duna) figyelmen kívül hagyásával* – hozzácsatolták faj testvéreik államaihoz/ amelyekhez azonban az, így elszakított területek soha nem tartoztak, valamint 200.000 németet is átszatoltak Német-Ausztriához, de ugyanakkor elszakítottak ezeréves hazájuktól és idegen, ellenséges uralom jármába hajtottak *3'5 millió magyart, 1.3 millió németet, akiket Magyarországhoz a legszorosabb földrajzi, gazdasági és kulturális kapcsok fűztek*. És ugyanakkor másfajú ura-

III. táblázat

Csehszlovákia és Szilézia 1910-ben

Terület km ²	Össz. lakosság	A lakosság nemzetiségi megoszlása										
		Cseh- morva	Tót	Német	Magyar	Kathón	Lengyel	Salvén	Rumán	Ómag	Egyéb	
74,777	10,059,237	6,291,237		3,512,683		Csekei voltaknál fogva az egyéb- ben bennfoglaltva	1,980	251,689	410	45	220	1,084
	100%	62.6%		68.9%		Csekei voltaknál fogva az egyéb- ben bennfoglaltva	0.0%	2.6%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
140,394	13,613,174	6,681,000	2,100,000	3,124,000	745,000	482,000	70,000	Nincsenek külön kimutatva, az egyéb-ben bennfoglaltak				445,174
	100%	48.9%	15.4%	22.9%	5.5%	3.4%	0.0%					3.3%

* E táblázat második része a cseh hivatalos adatokat tünteti fel, amelyekről közludomású, hogy nemzetiségi vonatkozásban célszo-
sak és így megbízhatatlanok. Az osztrák és a magyar 1910. évi hivatalos adatok szerint, amelyeknek pontosságát és megbízhatóságát
ellenőrizte a Cseh-Szlovák államban lakó németek száma egészen közel jár a négy millióhoz, a magyaroké pedig meghaladja az egy milliót.

lom alá helyeztek a történeti Magyarországból 1.7 millió tótot, 0.5 millió ruthént és 1.7 millió horvátot anélkül, hogy népszavazás útján ezeket megkérdezték volna, akarnak-e a régi évszázados államköte-
lékből kiválni és ha igen, hova akarnak csatlakozni és minő közjogi feltételek mellett?

Épp így a legvakmerőbb ámitás, hogy a nemzetiségi államnak mondott régi Magyarország és az osztrák császárság szétdarabolt testéből „nemzeti” államok, tehát a régebbieknél sokkal szilárdabb talapzatú országok keletkeztek. A III. táblázat beszédesen mutatja, hogy az újonnan alakult Cseh-szlovákia tipikusan nemzetiségi

IV. táblázat

Szerbia 1910-ben				
Terület km ²	Összlakosság	A lakosság nemzetiségi megoszlása		
		Szerb	Rumán	Egyéb
48,303	2,911,701	2,779,000	120,000	12,701
100%	100%	95.4%	4.2%	0.4%

Jugoszlávia 1921-ben *										
Terület km ²	Össz- lakosság	A lakosság nemzetiségi megoszlása								
		Szerb	Horvát	Moha- medán	Szlovén	Egyéb Szláv	Német	Magyar	Rumán	Egyéb
248,987	12,017,323	5,365,884	2,834,000	747,000	1,024,761	174,466	513,472	472,409	229,338	655,963
100%	100%	44.7%	23.6%	6.1%	8.5%	1.5%	4.3%	3.9%	1.9%	5.5%

Amit fentebb jeleztünk a cseh hivatalos nemzetiségi statisztikára nézve, vonatkozik a szerbre is, amely a magyarok, németek és horvátok számát a való-
ságnál kisebbnek tünteti fel.

állam, amelynek – még a cseh statisztika szerint is – csak *kisebbséget* (48.9%-át) *alkotják a cseh-morvák*, sőt még a tótokkal együtt sem adnak túlnyomó többséget (64.3%). Ellenben a közel négymillió német és egymillió magyar olyan súlyos nemzetiségi tényező, amely teljesen kizárja azt, hogy Cseh-szlovákiából valaha is nemzeti állam legyen. Egy pillantás az új állam néprajzi és földrajzi térképére mindenkit meggyőz arról, hogy ez az új

államalakulás méltán viseli a „*Tschechoslovachia monstrosa*” elnevezést.

Ugyancsak ez a helyzet az alaptalanul Jugoszláviának nevezett *Nagy-Szerbiában* is, amelynek lakosságában a szerb elem – még a szerb statisztika szerint is – szintén csak kisebbség (44·7%) és nemzetiségi szempontból a képzelhető legtarkább képet mutatja, anélkül, hogy ez az új államterület legalább földrajzilag mutatna némi egységet és a részeknek egymáshoz való kapcsolatát (lásd a IV. táblázatot).

V. táblázat

Rumánia nemzetiségi megoszlása						
A világháború előtt 1912-ben			A világháború után 1922-ben			
Terület	130,177 km ²		Terület	294,967 km ²		
Összlakosság	7,250,000		Összlakosság	18,500,000		
Az összlakosságból	Rumán	6,300,000	87 0/0	Rumán	11,000,000	66·5 0/0
	Magyar	150,000	2·10/0	Magyar	2,000,000	12·1 0/0
	Német	50,000	0·6 0/0	Német	850,000	5·3 0/0
	Bulgár	100,000	1·30/0	Bulgár	nincs külön kimutatva. beefoglalják az egyébben	
	Orosz	nincs külön kimutatva. beefoglalják az egyébben		Orosz	1,100,000	6·6 0/0
	Egyéb: (orosz, török, tatár, cigány stb.)	650,000	9 0/0	Egyéb: (ruthén, bulgár tatár, török, cigány stb.)	1,550,000	9·4 0/0
Az összlakosságból						

Nagy-Rumánia 16.5 milliónyi népességéből csupán kerekén 11 millió (66.5%), tehát korántsem túlnyomó többség a rumán, a többi magyar (két millió a királyságbeli magyarokkal együtt), orosz (több, mint egy millió), német (közel egy millió), bulgár stb. A rumániai nemzetiségi adatok azonban teljesen megbízhatatlanok és így a rumánok valószínű száma valószínűleg jóval csekélyebb a kimutatottnál (lásd az V. táblázatot).

Ha ehhez figyelembe vesszük még azt a döntő fontosságú körülményt, hogy a rumániai nemzeti kisebbségek nagy része szellemi

és gazdasági tekintetben *jóval felette* áll az államalkotó rumán elemnek és a fejlettebb községi alakulatokban, a városokban övék a lakosság többsége: előttünk van az a kétségtelen valóság, hogy az új Nagy-Rumánia sem nyugszik *egységes, szilárd nemzeti alapon*, hanem – ellenkezőleg – a legsúlyosabb, teljesen megoldhatatlan problémája a nemzetiségi kérdés, amelyhez bomlasztó tényezőként járul az, hogy a régi királyságbeli és az erdélyi rumánság között is a lefolyt tíz év alatt mély szakadék támadt és éppen az erdélyi rumánság kezdi egyre erélyesebben követelni Erdélynek autonómiáját, az erdélyi részeknek a bukaresti korrupt balkáni uralom alól való felszabadítását.

A rideg tények tehát a legélesebben ellentmondanak annak, hogy Magyarország szörnyű megcsonkításával és esztelen feldarabolásával a nemzetiségi elv és a népek önrendelkezési joga érvényesült. Az utódállamok – és ez az igazság! – távolról sem „nemzeti” és *önrendelkezési alapon*, hanem *hazugságon* és *uralkodni vágyó hatalmi önkényen* épültek fel.

A fenti három összehasonlító táblázatból kitűnik továbbá az a megdöbbentő tény is, hogy mind a három utódállam a trianoni és saint-germaini békeszerződések következtében *a történelemben példátlanul álló gyarapodást ért el területben és népességben egyaránt*. Így a történeti *Csehország* (a cseh korona országai) területben majdnem *megkétszereződött*, lakosságban pedig 35%-kal nagyobb lett. *Szerbia* tíz év alatt területileg a réginek ötszörösére növekedett, mert nemcsak a magyar királyságból kapott hatalmas területeket, hanem az övé lettek ezenfelül *Ausztria* szlovén területei, *Dalmácia*, *Bosznia-Hercegovina*, *Montenegró*, *Macedonia*. Lakossága pedig megnégyszereződött. *Rumania* területileg kétszer akkora lett, mert nemcsak Magyarországból kapott jóval nagyobb területet, mint amennyit a békeszerződés Csonka-Magyarország gyanánt meghagyott, hanem még az övé lett ezenfelül az osztrák *Bukovina*, az orosz *Besszarábia* és a bolgár *Dobrudzsának* déli része is. Lakossága pedig több, mint kétszerese lett a réginek.

Joggal vethető fel az a súlyos kérdés, hogy mindezekhez a hatalmas területi és lakosságbeli gyarapodásokhoz ez a három szerencsés állam *vajjon miért és hogyan jutott hozzá?* Talán óriási győzelmet arattak és teljesen megsemmisítették az ellenséget, amelytől mindent el lehetett venni? Korántsem, mert ennek éppen az ellenkezője igaz! Hiszen ismeretes, hogy a csehek a háború alatt alattomos tervszerűséggel egyszerre két vasat tartva a tűzben, nagyobbik része teljes erővel támogatta a háborúban Ausztriát és vezető szerepet vitt az osztrák udvarnál, diplomáciánál és a hadseregnél, a másik, igen kis része pedig az áruló szerepét játszva, az ántánt kegyét igyekezett előre biztosítani. *A csehek nagy többsége tehát nem a monarchia ellen, hanem mellette harcolt és nem győzött le senkit*, hanem vakmerően odaült a győztes osztozkodók asztalához. A szerbek és rumánok pedig köztudomásúlag a háborúban *teljes vereséget szenvedtek* és országuk területének túlnyomó részét egé-

szen a fegyverszünet létrejöttéig a központi hatalmak megszállva tartották.

Talán ezek az átszatolt területek valaha teljes egészükben hozzátartoztak ehhez a három államhoz és így ezekre történelmi jogok volt? Erről sem tud semmit a pártatlan, igazi történelem, hiszen túlnyomó részük köztudomásúlag századokon, sőt ezeréven át más országokhoz tartozott.

Talán ezek az átszatolt területek földrajzilag és gazdaságilag szoros összefüggésben álltak az utódállamokkal és csupán az idegen uralom önkénye választotta el azoktól mesterségesen? Egy pillantás a térképre és mindenki meggyőződhet épp az ellenkezőjéről, hiszen az elvett területek túlnyomó részét *nagy földrajzi akadályok, hatalmas hegységek és széles folyók élesen elkülönítik éppen az utódállamoktól.*

Avagy talán e területek azért jutottak az utódállamok birtokába, mert ezeken kizárólag a csehek, szerbek és rumánok fajtestvérei laktak és így azokat egyesíteni kellett saját nemzeti államukkal? A tények ennek is mereven ellentmondanak. Hiszen a Magyarországból *Csehországhoz* csatolt 3.6 millió lakosból oly kevés volt a cseh, hogy még számbavenni sem volt érdemes. A *Rumániához* csatolt 8.5 millió lélekből csak mintegy *négy millió*, tehát a *kisebbség volt rumán*, a többi, *tehát a többség magyar, német, orosz, bulgár stb.* A *Szerbiához* csatolt *kilenc millió lélekből* pedig az elfogult szerb statisztika szerint is *csupán 2.5 millió* volt az igazi szerb, tehát a törpe kisebbség, míg a *túlnyomó többséget* horvátok, magyarok, németek, törökök, szlovének, oláhok stb. alkották.

Mit bizonyít mindez a számszerű tények meg nem dönthető erejével? Azt, hogy Parisban, 1920-ban, vétkes meggondolatlansággal és bűnös könnyelműséggel egyszerűen odadozták e területeket a csehek, szerbek és rumánok mohó hódítási vágyának, anélkül, hogy e népeknek e területek egészére valamelyes *komoly történelmi, földrajzi, gazdasági, avagy fegyveres győzelemre alapított joguk lett volna.* És teremtettek ezzel a párisi bölcsek a Duna medencéjében az eddigi szoros és mindenkire hasznos nagy gazdasági egység helyett számos apró gazdasági alakulatot, a vámvonalak egész sorozatának komplikált hálózatát, amely minden szabad gazdasági mozgást, lendületes fejlődést megakaszt és vámháborúkra, végül pedig gazdasági káoszhoz vezet. A Duna völgyében lakó fajok szükségképpen és eddig békésen lefolyt sűrűlódásai helyébe pedig a békeszerződés az egymás ellen rontó fajok öldöklő *élet-harcát* tették. Végül a Duna völgyében központilag elhelyezkedett 11 millió magyart és 12 millió németet természetes alapokon nyugvó vezető állásukból erőszakosan kivetették és e két fejlett műveltségű, történelmi fajnak egy-egy harmadát idegen, kultúrátlan népek uralma alá helyezve, egyenesen degradálták. Helyükbe pedig 1920-ban az imperializmus lovára ültették a 6-7 milliónyi csehet, az 5.4 milliónyi szerbet és a 11 milliónyi rumánt, akik a Duna meden-

céjének szélén laknak és akiknek túlnyomó része szellemileg és gazdaságilag mélyen alatta áll a magyaroknak és németeknek egyaránt.

Íme tehát, a Duna völgyét a nyugati nagyhatalmak a trianoni és Saint-germaini békeszerződésekben, 1920-ban, akként rendezték újra, mintha a béketárgyalásokat nem komoly és felelősségérzettől áthatott államférfiak, hanem teljesen tájékozatlan és a népek sorsával lelkiismeretlenül játszó kontárok irányították volna és mintha e békeszerződések nem Parisban, Nyugat fővárosában, hanem valahol a legsötétebb Balkán legeldugottabb falujában jöttek volna létre.

Trianon következményeként röviden említést kell tennünk még az elszakított magyarságnak, valamint a magyar királysághoz tartozott németeknek, tótoknak, ruthéneknek, horvátoknak helyzetéről is, akiket tőlük különböző fajú és kultúrájú államok uralma alá helyeztek. A politikai és közigazgatási életben az utódállamok a magyarság teljes kiszorítására törekszenek a közigazgatási beosztások egyes átcsoportosításával, a régi magyar városok közigazgatási jelentőségének lefokozásával és sok más, előre jól kigondolt zaklató és üldöző intézkedéssel. A magyarság polgári, gazdasági és nemzeti jogait az utódállamokban a legkülönbözőbb módszerekkel igyekeznek elkobozni. *A békeszerződések úgynevezett kisebbségi rendelkezései sehoh sincsenek végrehajtva*, sőt az utódállamok vezetői azon a nyíltan hirdetett állásponton vannak, hogy ezek a nemzetközi védelem alá helyezett kisebbségi jogok *sértik az államok főhatalmát* (szuverenitását), *tehát azok teljesen figyelmen kívül hagyandók*. A trianoni békeszerződés állampolgársági rendelkezéseinek semmibevevésével az utódállamok a területükön született, avagy ott évtizedek előtt gyökeret vert magyaroktól *megtagadják az állampolgárság elismerését és már ól-holnapra kiutasítják őket*, akik ilyenformán egyik állam kötelékébe sem tartozván, a hírhedtté vált „trianoni” állampolgárok teljesen hontalan csoportját alkotják. Megtörtént, hogy a régi magyar illetőségi törvény rosszindulatú magyarozatával Csehország megfosztotta állampolgárságától és ez utón nemzetgyűlési mandátumától is azt, aki már évek óta a cseh parlament tagja volt. Rumániában például a belügyi államtitkár büszkén hivatkozhatott arra, hogy ő minden eszközzel elősegíti az őslakó magyarság kivándorlását. Az utódállamok területén az iskolákban megfosztják a magyart nyelvtől és magyar kultúrájától és teljesen elzárják az elszakított magyarságot a Magyarországgal való minden szellemi érintkezéstől. A magyarországi sajtótermékeket csak a legkivételesebb esetben engedik be. Magyar könyv csak a legritkább esetben juthat az elszakított magyarok kezébe. Az új államok földbirtokreformtörvényei és adótörvényei *egyenesen a magyarság gazdasági tönkretételére* irányulnak. *A magyaroktól kártérítés nélkül veszik el az ingatlan vagyont* és a hatósági engedélyhez kötött iparok üzése a magyarok számára jóformán lehetetlenné van téve. Az utódállamok mindent elkövetnek, hogy *a magyarokat kényszerítsék őseik földjének el-*

hagyására. A lefolyt tíz év alatt mintegy *négyszázezer* magyar volt kénytelen elhagyni a Magyarországtól elszakított részeket. Habár nem is ilyen mértékben, de rosszul megy a soruk az utódállamokban a németeknek, tótoknak ruthéneknek és horvátoknak is. Sűrűn felhangzó panaszaik ismereteseek, hogy minden téren kiszorítják őket s minden állást elfoglalnak az „államalkotó faj”-hoz tartozók: a betelepített csehek, szerbek, királyságbeli oláhok; hogy gyarmati, elnyomott állapotba kerültek. Sokan visszasírják a magyar időket, a magyar rendet, jogegyenlőséget és türelmet és a magyar szabadságot. Mind ezek a népelemek ma már autonómia után sóvárognak, hogy lehetőleg függetlenül legyenek attól az államhatalomtól, amely alá őket megkérdésük nélkül Trianonban vetették.

A tények és valóságok világánál minden elfogulatlan, tárgyilagos elme csak arra a meggyőződésre juthat, hogy Trianonban példátlanul súlyos igazságtalanságot és végzetes hibákat követtek el s a békeszerződést megalkotó nagyhatalmak a tájékozatlanságnak, nagy tévedéseknek és célzatos megtévesztéseknek áldozatául esve, lerombolták azt, amit a természet ereje és ezer év története szilárdan megalkotott, megsemmisítettek egy „született ország”-ot és helyébe az Önkény futóhomokján épített, mesterséges államtákolmányokat helyeztek, ezzel a *gyöngék és kultúrátlanok uralmát létesítve az erősek és műveltek felett.* Nem csoda tehát, hogy az *Egyesült Államok* a trianoni békeszerződést *nem ratifikálták*, hiszen ez egyenes megcsúfolása volt mindannak, amit *Wilson* hirdetett és megtagadása azoknak a fenkölt demokratikus eszméknek s az ezen felépítendő igazságos békének, amelyért az amerikai nemzet 1917-ben harcba szállott és az ántánt javára eldöntötte a világháború sorsát. Azóta megmozdult a művelt emberiség lelkiismerete is és egyre többen - amerikaiak, angolok, franciák, olaszok, lengyelek, hollandok, svédok, *norvégek* egyaránt – felismerik a Trianonban elkövetett bűnt, követelve annak helyrehozatalát nem csupán a letiport magyarságnak, hanem az elemi igazságnak, az európai békének, sőt maguknak a kedvezésben részesített cseh, szerb és román nemzetek érdekében is, akiknek számára a nekik prédául odadobott roppant területek és nagyszámú idegen lakosság kezd hovatovább *Danaidák ajándékeként*, végzetesen veszedelmes teher gyanánt jelentkezni. Másországbeli neves államférfiak és írók – a legtöbb esetben a volt ellenséges vagy semleges országoknak a magyarok iránt való elfogultsággal meg nem vádolható fiai – könyvekben, hírlapi cikkekben, nyilvános felszólalásokban hirdetik egyre növekvő számban Trianon igazságtalanságát és követelik a békerevíziót. Hogy *Szádeczky Lajos* egyetemi tanár könyve: *Revision of the peace* (Budapest, 1926) nyomári csak a legkiválóbbak neveit soroljuk fel, súlyosan elítélik a trianoni békediktátumot, illetve a békerevízió mellett törnek lándzsát: *John Maynard Keynes*, *Robert Lansing*, *Borah* amerikai szenátor, *Newton* lord, *lord Bryce*, *Lloyd George*, *Elliot* kapitány, *Drummond*, *Rev. L. C. Cornish*, *Robert Birkhid*, *Frank Knight*, *Georg A. Birmingham*, *Whelpley*, *Asquith* lord, báró *Heyking*, *Snowden*, *Ernest Troubridge* admi-

ralis, Maurice Bunsen, I. Garwin, Ch. S. Macfarland, Raymond Beazley, Edith Durham, L. W. Lyde híres földrajztudós, I. Montagu Kenworthy, Harry Elmer Burnes, Jean Desthieux, Charles Tisseyre, Alfréd Fabre-Luce, Alcide Efcray, Anatole France, Mathias Morhardt, Jean de Bonnefon, Eugénie Régner, Francesco Nitti, Olaszország volt miniszterelnöke, Guglielmo Ferrero, Robert Bencivenga, Attilio Tamaro, A. Dorien, Thadeus Stamirovski, Gawronski Ravita, Nansen stb.

De a leghatalmasabb felvilágosító munkát végzett a letiport magyar igazság diadaláért a nemeslelkű angol lord: *Rothermere*, aki a *Daily Mail* hasábjain, mint az igazságos és tartós béke lánglelkű apostola, 1927 június vége óta harcol nem lankadó hévvel és mindenkit magával ragadó benső meggyőződéssel a trianoni békeszerződés halaszthatatlan revíziója érdekében. A nemes angol lord fenn hirdeti, hogy a nagy történelmi múltú és Európának annyi szolgálatot tett magyar nemzetnek *helye van a Nap alatt* és hogy *Trianon revíziója az európai béke kulcsa*.

Dereng hát a nap már a megcsonkított, a meg nem érdemelten megalázott és meggyötört magyar nemzet felett. A Trianonban megcsúfolt, földre tiport *Igazság* felemelkedett és *útra kelt* olyan erővel, amelyet többé el nem gáncsolhat sem a vak gyűlölet, sem a gonoszság és hazugság sátáni hada. A hosszú évek fagyos

LORD ROTHERMERE

A MAGYAROK NAGYLELKŰ ANGOL BARÁTJA, AZ IGAZSÁG ÉS BÉKE APOSTOLA

dermedtsége után a magyar nemzet szívében újra kivirul a remény virága és hinni kezd abban, hogy az a nemzet, amely diadalmasan kiheverte *Muhit*, *Mohácsot* és *Világost*, a a tatárjárás, a török hódoltság és az osztrák önkény rettentő pusztításai után mindig újra meg újra talpraállott s új, virágzó életre lendült: nem maradhat örökre a trianoni sírban sem. Egyre szárnyalóbban, hittel egyre teljesebben száll az egek Urához a magyarok *Hiszekegy-te*, a törhetetlen reménykedésnek buzgó fohásza:

*Hiszek egy istenben,
Hiszek egy Hazában,
Hiszek egy isteni örök Igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában!*

Hibaigazítás:

- A 146. oldalon az első bekezdés (A *lakosság anyanyelve*) utolsó sorában „40%-át teszik” helyett „közel 40%-ra rúgnak.”
- A 147. oldalon az első bekezdés (f. Az Alföld) 6. sorában „vásáröv” helyett „városöv” olvasandó.
- A 300. oldalon az V. táblázat első felében Rumán 6,270,000” helyett „Rumán 6,250,000” olvasandó, a táblázat második felében pedig „Rumán 11,000,900” helyeit „Rumán 11,000,000” olvasandó.